

**Գիրքը հրատարակվում է
ԳԱԼՈՒՍԻ ԳՅՈՒԼԲԵՆԿՅԱՆ
Հիմնարկության հովանավորությամբ**

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

YEREVAN STATE UNIVERSITU

Г. АЧАРЯН

**ПОЛНАЯ ГРАММАТИКА
АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА**

В СРАВНЕНИИ
С 562
ЯЗЫКАМИ

СЕМАНТИКА, ЛЕКСИКОЛОГИЯ,
СИНТАКСИС

Н. АТЧАРЯН

**UNIVERSAL GRAMMAR
OF ARMENIAN**

IN COMPARISON
WITH 562
LANGUAGES

SEMANTICS, LEXICOLOGY,
SYNTAX

ИЗДАТЕЛЬСТВО ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
YEREVAN UNIVERSITU PRESS

ЕРЕВАН – 2005 – YEREVAN

Ե Ր Ե Վ Ա Ն Ի Պ Ե Տ Ա Կ Ա Ն Հ Ա Մ Ա Լ Ս Ա Ր Ա Ն

ՀՐԱԶՅԱ ԱՃԱՌՑԱՆ

**ԼԻԱԿԱՏԱՐ
ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ**

ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅԱՄԲ
562
ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ

**ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ԲԱՌԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՇԱՐԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ**

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ – 2005

ՀՏԴ 809.198.1

ԳՄԴ 81.2Հ

Ա 501

**Տպագրության պատրաստեցին
և խմբագրեցին՝**

«Իմաստաբանություն»

«Բառաքնություն» պրոֆ. Ս. ԳԱԼՍՏՅԱՆ

«Շարահյուսություն» պրոֆ. Ն. ԲԱԴԻԿՅԱՆ

Աճառյան Հրաչյա

Ա 501 Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի (Համեմատություն՝ 562 լեզուների): -
Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2005, 352 էջ:

Հատորը ընդգրկում է Հր. Աճառյանի անձնական արխիվի այն ամբողջ նյութը, որի հիման վրա վերջնական ձևավորում պիտի ստանային «Լիակատար քերականություն» վերջին երեք հատորները: Դրանք, ըստ նախնական պլանավորման, պետք է նվիրված լինեին իմաստաբանության (8-րդ հատոր), բառաքնության, այդ թվում նաև բառակազմության (9-րդ հատոր) և շարահյուսության (10-րդ հատոր) խնդիրների աճառյանական լուսաբանմանը: Հատորում պահպանված է նյութի բաշխումը ըստ նշված երեք բաժինների:

4602020100

Ա ————— 2005 թ.

704(02)05

ԳՄԴ 81.2Հ

ISBN 5-8084-0697-8

© ԵՊՀ հրատարակչություն, 2005 թ.

© Հր. Աճառյան, 2005 թ.

**ՀՐԱՉՅԱ ԱՃԱՌՅԱՆԻ «ԼԻԱԿԱՏԱՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ»
ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ «ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԲԱՌԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ,
ՇԱՐՎՅՅՈՒՄՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՏՈՐԸ**

Հր. Աճառյանը իր կյանքի վերջին տարիներին վատառողջության և տեսողության խիստ վատթարացման պատճառով զրկված էր աշխատելու հնարավորությունից և ինչպես մյուս լեզվաբանական աշխատությունների, այնպես էլ «Լիակատար քերականության» տպագրության պատրաստելն ու հրատարակելը հանձնարարել էր կատարելու իր գիտական ժառանգորդին՝ ակադեմիկոս Էդ. Աղայանին, որի մեղվաջան աշխատանքի շնորհիվ լույս տեսան նախնական պլանավորմամբ 10 հատորներից 7-ը՝ 8 գրքով՝ նախատեսվածից փոքր-ինչ փոփոխված հաջորդականությամբ: Ըստ որում՝ Էդ. Աղայանը հարկ է համարում նշելու, որ եթե տպագրված հատորների նյութերը «հիմնականում ավարտված էին և հրատարակության համար կարիք ունեին միայն մասնակի լրացումների», ապա «վերջին երեք հատորները (շարահյուսություն, բառաքնություն, իմաստաբանություն) ներկայացնում են անմշակ նյութեր» («Լիակատար քերականություն. ներածություն», էջ XVII):

Համալսարանի հրատարակության կողմից առաջարկություն ստանալով նախապատրաստելու 8–10-րդ հատորների նյութերը Գալուստ Գյուլբենկյան հիմնարկության հովանավորությամբ հրատարակելու նպատակով և խոր ակնածանքով ձեռնարկելով այդ գործը՝ մենք, առաջին հերթին, Հր. Աճառյանի դստեր՝ Քնարիկի միջոցով պարզեցինք, որ հեղինակի անձնական արխիվում պահպանվել են նշված բոլոր երեք բաժինների մեքենագրված օրինակները՝ տարբեր ձեռագրերով կատարված որոշ հավելումներով և ուղղումներով:

Միաժամանակ մեզ տրամադրվեցին նաև «Բառաքնություն» և «Շարահյուսություն» բաժինների ձեռագրերը, մեծ մասը հենց իր՝ Հր. Աճառյանի ձեռքով գրված, մյուսները՝ նրա հանձնարարությամբ մեր վաղամեռիկ երջանկահիշատակ ընկերոջ, երկար տարիներ Հր. Աճառյանի կամավոր ու անշահախնդիր օգնական Գրիգոր Գարեգինյանի կողմից ջանասիրաբար ու հատիկ-հատիկ արտագրված: «Իմաստաբանություն» բաժնի հեղինակային ձեռագրերը չգտնվեցին ցայսօր:

Հր. Աճառյանի ձեռագրերը բանասիրական ու տեքստաբանական հատուկ ուսումնասիրության են արժանի, բայց այդ մեր այսօրվա նպատակից դուրս է:

Հայտնի է, որ բազմավաստակ հայագետը «Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի» բազմահատոր մենագրության վրա աշխատել է շուրջ քառասուն տարի, և մեր ձեռքի տակ եղած ձեռագրերը՝ «ստանդարտ» թղթերի երկծալ պատառիկները, անտող և տողավոր տետրերի էջերն ու բազմագույն կազմերը, իր՝ մոմաթղթով բազմացված աշխատությունների չօգտագործված էջերի հակառակ «ազատ» երեսները և նույնիսկ՝ «Արմատականի» առաջին հրատարակության հերթական հատորը հանձնելիս բաժանորդներից ստացված բաժանորդագնի (1 ռուբլի) ստացականները ևն, իրենց վրա կրում են այդ չորս տասնամյակների

տառապանքների և արարումների կնիքը: Դրանք աճառյանական լեզվաբանության ստեղծման կենդանի վկաներն են:

Մեքենագրվելուց առաջ Հր. Աճառյանի ձեռագրերը էջակալվել են, բայց, ցավոք, նյութերը ըստ բովանդակության խստիվ չբաշխելով ըստ երեք թեմաների (իմաստաբանություն, բառաքնություն, շարահյուսություն). շատ են նաև ներբանային խախտումները, որի պատճառով նույնիսկ նույն վերնագիրը կրող մասերը մեքենագրելիս հայտնվել են տարբեր տեղերում:

Մի բան ուրախալի էր. բնագրերի ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ, բարեբախտաբար, վերջին երեք հատորների բոլոր մասերը չէ, որ «անմշակ նյութեր են»: Դրանց զգալի մասը՝ հաճախ ամբողջական թեմաներ, բաժիններ, հեղինակի կողմից վերջնականապես մշակված ու մաքուր արտագրված են, պատրաստված հրատարակության, կամ էլ արդեն նախապես հրատարակվածի համառոտումը, ընդարձակումը կամ վերաշարադրանքն են, թեև բավականին շատ են նաև տարբեր ժամանակներում բազմաբնույթ թղթերի ու թղթիկների վրա Հր. Աճառյանի ձեռքով կատարված դիտարկումներն ու քաղվածքները՝ գրավոր, հաճախ նաև բանավոր տարբեր աղբյուրներից, մշումները, կոմսպեկտներն ու պլանները...

Մեքենագրության համար էջանշված ձեռագրերի թեմատիկ ոչ լիակատար խմբավորումն ու դասդասումը նկատի ունենալով՝ մենք շատ հատվածների ու դիտարկումների տեղափոխություն-վերաբաշխում ենք կատարել՝ միաժամանակ համեմատելով ձեռագրերի հետ, հասկանալի է՝ առանց հեղինակային որևէ փոփոխության: Եվ եթե, այնուամենայնիվ, խստագույն անհրաժեշտության դեպքում պատահականորեն բաց թողնված բառի հավելում, վերնագրի վերականգնում կամ մշում է կատարվել, այդ արվել է անկյունավոր փակագծի՝ [] մեջ, ինչպես էդ. Աղայանը՝ Հր. Աճառյանի մահից հետո իր հրատարակած հատորներում:

Հրաչյա Աճառյանի կատարած աշխատանքի գիտական արժեքը ըստ էության բնութագրված և գնահատված է առաջին հերթին նրա գիտական ժառանգորդի և մեր երախտաշատ ուսուցչի՝ ակադեմիկոս էդ. Աղայանի և շատ ուրիշների կողմից (տե՛ս, հատկապես, «Լիակատար քերականության» «Ներածությունը»), և մենք դրան չենք անդրադառնա:

Այս հատորի ընթերցողները պետք է նկատի ունենան հետևյալ մի քանի հանգամանքները:

ա. Տեսության մեջ Հր. Աճառյանը, Ս. Աբեղյանի նման, պաշտպանում էր այն տեսակետը, որ ածանցները, ինքնին վերցրած, անմշանակ՝ իմաստ չունեցող մասնիկներ են, բայց միայն տեսության մեջ: Սույն հատորի համապատասխան բաժիններում նա մշում է բազմիցս, որ «մասնիկները բազմազան մշանակություններ ունեն», ու մանրամասնաբար նկարագրում է դրանց առաջացման հիմնական ուղիներից մեկը՝ նյութական մշանակությամբ բառերի և արմատների վերածումը բառակազմական մշանակություն ունեցող մասնիկների՝ ինչպես հայերենում, այնպես էլ աշխարհի մի շարք այլ լեզուներում: Միաժամանակ հավաստի բազմաթիվ օրինակներով Հր. Աճառյանը ցույց է տալիս, որ, բառերի նման, ածանցները ևս կարող են լինել մենիմաստ և բազմիմաստ:

Միայն կարելի է ավստոսանք հայտնել, որ նա չհասցրեց ավարտել ու ամփոփել հայերենի կոմկրետ ածանցներին վերաբերող իր դիտարկումների բաժինը,

բայց այդ վիճակում էլ այդ նյութերը արժեքավոր են, ու մենք զետեղում ենք դրանք հատորում որպես հավելված՝ վերադասավորելով տվյալները ըստ ածանցների սկզբնատառերի այբբենական կարգի:

բ. Բառապաշարի և հատկապես առանձին բառերի գործառնական առանձնահատկությունների ու խոսքում ձեռք բերած լրացուցիչ նրբերանգների (դրական, բացասական ևն) մասին Հր. Աճառյանի դիտարկումների մի մասը կատարված է նկատի ունենալով իր ժամանակի՝ Խորհրդային Հայաստանի լեզվամտածողությունը և լեզվավիճակը: Այսօրվա ընթերցողը հեշտությամբ կկողմնորոշվի, որ **տերտեր, բուրժուա, պարոն** և նման բառերի մասին ասվածները լավագույն վկայություններն են այն բանի, թե աշխարհայացքի և հասարակական վերաբերմունքի փոփոխությունները ինչպես են ազդում բառիմաստի զգայական երանգավորման վրա՝ հաճախ պատճառ դառնալով նաև իմաստափոխության:

գ. Հր. Աճառյանը կարողանում էր լեզվաբանական ամենախրթին խնդիրները ներկայացնել բյուրեղյա պարզությամբ և չէր սիրում խաթարել համատեքստը տնաբույծ դժվարըմբռնելի գիտական եզրերով (տերմիններով): Բայց ներկայացվող հատորի նյութերից շատերը գրվել են ավելի քան կես դար առաջ, և, բնական է, որ օգտագործված եզրերի մի մասը հեղինակին ճիշտ հասկանալու համար լրացուցիչ մեկնաբանության կարիք ունի:

1. **Արմատ**-ը Հր. Աճառյանը գործածում է և՛ արդի նշանակությամբ (**կարդ-ալ, տ-կար, մտ-ավոր** ևն), և՛ որպես ածական՝ արմատական իմաստով («արմատ բառ»)՝ հաճախ վերջին նշանակությամբ նաև բուն՝ **արմատական** բառը դնելով: Բայց **արմատ**-ը Հր. Աճառյանի լեզվում ըստ տեղի նշանակում է նաև **նախադադափար, բնիմաստ, առաջնային նշանակություն** (ետիմոն) («արմատ գաղափար»):

2. Այսօրվա **երկրորդական բառակազմական ձևույթ**, աբեղյանական **ածանց**, իմաստով Աճառյանը գերադասում է գործածել **մասնիկ**, տեղ-տեղ էլ՝ **ածանց**: Բայց **ածանց**-ը այս հատորում, **արմատ**-ի նման նաև ածական է («ածանց բառ» = ածանցավոր բառ): Հաջորդ նշանակությունն է՝ **ոչ առաջնային, բաղադրյալ, նախատիպ հիմք ունեցող, ուրիշ միավոր(ներ)ից առաջացած՝ կազմված**, այդ թվում նաև **բարդ** (որի մեջ ածանց առհասարակ կարող է չլինել) կամ **բուն ածանցավոր**՝ բառակազմական վերջին քայլում ածանցով բաղադրված («... արմատ բառերի դեմ ոչ ոք ոչինչ չունի, բայց ածանց բառերը շարունակ քննադատվում են»): Այս վերջին նշանակությամբ գործածված են նաև ածանցական, **ածանցյալ** ևն: (Հմմտ. նաև էդ. Աղայանի դիտարկումը **բարդություն** եզրի մասին. «Լիակատար քերականություն...», հ. III, էջ VII):

3. Հր. Աճառյանը այս հատորում ևս **հնչյուն** իմաստով գործածում է **ծայն** եզրը և նրա բարդ ու ածանցավոր բաղադրությունները, ինչպես որ հրատարակված 6-րդ և մյուս հատորներում (ծայնաբանություն, ծայնախոսություն ևն): Այս հատորում երբեմն երևում է նաև **հնչյուն** եզրը: Բայց **ծայն** բառը այս հատորում գործածված է նաև **հնչյունախումբ, բառի հնչյունական ձև** նշանակություններով («**հարթ** ծայնը ունի երկու իմաստ...»):

Զենք կասկածում, որ ուշադիր ընթերցողը առանց լուրջ դժվարության ըստ համատեքստի կկողմնորոշվի, թե որ իմաստով է գործածված համապատասխան

եզրը:

Մի քանի խոսք ձեռագիր-բնագրերի ուղղագրության վերաբերյալ: Նախ պետք է հիշենք պրոֆ. Էդ. Աղայանի դիտարկումը, որ «սույն աշխատության վրա հեղինակը աշխատել է տասնյակ տարիներ, որի հետևանքով և ժամանակի կնիքը մնացել է նրա լեզվի վրա» («Լիակատար քերականություն», «Ներածություն», էջ XXXVI)՝ ավելացնելով միայն, որ ասվածը վերաբերում է հատկապես ուղղագրությանը: «Լիակատար քերականության» այս հատորի հեղինակային պահպանված ձեռագրերը (որոշ դիտարկումներ արված են արևմտահայերեն՝ ենթադրաբար Նոր Նախիջևանում ուսուցչության տարիներին) մեր ուղղագրության կետարյա վայրիվերումների կենդանի վկաներն են: «Բառաքնություն» և «Շարահյուսություն» բաժինների ձեռագրերի մի մասի ուղղագրությունը, բնականաբար, գրաբարյան է: Այս բաժինների՝ տպագրության համար պատրաստ ձեռագիր հատվածները, մասնավորապես՝ 1940-ից հետո գրվածները (այդ դժվար չէ որոշել մեջբերված օրինակների աղբյուրների լույս տեսնելու թվականների հիման վրա), նաև Աճառյանի հանձնարարությամբ արտագրվածները, շարադրված են նոր՝ բարեփոխված ուղղագրությամբ:

Սկզբնաղբյուրներից մեջբերումներ կատարելիս և օրինակներ դուրս գրելիս Հր. Աճառյանը, որպես սկզբունք, պահպանում է բնագրի ուղղագրությունը, բայց մեքենագրված տեքստում այն կատարողը ձգտել է բոլորը, հաճախ թյուրիմացաբար նաև գրաբարյանը, վերածել նոր ուղղագրության: Ավելորդ է ասել, որ մենք պարտավոր էինք գրաբարյան բոլոր օրինակներում և մեջբերումներում վերականգնել բնագրի՝ գրաբարյան ուղղագրությունը, ինչ որ արել ենք՝ հաճախ համեմատելով և ճշգրտելով դրանք ըստ սկզբնաղբյուրների (Աստվածաշունչ ևն):

Հր. Աճառյանի հեղինակային խոսքը բերվում է լույս տեսած մյուս հատորների ուղղագրությամբ:

Հավատում ենք նաև, որ ժամանակակից գրասերը՝ բարձր դասարանի աշակերտ լինի, ուսանող, ուսուցիչ, հայերենի մասին գրված գրքերը սիրով ընթերցող, թե Հր. Աճառյան-լեզվաբանով հետաքրքրվող, նրանից սովորել ձգտող ասպիրանտ ու գիտնական-հայերենագետ, ներկայացվող հատորում կգտնի հայոց լեզվի իմաստաբանությանը, բառապաշարին, բառակազմությանը և շարահյուսությանը վերաբերող արժեքավոր ու օգտակար շատ բան:

Ս. ԳՎԼՍՅԱՆ
Խ. ԲԱԴԻԿՅԱՆ

ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ի Մ Ա Ս Տ

Ինչպես բառի ձևը անփոփոխ չի մնում միշտ, այլ ժամանակի ընթացքում ենթարկվում է շարունակական փոփոխության, նույնպես և բառի իմաստը կամ նշանակությունը:

Լեզվաբանության այն ճյուղը, որ զբաղվում է այն հարցով, թե՞ ա) առարկաներն ու գաղափարները ինչ ձևով անուն են ստացել լեզվի մեջ և բ) բառերի իմաստը կամ նշանակությունը ինչ օրենքներով զարգանում ու փոփոխվում է ժամանակի ընթացքում, կոչվում է **իմաստաբանություն կամ իմաստագիտություն** (sémantique կամ sémasiologie):

Սահմանների այսպիսի բաժանումը ենթադրել է տալիս երկու տարբեր գիտություն, մին՝ բառերի հնարման գիտությունը, մյուսը՝ իմաստների փոփոխություն: Բայց շատ հաճախ այս երկուսը նույնանում և միանում են իրար հետ: Օրինակ՝ երբ քաղաքավարության պահանջների համաձայն «կիրնս» ասելու տեղ ասում ենք **ընտանիքս**, սրանով մի կողմից «կիրն» գաղափարի համար ստեղծեցինք մի բառ և մյուս կողմից **ընտանիք** բառի իմաստը փոխելով՝ դարձրինք «կիրն»: Երկու երևույթներ նույնացան և միացան:

Նույնիսկ շատ հասարակ մի բառ, որ մեզ համար շատ սովորական իմաստ ունի, կամ կարծում ենք, որ ունի, հարուստ է բազմաթիվ նշանակություններով. օրինակ՝

Գլուխ՝ մարդու, կենդանու, գրքի, սարի, փողոցի, սոխի, կաղամբի, սանդուղքի, իլիկի, նաև կարող է դառնալ ածական և նշանակել «գլխավոր, ընտիր, վարպետ, տեղյակ» և այլն, դարձյալ՝ «հերթ, անգամ, յուրաքանչյուր» նշանակությամբ գործածված:

Բանալ–ը կարելի է գործածել շատ ու շատ բառերի համար, որոնք ներկայացնում են տարբեր երևույթներ. ինչպես՝ դուռը բանալ, բանալիով բանալ, գիրքը բանալ, ախորժակ բանալ, հանդեսը բանալ, արևը բացվել, եղանակը բացվել, ծաղիկ բանալ, հաշիվ բանալ, խոսք բանալ, ժողովը բանալ, միտքը բանալ, աչք բանալ, ճամփա բանալ, երես բանալ, լեզուն բացել...

Ինչպես անկախ բառերը, նույնպես և մասնիկները բազմազան նշանակություններ ունեն և կարելի է նրանք մի գծի տակ դասավորել: Օրինակ, առնենք **–ույթուն** մասնիկը, որ մեր լեզվի մեջ ամենից շատ գործածված մասնիկն է և ըստ երևույթին նշանակում է «վիճակ կամ հատկություն» (ինչպես՝ հիվանդություն, քաջություն): Բայց այս երկու հիմնական նշանակություններից դուրս, ինչքան տարբեր նշանակություններ ունի նա: Այսպես, կարելի է հիշել՝

- 1) գործ. ինչպես՝ քննություն, մեկնություն, բացատրություն, բժշկություն...,
- 2) գործի արդյունքը. ինչպես՝ գրություն, աշխատություն, թողություն...,
- 3) հավաքական իմաստ, ամբողջություն. ինչպես՝ ընկերություն, մարդկություն, ազգաբնակչություն, ուսանողություն, բանվորություն և այլն:

Առնենք մի ուրիշ սովորական մասնիկ՝ **–ցի**, որ գործածում ենք «բնակիչ» իմաստով. ինչպես՝ գյուղացի, քաղաքացի, կարնեցի, վանեցի, երևանցի, պոլսեցի:

Բայց բացի այս սովորական նշանակությունից որքա՞ն տարբեր երանգ է ստանում նա և ինչքա՞ն տարբեր իմաստներ ստեղծում. Հմմտ.՝ դրացի, աբացի, հայեցի, բերանացի, մտացի, բառացի...

Կան մասնիկներ էլ, որոնք գործածում ենք իբրև Հնից մնացած ավանդական մի բան, առանց գիտակցելու նրանց նշանակությունը, ինչպես՝ տես-իլ, մթ-ար, հավատ-արիմ և այլն:

-Անոց մասնիկը ունի զանազան նշանակություններ. ինչպես՝

- 1) տեղ, վայր. օրինակ՝ փայտանոց, գործանոց, աշխատանոց, հարդանոց, գերեզմանոց, ածխանոց, մթերանոց, մսավաճառանոց, պահականոց...
- 2) Շոր կամ զգեստեղեն. օրինակ՝ գոգնոց, փաթթոց, գլխանոց, թիկնոց, օթոց, կրծանոց, ձեռնոց...
- 3) Զանազան գործիքներ. օրինակ՝ հովանոց, սղոց, խարտոց, մատնոց, ակնոց, հատոց...
- 4) Արժեք կամ չափ. օրինակ՝ երկուսանոց, երեքանոց, տասանոց, արշինանոց, կոպեկանոց...
- 5) Գիրք կամ մատյան. օրինակ՝ շարակնոց, գործոց (առաքելոց):

Մասնիկների գործածության (այն է՝ կցման) եղանակն էլ հաճախ որոշ չէ: Ընդհանրապես ասում ենք, օրինակ, թե **-ություն** մասնիկը կրում է ածականի վրա. այդպես են, օրինակ՝ մեծություն, լայնություն, հաստություն և այլն, բայց մյուս կողմից ունենք՝ ուսուցչություն, հայրություն, մսավաճառություն, վաճառականություն... Ասենք թե սրանք էլ կազմված են ածականաբար առնված գոյականներից: Իսկ ի՞նչ է **իմաստություն**, որ պիտի լիներ «իմաստունություն»: Այսպես նաև շատ ուրիշ մասնիկներ:

Մասնիկները երբեմն կցվում են առանձին և երբեմն էլ՝ մի ուրիշ մասնիկի հետ միասին, և այն ժամանակ ստացվում է նշանակության տարբերություն կամ երանգ:

Հմմտ., օրինակ՝

հաջորդություն և հաջորդականություն,
մահացու և մահկանացու,
անհամեմատ և անհամեմատելի,
անհավատ և անհավատալի:

Մասնիկը նույնն է, կցվում է միևնույն արմատին, բայց արմատը կարող է ըմբռնվել ներգործական կամ կրավորական. ըստ այսմ բառը ստանում է տարբեր իմաստ:

Օրինակ՝ **սպանություն** նշանակում է թե «չարագործի գործած հանցանքը» և թե «ղատապարտյալի կրած մահվան պատիժը»:

Օրինակ՝ Ո՞վ կազմակերպեց Պապ թագավորի սպանությունը, Մուշեղ Մամիկոնյանի սպանությունը: Կամ՝ Մուրթուշահի սպանությունները չափ ու սահման չունենին:

Ժամանակի ընթացքում մասնիկն էլ կարող է իր նշանակությունը փոխել:

Օրինակ՝ **-ելի** մասնիկը սկզբում նշանակում էր «գործող անձ», հետո դարձավ «գործածը», որ նախորդի բոլորովին հակառակն է: Այսպես՝ **ատելի** նշանակում

էր «ատող». Հմմտ.՝ Մտթ., Ե., 44. «Բարի արարէք ատելեաց ձերոց»: Այս գործածությունն արդյունք են՝ Հոսելի, ունելի, ինչպես նաև՝ Հոտոտելիք, չոչափելիք, տեսանելիք, ճաչակելիք, լսելիք և այլն բառերը: Իսկ -ելի մասնիկն ունեցող բառերի մեծագույն մասը այժմ հակառակն է. ինչպես՝ ատելի, փոփոխելի, ուտելի, սիրելի և այլն: Անտարբեր իմաստ ունեն՝ Հայելի, գործելի «ածուխ» և նմանները:

Այս բոլորի արդյունքը լինում է այն, որ երբ մեկը հորինում է մի նոր բառ՝ արդի պայմանների պահանջմամբ, հաճախ ուշադրություն չի դարձնում իմաստին, ընտրում է մի որևէ մասնիկ, բավական է որ ձևով դուրեկան, կոկիկ մի բառ ստացվի:

Այսպես, երբ 1945 թ. կարիք եղավ ոռու. ПОСОЛ «ղեսպան» բառի կողքին ստեղծել ոռու. ПОСЛАННИК բառի համագործ, Գ. Ղափանցյանը հնարեց ղեսպանորդ ձևը, որ անցավ լրագրության և բառարանների մեջ «երկրորդական պետության ղեսպան» նշանակությամբ: Ուշադրություն չդարձվեց այն հանգամանքի վրա, թե ինչ նշանակություն ունի -որդ-ը և ինչպիսի բառերի վրա է դրվում (Հմմտ.՝ նախորդ, հաջորդ, հետևորդ, տասնորդ, հարյուրերորդ, որսորդ և այլն):

ԲԱՌԻ ԻՄԱՍՏ

Շատ անգամ մարդիկ գործածում են մի բառ՝ առանց իմաստը իմանալու կամ մի անորոշ և ընդհանուր իմաստով, և կամ երբեմն էլ՝ անճիշտ: Օրինակ՝ ամենքս էլ ասում ենք զահրումար, զահր զխկում և գիտենք, որ վատ կամ անարգական բառեր են: Բայց չգիտենք, թե սրանք պարսկերեն բառեր են և նշանակում են zahr-i māṛ «օձի թույն», zahr-i zaqqūm «թույն դափնիվարդի» (oléandre), որ, ըստ մահմեդականների, դժոխքում աճող մի բույս է, և որի դառն և թունավոր տերևներով պետք է ապրեն մեղավորները:

Սրիկայ բառը ՆՀԲ մեկնում է «գող, ավազակ, մարդասպան», բայց սրանք իրարից տարբեր բաներ են: Պոլսում այս բառով հասկանում էինք «կանանց հետ լսվիրչ հարաբերություններ ունեցող մարդ», իսկ Կովկասում այժմ սրանից մեղմ իմաստ ունի: Որովհետև բառի ծագումը հայտնի չէ, ուստի բուն իմաստն էլ հայտնի չէ: (Ընկ. Գևորգ Զահուկյանը ենթադրում էր, թե դա ասորերեն փոխառություն է, ինչպես ցույց է տալիս այ վերջավորությունը, և կապում էր արաբ. sāriq «գող» բառի հետ. սակայն ասորերեն բառարանում նման բառ չգտա)^{*}:

Նման բաներ են նաև ոռուներեն նախալ, սվոլըչ և այլ բառեր, որոնք գործ ենք անում առանց ճիշտ իմաստը իմանալու:

Իմաստի զարգացման հետաքրքիր օրինակ է ներկայացնում արաբ. Allah «Աստված» բառը, որից կազմված են մի քանի բառեր և ձայնարկություններ: Սրանք արաբերենից անցել են պարսկերենին և թուրքերենին և սրանց միջոցով էլ՝ ժողովրդական հայերենին: Այսպես՝ Allah-ʾālim, բառացի նշանակությունը՝ «Աստված գիտուն», այն է՝ «Աստված է իմանում», որից՝ «ես չգիտեմ, կարծում եմ, կարծեմ» (ոմկ. ալլահալիմ ձևով). ոռու. Бог знает, երբեմն էլ արհամարհական ձևով՝ чѣрт его знает «սատանան գիտե նրան» (այն է՝ «չգիտեմ»):

^{*} Ակադեմիկոս Գ. Զահուկյանի հիմնավորումը տե՛ս «Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային շրջան», էջ էջ 460, 464, 479, 481, 484 (Ս. Գ.):

Māšāllah (հյ. մա'շալլահ), որի բուն նշանակությունը՝ «ինչ որ Աստված կամենա», բայց գործածվում է իբր գովասանական բացականչություն «bravo!, կեցցես» իմաստով:

Inšallah «եթե Աստված կամենա». այս է բառիս բուն նշանակությունը: Բայց հետո փոխվելով դարձել է հաջողություն բարեմաղթելու ձև, իբր ռուս. даѣ Бог «մաղթում եմ, հաջողություն եմ ցանկանում, տա՛ Աստված, առաջ Աստված»: Հյ. կրթոտ ձևով ասում են նաև **ի'շալլահ**:

Bārakallah. Պարսից Ատրպատականի թուրքերի գործածած ձևն է, որի բուն նշանակությունն է «օրհնեալ Աստված, Աստված օրհնի» և հետո իմաստի զարգացմամբ՝ «bravo, կեցցես» և այս վերջին իմաստով գործածվում է նաև Կովկասի հայոց և հատկապես Ղարաբաղցոց մեջ:

Yállah, բուն նշանակությունը՝ «ո՛վ Աստված», հետո դարձել է բացականչություն «օհ, դեհ» իմաստով, որ է՝ «հայդա». գործածվում է նաև նախատական իմաստով՝ «գնա՛, դո՛ւրս, դո՛ւրս կորիր»:

Լատիներեն album (չեղոք ձևն է albus «սպիտակ») բառը նախապես նշանակում էր սպիտակ ներկված մի տախտակ, որի վրա արձանագրում էին թանաքով մագիստրատների անունները, տոները և այլն. վերջում դարձավ ամեն տեսակի ցուցակ:

Լատիներեն calx «կիր», որից calculi «խիճի կտորտանք», որոնցով երեխաներին հաշիվ էին սովորեցնում, որից և calculus «հաշիվ»:

Հնիս. bhrātēr եղբայր բառը շատ լեզուների մեջ (ինչպես և հայերենում) պահված է, միայն հունարենում դարձել է ἀδελφός, որի բուն նշանակությունն է «միափոր, համարզանդ, միևնույն արգանդից»: Սրա նման է նաև թրք. qardaş, ավելի հին՝ qarəndaş, որ կազմված է qarən «փոր»+daş կից «միասին» բառերից. սրա իզականն էլ լինում է qəz-qardaş «քույր» (բառացի՝ «աղջիկ-փորակից»):

Ենթադրում եմ, որ այս բառաձևը արդյունք է այն ժամանակի, երբ հայրը մեկ էր լինում և ունենում էր մի քանի կանայք, որոնցից ծնված զավակները՝ թեև համահայր, բայց զանազանվում էին միմյանցից իբրև համամայր կամ ոչ-համամայր: – Ջեղջման արդյունք է. իբր՝ եղբայր կամ քույր համամայր:

ԻՄԱՍՏԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Կառափն նշանակում է «գլուխ», որից ունենք կառափնատել. այս բառը այժմ նշանակում է «գլխատել», որից էլ կազմել ենք կառափնատ «կախադան», բայց Մրկ. Ժբ, 4 կարդում ենք, Դարձեալ առաքեաց առ նոսա այլ ծառայ, եւ զնա կառափնատեցին եւ արձակեցին անարգեալ:

Սրանից երևում է, որ կառափնատել չի նշանակում գլխատել, թեև ատել-«կտրել» բայի հետ է բարդված, այլ՝ գլխին խփել: Մինչդեռ Մտթ. Իէ, 33-34 կարդում ենք. Եւ եկեալ ի տեղին անուանեալ Գողգոթա, որ է տեղի կառափելոյ: Այստեղ էլ կառափել նշանակում է «գլխատել», թեև չկա -ատել բայը:

Մորթել – ծագում է մորթ բառից, և բուն նշանակությունն է «մորթագերծ անել, կաշին հանել». այս է նախնական իմաստը. հետո դարձել է սպանել, փողո-

տել, ինչպիսի իմաստով գործածվում է այժմ:

Cabinet կարինետ ֆրանսերեն բառը ծագում է cabine «սենյակ» բառից, որի նվազականն է, բայց ստանալով զանազան երանգներ, դառնում է «առանձնասենյակ, գրասենյակ, գիտնականի աշխատանոց, մինիստրների կարինետ» և վերջապես՝ «տնային արտաքնոց»:

Անգլերեն closet-ը «ներքնասենյակ» փոխ է առնված ֆրանս. clos, close «փակ տեղ» բառից, իսկ նրանից կազմված է անգլերեն water-closet, որ նշանակում է «ջրով արտաքնոց»՝ կազմված water «ջուր» և closet բառերից:

Ֆրանս. chanter «երգել», փխբ. «հիմար-հիմար խոսել», ինչ.՝ qu'est-ce que vous chantez? «ինչ ես հիմար-հիմար դուրս տալիս»: Նաև՝ «մեկին խաբել, խարդախել», որից և chantage «խարդախանք», որ գործածական է նաև ռուսերենում և սրանից էլ՝ chantagiste «խաբեբա»՝ երկուսն էլ ռուսերենի միջոցով անցած այժմ հայերենին:

Գրբ. դուլել (նաև՝ դուղել) «խմել» բառը կազմված է պահլ. dōl-ից, որ և արաբ. delv «ջրհոս կենդանակերպը». բուն նշանակությունը՝ ջրի դուլլ, հատկապես՝ ջրանիվ, որ գետի հոսանքի և ջրհորի վրա շինված է և էջի կամ ձիու միջոցով ջուր է հանում պարտեզներում: Գործելու ժամանակ փայտի չորուկներից սա ճոռոմ է, և այդ ճոռոցը ջրի հոսելու ձայնի հետ շատ դուր է գալիս ջրասեր, ջրակարոտ գյուղացուն:

Քուչակի մեջ մի այսպիսի տող էլ կա.

Քու ձայնդ անուշ կուգայ քան զջրի տալապ:

Նույնը դարձյալ նշանակում է տան մեջ պահարան, որի իմաստի հարաբերությունը դժվար է գտնել:

Իմաստի տարտամություն: Ամենահայտնի գրողների մոտ անգամ գտնում ենք երբեմն այնպիսի տեղեր, որոնց իմաստը պարզ, հասկանալի չի լինում: Օրինակ՝ Սմբատ Շահազիզի մի հայտնի բանաստեղծության մեջ («Երազ») կարդում ենք.

Ես լսեցի մի անուշ ձայն,
Իմ ծերացած մոր մոտ էր,
Փայլեց նշույն ուրախության,
Բայց ափսոս որ երազ էր:

Ինչ է նշանակում «Իմ ծերացած մոր մոտ էր»: Ուտանավորի շարունակությունից գիտենք, որ հեղինակը երազում տեսել է իր ծերունի մորը, մայրը երգել է, առուն էլ այդ միջոցին հոսում էր, ինքն էլ լաց է եղել, մոր համբույրն էլ է զգացել և հետո երազից արթնացել է: **Բայց մոր մոտ էր ի՞նչ է նշանակում. ի՞նքն էր արդյոք մոր մոտ, թե ձայնն էր մոր մոտ: Եթե ինքն էր մոտ, պիտի ասեր՝ մոտ էի, իսկ եթե ձայնն էր մոր մոտ, պիտի ասեր՝ իմ ծերացած մոր ձայնն էր:** Գուցե ասվի, թե տաղաչափության արվեստին առավելություն տալով՝ հեղինակը արհամարհել է քերականական օրենքները, բայց այդ էլ չի կարելի ասել,

որովհետև ոչ մի արվեստ չկա: Առաջին տողի հանգն է ձայն, երրորդ տողի հանգն է ուրախություն, որոնց մեջ միայն ն բաղաձայնն է հանգ, իսկ երկրորդ և չորրորդ տողերի հանգն է միևնույն էական բայը՝ էր:

Սրա նման է արևմտահայ գրողներից Պետրոս Դուրյանը, որ համարվում է լավագույն բանաստեղծը: Սրա ամենից նշանավոր մի բանաստեղծության մեջ («Տրտունջը») կարդում ենք.

Ռ՛հ, նոքա ամենքը զիս ծաղրեր են...

Աստուծո՞ ծաղրն է աշխարհն ալ արդեն...

Ի՞նչ է նշանակում «աշխարհը Աստուծո ծաղրն է». արդյո՞ք Աստված մարդկանց ծաղրելու համար է ստեղծել աշխարհը, թե աշխարհն է Աստուծուն ծաղրում: Ուրիշ խոսքով՝ Աստուծո ծաղրն է, թե Աստուծուն ծաղրանք է, հայտնի չէ:

Մի ուրիշ տեղ էլ («Դամբանական ի մահ Վարդան Լուսինյանի») Դուրյանը ասում է. «Ձբսենք, թե տիեզերք Աստուծո մը ծաղրն է». բայց այնտեղ էլ նույն երկդիմությունը:

Նույն «Տրտունջը»-ի մեջ կարդում ենք՝

Ելնել աստղերու սանդուղքն անալի:

Այստեղ անալի բառը անհասկանալի է, անչուշտ «առանց աղի-անալի» բառը չէ, որովհետև սանդուղքը աղի չի լինում, որ սա անալի լինի: Ընթերցողները իրարից անկախ հասկանում են «անելանելի», բայց այդ էլ ճիշտ չէ, որովհետև եթե սանդուղքը անելանելի էր, ինչպես Դուրյանը հանկարծ բարձրացավ և ասաց.

Ողջույն քեզ Աստված դողդոջ էակին...

Ըստ իս նշանակում է «անհատակ, շատ խոր», և ծագում է ալք «խորք, հատակ» բառից: Այսպես եմ մեկնել Արմ. բու., Ա, 58: Եվ նրանից շատ տարիներ առաջ Շուշում հրատարակած* մեր Դուրյանի տաղերի մեջ:

Սխալ իմաստ: Նոպա «րոպե» - օրինակ՝ ո՛հ, ի՛նչ երջանիկ նոպա էր այն (Միրաս, Չգրված օրենք, 446): Թող լինի այնպես, ինչպես նոպաս կը թելադրի (անդ, 526). Ամեն օր, ամեն ժամ, ամեն նոպա ավելանում է միշտ (անդ, 529):

* * *

* 1903 թ. Շուշում ես և իմ ընկեր Ավետիս Տեր-Հարությունյանը հրատարակեցինք Պետրոս Դուրյանի տաղերը, առաջարանով, Դուրյանի կենսագրությամբ և դժվար բառերի բացատրությամբ: Այդտեղ գտնվում է և անալի բառը, այս բացատրությամբ: Գիրքը տպվեց բողոքական հայ [Մահտեսի Բարայանի] փոքրիկ տպարանում: Գիրքը տպված երեկոյին ընկերս ստացավ հարյուր օրինակ՝ իբր հոնորար, նույնքան էլ ես պիտի ստանայի, բայց նույն գիշերը հրեհն պատահեց տպարանում, և բոլոր գրքերը այրվեցին: Ընկերս այդ գրքերը տարավ Նոր Նախիջևան, ուր վաճառեց բոլորը: Մի օրինակ այդ գրքից ուղարկել եմ Վիեննայի Մխիթարյանների վանքը:

Հ. Աճառյանը տպարանատիրոջ անվան փոխարեն կետեր է դրել (Ս. Գ.):

Ռազմիկը, հանկարծ սովորելով գրական աշխարհաբարը և բառերի իմաստի համար ուրիշ առաջնորդ չունենալով, եթե ոչ իր լեզվական զգացողությունը, միայն սխալ իմաստներ հնարեց և յուրացրեց:

Էջմիածնում մի քահանա գալով գյուղից, հրավիրում են նրան սենյակ.

- Տե՛ր հայր, նե՛րս արի:
- Այո՛, այո՛, մանավանդ սա ձին կապեմ գամ:

Ի՞նչ իմաստ ուներ այդ քահանայի բերանում մանավանդ բառը:

* * *

Գյուղում կատարված ինչ-որ բռնաբարություն քննության համար Երևանից մի դատական մարմին է գնում. մի գյուղացի, հարցաքննության ենթարկվելով, ասում է.

- Ի՞նչ պիտի լինի, պարզապես «ղեկուցեց»:

Այս «ղեկուցեց» բառը գյուղացու բերանում հայտնի է, թե ինչ էր նշանակում: (Հաղորդեց ինձ Մանուկ Աբեղյանը, որին պատմել էր նույն դատական քննիչը):

Նոր Բայազետցի Ադո անունով մի գրող կար, որ **Հորիզոն** թերթի մեջ գանազան հոդվածներ էր գրում: Այս անձը **Էպիլոզ** և **վարիանտ** բառերի նշանակությունը ճիշտ չէր իմանում և իր հոդվածների մեջ հաճախ շփոթում էր իրար հետ:

Վերջին օրինակը ցույց տվեց, թե հատկապես օտար բառերի իմաստը անհայտ կամ անորոշ է մեր ժողովրդի համար: Ծատերը **կոնկրետ** բառի իմաստը չգիտեն և կարծում են, որ նշանակում է «համառոտ» (խոսքի համար): Մինչև անգամ մեր համալսարանից մի ուսանող մի օր ասաց ինձ. «Երևանից մինչև Քանաքեռ յոթը կիլոմետր է. բայց կոնկրետ ճանապարհ էլ կա, որ հինգ կիլոմետր է»:

Իմ աղջիկը (Քնարիկ) տասներորդ դասարանի աշակերտ եղած միջոցին իր մի շարադրության մեջ գրել էր. «Մաքսիմ Գորկուն ձերբակալեցին Պետրոպոլիտական բանտում»: Ուրեմն նա չգիտեր **ձերբակալեցին** բառի իմաստը և կարծում էր, թե նշանակում է «բանտարկել»:

Իմաստի նոր երանգ է տալիս երբեմն բառի միջին ձայնավորի ջնջումը: Օրինակ՝ գրաբար ասվում է **աշակերտ**, և այս ձևը մնում է դպրոցի «աշակերտ» իմաստով, իսկ **ա** ձայնավորը ջնջելով՝ ստացվում է **աչկերտ**, որ նշանակում է «խանութի աչկերտ»: Այս իմաստը թեև բարբառային, բայց անցնում է նաև գրականին, հատկապես՝ արևմտահայ գրականում: Այսպիսի բառեր են.

վերանալ – վերնալ,

փոխանորդ – փոխնորդ (առաջինը մի անձ՝ տեղակալն է,

իսկ երկրորդը՝ փոխելու նոր սպիտակեղեն)

չատանալ – շատնալ,

ավերիլ – ավրել,

սովորել – սորվիլ,

նեղանալ – նեղնալ,

Համարել – համրել,	Համարիչ – համրիչ,
Հավանիլ – հավնիլ	բանավոր – բանվոր,
ճանապարհ – ճամփա,	վայելել – վայլել,
այլ – ալ (էլ):	

ԲԱԶՄԻՄԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՄԱՆՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆ

Polysémie ասելով հասկանում ենք մի բառի մի քանի տարբեր նշանակություններ ունենալը. այս երևույթը չպետք է շփոթել համանունություն (homonymie) հետ: Երկուսի տարբերությունն այն է, որ polysémie նույն բառն է, որ իմաստի դարգացմամբ հասել է այս աստիճանին, իսկ համանունները բոլորովին տարբեր բառեր են, բոլորովին տարբեր իմաստներով, որոնք իրար հետ ամենևին կապ չունեն և միայն ձայնական օրենքների պատճառով հասել են նույն ձևին: Առաջինը պատկանում է իմաստագիտությանը, երկրորդը՝ դուրս ձայնաբանական է: Այսպես՝ երբ ֆրանսերեն **սէն** ձայնը 10 տարբեր գրչություն ունի, 10 տարբեր նշանակություն և ներկայացնում է 10 անկախ բառ, homonymic է, իսկ երբ opération բառը նշանակում է

- 1) աստիճան՝ վիրաբուժական գործողություն,
- 2) աստիճան՝ ելևմտական գործողություն,
- 3) աստիճան՝ թվաբանական գործողություն,
- 4) աստիճան՝ զինվորական գործողություն, սա polysémie է:

Բառարանը լիքն է այսպիսի օրինակներով:

Երբ տեղի, կլիմայի կամ հանգամանքների փոփոխությամբ որևէ բան փոխվում է, նրա անունը մնում է հաճախ անփոփոխ, բայց ստանում է նոր նշանակություն: Այսպես՝ ՀՃ. դավոյ, որ տավար բառն է, նշանակում է «այծի և ոչխարի հոտ»: Տավարի նախիրը Կիլիկյան լեռների վրա այլևս գոյություն չունենալով՝ նրա տեղ անցել է ոչխարի և այծի հոտը:

Ըստ այսմ՝ մեր այսօրվա ամենասովորական բառերը, ինչպես՝ **հաց, չապիկ, կոչիկ, ձվածեղ** և այլն և այլն, կարող էին բավական տարբեր բաներ նշանակել, քան ինչ որ այժմ հասկանում ենք:

Ֆրանսերեն boulevard (հին bollewerk՝ հողանդականից անցած) նշանակում էր նախ քաղաքի շուրջը շինված մարտկոցների վրա հողալից հարթ տեղերը: Ավելի ուշ, երբ այդ մարտկոցները ջնջվեցին և վերածվեցին լայն ճանապարհների և հասարակական վայրերի, բառը մնաց նույնը, բայց ստացավ **ձեմելիք, ծառուղի** նշանակությունը:

Polysémie-ի համար շատ հետաքրքրական օրինակ է ֆրանսերեն bureau, որի նշանակությունները շղթայաչար՝

- 1) bure կոչված բրդե հասարակ կտոր (ծածկում են սեղանը),
- 2) սեղան, որ նույն սփռոցով ծածկված է,
- 3) գրելու հատուկ որևէ սեղան,
- 4) սենյակ, ուր գտնվում է այդ սեղանը,
- 5) այդ սենյակում կատարված գործերը,

6) անձինք, որ զբաղվում են այդ գործերով,

7) վարչական բաժանումը:

Նշանակությունների աճումը կարող է կատարվել զանազան ուղղություններով: Մի որևէ երկրորդական իմաստ կարող է ինքը դառնալ կենտրոն, և այստեղից կսկսեն ծնունդ առնել նորանոր իմաստներ.

օրինակ՝ bordeau ...

Լատիներեն materia դարձավ maderia և նշանակում է՝ 1. շինության փայտ, 2. կղզին, ուր կար շատ անտառ՝ շինանյութով հարուստ, կոչվեց Մադեյրա (Madeira), 3. գինին:

* * *

Գերմանացի պարոնը, նստած իր բազկաթոռում, լրագիր է կարդում: Ներս է մտնում սափրիչը և բարեկերով պարոնին, ասում է,

Morgen – (բարի լույս):

Պարոնը պատասխանում է.

Morgen – (Աստծու բարին):

Սափրիչը հանում է իր ածելին և մոտենում է պարոնին, սափրելու համար: Պարոնը բթամատը հետ շարժելով՝ ասում է.

Morgen – (վաղը):

Սափրիչը հարցնում է. – (վա՞ղը):

Morgen – Պարոնը պատասխանում է. – (վաղը):

Սափրիչը հավաքելով իրերը գնում է դեպի դուռը և խոնարհ ողջույնով ասում է.

Morgen – (մնաք բարով):

Պարոնը պատասխանում է.

Morgen – (երթաք բարով):

Այս անեկդոտի մեջ morgen բառը գործածված է 6 անգամ, 5 տարբեր իմաստով:

* * *

Բազմիմաստություն հետ չպետք է շփոթել համանուն բառերը: Տարբեր իմաստով զանազան բառեր կարող են նույն ձևին հասնել, բայց ձևի նույնությունը ծագման նույնություն չի նշանակում: Այսպես՝ հայ. սան «իր մեծացրած աշակերտը» և սան «կաթսա» իրարից տարբեր ծագում ունեն և հետևաբար առանձին բառեր են, ուստի չենք կարող սան–ը բազմիմաստ մի բառ համարել: Նույնպես Սվեդիայի բարբառով բիւք նշանակում է «1. համբույր, 2. պահք, 3. սոխի գոխ»: Բայց սա ոչ թե բազմիմաստ բառ է, այլ այդ երեք տարբեր իմաստները տարբեր ծագմամբ տարբեր բառեր են: Այսպես՝ «համբույր» իմաստով առաջանում է պառ բառից, «պահք» իմաստով առաջանում է պահք > պաք բառից, «սոխի գոխ» իմաստով առաջանում է պոկ բառից:

Polysémie–ից տարբերացում: Բազմիմաստությունը պատճառ է դառնում, երբեմն, երկդիմությունից խոսսափելու համար զանազան իմաստներից մեկը պա-

հելու և մյուսի համար տարբեր ձև հնարելու: Այսպես՝ հայերեն լեզվի նշանակում է իբր գոյական «լեղապարկի հյուլթ» և իբր ածական՝ «դառն»: Այս երկուսը իրարից զանազանելու համար շատ բարբառներ լեզվի ձևը պահում են միայն երկրորդ իմաստով, իսկ առաջին իմաստի համար հնարել են լեզուցք ձևը:

ԲԱՌԵՐԻ ՆԱԽԱՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Յուրաքանչյուր լեզվի մեջ բառերը ներկայանում են մեզ որոշ նշանակությամբ, որ ավանդությունը հասցրել է մեզ: Սակայն յուրաքանչյուր ավանդություն անհրաժեշտ չէ որ լինի ստույգ, այսինքն՝ ներկայացնի իրողության հարազատ և հնագույն վիճակը: Մյուս կողմից գիտենք, որ բառերի ինչպես ձևը, նույնպես և նշանակությունը մշտապես կայուն վիճակի մեջ չեն: Այս երկու հանգամանքները ստիպում են մեզ մտածել բառերի նախանշանակության մասին: Ի՞նչ միջոց ունենք բառերի այդ նախանշանակությունը երևան հանելու:

Եթե լեզուն ունի հնագույն գրականություն, առաջին միջոցը, բնականաբար, այդ հնագույն գրականությունը պրպտելով բառերի ավելի հին նշանակությունը իմանալն է: Եթե վաղել բառը գրաբարի մեջ նշանակում է «ցատկել», ուրեմն այս է նրա նախանշանակությունը, իսկ արդի «ընթանալ» իմաստը նոր է առաջացել:

Երկրորդ միջոցն է պատմությունը կամ մանավանդ քաղաքակրթության պատմությունը: Ոչ մի միջոց չպիտի բացատրեր մեզ բորդո (bordo) «չառագույն կարմիր» բառի ծագումը, եթե այլուստ չիմանայինք, թե Ֆրանսիայում կա Bordeaux քաղաքը՝ նշանավոր իր գինիներով, և «չառագույն կարմիրը» ծագել է այդ գինու գույնից:

Պատմական տվյալներն են, որ բացատրում են մեզ, թե, օրինակ՝ պալատ «ապարանք» բառը ծագում է Հռոմի Պալատինյան սարի անունից: Այս սարի վրա Ներոն կայսրը մի ոսկյա ապարանք կառուցեց, որ և լեռան անունով կոչվեց palatium, հետո նույնը, ընդհանրանալով, նշանակեց «արքունիք», «թագավորական պալատ» և այս իմաստով տարածված է բազմաթիվ լեզուների մեջ, ինչպես՝ հուն. παλάτιον, իտալ. palazzo palais, ֆրանս. Palast, ռուս. палата և այլն:

Լատ. Cohors նշանակում էր «բակ, տավարի համար առանձնացրած տեղ», հանրապետության ժամանակ դարձավ «գինվորների մի խումբ», ուչ հռոմեական շրջանում՝ «կայսրների գինվորական հետևորդ խումբ», որից էլ՝ «պալատ, արքունիք» (ֆրանս. cour և այլն) (Wundt, Völkips, I, 438):

Լատ. salarium ծագում է sal «աղ» բառից, որ փոքրարժեք բաների համար իբր փոխանակության միջոց էր ծառայում. հետո՝ «գործավորի փոքր վարձ», հետո՝ գինվորի վարձը, վերջապես՝ ընդհանրապես «վարձ, վճար»:

Բայց ամեն լեզու չունի հին գրականություն և եթե ունենա էլ, ոչ մի գրականություն չի կարող հասնել լեզվի հնագույն վիճակին: Միևնույն ժամանակ պատմությունը և քաղաքակրթության պատմությունը ունեն որոշ սահման, և չի կարելի այդ սահմանից այն կողմ եղած երևույթների բացատրությունը որոնել այդ գիտությունների մեջ:

Ուստի անհրաժեշտ է ունենալ տարբեր միջոցներ էլ հասնելու համար բառերի հնագույն վիճակին: Այդ միջոցներն են ստուգաբանությունը, արմատների քրն-

նությունը և համեմատական լեզվաբանությունը, որոնք, եթե հիմնված լինեն ձայնաբանական հաստատուն օրենքների և տրամաբանական ուղիղ դատողությունների վրա, կարող են հասցնել մեզ որոշ ճշմարտություն:

Հնագույն հնդեվրոպագետների մեջ շատերը կային, որ ամեն գնով աշխատում էին գտնել բառերի նախանշանակությունը: Ըստ այդ գիտունների՝

հնյ. *patēr* «հայր» ծագում էր *pā* «պահել, պահպանել» արմատից և նշանակում էր «տան, ընտանիքի պահպանը»:

māter «մայր» ծագում էր *ma* «արտադրել, ստեղծել» և այլն արմատից և նշանակում էր «արտադրող, ծնող»:

dhughtér «ղուստր» ծագում էր *dhugh* «կաթ, կթել» արմատից և նշանակում էր «ընտանիքի համար կաթ կթողը»:

bhrātēr «եղբայր» ծագում էր *bher* «կրել, բերել» արմատից և նշանակում էր «կրող, պահող» (որ հոր մահից հետո մորն ու քույրերին պիտի պահեր):

stér «աստղ» ծագում էր *stēr* «ցրվել» արմատից և նշանակում էր «երկնքի երեսին սփռված»:

Այս բոլորը համարվում են սխալ, և այժմ այս ստուգաբանություններից ոչ մեկը չի ընդունվում: Բոլոր նման դեպքերում չգիտությունը խոստովանելը իմաստնագույն ելքն է:

ԲԱՌԻ [ԱՐՏԱՔԻՆ ԶԵՎԻ] ԵՎ ԻՄԱՍՏԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թեև մենք մանրամասն քննեցինք և հաստատեցինք, որ բառի արտաքին ձևի և նրա իմաստի միջև որևէ կապ չկա, բայց դա արմատական բառերի համար էր, այսինքն՝ այն առաջին պայմանական նշանների, որ նախնական մարդիկ մեզանից մի քանի տասնյակ հազար տարիներ առաջ հատկացրին առարկաներին ու գաղափարներին: Բայց այնուհետև, երբ արդեն մի առարկա կամ մի գաղափար ստացավ իր պայմանական նշանը, դա նրա հետ կապվեց այնպիսի հաստատուն կապով, որ մարդիկ անընդունակ դարձան մեկը առանց մյուսին ըմբռնելու: Երբ ասում ենք ջուր և հասկանում ենք ծանոթ հեղուկը, այս երկուսը իրար հետ արդեն այնքան ամուր կապված են, որ այլևս մեզ համար ջուր ձայնը դադարել է պայմանական նշան լինելուց և մի բնական կոչում է դարձել: Այս հանգամանքից բխում է՝

1) Ինչքան էլ որ բառի ձևը ձայնապես փոփոխվի, նա կապված է իր նշանակությունից հետ, և այդ նշանակությունը մնում է անփոփոխ: Ջուր, ջուր, ճուր, ճիւր և այլ բոլոր ձևերի համար էլ (ամեն մեկը իր տեղում և այսինչ ժամանակ) «ջուր» նշանակությունը նույնն է:

2) Ամեն մի ածանցական գաղափար, որ առաջանում է առաջին ձևից, անհրաժեշտաբար կապված է նրա հետ և այլևս ոչ թե պայմանական նշան է, այլ ունի տրամաբանական կապ իր կազմիչ մասերի հետ:

Եթե գիր գրելու հեղուկը կոչվում է թանաք, այդ հեղուկը պարունակող ամանն էլ պետք է կոչվի թանաքաման: Այն կարելի է բոլորովին մի նոր պայ-

մանական նշանով կոչել կաղամար, բայց ոչ բնավ՝ ջրաման, որովհետև բառը այս դեպքում կապված պիտի լինի ջրի գաղափարի հետ:

Սրա համար է, որ արմատ բառերի դեմ ոչ ոք ոչինչ չունի, բայց ածանց բառերը շարունակ քննադատվում, ընդունվում ու մերժվում են: Բացի սրանից, որչափ ժամանակ որ մարդիկ ըմբռնում են այդ կապը, ձևական նույնությունը պահում են երկուսի մեջ, ինչպես՝ գյուղ-գյուղացի, խանութ-խանութպան:

3) Կարող է պատահել, որ բառի արմատական ձևը անհետանա լեզվից: Այդ ժամանակ, բնականաբար, ածանց ձևի և մայր ձևի միջև կապը կտրվում է, և ածանց ձևը կարող է համարվել անկախ գաղափար:

Օրինակ՝ մեր բարբառներում հայել բառը ջնջված է, բայց կա նրանից ածանցված հայելի բառը, որ դարձել է հայլի, հելե, խիլի ևն: Հին հայերը անշուշտ զգում էին հայել և հայելի բառերի կապը, բայց նոր բարբառները չեն կարող զգալ այդ և հիլի կամ խիլի արմատ գաղափար է նրանց համար: Այսպիսի խզումը ածանց բառի և արմատ գաղափարի միջև պատճառ է դառնում, որ ածանց բառը ավելի անձուկ կապերով կապվի ածանց գաղափարի հետ և լինի նրա անհրաժեշտ պայմանական նշանը: Այսպես են վերի հիլի և այլն ձևերը: Նույնպես են նաև՝ ընթեռնուլ, ըմբոշխնել, հնոց, անդունդ:

4) Կարող է բառի նշանակությունը, հետզհետե զարգանալով, բոլորովին հեռանալ առաջին նշանակությունից, և այն կապը, որ զոգում էր բառը իր առաջին նշանակության հետ, բոլորովին կտրվել, բայց դրա համար ոչինչ չի փոխվում, և բառի նոր նշանակությունը կապված է մնում բառի հետ: Օրինակ՝ plume հավի փետուրն է, հետո եղել է գրիչ, հիմա էլ՝ գրչածայր: Առաջինի և երկրորդի մեջ կապ կար, բայց վերջին նշանակությունը այլևս չի կապվում plume գաղափարի հետ. սակայն շարունակում է իր գոյությունը՝ իբրև նոր պայմանական նշան:

Միևնույն ժամանակ խզումը միջոց է տալիս ածանց բառին՝ զարգանալու ազատորեն և ստանալու բոլորովին նոր առում:

Օրինակ՝ լատիներեն *captivus* «գերի» բառը ամեն մի լատինախոս անձի համար ածանցյալ էր և սերտորեն կապված *capere* «բռնել», *captus* «բռնված» բառերի հետ: Այս բառերի կապակցությունը չէր թողնում, որ «գերի» իմաստը կորչի կամ ձևափոխվի: Բայց նորալատին լեզուների մեջ *capere* «բռնել» բառը գործածությունից վերացվեց, որով և երկուսի կապը խզվելով՝ *captivus* «գերի» բառը ազատ մնաց: Այն ժամանակ «գերի» իմաստը փոփոխելով՝ վերջապես դարձավ «թշվառական, ողորմելի, վատ», այսպես՝ իտալերեն *cattivo* «վատ», ֆրանսերեն *chétif* «չնչին», պրով. *cheti* «վատ»:

Գերմ. *schlecht* և *schlicht* նշանակում էին «հարթ, պարզ, հասարակ» և կապվում էին *schlichten* «հարթել, ողորկել» բային. սրանցից *schlicht*-ը, կապված մնալով *schlichten* բայի հետ, իր իմաստը պահում է մինչև այժմ, բայց *schlecht* ձևով բաժանված լինելով՝ նախ հատկացվեց «հասարակ» ժողովրդին՝ ուսման, հետո ստացավ «վատ» իմաստը:

Որովհետև մարդիկ խոսում են իրարից մի բան հասկանալու և ոչ թե զանազան աննպատակ ձայներ հանած լինելու համար, ուստի և ամեն լեզվի մեջ էլ էականն ու կարևորը բառի իմաստն է, իսկ ձայնը երկրորդական նշանակություն ունի: Առանց իմաստի բառ չկա, այլ աղմուկ: Օր.՝ է, օ ձայները արդի հայերենի

մեջ ուրիշ բան չեն, եթե ոչ աղմուկ, որովհետև գուրկ են որևէ նշանակությունից: Բայց ուրիշ լեզուների մեջ կարող են դառնալ բառ՝ հենց որ որևէ զանազանություն ստանան: Այսպես՝ գրաբարի մեջ **ի**-ն բառ է, որովհետև նշանակում է «մեջ, դեպի», ուսերենի մեջ նույնպես բառ է, որովհետև նշանակում է «և, ու»: **Օ** ձայնը ֆրանսերենի մեջ բառ է, որովհետև նշանակում է «ջուր»: Տաճկերենի մեջ նույնպես բառ է, որ նշանակում է «նա» և այլն: Սրանից հետևում է, որ եթե երկու բառ միևնույն իմաստն ունեն, ըստ որում ձայնով տարբեր են, հոմանիշ են:

Սրանից հետևում է նաև, որ, եթե մի ձայն ունենա մի քանի իմաստ, այնքան բառ է, որքան իմաստ ունի: Այսպես՝ հայ. հարթ ձայնը ունի երկու իմաստ (տափակ և դարման), ուստի երկու տարբեր բառ է (հարթ և հարդ): Ոմանք այս բանը ավելի առաջ տանելով, ուսուցանում են, որ միևնույն բառի նշանակություն տարբերություններն էլ առանձին բառեր են. տարբեր բառ է մարդու գլուխ և տարբեր բառ է սոխի գլուխը, մարդու աչքը կամ կամրջի աչքը (Vendryes, La langage, 208):

Նշանացի խոսակցությունը մի լեզու է, որ իմաստ ունի, բայց ձայն չունի, սակայն այստեղ էլ ձայնի տեղ ձևն է, որ իմաստին մարմին է տալիս: Եթե հնարավոր լիներ խոսելու միջոցին ամեն առարկա և ամեն գործողություն ուզած ժամանակ և ուզած արագությունը մատնանիչ անել, ձայնավոր լեզուն չէր ծնվի: Բայց որովհետև այդ անկարելի է, ուստի մարդիկ էլ հնարել են այդ ձևը՝ իրեն հաղորդակցության միջոցներից ամենակարճը և ամենակատարյալը:

Յուրաքանչյուր բառ մի գաղափարի արտահայտություն է. ուստի բառը չկա, եթե գաղափարը չլինի նախապես: Հնագույն ժամանակներում, երբ մարդիկ դեռ վայրենի էին և գաղափարների կողմից էլ չատ աղքատ, իրենց լեզուն էլ չատ աղքատ էր: Քանի առաջադիմեցին, այսինքն՝ քանի նորանոր գաղափարների տիրացան, իրենց լեզուն էլ այնքան հարստացավ: Հին լեզուներից ամենահարուստն անգամ չունի և չի կարող ունենալ այն բառերը, որոնք մի նոր քաղաքակրթության արդյունքն են, ինչպես՝ շոգենավ, շոգեկառք, երկաթուղի, հեռագիր, հեռախոս, հեռաձայն, հեծանիվ, մանրադետ և այլն:

Շոգեբանությունը սովորեցնում է մեզ, թե գաղափարների ըմբռնումը նյութական պատկերների միջոցով է հասնում մեր մտքին և ոչ թե վերացական դատողությամբ: Նույնիսկ ամենավերացական գաղափարներ արտահայտող բառերը ամեն լեզվի մեջ էլ կազմված են շատ նյութական թանձրացյալ գաղափարներից: Օրինակ հայերեն ըմբռնողություն, վերացականություն, հասկացողություն, զգացում և այլն բառերը, որոնք բացարձակ վերացական գաղափարներ են, ծագում են բուն «ձեռք», վեր «բարձր տեղ», հասնել, գալ թանձրացյալ գաղափարներից: Ըմբռնել ասելով հասկացվում է մի էակ, որ ձեռքը՝ բուռը, երկարելով բռնում է գաղափարը, ըմբռնում է: Այսպես նաև մյուսները:

Յուրաքանչյուր առարկա անվանելու համար ուրեմն պետք է ունենանք այն պատկերը, որ վերարտադրի մեր հիշողության մեջ այն առարկայի գաղափարը: Բայց չափազանց երկար և թերևս ավելորդ ծանրաբեռնություն կլիներ լեզվի համար հնարել այնպիսի անուններ, որոնք առարկայի ամբողջ պատկերը, այսինքն՝ նրա ամբողջ արտաքին ու ներքին բովանդակությունը, ներկայացնեին իրենց մեջ: Այս պատճառով մարդիկ աշխատել են գտնել առարկայի ներքին ու արտաքին բովանդակությունից կամ նրա գործածությունից մի այնպիսի գիծ, որ ամենից

բնորոշը համարվեր և դրանով էլ կարողանար վերհիշել տալ մեզ նույն առարկան: Օրինակի համար, հայ. **կայծքար** բառը ներկայացնում է մեզ մի առարկա, մի շատ կարծր քար՝ սպիտակ կարմրաչորթ գույնով, կոտրելիս ձևացնում է սուր ծայրեր, և այս պատճառով վայրենիները այն գործ էին ածում իբրև զենք: Այս քարը, ընդհարվելով ուրիշ մի կարծր մարմնի, կայծեր է արձակում, որի համար էլ գործ են ածում իբրև կրակ հանելու գործիք:

Այս բոլոր հիշվածները՝ ձևը, գույնը, քարի տեսակը, հատկությունը և գործածությունը, շատ կարևոր բաներ են, բայց այդ բոլորի մեջ ամենաբնորոշը կայծ կամ կրակ հանելու հատկությունն է, հետևաբար և շատ լավ ընտրություն է արված, երբ առարկան կոչված է **կայծքար**: Կարելի էր անշուշտ նկատի առնել նրա մյուս հատկությունները և, օրինակի համար, կոչել կարծրաքար, սրաքար, զինաքար և այլն: Բայց այս բոլորը այնքան հարմար անուններ չէին լինի, որովհետև ուրիշ շատ քարեր էլ կան, որոնք կարծր են կամ սուր են և կամ զենքի համար կարող են գործածվել և այլն:

Ֆրանսերեն sauterele «մարախ» (մորեխ) ծագում է **ցատկել** բայից: Թեև միայն մարախը չէ, որ ցատկում է, այլ լուն և այլն: Բայց, որովհետև մարախի գլխավոր հատկանիշը ցատկոտելն է, իսկ լվինը՝ արյուն ծծելը, ուստի մարախն է այդպես կոչվել:

Թեև առարկաներն ամեն տեղ նույն հատկություններն ունեն, բայց մարդիկ ամեն տեղ էլ պարտավոր չեն նույն հայացքով մոտենալ առարկային: Այս է պատճառը, որ միևնույն առարկան կարող է մի տեղ մի տեսակ կոչվել, մի ուրիշ տեղ՝ ուրիշ տեսակ, կամ ընդհակառակը, այսինչ պատկերով մի տեղ ըմբռնել այսինչ առարկան, մի ուրիշ տեղ՝ ուրիշ առարկա: Բնական է, որ այս դանազան անունների մեջ մեկը հաջող, մյուսը նվազ հաջող եղած լինի: Բայց այս բոլորը չի խանգարում բնավ, որ մենք, այնուամենայնիվ, միևնույն առարկան պատկերացնենք մեր մտքի մեջ: Այս իրողությունը ճշմարիտ է ոչ միայն ժողովրդական հասարակ բառերի, այլև նույնիսկ գիտական արվեստական բառերի համար: Օրինակ՝ ճանապարհորդական միևնույն գործիքը կոչվում է *bicyclette* կամ *vélocipède*, գերմ. *Rade*, հայ. **հեծանիվ**: Առաջինը կազմված է լատ. *velox*, *Ֆրանս. véloce* «արագ» և *pedis* «ոտք» բառերից, ուստի բուն նշանակում է «արագոտն» կամ «ոտնարագ», և այնչափ հաջող բառ չէ: Ավելի լավ է *bicyclette*, որ բուն նշանակում է «երկանվակ» և ներկայացնում է առարկայի ավելի հաջող պատկերը՝ իր երկու անիվներով: Գերմաներեն *Rade*, որ բուն նշանակում է «անիվ», կիսատ պատկեր է և կարող է հարմարվել ամեն տեսակ անիվի: Լավագույն բառը հայերենն է, որ ներկայացնում է մեզ անիվը, որի վրա հեծնում են մի տեղ գնալու համար:

Հուն. կատուն կոչվում է *áιλουρος* «պոչ չարժող», մինչդեռ մեզ համար պոչ չարժողը շունն է և, փոխաբերաբար, նաև շողքորթ, քծնող, կեղծավոր մարդը:

Այսպիսի բառակազմության ժամանակ երբեմն պատահում են այնպիսի ձևեր, որոնք անբավարար, նույնիսկ ծիծաղելու լինելու չափ անհաջող են լինում: Օր. ռուս. «կզակը» կոչվում է *ПОДБОРОДОК*, որ բուն նշանակում է «միրուսի տակը»: Իրոք որ կզակը միրուսի տակն է: Բայց ոչ ոք չի անդրադառնում, թե որքան անհաջող է այս բացատրությունը. նախ՝ որ միրուս ունենալը անհրաժեշտ պայ-

ման չէ կզակ ունենալու համար, և կզակը ավելի առաջ է, քան միրուսը, երկրորդ՝ երեխաները և պատանիները միրուս չունեն, բայց կզակ ունեն, երրորդ՝ բնավ ի նկատի առնված չէ իզական սերունդը, և մի կնոջ մասին էլ խոսելիս՝ ծիծաղելի ձևով պետք է ասենք՝ «այս կնոջ կզակը», այսինքն՝ «այս կնոջ միրուսի տակը»: Բայց այս բոլորը ոչ մի նշանակություն չունի, որովհետև բառը պայմանական մի նշան է, և բավական է, եթե այդ նշանով այն գաղափարն է հասկացվում:

Պատկերներ ստեղծելու և միևնույն ժամանակ լեզուն նորանոր բառերով չճանրաբեռնելու միջոց է փոխաբերությունը (métaphore), որ գաղափարների զուգորդությամբ ներկայացնում է մեզ այս կամ այն առարկան: Օրինակ՝ մարդու կամ ոչխարի գլուխ ասելուց հետո՝ փոխաբերությամբ ասում ենք՝ կաղամբի գլուխ, շաքարի գլուխ, սոխի գլուխ, սխտորի գլուխ, դրամագլուխ, գորգի կամ բանակի գլուխ, մարդու կամ անասունի աչք ասելուց հետո՝ փոխաբերությամբ ասում ենք՝ կամուրջի աչք, դարակի աչք, խանութի աչք, կշեռքի աչք, հացի կամ պանիրի աչք, պատուհանի աչքերը, կացնի կամ ուրագի աչքը և այլն:

Որչափ հետաքրքրական է, որ երբ ասում ենք կամուրջի աչքը. սրանով փոխաբերությամբ մենք կամուրջի շենքը նմանեցնում ենք մի մարդկային գլխի. նրա վրայի աղեղնաձև կամարները, կարծես, մարդկային կոր ունքերն են, որոնց տակ փայլող աչքերն էլ՝ կամուրջի բացվածքները: Այսպիսի պատկերներ են նաև գետի ճյուղը, խաչսաչի կաթը, լեռան լանջը, լուսնի բակը, սեղանի ոտքը, պտուկի ոտքը, աթոռի մեջքը, գրքի կողքը, տետրակի շապիկը, հրավառության ձեռքը և այլն:

Պատկերների և փոխաբերությունների արդյունք են, հատկապես, անձնական և տեղական հատուկ անունները՝ Արուսյակ, Հրաչյա, Լուսիկ, Մանիչակ, Շուշանիկ, Թուխձամ, Ոսկեհատ, Վարդգես, Կորյուն, Վարդուհի և այլն, որոնք սքանչելի պատկերներ են: Հատուկ անուններից հիշենք մի քանի գեղեցիկ օրինակներ, ինչպես՝ Երկնիստ (Կարնո գյուղերից), որ իբրև թե լեռան լանջի երկու կողմերը նստած է, Զիթհող (Կարնո գյուղերից), որի հողը ձեթի գույն ու փափկություն ունի, Կամարակապ (Ակնա գյուղերից)՝ կամար կապած և այլն:

Այս հանգամանքից է ծագում այն երևույթը, որ ձայնը շարունակ փոփոխվում է լեզուների մեջ, իսկ իմաստը շատ քիչ փոփոխության է ենթարկվում: Հնագույն սերունդները չէին նկատում ձայնի մեջ եղած փոփոխությունները, բայց դրանք, թեև շատ փոքր, սակայն նույնպես էական են, որ դարեր հետո կազմում են ահագին տարբերություն և պատճառ են դառնում նոր լեզուների ձևացման:

Analogie-ն [համարանություն, նմանակություն] նույնպես ոչ միայն պատճառ է դառնում ստեղծելու բառի մեջ ձայնական ձևափոխություններ, այլ նոր հոլովում, նոր խոնարհում, նոր մասնիկ...

Փրանսերեն omnibus ունի լատիներեն ծագում, նշ. «բոլորին» (լատ. հոգ. տր. հոլով): Կար մի տեսակ կառք, որ կոչվում էր un carrosse omnibus, որից, առաջին բառը կրճատելով, եղավ omnibus, երբ հնարվեց automobile-ը, և սա բռնեց omnibus կառքի տեղը, կոչվեց նրա օրինակով autobus. հիմա էլ շինվում է aerobus. և այսպես՝ հոգ. տր. – bus մասնիկը դարձավ փոխադրական միջոց կազմող մի մասնիկ (Marouzeau, Lk ling., էջ 84):

Գերմ. sehr «շատ հույժ» առաջանում է հրգ. sêr «ցավ» բառից և բուն նշանակում է «ցավագին». ցավը ըմբռնելով իբրև ուժեղ տպավորություն, բառի

իմաստը անցել է «ուժգին»-ի (Wundt, Volkerps. I, բ մաս, էջ 505):

ԻՄԱՍՏԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Ինչպես որ ձայնական փոփոխությունները ունեն իրենց ժամանակը և մանավանդ՝ Հաջորդական կարգը, նմանապես և իմաստի փոփոխությունները:

Ֆրանսերեն *Bordeau* բառը քաղաքի անուն է. նա կոչվում է այսպես, որովհետև շինված է ջրի ափին (ֆր. *bord* ափ, ափեր և *eau* ջուր, սեռ. *d'eau* ջրի): Այս բառի երկրորդ և երրորդ նշանակություններն են «գինու մի տեսակ, որ պատրաստվում է այդ քաղաքում» և «թունդ կարմիր գույն»: Այս երեքից առաջինը իրոք էլ նախավորն է և հիմնականը, առանց որի մյուս երկուսը չպիտի լինեին. բայց մյուս երկուսից էլ առաջինը (գինին) ավելի առաջ է, քան **թունդ կարմիրը**: Բորդոյի գինին, ունենալով **թունդ կարմիր գույն**, ստացվել է երրորդ հերթին այս իմաստը: Եթե մի օր հնարվի ինչ-որ մի սպեղանի, որ **թունդ կարմիր գույն** ունենա կամ բորդոյի գույնով պատրաստվի, և հնարողը այն սպեղանին կոչե բորդո, այդ կլինի չորրորդ իմաստը՝ ըստ հերթի:

Թուղթ բառը երկու իմաստ ունի հայերենում. 1) այն նյութը, որի վրա գրում ենք, 2) գիր, գրություն, նամակ:

Իմաստաբանորեն ո՞րն է սրանցից նախնականը:

Բոլոր բառարաններն էլ առաջին իմաստը դնում են նյութը, որից հանում են «գրվածք, գրություն, նամակ» իմաստը: Այսպես են Հայկազյանը, Առձեռնը և Արմատականը: Սակայն ճիշտ չէ այս:

Թուղթ բառը երկրորդ իմաստով գործածված է մեր մեջ հենց Ե դարից՝ «Պալղոսի առաքելոյ առ Կորնթացիս թուղթ առաջին և թուղթ երկրորդ»: Իսկ առաջին իմաստով գտնում ենք նախ Վրբ., հց., ժը.՝ «Եղբարքն որ գիտէին գործել թուղթ» (Ժբ դար):

Թուղթը հնարված էր չինացիների մոտ շատ վաղ ժամանակ: Ն. Ք. 123 թվին Գայ Լուն՝ նախարար երկրագործության, հանձնարարեց թղթի չինարարությունը Չինաստանում: Շատ ավելի ուշ՝ 8-րդ դարում միայն, սկսեց տարածվել Արևմտյան աշխարհում հետևյալ ձևով:

751 թվին, չինացիք արչավեցին Սամարղանդի վրա, որ պատկանում էր արաբներին: Արաբները դուրս եկան նրանց դեմ, չինացոց դուրս քչեցին և բռնեցին նրանցից գերիներ: Գերիների մեջ կային **թուղթ** չինոզ վարպետներ, որոնց արաբները օգտագործեցին Սամարղանդում **թղթի** գործարան բանալու համար: 794 թվին մի գործարան էլ Բաղդադում բացվեց, որից հետո **թղթի** գործածությունը տարածվեց ամբողջ Արաբական խալիֆայության մեջ: 9-րդ դարից հասել են մեզ բազմաթիվ արաբերեն ձեռագրեր՝ գրված **թղթի** վրա: ԺԱ դարի վերջում **թղթի** գործածությունը հասնում է Պոլիս և տարածվում է 13-րդ դարի կեսից սկսած, ավելի ուշ անցնում է Իսպանիա, Սիցիլիա, Անգլիա և 17-րդ դարումն էլ՝ Ամերիկա:

Եթե ոչ 9-րդ, գոնե 10-րդ դարում **թղթի** գործածությունը մտած պիտի լինի Հայաստան, որովհետև արդեն 976 թվից ունենք **թղթե** մի ձեռագիր, որ պահվում

է մեր Մատենադարանում (№ 2679):

Այս բոլոր ասվածներից երևում է, որ Ե դարում Հայաստանում և առհասարակ Արևելքում թուղթ չկար դեռ, և հետևաբար թուղթ բառի առաջին և նախնական իմաստը ոչ թե թուղթ նյութն է, այլ «գրություն, գրվածք»:

Քննությունից երևաց նաև, որ իմաստի ժամանակը որոշելու համար ընդհանուր դատողությունները քիչ են, և հարկավոր է նաև դիմել պատմությունը:

ՀԱԿԱՌԱԿ ԻՄԱՍՏ

Ինչպես բառի ձևը ժամանակի ընթացքում հետզհետե փոփոխվելով հասնում է մի այնպիսի ձևի, որ առաջինի և վերջինի միջև եղած նմանությունը բոլորովին անհետանում է, նույնպես և բառի իմաստը:

Որևէ բառ գործածության մեջ կարող է երբեմն ստանալ բոլորովին հակառակ նշանակություն, և այս բանը լինում է՝ 1) ծաղրի կամ կատակի միջոցով, 2) փոխաբերությամբ կամ այլաբանությամբ և կամ իմաստի աստիճանական զարգացմամբ: Առաջինը անմիջական է, երկրորդը ձևանում է ժամանակի ընթացքում:

Օրինակ, երբ հասարակ խոսակցության մեջ գործածում ենք **խելոք, դու չատ քաջ ես** և այլն ծաղրական ձևով, դրանք դառնում են հակիմաստ բառեր: Այսպես՝ Հայտնի է **Նելոք Դավիթը**, որ, **անշուշտ, նշանավոր մի պարզամիտ մարդ է եղել, և որի անունը այժմ գործ է ածվում «ապուշ» իմաստով:**

Նույնպես՝ երբ ասում ենք՝

– Այս ինչ տեղը գնացե՞լ ես կամ այս ինչ բանը արե՞լ ես և այլն...

– Հա՛, ինչպե՛ս չէ, գնացել եմ, արել եմ և այլն... այս բոլորը, ծաղրական ձևով գործածված, դառնում են հակիմաստ բառեր. հա նշանակում է «ոչ» և այլն:

Երկրորդ կարգի հակիմաստ բառերը ավելի դժվար է ճանաչել, որովհետև հակառակ իմաստներից մինը կամ մյուսը ստիպված է տեղի տալու: Այնուամենայնիվ հակառակ իմաստով են՝

ֆր. apprendre սովորել և սովորեցնել.

ֆր. chasser «վոնդել» և «որսալ» (ա-ն դուրս են անում, բ-ն՝ ձեռք բերում).

ֆր. défendre արգելել և պաշտպանել.

լատ. venio, անգլ. come «գալ»-սանս. gač č hāti երթալ.

լատ. plumare «փետրազարդել» - ֆր. plumer «փետրատել»

գերմ. köpfen «գլխատել» (մինչ ձևը ցույց է տալիս «գլուխ դնել»).

ֆր. sentir, անգլ. smell, հոլ. ruiken, ֆր. flaire թե «հոտ արձակել, բուրել» է և թե «հոտ առնել, հոտոտել».

ֆր. voyant «լավ տեսնող» և «լավ տեսանելի».

անգլ. hateful «ատող, ատեցող» և «ատելի, ատեցյալ».

ֆր. vue «տեսողություն» և «տեսարան».

լատ. aspectus, անգլ. sight «նայվածք» և «երևույթ»:

Այսպես և Հայերեն՝ ատելի, գործելի՝ թե «ատող և ատեցյալ» և թե «գործող և գործված» (հին Հայերենում):

Արարական մի բարբառում՝ *balā* «առանց», որից *balha* «այո՛, անչուչտ» (MSL, 23, 340):

Հակառակ իմաստը արտահայտվում է երկու ձևով.

- 1) բացասական ձևով. 2) հականիչ ձևով. այսպես՝
մեծ – բացաս.՝ ոչ *մեծ*, հակ.՝ *փոքր*,
փոքր – –»– ոչ *փոքր*, «*մեծ*»,
երկար – –»– ոչ *երկար* «*կարճ*»,
կարճ – –»– ոչ *կարճ* «*երկար*»:

Առաջին դեպքում դրվում է որևէ ժխտական մասնիկ, երկրորդ դեպքում դրվում է բոլորովին նոր բառ:

Ժխտական մասնիկներ են *ոչ*, *չ*, *ան*, *ապ*, *տ*, *դժ*, որոնցից միայն *առաջինն* է, որ գործածվում է իբրև և զուտ բացասական, մյուսները բռնում են բացասականի և հականիչի միջին տեղը:

Օրինակ՝ *անմիտ*, *տգեղ*, *տգետ*, *ապերախտ*, *դժգույն* և այլն:

Բացի սրանցից՝ հակառակ իմաստը կարող է սաստկացվել կամ տկարացնել զանազան օժանդակ բառերով, ինչպես՝ ոչ *մեծ*, ոչ *այնքան մեծ*, ոչ *չատ մեծ*, ոչ *չափազանց մեծ*. *փոքր* – բավական *փոքր*, *չատ փոքր* Նույնիսկ կրկնությամբ՝ ոչ *այնքան մեծ* և ոչ *այնքան փոքր*:

Բառը երբեմն զարմանալի և նույնիսկ անտեղի կերպով փոխում է իմաստը:

Օրինակ, թրք. *yeşil* «կանաչ» բառը փոխառվել է լատիներենի մեջ *yeşili* ձևով, բայց ոչ միայն նշանակում է «կանաչ», այլև «կապույտ» (Adjarian, Etude sur la langue laze, 645): Նույնի կրկնությունը տեղի է ունեցել նաև ինդոնեզական լեզվախմբի մեջ, ուր ըստ Brandsteter, «կանաչ» և «կապույտ» բացատրվում են միևնույն բառով, թեև ժողովուրդը այս գույները չի շփոթում իրար հետ (BSL, № 77, էջ 214):

Բրրտոն լեզվով *glas*՝ «կանաչ» և «կապույտ»:

Ազգագրական զանազան սովորություններ պատճառ են դառնում բառին մի նոր իմաստ տալու: Այսպես՝ արաբները երգվելու ժամանակ փոխադարձաբար բռնում էին իրար աջ ձեռքը. այստեղից էլ արաբերենի մեջ *yamin*, որ նշանակում է «աջ», ստացավ նաև «երդում» նշանակությունը (Կամուս, Գ., էջ 722):

Հականիչը երբեմն միջին աստիճաններ էլ ունի, ինչպես՝

- տաք* – *զոլ* – *սառը*,
բավ – *միջակ* – *վատ*,
հարուստ – *բարեկեցիկ* – *աղքատ*:

Երբեմն երկու բացասական է դրվում.

- Այդ բանը մեզ թվաց ոչ անկարելի՝
 Անկարելի չերևաց:

Հաճախ հայտնի չէ, թե ինչպես է ստացվել հակառակ իմաստը:

Օրինակ՝ լատիներեն *valetudo* 1. «առողջություն», 2. «հիվանդություն»: Ֆր. *tranchee* «խրամատ, փոս» իմաստով է, հիմա հասկացվում է «թումբ» իմաստով (Carnoj, La science du mot, էջ 161):

Սրան հակառակ ֆր. *motte* «հողաթումբ» դարձել է *անգլ.* *moat* «փոս, խրամ» (անդ, էջ 161): Նույնպես *անգլ.* *ditch* «փոս, խրամ» նույն բառն է, ինչ որ *հուլ.* *dijk*

և թր. digue «թումբ» (անդ, 161): Ֆր. hote և հուն. ζῆνος թե հյուր-ն է և թե հյուրներնկալը (էջ 162): Միջին դարում ֆր. aumônier «ողորմություն ստացող»-ն էր, հիմա՝ «բաշխողը» (էջ 162):

Այս կարգի հակառակ իմաստները բացատրելու համար Carnoy-ը (էջ 160) ասում է, թե հակառակը բուն գաղափարի լրացուցիչն է, և մեկի մասին խոսել անկարելի է՝ առանց նաև մյուսի մասին մտածելու:

Այսպես՝ երբ ասում ենք «դատարկ», մտածում ենք միաժամանակ «լիք»-նի մասին, և երբ մի որևէ զգացմունքի մասին է խոսքը, անշուշտ նրա առարկան էլ միասին է մտածվում: Երբ այսպիսով երկուսը միասին ներկայացնում են մտքին, շահագրգռվածությունը ուր որ հակի, բառն էլ այդ իմաստը կստանա:

ԲԱՌԵՐԻ ԻՄԱՍՏԻ ՓՈՓՈՆՈՒԹՅՈՒՆ ՆՑՈՒԹԱԿԱՆԻՑ ՎԵՐԱՑԱԿԱՆ

Ամեն մի վերացական գաղափարի խորքը նյութն է: Բառը իր ստուգաբանությունը կամ ծագումը կորցնում է. եթե մի պատկեր է, մոռացվում է և ընդունվում է իբրև բնական:

Ստուգաբանն է միայն, որ կարող է բառի ծագումը գտնել, և այդպես է, որովհետև մեզ ծագումը հարկավոր չէ, այլ իմաստը:

Այսպես՝ anecdote հն. նշանակում էր «չհրատարակված», հիմա հազարներ կան տպված. բառը շարունակվում է մնալ.

gymnastic – gymnos «մերկ» բառից, բայց հիմա հատուկ չոր ունեն:

Ellipse-ի այս սովորությունը չափազանց ընդարձակվում է օրեցօր մանավանդ եվրոպայում:

Բույսերի անուններ՝ reine claudie (կանաչ սալոր է)՝ Ֆրանսուա Ա-ի կնոջը ի պատիվ. ոուս. ренклод.

dahlia (գեղեցիկ ծաղիկ է) – չվեդացի բուսաբան Dahl-ի անունով.

napoléon – տանձի տեսակ:

Ֆիզիկայից՝ նշանավոր ֆիզիկոսների անունով.

ampère,

volte:

Նկարների և երկասիրությունների անուններ. ինչպես՝

Rubens, Raphael, Վերգիլիոս, Րաֆֆի:

Ավտոմոբիլների տեսակներ՝ ըստ ֆարրիկանտների.

մի ford, մի citroën, մի benz և այլն:

Գոյականը կարող է դառնալ ածական: Օրինակ՝

պղինձ (աման),

ոսկի (դրամ),

արծաթ (դրամ) և այլն:

Հետո ենթադրվում է գոյականը ջնջված և նորից գոյականը դառնում է գոյական՝ այլ իմաստով. այլևս պղինձ նշանակում է ոչ թե «պղինձ», այլ որևէ

կաթնա, գդալ («փայտյա»):

Ինչ որ ասացինք բառի համար իբրև մի ամբողջություն, նույնը պետք է հասկանալ նաև մասնիկների համար, որոնք միացած են բառին: Սրանք էլ կարող են ժամանակի ընթացքում փոխել իրենց նշանակությունը, որով առաջանում են հետևյալ երևույթները.

1) Միևնույն մասնիկը հնապես ուրիշ բան էր նշանակում, այժմ ուրիշ իմաստ ունի:

2) Միևնույն մասնիկը միևնույն ժամանակ տարբեր իմաստներ ունի: Օրինակ՝ աչակերտություն նշանակում է թե՛ «աչակերտ լինելու վիճակը» և թե՛ «աչակերտները ամբողջը միասին վերցրած, աչակերտներ». ուրիշ խոսքով –ություն մասնիկը ա. դեպքում վերացական է, բ. դեպքում՝ հոգնակի [հավաքական]:

3) Միևնույն մասնիկը տարբեր դեպքերում տարբեր իմաստ ունի: Օրինակ՝ տանձնի «տանձի ծառ», այծնի «այծի կաշի», քաղքենի «քաղաքի բնակիչ»: Կամ –որդ մասնիկը որսորդ, բաժանորդ, հաջորդ, երկրորդ բառերի մեջ:

Սրա համեմատ էլ միևնույն մասնիկը տարբեր լեզուների մեջ կարող է տարբեր նշանակություններ ստանալ. այսպես՝ փետուր (լատ. pluma = ֆր. plume) բառից կազմելով բայ՝ ստանում ենք՝ հայերեն փետրել և ֆրանսերեն plumer «փետուրները պոկել», իսկ լատիներեն՝ plumare «փետուրներով զարդարել»:

ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԵՎ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Նշանակության փոփոխությունը կարող է լինել արդյունք մասնավոր մի պարագայի և կամ ընդհանուր մի վիճակի, օրինակ՝ լատ. moneta և pecunia բառերը երկուսն էլ ստացել են «ցրում» նշանակությունը: Առաջինը Juno moneta աստվածուհու անունից է: Յանոնը Արամազդի քույրն ու կինն էր, որը մի անգամ հայտարարեց հոռմայեցիներին, թե երկրաչարժ պիտի լինի: Հոռմայեցիք տվին նրան moneta «ծանուցող, հայտարարող» տիտղոսը (լատ. moneo «հայտարարել, հիշեցնել, ծանուցանել» բայից), և նրա տաճարն էլ կոչվեց moneta: Հետո այս տաճարում սկսեցին դրամ կտրել, որով moneta բառը ստացավ «դրամահատություն» և հետո՝ «դրամ» նշանակությունը: Սրանից առաջացան իտալ. moneta, ռուս. монета (մանեթ), իսպ. moneda, ֆր. monnaie, անգլ. money, գերմ. münze «դրամ» բառերը:

Իսկ pecunia-ն հնիս. բառից է, որ նշանակում էր «արջառ, տավար»: Արջառը, լինելով հարստության գլխավոր նյութը և վաճառականության առարկան, ստացավ հետո «ապրանք, դրամ» իմաստը, և այս վիճակը շարունակում է լատիներենը:

Առաջինը մի մասնավոր դիպվածի արդյունք է, երկրորդը՝ մի տնտեսական երևույթ. առաջինի բացատրությունը կտա մեզ բառի պատմությունը, երկրորդինը՝ գաղափարի պատմությունը (Wundt, Völkerps, I մաս, էջ 431):

Կարող է նաև բոլորովին կորչել առաջին նշանակությունը և մնալ միայն երկրորդական նշանակությունը: Այսպիսով բառի ու նրա երկրորդ նշանակու-

Թյան միջև ոչ մի կապ չի մնում. ինչպես՝ **երեց** նշանակում էր՝ 1. տարիքով մեծը, 2. քահանա: Ըստ որում, Հին ժամանակ տարիքոտ անձանց էին ընտրում քահանա: Հիմա ոչ **երեց** «մեծ» նշանակությունն է մնացել ժողովրդի մեջ, և ոչ էլ մեծերին քահանա ընտրելու սովորությունը, բայց մնում է **երեց** «քահանա» նշանակությունը և թերևս ավելի հաստատուն կերպով, քան թե **երեց** նշանակեր նաև «մեծ»:

Այսպիսի ձևափոխության օրինակներ են՝ volume գրքի «հատոր» (առաջ գլանի պես ոլորելուց), անգլ. book «գիրք» (առաջ hêtre ծառի փայտի կտոր էր), papier «թուղթ» («աղալ», եղեգն էր papyrus), gazette «յրագիր» (հիմա մի վենետիկյան sou-ի չեն ծախում), banque «գրամատուն» (հիմա շուկայում մի հասարակ սեղան չէ), banqueroute «սնանկ» (էլ սեղան չեն կտորում, այլ շատ ուրիշ պատիժ են տալիս), candidat «թեկնածու» (այլևս սպիտակ չեն համարում), cuivre «պղինձ» (էլ կիպրոս կղզուց չի գալիս), mousseline «կտորը» (այլևս Մուսուլից չի գալիս), լուսնոտ «դիվահար» (այլևս չեն համարում «լուսնի արդյունք»)

(Whitney, La vie-du Lang, էջ 65): Այսպիսի դեպքերում մեկը, որ չի քննում կամ միջոց չունի քննելու նշանակության ծագումը, անշուշտ պիտի կարծե, թե այդ նշանակությունը բառի հիմնական իմաստն է, և չպիտի էլ կասկածի նրա մասին:

[ԱՆՊԱՑՄԱՆԱԿԱՆԸ ԵՎ ՊԱՑՄԱՆԱԿԱՆԸ]

Հաճախ պատահում է լեզվի մեջ, որ նախապես անպայմանական բառերը վերածնունդ են պայմանականի:

Այս դեպքերն են՝

1) Լեզվի ածանց բառերը, ենթարկվելով պայմանական փոփոխությունների, այնքան անճանաչելի են դառնում, որ իրենց արմատի հետ ունեցած կապը աներևույթ է դառնում, և մարդիկ, չկարողանալով գտնել այդ կապը, համարում են պայմանական: Այս երևույթը տեղի է ունենում հատկապես, երբ Հին լեզուներից առաջանում են նոր լեզուները: Օրինակ, ունենք՝

լատ. vervex «ոչխար», որից vervecarius «հովիվ»՝ դարձած ժող. լատ. berbix և berbicarius, որոնց մեջ ածանցման զգացմունքը կա, բայց սրանից՝ ֆրանս. brebis և berger այնքան տարբեր են իրարից, որ այլևս կարծես ածանցը չէ brebis բառի, և նոր պայմանական ձև է: Նմանապես լատ. decem «10» և undecim «11», որոնցից՝ ֆրանս. dix «10» և onze «11», որոնք ոչ մի տառով կամ գույնով իրար նման չեն և դարձել են առանձին պայմանական բառեր:

2) Արմատից ածանցված զանազան բառերը, որոնց կապը ըմբռնելի է քանի արմատը կա, արմատի զեղչմամբ բաժանվում են իրարից և դառնում են անկախ, ինչ.՝ չյ. գրալ և դուռն, երկուսն էլ հնիս. doru «փայտ» արմատից: Ճիշտ այսպես նաև ֆր. abricot «ծիրան» և precoce «կանխահաս», որոնք միևնույն բառերն են:

3) Ածանցման կանոնները կորցնում են իրենց այժմեականությունը, հետևաբար մարդիկ չեն կարող զգալ ածանցների կազմությունը, ինչպես՝ ընտիր – ընդ դիր:

Սրանց համաձայն, հնդեվրոպական շատ բառեր, որ ածանց են եղել, այժմ համարվում են արմատ, ինչպես՝ հայր, մայր և այլն: Այն լեզուները, որոնք ունեն շատ արմատ բառեր, ինչպես և շատ փոխառություններ, մեծագույն տոկոսով պայմանական են: Իսկ նրանք, որ ունեն շատ ածանցական ձևեր, պայմանակա-նություն տոկոսը իջեցրած են լինում: Առաջին կարգին են պատկանում չինարենը իր արմատներով ու տոներով, երկրորդին՝ հունարենը: Բայց այս երկրորդ խումբն էլ փտանգի տակ է այն տեսակետից, որ գաղափարների փոփոխությամբ ածանցը անիրական և անհամապատասխան կդառնա. օրինակ՝ чернила և հայերեն թա-նաք կամ մելան:

Կա նաև այն հանգամանքը, որ ածանցները կորցնում են իրենց սկզբնական գաղափարը և նորից դառնում են պայմանական, օրինակ՝ ուուսերեն զաքազ, նաքազ, ատկազ և այլն:

Մարդկանց համար բառը մի նշան է, որ սովորությամբ այնպես է կապված գաղափարի հետ, որ մին առանց մյուսի չի կարող ըմբռնվել: Բայց մարդու հա-մար ոչ մի արժեք չունի, թե ինչպես է կազմված այդ բառը, որ ինքն ամեն օր գործածում է: Օրինակ՝ ի՞նչ են քար, ծառ, փայտ բառերը, ի՞նչ է նրանց ծագումը:

Հազվագյուտ հետաքրքրությամբ օժտված մարդիկ միայն կուզեին իմանալ այդ բառերի ծագումը: Հաճախ մարդիկ ավելի գոհ են լինում, երբ չեն իմանում որևէ բառի ծագումը, որովհետև ծագումը իմանալու դեպքում գտնում են տրա-մաբանության պակասը:

Օրինակ՝ ոուսերեն подородек «կղակ» բառը շատ սովորական և բնական մի բառ է նրա համար, որ չգիտե բառի ծագումը, բայց հենց որ բացատրենք, թե դա նշանակում է իրապես «միջուկի տակ», տեսեք, թե որքան հիմար և անմիտ է դուրս գալու: Այսպես են նաև օտար բառերից շատերը, որոնց համար ոչ մի առարկություն չկա, բայց հենց որ նույնը թարգմանաբար կազմենք մեզ ծանոթ մի լեզվի (օր. հայերենի), իսկույն անմիտ և ծիծաղելի պիտի երևան:

Երբ մեզ տրված են լինում մի ինչ-որ բառի գնչուերեն, պարսկերեն և ֆրան-սերեն ձևերը համեմատության համար, մենք աշխատում ենք գտնել նրանց հնա-գույն վիճակը (այն է՝ սանսկրիտ, հին պարսկերեն և լատիներեն համապատաս-խան ձևերը), որպեսզի ավելի ճիշտ լինի մեր կատարելիք համեմատությունը: Այսպես էլ երբ մենք ուզում ենք քննել որևէ բառի հարաբերությունը իր նշանա-կության հետ, պետք է առնենք այդ նշանակության հնագույնը և այդ միայն համեմատենք բառի հետ: Հակառակ պարագային սխալներն ու թյուրիմացու-թյունները անխուսափելի են: Այսպես, օրինակ, հրեշտակ նշանակում է. «այն հրեղեն էակները, որոնք երկնքում կանգնած են Աստուծո ծառայության համար»: Եթե այս լինել բառի առաջին նշանակությունը, անշուշտ հրեշտակ բառի առաջին երկու ձայների մեջ պիտի սկսենք փնտրել հուր բառը: Բայց վերի իմաստը երկ-րորդական առում է միայն՝ քրիստոնեության ժամանակ ստեղծված: Բառի հնա-գույն իմաստն էր «պատգամավոր». օրինակ [հրեշտակ տեառն, հրեշտակք ան]: Այս իմաստը գտնելուց հետո՝ պարզվում է մեզ համար հայ. հրեշտակ և պհլ. [frēštak] բառերի հարաբերությունը: Պատարազ բառը նշանակում է քրիստո-նեական մի արարողություն՝ ի հիշատակ հաղորդության առաջին երեկոյին: Զեռք առնելով այս իմաստը և փնտրելով պատարազ բառի մեջ, մենք ոչ մի ճշմարիտ արդյունքի չենք հասնի, որովհետև այս նշանակությունը ետին քրիս-

տոնեական շրջանում ձևացած մի առում է միայն: Պատարագ-ի առաջին նշանակությունն է «նվեր, ընծա», և այս իմաստն է, որ կարող է և պետք է որևէ հարաբերություն ունենա պատարագ բառի հետ:

ԻՄԱՍՏԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Փրիստոփայական ճշմարտություն է, թե բնություն մեջ ոչինչ չկա բացարձակ, և ամեն ինչ հարաբերական է:

Այսպես է նաև լեզվի մեջ:

Երբ մեկին հարց տանք, թե ինչ է նշանակում **մեծ**, նա պիտի պատասխանի, թե ինչ որ փոքր չէ, մեծ է: Բայց ինչպես **փոքր** և **մեծ** իրար հետ համեմատած, նույնպես և ամեն մեկը իրեն վերաբերող առարկայի համեմատ՝ բազմաթիվ տարբեր աստիճաններ ունեն: **Մեծ** է փիղը, **մեծ** է քաղաքը, **մեծ** է աշխարհը, **մեծ** է տիեզերքը: Սրանցից յուրաքանչյուրի մեջ **մեծ** բառը տարբեր իմաստ ունի:

Այս տարբերությունը կոչվում է իմաստի **հարաբերականություն**:

Իմաստի հարաբերականությունը հատուկ չէ միայն ածականներին, որոնք այս դեպքում ամենից ավելի օժտվածներն են, այլ նաև՝ բայերին և նույնիսկ գոյականներին, դերանուններին և մակբայներին:

Ասում ենք՝ **մարդը սլացավ**, գնդակը սլացավ, ժամանակը սլանում է, երկրագունդը սլանում է տիեզերքի տարածություն մեջ և այլն, և այս բոլոր **սլացումները** տարբեր բաներ են: Ասում ենք **քար** և **կարող ենք** հասկանալ փողոցում ոտքի տակ պատահած մի կտոր **քար**, կամ գերեզմանի վրա հաստատված մի **քար** և կամ լեռան լանջին կանգնած մի **քար** և այս բոլոր **քարերը** էպպես տարբեր-տարբեր բաներ են:

Ասում ենք **մենք**, և այս բառի տակ կարող ենք հասկանալ երկու հոգի, որ խոսում են, մի քաղաքի ամբողջ բնակչությունը, մի երկրի ամբողջ ժողովուրդը կամ ամբողջ մարդկությունը:

Օրինակ՝ **Ես ու եղբայրս գնում էինք**, երբ **մենք** հասանք մեր տան առաջ... **Մենք՝** երևանցիքս, այժմ խմելու ընտիր ջուր ունենք: **Մենք՝** հայերս, նոր ենք մտնում կուլտուրական կյանքի մեջ: **Մենք** ներկա մարդկությանը նայում ենք անցյալ ու ապագա դարերից...:

Ասում ենք **այստեղ** և **կարող ենք** հասկանալ մի միլիմետր տարածություն կամ ամբողջ տիեզերքը: Օրինակ՝

Այստեղ պետք է մի միջակետ դնել:

Այստեղ՝ այս սենյակում, մոծակ չկա:

Այստեղ՝ այս քաղաքում, շատ տաք է:

Այստեղ՝ այս երկրում, տպագրությունը չի զարգացած:

Այստեղ՝ տիեզերքի այս անհուն տարածություն մեջ,

արևը և բոլոր արևները մի-մի չնչին կետեր են:

Դերանունը կարող է փոխարինել նաև ուրիշ մասունք բանիների և կամ նույնիսկ մի ամբողջ նախադասություն կամ նախադասությունների, օրինակ՝ **Ինձ արգելվում է քայլել**, որովհետև **դա** ազդում է ոտքիս վերքին (**դա** = քայլելը).

Բանակ կոչվածները հավաքվեցին. նրանք մարմնացած ուրախություն ու ժպիտ էին (նրանք = բանակ կոչվածները):

Եվ-ը, ու-ն, իսկ-ը շաղկապում են համադաս անդամներ և նախադասություններ. դրանք համադասական շաղկապներ են (դրանք = եվ, ու, իսկ):

Կոմունիստական մանիֆեստը վերջանում է այսպես. «Պրոլետարներ բոլոր երկրների, միացե՛ք». դա ամբողջ աշխարհի աշխատավորությունն նշանաբանն է (դա = ամբողջ նախադասությունը)¹:

Հաճախ բառի իմաստը ընդհանրանում և անորոշ է դառնում, և այդ բանը կարող է լինել ըստ տեղի և ժամանակի: Օրինակ՝

սիրտ. այժմ անորոշ իմաստ ունի, երբ ասում ենք սիրտս դառնում է, սիրտս խառնում է, սիրտ չունեմ.

մանուկ. գրաբարում թե՛ փոքրիկ երեխան է, թե՛ պատանին և թե՛ երիտասարդը (ըստ ժամանակի):

տղա. արևմտահայերի համար փոքր-ն է, արևելահայերի համար մեծ-ն է:

Իմաստի հարաբերականությունը որոշելու համար մենք ունենք երկու միջոց.

1) Համեմատություն, երբ երկու նման առարկաներ հիշվում են միասին, և երևան է հանվում մեկի տարբերությունը մյուսից. Արչակը Լևոնից մեծ է:

2) Կապակցություն, երբ բառի հետ անմիջապես հիշվում է նրան վերաբերող բառը, և այդ երկուսի կապակցությամբ միտքը իսկույն ըմբռնվում է (առանց այլ միջոցների) իմաստի հարաբերական աստիճանը. մեծ քար, Մասիսը մեծ է, փողոցի քար, գերեզմանի քար:

Նույնիսկ երկրորդական տրամաբանական կապը, որ ստեղծվում է ածանցված բառի և նշանակությունից միջև, կարող է կորչել, և բառը կդառնա անտրամաբան կամ նույնիսկ հակառակ տրամաբանություն: Բայց դարձյալ նա իր գոյությունը չարունակում է:

Օրինակներ՝ ռուս. чернила «թանաք» կազմված է «սև» բառից, և հարմար է անշուշտ, երբ թանաքը սև է. բայց ասում են և «կարմիր թանաք»:

Հյ. ջաղացք միայն ջրի համար է, բայց հիմա ասում ենք՝ քամու ջաղաց, կրակով ջաղաց, ձեռքի ջաղաց և այլն:

Ֆր. les mûes sont rouges quand elle sont vertes.

Ֆր. la rivière court dans son lit (փոխանակ հանգստանալու էր անկողնում):

Ֆր. la tête de la rivière la bouche (իրարից շատ հեռու են գլուխը և բերանը):

Գետը մարդ է, ունի tête, branche, bras, côté. մի տեղում իմաստները հետզհետե շատանում են, մի ուրիշ դեպքում իմաստները հետզհետե կրճատվում են (ինչպես ֆր. croissant «մահիկ», բայց միայն լուսինը չէ, որ կաճի):

ՆՈՐ ԻՄԱՍՏԻ ՏԱՐԱԾՈՒՄԸ

¹ Օրինակները քաղված են Գ. Սևակի «Ոստրի մասերի ուսմունքը» աշխատությունից, էջ 234:

Նոր իմաստի տարածման միջոցներն են.

1) **Նմանողություն**, երբ մեկը հնարում է կատակով, հեգնանքով, սրախոսություններ և այլն մի նոր առում կամ իմաստ, որ իր սրություններ ու շահարկության արժանի է դառնում, հենց սրանով էլ տարածվում է: Լսողները իսկույն յուրացնում են նույն դարձվածքը և կրկնում են իրենք էլ. այսպես նոր իմաստը տարածվում է:

2) **Մանուկների միջոցով**: Երբ մի բառ փոխաբերություններ ստանում է մի նոր իմաստ, և այս իմաստը ուրիշի գործածական է, մանուկները փոխանցմամբ լեզուն ստանալու ժամանակ չեն լսում առաջին անգործածական կամ նվազ գործածական իմաստը և միայն երկրորդն են սովորում: Սրանով էլ հինը ջնջվում է, և նորը անցնում է հաջորդ սերնդին: Այսպես Փր. saoul նշ. «կուշտ, հագեցած», որ պատկերավոր մի դարձվածքով սկսվեց գործածվել հարբածների համար, իբրև թե՛ «գինով հագեցած»: Հների համար պատկերը պարզ էր, և որոնք որ գործ էին ածում այդ բառը «հարբած» իմաստով, գիտեին, որ այդ բառը մի տեսակ euphémisme է. բայց մանուկները լսելով միայն այս իմաստով, բառը կապեցին նոր գաղափարի հետ, և առաջինը իսպառ մոռացվեց:

Ամեն նորմուծություն համար կարող ենք ասել, որ ունի երեք խավ. ա) Հները, 60–90 տարեկան մարդիկ, որոնք գործ են ածում միայն հին ձևը և նոր ձևը անգիտանում են. բ) միջին սերունդ, 30–60 տարեկան անձինք, որ հավասարապես գիտեն թե հին և թե նոր ձևերը. գ) նոր սերունդ, մինչև 30 տարեկան պատանիներ և երիտասարդներ, որոնք գործ են ածում միայն նոր ձևը և անգիտանում են հինը: (Jespersen, Mankind, Wation..., էջ 28):

ԻՄԱՍՏԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Բառի [ձայնական] փոփոխության և իմաստի փոփոխության մեջ երեք էական տարբերություն կա.

1) Մինչդեռ բառերի ձայնական փոփոխությունը հարատև է և գործում է շարունակ, նշանակության փոփոխությունը շատ ավելի սահմանափակ է: Հնիս. dékro բառը այսօր հարյուրավոր ձևեր է ընդունել զանազան ժառանգ լեզուների մեջ, բայց նրա նշանակությունը («տասը») մնում է ամեն տեղ անփոփոխ և անշուշտ այդպես էլ պիտի մնա:

2) Բառերի ձայնական փոփոխությունները ընդհանուր են. մի որևէ ձայնական օրենք, որ գործում է այսինչ շրջանում, ընդհանուր է լեզվի բոլոր բառերի համար և չգիտի բացառություն: Իմաստի փոփոխությունները բոլորովին մասնական բնույթ ունեն: Օրինակ՝ Սեդեջի մեջ (Բուլթանիա) ծառ նշանակում է «ձիթենի», և Սվեդիայի մեջ պտուղ նշանակում է «ձիթապտուղ». երկուսի մեջ էլ ընդհանուր բառը մասնավորի է վերածվել: Բայց այս մասնավորացման օրենքը ոչ միայն ընդհանուր չէ նույն բառերի համար ուրիշ բարբառներում, այլև նույն գավառականների մեջ՝ ուրիշ նման բառերի համար:

3) Ձայնական փոփոխությունները կույր են և, իբրև արդյունք բնական՝ բնախոսական պայմանների, չեն ենթարկվում բնավ մարդկային գիտակցական գործունեության: Իմաստի փոփոխությունները, ընդհակառակը, հոգեբանական են և մեծապես ենթակա մարդկային գիտակցական գործունեության, խորհրդակ-

ցության և կամավոր փոփոխություն: Ըստ այսմ՝ բառերի ձայնական փոփոխությունը միշտ ենթակա է կանոնավոր օրենքի, և բացառիկ դեպքերը մասնավոր պարագաներ են: Իմաստի փոփոխություն մեջ ընդհակառակն է, և դեռ չի կարելի գտնել այնպիսի ընդհանուր օրենքներ, որոնք կառավարեին իմաստագիտությունը:

4) Երբ մի բառի հնչումը փոխվում է, միշտ նախորդը ջնջվում, և նոր ձևն է բռնում նրա տեղը. մարդիկ չգիտեն մինչև անգամ թե այսինչ բառի նախկին ձևը (ավելի ճիշտ՝ բազմաթիվ ձևերը) ինչ էին:

Այսպես՝ հնիս. *déκτο* ձևից մինչև հայերեն տասն եղած բոլոր միջին ձևերը մեզ անծանոթ են: Բայց այսպես չէ նշանակություն փոփոխությունը: Կարող է պատահել, որ մի բառ մի նոր նշանակություն ստանա, և հին նշանակությունը բոլորովին կորչի: Օրինակ՝ **զգուեի** հին հայերենում նշանակում է «հարստահարել», նոր հայերենում ստացել է «զարչել» իմաստը: Առաջին իմաստը հիմա բոլորովին կորել է, և գործածական է միայն երկրորդը: Բայց սրանք բացառիկ երևույթներ են: Ընդհանրապես բառը իր առաջին իմաստը պահում է երկրորդ, երրորդ և այլ նշանակությունների հետ կողք-կողքի:

5) Երբ բառի նախկին հնչական վիճակը տեղի է տալիս միշտ նորին, ուրեմն և ամեն մի ժամանակ էլ բառը միայն մի ձև ունի, իսկ իմաստը, հետզհետե զարգանալով, կարող է հասնել տասնյակների, որոնք միասին և միաժամանակ գոյություն ունեն: Այս վիճակը կոչվում է բազմանշություն (polysémie):

ԻՄԱՍՏԻ ՓՈՓՈՒՄՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այն բոլոր փոփոխությունները, որոնք առաջանում են բառերի իմաստի մեջ, կարող ենք բաժանել երեք մեծ խմբի.

1) Իմաստի փոփոխություններ՝ համաձայն բառի գործածության նախադասություն մեջ:

2) Իմաստի փոփոխություններ, որոնք առաջանում են նշանակած առարկայի փոփոխության պատճառով (կուլտուրական փոփոխություն):

3) Իմաստի փոփոխություններ, որոնք առաջանում են բառի գործածությունը մի ընկերական միջավայրից մի ուրիշ միջավայր փոխադրելու պատճառով (սոցիալական փոփոխություն):

Այս երեք պատճառները անվերծանելի են, այսինքն՝ չունեն ոչ մի ընդհանուր կողմ, և նրանց միությունը կայանում է միմիայն արդյունքի միություն մեջ, որ է նախորդից տարբեր մի իմաստ:

Առաջին կարգի փոփոխությունները թվով մեծ չեն: Որոշ բառեր, համաձայն նախադասության կազմությանը, ստանում են իսկականից տարբեր մի առում, որ հետո սովորական դառնալով՝ գալիս է նույնիսկ ջնջելու առաջինը: Այսպես՝ **մարդ** ասելով հասկանում ենք առհասարակ «մարդ էակը», կամ մի կնոջ բերանում՝ «ամուսինը»: Բայց երբ ասենք **մարդ չկա**, **մարդ եկավ**, հասկանում ենք «որևիցե **ոք**»: Այս կարգի նախադասությունների մեջ **մարդ** գոյականը դառնում է անորոշ անուն: Այսպես են նաև գոթ. *manna*, գերմ. *Man*, անգլ. *man* և վերջապես

լատ. homo «մարդ», որ ֆրանսերենի մեջ այս անորոշ իմաստով դարձել է pas; Rien, personne սովորական գոյականներ են դրական իմաստով. գործածվելով ne բացասականի հետ, ստացան բնականաբար բացասական իմաստ, որից հետո ne-ն, ավելորդ դառնալով, վերոհիշյալ դրականները վերածվեցին բացասականի: Այդպես նաև հայերեն բան մ'ալ, նշանակում է դրական իմաստով «այլ սա մի բան», բայց գործածվելով բան մ'ալ չկա, բան մ'ալ չեմ տար և այլ նման բացասական նախադասությունների մեջ, բնականաբար, ստացել է բացասական իմաստ, և այժմ երբ ասում ենք՝

- Ի՞նչ կուզես:

- Բան մ'ալ,- հասկացվում է «ոչինչ, ոչ մի բան»:

Իմաստի տարբերությունը կարող է առաջանալ խնդրառությունից. օրինակ՝ ելնել բայը կարող է նշանակել թե դուրս գալ և թե բարձրանալ, ինչպես՝ տնից ելավ նշանակում է տնից դուրս եկավ, իսկ ծառը ելավ նշանակում է ծառը բարձրացավ:

Այս շփոթության առաջն առնելու համար է, որ ելնել բառը առաջին իմաստով ջնջել են և նրա տեղ դրել են դուրս գալ: Ասում են ոչ թե տնից ելավ, այլ տնից դուրս եկավ, մինչև անգամ ասում են դուրս եկավ դուրս, որ է՝ դուրս ելավ: Սրա նմանությունը՝ ներս եկավ ներս, փոխանակ ասելու՝ ներս եկավ:

Երկրորդ կարգի փոփոխությունները ավելի բազմաթիվ են: Բառի նշանակած առարկան զանազան պատճառներով փոխվում է, բայց բառը, մնալով նույնը, հատկացվում է դարձյալ նոր առարկային: Հին ժամանակ գրիչը սագի փետուր էր և այս պատճառով էլ կոչվում է ֆրանս. plume, գերմ. Feder, ռուս. перо: Այնուհետև սագի փետուրը վերացվեց, և նրա տեղ եկավ երկաթե գրիչը, առարկան փոխվեց, բայց նույն լեզուների մեջ բառը չարունակում է իր գոյությունը՝ տարօրինակ հարաբերություն մտցնելով առարկայի և նրա անվան միջև:

Փր. orgeat և իսպ. horchata գովաջուցիչ խմիչքներ են, որոնք պատրաստվում են առաջինը նուշի, երկրորդը chufa կոչված հունդի թուրմից, բայց երկուսն էլ առաջանում են «գարի» բառից, ըստ որում, հին ժամանակ այդ երկու տեսակի խմիչքներն էլ պատրաստվում էին գարիով. հետագայում գարին բոլորովին վերացավ, բայց բառերը դեռ չարունակում են իրենց գոյությունը:

Լտ. cohors նախապես նշանակում էր «ցանցով պատած մի տեղ, ուր տավար են պահում»: Հանրապետության ժամանակ նշանակեց «ձիավոր զորաց մի խումբ», կայսրության շրջանում դարձավ «կայսերական չքախումբ», որից անցավ «պալատ» իմաստին (ֆր. cour) և այստեղից էլ՝ «մեծարանք, սիրաբանություն»:

Այսօր մենք շատ բան ըմբռնում ենք այն իմաստով, որ մեզ հասել է գործածությունը, և կարծում ենք, թե բառի հետ առարկան էլ նույնն է եղել միշտ: Բայց որքան սխալվում ենք: «Հաց» կոչում ենք ամենօրյա այն ուտելիքը, որի պատրաստությունը և ձևը անշուշտ հնագույն ժամանակներից սկսած մինչև այժմ տարբեր-տարբեր է եղել, բայց միշտ էլ հաց ենք կոչել և կոչում ենք: Այսպես նաև ամեն մի առարկա՝ թե նյութական և թե վերացական:

Իմաստի փոփոխությունների ամենամեծ թիվը պատկանում է միջավայրի փոփոխությանը: Այս ընդհանուր բառով հասկանում ենք ոչ միայն իրապես

տեղը կամ վայրը, այլև բոլոր ընկերական խավերը, դասակարգերը, արհեստակցությունները և այլն: Քանի ընկերությունը ապրում է վայրենական կյանքով, նրա հասարակական կազմակերպությունն էլ միատեսակ է: Բայց երբ գալիս ենք գիտությունն ու քաղաքակրթությունը, ընկերության մեջ առաջանում են բազմատեսակ բաժանմունքներ, և ամեն մեկը դրանցից ունի իր շահերը, իր պահանջները, իր պայմանները, իր գաղափարները և իր հասկացողությունները: Սրանց համեմատ էլ զանազան է լինում լեզվի ըմբռնողությունը: Միևնույն բառը հաճախ ուրիշ գունավորում է ստանում կրոնավորի, իշխանավորի, զինվորի, արհեստավորի, գրականագետի ու երկրագործի բերանում, նույնպես նաև՝ երիտասարդի կամ ծերի, տղամարդու կամ կնոջ բերանում: Միևնույն operation բառը վիրաբույժի համար նշանակում է «անդամահատություն», զինվորականի համար՝ «պատերազմական գործողություն», ելեմտագետի համար՝ «դրամական գործածություն», մաթեմատիկոսի համար՝ «թվաբանական չորս գործողությունները», զինեզործի համար՝ «զինիների խառնուրդ» և այլն:

Քանի բառը մի ընդարձակ շրջանից անցնում է մի ուրիշ նեղ շրջան, նրա իմաստն էլ այնքան ամփոփվում է և ընդհակառակը՝ մի բառ քանի նեղ շրջանից անցնում է մի ավելի լայն շրջան, նրա իմաստն էլ այնքան ընդարձակվում է: Ամեն մի խմբակցություն լեզվի ընդհանուր բառերը օգտագործվում է իր մասնավոր պայմանների համեմատ: Այսպիսով՝ բառերը գտնվում են երկու հակադիր ուժերի շարունակական ազդեցության ներքո, մի կողմից՝ ստանալով ընդհանուր և միօրինակ իմաստ ընդհանուր ընկերության համար, մյուս կողմից՝ մասնավոր և անջատ մի իմաստ մասնավոր խմբակցությունների համար: Այս երկուսից առաջինը, այն է՝ ընդհանուրը, ավելի ուժեղ է, տևական և փոփոխությունների նվազ ենթակա, ըստ որում՝ համայնքի մեծություն համեմատ անհատի դերը դառնում է չնչին և նորամուծությունների դեմ հակազդեցությունն ու դիմադրությունը՝ ավելի ուժեղ, իսկ երկրորդը, այն է՝ մասնավորը, ավելի տկար և ենթակա շարունակ փոփոխվելու, ըստ որում՝ անհատի դերը ավելի ուժեղ է, և համերաչխություն զգացմունքն էլ պահանջ է դնում շուտ հարմարվելու: Բայց հենց որ բառը մասնավոր շրջանի մեջ ստացավ իր նոր գունավորումը, արդեն պատրաստ է փոխառությունը նաև մյուս խմբակցությունների մեջ տարածվելու, և որքան այդ շրջանը լինի ազդեցիկ կամ ուժեղ, բառի տարածումն էլ կլինի ավելի արագ ու ապահով:

Մասնավորից ընդհանուրին անցնելու և մասնավոր իմաստի փոխարեն ընդհանուր իմաստ ստանալու գեղեցիկ օրինակ է Փրանս. arriver-ը: Այս բառը սկզբում գործածական էր նավաստիների շրջանում՝ «եզերքին մոտենալ» (rive «եզերք» բառից), որ է «հասնել»: Նավաստիներից բառը անցավ ընդհանուր լեզվին, բայց այստեղ այլևս նշանակում է ոչ թե միայն նավի ժամանելը, այլ ընդհանրապես «հասնել»: Շատերը այս կարգի բառերի մեջ տեսնում են բանաստեղծական մի պատկեր, և այդ, իհարկե, ճիշտ կլիներ, եթե մեկնեինք ընդհանուր լեզվից: Բայց, ինչպես ասացինք, բառը նախապես ընդհանուր լեզվի սեփականություն չէր, այլ առանձին լեզվի, և նավային լեզվի համար «եզերքին մոտենալը» ոչ մի բանաստեղծական պատկեր չի ներկայացնում, այլ իրերի պարզ բացատրությունն է:

Նույնիսկ այնպիսի բառեր, որոնք հատուկ անունից են կազմված, դարձյալ

մասնավորից ընդհանուրին անցնելու ճանապարհով են տարածված: Օրինակ՝ **բոյկոտ** բառը: 1880 թվին՝ իռլանդական ազգային շարժման ժամանակ, Boycott անունով իռլանդացի մի կալվածատեր, հակառակ կանգնելով շարժմանը, դատապարտվեց իռլանդացի հարևաններից, որոնք որոշեցին ամեն մի հարաբերություն կտրել նրա հետ: Այդ օրից կազմվեց անգլ. to boycott բառը իռլանդական ազգային կուսակցություն մեջ: Այս մասնավոր շրջանից անցավ անգլերեն ընդհանուր լեզվին և այստեղից էլ՝ ուրիշ եվրոպական լեզուների, ինչպես՝ ֆրանսերեն boycott, գերմաներեն boycotten և հայերեն **բոյկոտի ենթարկել**, որ և ավելի ընդհանուր իմաստ ունի, քան ուներ Իռլանդիայի ազարակներում այն ժամանակ: Նույնը ենթադրելի է նաև nicotine (Nicot – եղավ ծխախոտ ներմուծողը), և galvanisme (հնարեց ֆիզիկոս Galvani) և այլն:

Մասնավորից ընդհանուրի անցնելու դեպքում կատարվում են երբեմն իմաստի այնպիսի փոփոխություններ, որոնք զարմանալի են: Լատ. lecur «foia» բառը, որ ընդհանուր է շատ հնդեվրոպական լեզուների մեջ, կորել է բոլոր նորալատին լեզուների մեջ: Նրա տեղը անցել է ficatum բառը, որ նշանակում է «թուզով լցրած»: Լատին խոհարարների լեզվով դա մի կերակուր էր, որ պատրաստվում էր foie «լցնելով թուզով», այնուհետև այս բառը խոհարարների լեզվից անցավ ընդհանուրին, և ինչ-որ կերակուրի անունը դարձավ մարմնի մի գործարանի անուն:

ՆՄԱՆՈՂՈՒԹՅԱՄԲ ԱՆՎԱՆՈՒՄ

Անկարելի չէր մարդու համար այն բոլոր առարկաները, որոնք շրջապատում էին նրան, անվանել առանձին-առանձին արմատ բառերով: Բայց դա ինչպիսի ծանրաբեռնություն պիտի լիներ մարդկային մտքի համար: Նվազագույն ճիգի օրենքով մարդը մտածեց ուրեմն թեթևացնել իր բեռը զանազան միջոցներով: Այդ միջոցներից առաջինն է **նմանողությունը անվանումը**:

Ամեն մի առարկա կարող է մի ուրիշ առարկայի հետ նման գծեր ունենալ. կարող էր ուրեմն մարդը վերցնել այդ նման գիծը և նրանով էլ անվանել՝ ավելացնելով, իհարկե, տարբերիչ հանգամանքը:

Այսպես՝ ֆրանսերեն chien de mer – հայերեն «ջրչուն, ծովային խոզ», գերմաներեն Meerschwein, «գետնախնձոր» – pomme de terre, հայերեն սղոցի առամները, սեղանի ոտքը, գետի ճյուղը, շենքի թևը:

Ապագայում կարող է տարբերիչ բառը ջնջվել և բառը պահում է դարձյալ իր իմաստը: Օրինակ, ֆրանսերեն pomme de terre կամ պարզապես pomme (գետնախնձոր), երբ խոհարարի լեզվով խոսենք:

ՍԵՌԸ ԴԱՌՆՈՒՄ Է ՏԵՍԱԿ

Ձիապանը, խոսելիս երբ ասում է «անասունս», հասկանում ենք «ձի», իսկ

Երբ հողագործն է ասում, հասկանում ենք «եզ»:

Անգլերեն bird (թռչուն) որսորդների լեզվով նշանակում է «կաքավ»:

Տղան՝ ֆրանսերեն garçon-ը, անգլերեն boy նշանակում է «ծառա». հունարեն ἄλογον «անասուն» > «ձի»:

Մաշին (machine) ասելով հասկացվում է «locomotive», «վելոսիպեդ», «ավտոմոբիլ», «կարի մեքենա», «պրիմուս», և այլ որևիցե մեքենա, որ սովորական է խոսողների համար:

Նշանակությունները այսպես զարգանում են ըստ արվեստի, նաև՝ ըստ տեղի. ինչպես՝ թատրոնում ունենք balcon, parterre, baignoire, paradis...

Հուն. ὄρνις (թռչուն) և հայ. հավ «թռչուն», այժմ «poule»:

Ֆրանս. labourer (աշխատել) նշանակում է «հերկել»:

Փոխառություն ժամանակ բառը տարբեր առումով կարող է անցնել մի ուրիշ լեզվի. ինչպես՝ ֆրանսերեն solide «ամուր» > գերմաներեն solid «լուրջ», moderne «արդի», գերմաներեն «մոդայի»:

ՏԵՍԱԿԻՑ ՏԵՍԱԿ

Անգլ. corn բառը, որ նշանակում է «ցորեն», Սկանդինավիայում դարձել է «հաճար», Ամերիկայում՝ «եգիպտացորեն»:

Հնիս. perqu նշանակում է «կաղնի», և այս բառն է լատ. quercus, գերմ. Ferch և այլն: Բայց անգլ. fir, որ նույն բառն է, ստացել է «եղևնի, սոճի» նշանակությունը:

Այս ձևափոխության ճամփան ընդհանուրից մասնավորի անցնելն է. կաղնի-ի վրա այլևս չեն նայում իբր կաղնի, այլ բարձր անտառային ծառ, որով և անցնում են մի ուրիշ տեսակի, որ նույնպես անտառային բարձր ծառ է, ցորենին նայում են իբրև հացահատիկ և այլն:

ՏԵՍԱԿԸ ԴԱՌՆՈՒՄ Է ՍԵՌ

Լինում է այն դեպքում, երբ այդ տեսակը նույն սեռի մեջ ամենասովորականն ու հաճախ պատահածն է. ինչպես՝ Մրդ. «ճունջուղ» նշանակում է ընդհանրապես թռչուն, որովհետև ամենասովորական թռչունը ճնճղուկն է եղել: Այսպես է նաև իսպան. pajaró «թռչուն», որ լատ. passer «ճնճղուկ» բառից է առաջանում:

Պրս. gul, և նրա նմանությունները թավրիղի բարբառով վարդ նշանակում է ընդհանրապես «ծաղիկ»: Այսպես նաև հարավսլավական լեզուներում roza նշանակում է «ծաղիկ»: (Carnoy, La mot, էջ 117): Նորմանդիայում pommier «խնձորենի» է կոչվում ամեն տեսակի ծառ (անդ, էջ 117):

ԲԱՌԻ ԻՄԱՍՏԻ [ՓՈՒՎԵԼԸ ՏԵՂԱՓՈՒՈՒԹՅԱՄԲ]

Բառերի իմաստը փոխելու ձևերից մեկն էլ տեղի փոփոխություն կամ փոխա-

նակութուն է: Ամենքս էլ առավոտը իրար տեսնելիս ասում ենք «բարի լույս», իսկ երեկոյան և գիշերը՝ իրար ճանապարհ դնելիս՝ «լույս բարի»:

Մահճեղականները իրար բարևելիս ասում են՝ «սալամ ալաքում», իսկ նրա պատասխանն է՝ «ալաքում սալամ»:

Ինչքան տարբեր արտահայտություններ են հայերեն ո՛չ թե և թե ոչ, ինչպես՝
Ո՛չ թե դու ես բերել, այլ ես:

Թե ոչ՝ քեզ տնից դուրս կանեմ:

Տաճկերենում սուլթան բառը, երբ նախադաս է անունից, նշանակում է «թագավոր, սուլթան», իսկ երբ ետադաս է, դառնում է «թագուհի»․ օր. Սուլթան Ահմեդ, Սուլթան Սուլեյման, բայց Վալիտե Սուլթան «Մայր թագուհի»:

Պարսկերենում միրզա, որ բառացի նշանակում է «իշխանուհի», անձնանունից առաջ դրված, հասարակ պատվանուն է, ինչպես՝ Միրզա Հուսեյն, Միրզա Կարապետ և այլն, իսկ երբ հետադաս է, ցույց է տալիս «արքայորդի»: Օր. Ֆաթալի շահի որդին էր Աբբաս միրզան, որ ուսաց դեմ շարունակեց պատերազմը մինչև լիակատար պարտվելը. Մեհմեդ-Ալի շահի որդին էր մանկահասակ «Ահմեդ միրզան», որ հետո գահ բարձրացավ:

Ռուսերենում թվական ածականը դնելով գոյականից առաջ՝ նշանակում է ճիշտ թիվը, իսկ հետադաս՝ ցույց է տալիս մոտավոր թիվը:

Ռուսերենում տարբեր խոսքեր են՝ собака у меня և у меня собака. առաջինը նշանակում է «չունը ինձ մոտ է», իսկ երկրորդը՝ «չուն ունեմ»:

Ֆրանսերենում կան մի քանի ածականներ, որոնք նախադաս և ետադաս տարբեր իմաստ են ստանում: Այսպես են՝ bon, grand... Տաճկերենի մեջ sultan նախադաս արական է, ետադաս՝ իգական:

Այս կարգի օրինակներ հայերենում. կոչեցյալ՝ նախադաս նշանակում է «հռչակավոր, հենց այդ բանի համար կանչված», ինչպես՝ կոչեցյալ բժիշկ Կարապետյանը... ետադաս՝ «անունով միայն, անարժեք»՝ Բժիշկ կոչեցյալ Կարապետյանը:

Այսպես է նաև անվանի բառը, որ ռամիկ լեզվով ետադաս նշանակում է «անունով», ինչպես՝ Անվանի բժիշկ է: Կարապետ անվանի մի տղա կար:

Նույնպես և բարդ բառերի մեջ՝ լուսահոգի – հոգելույս, արժանապատիվ – պատվարժան:

ՄԱՍՆԱՎՈՐԻՑ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ

(extension կամ génération, généralisation)

Աջ «սրբի ձեռք». ընդհանրապես աջ ձեռքը լինելու պատճառով ստացել է այս իմաստը: Բայց կա մինչև անգամ ձախի համար ասված աջ. օրինակ՝ Ասաց վասն Լուսավորչի Աջոյն. զայդ որ Լուսավորչի Աջ ասես, աջո՞յ Աջն է թէ ձախոյ. մեք ասացուք թէ աջոյ Աջն է. Առաք. պտմ. 320. (գլխատառ գրվածները նշանակ. ձեռք, մանրատառը՝ «աջ»):

Պրսկ. č arkūši բուն նշանակում է «քառակուսի». այս բառով հասկացվում էր առաջ «գինու մի տեսակ քառակուսի աման», բայց ավելի հետո ընդհանրանալով՝

գրնու ամեն աման կոչվեց:

Մասնավորից ընդհանուր իմաստ անցնելուն շատ հարմար են բայերը: Օրինակ՝ առնել բայով ասում ենք՝ առնել (մեկի տվածը), առնել (գնել), մի դեղ առնել, սուրճ առնել, ցուրտ առնել, սիրտը առնել, գլուխն առնել գնալ, մի տոմսակ առնել..., և այս բոլորի մեջ խնդիրն է, որ երևան է հանում բայի իսկական իմաստը, ապա թե ոչ միայն բայով շատ անորոշ հասկացություն կկազմվեր:

Vauxhall Լոնդոնի մի արվարձան էր, որ ծառայում էր իբր զբոսավայր: Երբ առաջին անգամ երկաթուղի գցեցին, առաջին կայարանը այստեղ էր. մասնավորը դառնալով ընդհանուր՝ նրա անունը տարածվեց բոլորի վրա, որից և ուսերեն Вокзал «վակզալ»:

Մասնավորից ընդհանուրին անցնելու լավ օրինակներ են ֆրանսերեն pas, mie, goutte, point բառերը, որոնք բնապես նշանակում են «քայլ, փշրանք, կաթիլ, կետ», իսկ այժմ հասարակ և ընդհանուր բացասական բառեր են:

Նախապես ասել են՝

je ne marche pas չեմ առնում մի քայլ (անգամ),
je ne vois point չեմ տեսնում մի կետ (իսկ),
je ne mange mie չեմ ուտում մի փշրանք (իսկ),
je ne bois goutte չեմ խմում մի կաթիլ (անգամ),

ապա այդ գոյականները վերածվել են բացասական նշանի, և ընդհանուր առումով ասվում է, օրինակ, je ne bois pas ես չեմ խմում, je ne marche point ես չեմ քայլում բնավ և այլն:

Ընդհանրացման ավելի խոշոր օրինակներ են՝

ռուս. крестьянин «քրիստոնյա», այժմ՝ «գյուղացի».
ֆրանս. commère «կնքամայր», այժմ՝ «կին որևէ».
բարբո. մի կաթ «մի քիչ», բուն՝ «մի կաթիլ».
դուրս (բուն՝ դռան առջև), այժմ՝ ամեն բանի համար.
հուն. ἕνδογ «տանը, ի տուն», այժմ՝ ամեն բանի «մեջ»:

Թավրիզում «վարդ» ասելով հասկանում են «ամեն մի ծաղիկ». այսպես և տեղացի թուրքերը (gül), պարսիկները (gol), հարավային սլավոնները, ինչպես՝ սլովեն. rož a, խորվաթ. rož ica «ծաղիկ», որոնց սահմանակից գերմանացիք էլ չգիտեն blume բառը և ունեն միշտ rose, այսպես և մերձակա իտալացիք:

Այսպիսի փոփոխություններ լինում են անասունների անունների մեջ, բույսերի, մարմ*...

Մի հատկանիչ ամբողջի տեղ.

օր. ամուսնանալ ասելու փոխարեն՝

հայ. պսակվել = հուն. στεφανώνομαι, թրք. էվլէնմէք.
ֆր. obtenir la main de quelqu'un (ձեռքը սեղմելուց).
լատ. conjugium, հուն. συζευεω ποιεῖσθαι.
լատ. uxorem ducere, հուն. εις οἶμον ἄγεδαι, իսպ. casar.
հայ. կին ածել (աղջիկը իր տունը բերելուց).
անգլ. wedding (պայման կնքելուց).
հուն. ἄλοχος (մեկ անկողին պառկելուց).

* Մերենագրված օրինակում այստեղ 65-րդ էջը բացակայում է (Ս. Գ.):

լատ. confarreatio, ֆր. conduire à l'autel (եկեղեցական կարգից):

Մասնավորը դառնում է ընդհանուր: Օրինակներ. Moka-ն մի քաղաք է, որտեղից լավ սուրճ է դուրս գալիս, բայց ամեն տեսակի սուրճ moka է կոչվում:

Ֆր. panier էր այն ուռի-ից շինված կողովը, որի մեջ հաց էին դնում. ընդհանրացմամբ ամեն կողով հետո կոչվեց panier:

Ռուս. КОМНАТА «սենյակ» է, լատ. caminata «վառարանավոր», այն սենյակը, ուր վառարանն է շինված. հետո ընդհանրացել է:

Գերմ. behenken «նվիրել» նշանակում է բուն «բաժակում լցնել», իմա՝ «խմելու բան տալ» (Klunge, էջ 418), հետո ընդհանրացած:

Ֆր. saison «եղանակ». ծագում է լատ. satis «ցանել» բառից, ուրեմն հարմար է միայն այն եղանակին, երբ ցանքն է լինում. հետո դարձավ՝ «տարվա բոլոր եղանակներին», և հետո էլ ավելի ընդհանրանալով՝ «ամեն բանի ժամանակին»:

Ֆր. arriver «եղերք» բառից է, և սկզբում միայն նավի համար էր. այժմ ամեն բանի համար՝ «հասնել»:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐԻՑ ՄԱՍՆԱՎՈՐ (restriction կամ spécialisation)

Ընդհանուր անունը հատկացվում է մասնավորին, երբ այդ մասնավորը խոստովի համար կարևորագույն նշանակություն ունի, և երբ վստահ է, որ անշուշտ պիտի հասկանան: Այս միջոցին տեսակը հատկապես ճշտել ավելորդ նեղություն է լինում, և մոտավոր բառն էլ բավական է: Օր.՝ երբ ազարակում տերը հրամայում է «անասուններին» ներս տանել, իսկույն հասկացվում է, որ դաշտի կովերի համար է խոսքը: Իսկ երբ մի հովիվ կամ մի կառապան է խոսում, հասկանալի է, որ խոսքը ոչխարի կամ ձիու մասին է: Երբ ասում են opération, ամեն մի մասնագետ իր ուզած ձևով է հասկանում. (բժիշկը՝ վիրահատություն, ելև՝ մրտագետը՝ դրամական, ռազմագետը՝ կովի հարձակում, անտառաբույժը՝ կրտսերիք ծառերը, մաթեմատիկը՝ խնդիր լուծել: Նույնպես՝ saison սրճարանատերի համար, villa ունեցողի համար, շոր կարողի և այլն) և այսպես շատ բառեր:

Մի գյուղացու համար եկեղեցին, ջաղացքը, գետը, առուն, սարը մասնավոր գաղափարներ են դարձած: Այսպես նաև մի նշանավոր քար, ծառ, լճակ և այլն, և այս անունները որպես տեղի հատուկ անուն են գործածվում, որովհետև, մի հատ լինելով, չեն կարող չփոթվել: Այսպես նաև երբ գյուղացիք իրար պատահելիս հարցնում են՝ «գյուղ ես գնում», հասկացվում է իրենց այսինչ գյուղը:

Այս գործածությամբ է, որ հին հույները և լատիները քաղաք ասելով հասկանում էին Աթենք և Հռոմ, վրաց. քաղաքը Թիֆլիսն է:

Այսպիսի բաներ շատ սովորական են հատուկ անունների մեջ, և շատ անգամ միևնույն բառը զանազան լեզուներով տարբեր տեղեր է նշանակում. օրինակ՝ Monastir, Münster, Montreux, Moûtiers – բոլորը «վանք» են. Napoli, Νέα πόλιս, Ննի չեհիր, Новгород, «նորաքաղաք», Նեվչեհիր և այլն – բոլորը «նոր քաղաք» են, Anatoli, Xorasan – «Արևելք» են, Vindo-bonna (=Vienne) կելտական լեզվով «սպիտակ քաղաք» է, որ այլուր դարձել է Բելգրադ, Բելիյ գորոդ, Հիք շահիր և այլն:

Կոտորիչ կարող է շատ բան նշանակել, բայց հասկանում ենք ընկույզի, շաքարի կամ կաղինի կոտորիչ:

Ունեկի՝ միայն կրակի մաշա:

Հյուսիսային Իտալիայում «ծառ» ասելով, որ ընդհանուր անուն է, հասկացվում է «չազանակենին» (BSL 33, № 100, էջ 95), որովհետև գլխավոր ծառը չազանակենին է:

«Հաց» բառի իմաստը հայտնի է ամենքիս, բայց որովհետև նա մեր հիմնական սնունդն է, ուստի նա ստացել է «ճաշ, ուտելիք, ընթրիք» իմաստները, օր.¹ ասում ենք՝ **հաց կերե՞լ ես = «ճաշե՞լ ես», իրիկնահաց = «ընթրիք», հաց տվեց = «ճաշ տվեց, հացկերույթ սարքեց»:** Եվ այս բանը ոչ միայն այսօր ենք ասում, այլ հնուց էլ հայտնի է: Օրինակ՝ Անդէն իսկ ի հացին քարչին գալիսն Արգամայ՝ – Խոր. Բ. 48 (Ճաշի վրա հենց Արգամի միրուսն են փետում):

Արկէ՛ք հաց՝ Ծն. ԽԳ, 31 (այսինքն՝ սեղան բացեք), սրանից էլ ունենք **հաց-կերույթ**, ուր ոչ միայն հաց են ուտում, այլև բազմատեսակ կերակուրներ. **մեծահաց «մեծ հացկերույթ, խրախճան»**, Պատրաստիցէ առնել ուրախութիւն կոչնոց ընկերաց, մեծահաց գործիցէ Բ. 28, ուր են «կոչանք կամ գինեբրուք»: Այսպիսի ձևեր անըմբռնելի են, օր., ոուսաց, ուր չի կարելի ասել * ...

xarās համապատասխանում է գրբ. **երկան իշոյ ձևին:** Սկզբում այդպիսի ջաղացքը էշով էին պտտացրել: Բայց այժմ Պարսկաստանում xarās է կոչվում ամեն ջաղացք, լինի դա էշով պտտացրած, ձիով, թե եզով (Գևորգ Դպիր, Պրս. բառ, Պոլիս, 1826, էջ 179 Բ):

ԻՄԱՍՏԻ ՄԵՋ ԶԳԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միայն քաղաքագետներն ու գիտնականներն են, որ իրենց գործածած լեզվի մեջ զգուշանում են դնել այնպիսի մի ձև, որ հայտներ իրենց ներքին զգացմունքը (համակրանքը կամ հակակրանքը) տրված հարցի վերաբերմամբ: Առաջինների այս զգուշությունը նենգամտություն, երկրորդներինը՝ գիտական սառն ու ճիշտ վերաբերմունքի պատճառով է: Բայց, սրանցից դուրս, ամեն ոք էլ իր խոսակցություն կամ լեզվի մեջ անհրաժեշտորեն դնում է մի այնպիսի ձև, որով հայտնում է, թե ինքը ինչ վերաբերմունք ունի դեպի այդ հարցը: Առանց զգացություն լեզուն մի մեռյալ մարմին է և չի ծառայում իր նպատակին, որ է՝ մտքերի ու զգացմունքների կենդանի արտահայտիչը լինել երկու խոսակիցների միջև:

Այս վերաբերմունքը կոչում ենք **զգայնություն:**

Զգայնությունը ըստ բովանդակության երեք տեսակ է՝ **համակրանք, հակակրանք և չեզոք վերաբերմունք:**

Այսպես՝ երբ ասում ենք **թեքես**, հայտնում ենք մեր համակրանքը, **գուցե՛ հակակրանքը, կարելի է՛ չեզոք է:**

Ըստ ձևի զգայնությունը արտահայտելու համար կան հետևյալ եղանակները.

1) Զգայնություն արտահայտության ամենահասարակ ձևը խոսողի տոնն է. միևնույն այո կամ ոչ բառը կարելի է արտասանել սրտով, խանդազին, ուրա-

* Մեքենագրված օրինակում բացակայում է 7 տող (Ս. Գ.):

խուլթյամբ, հաճույքով կամ տխրուլթյամբ, ակամա, դառնացած, բարկացած, լիասիրտ, կեսբերան, հեզնուլթյամբ, քնքշուլթյամբ, իսկույն կամ երկար սպասելուց հետո և այլն, և այլն: «Ինչ բախտ». կարելի է հասկանալ թե լավ (բարեբախտություն) և թե վատ (դժբախտություն) իմաստով:

2) Գործածություն տեղը կամ հարակից բառերը

Կան բառեր, որոնք առանձին վերցրած կամ հակակրական են և կամ չեզոք, բայց գործածվելով այսինչ կամ այնինչ բառի հետ՝ փոխում են իրենց զգայնություն տեսակը: Այսպես՝

մահապարտի աթուղ	–	հայրապետական աթուղ.
ճառագայթներ	–	հույսի ճառագայթներ.
վայրենի ձիթենի	–	վայրենի բնագղներ.
անձրևի կաթիլ	–	թույնի կաթիլ.
գետը հոսում է	–	գաղափարները հոսում են.
չար բախտ	–	բարի բախտ.
հաջող պատահմունք	–	դժբախտ պատահմունք.
բարեհաջող պայմաններ	–	դժբախտ կամ վատ պայման.
լավ սովորություն	–	վատ սովորություն:

Լտ. tempestas նշանակում է ընդհանրապես «ժամանակ». բայց հետո՝ «լավ եղանակ, պայծառ օր» և՛ «վատ եղանակ, փոթորիկ», որից ֆրանսերեն tempête՝ «փոթորիկ»:

Առանձին գործածված՝ այս կարգի բառերը լինում են, նույնիսկ առանց որևէ տոնի, համակրական կամ հակակրական և կամ չեզոք:

Համակրական են՝ [հակակրական՝]

Բախտ ունես. Բախտ չունես:

Ճաշակ ունի. Ճաշակ չունի:

Տեսք չունի. Տեսօք «գեղեցիկ» (հմմտ. լատ. formosus, իսպ. hermoso, սանսկ. rúpavant – բուն նշանակ.՝ «ձև ունեցող», հետո՝ «գեղեցիկ», ինչպես հայ. ձևավոր):

3) Առանձին բառեր, որոնք հենց իրենց նշանակությամբ էլ համակրական են կամ հակակրական: Այսպես, երբ մի կուսակցական խոսում է իր կուսակցության և կամ հակառակ մի կուսակցության մասին, և կամ երբ մեկը խոսում է զիտության և տգիտության մասին, օրինակ՝

Մեր կուսակցության մարտիկները, խմբակները, եռանդը...

նրանց ոհմակը, շայկան, նրանց ինտրիգները...

Տրված օրինակները ցույց են տալիս իմաստի համակրական կամ հակակրական և չեզոք գործածությունը միևնույն բառի համար, միևնույն ժամանակ: Բայց ավելի հետաքրքրական են իմաստագիտության տեսակետով այն բառերը, որոնք լեզվի զարգացման ընթացքում տեղափոխել են իրենց իմաստը զգայնության տեսակետից և մեկից անցել մյուսին:

Այսպիսի փոփոխությունները կարող ենք դասավորել հետևյալ ձևով.

1) Իմաստի հակառակությունը առաջանում է հանգամանքների և դեպքերի բերմունքով:

Օր.՝ ազգասեր «իր ազգը սիրող» համակրական բառ է, բայց այն չարաչահելու հետևանքով, որով ժամանակին զանազան մարդիկ ազգասիրական դիմակի տակ

ուտում էին ազգային դրամները, բառը այսօր ստացել է հակակրական իմաստ:

Ֆրանսերեն *précieuse* «թանկագին» ստացել է ծաղրական իմաստ, ըստ որում, ժե դարում այս անունով մի խումբ տիկիներ լեզվի ու արտաքին ձևերի մեջ գործ էին դնում ծիծաղելի նորելուկ ձևեր:

Ֆրանսերեն *jésuite* «հիսուսական կրոնավոր», հայերեն ճիզվիտ, եզվիտ նշանակում է «խարդախ, խաբեբա, խորամանկ, նենգամիտ»:

Հուն. *πειράω* նշան. «փորձել», երկրորդաբար՝ «կովի ժամանակ հարձակման փորձ կատարել թշնամի բանակի կամ բերդի վրա», ավելի հետո՝ «կովի վրա», որից առաջացան *πειρατής*, ֆրանս. *pirate* «ծովահեն», բուն՝ «փորձող»:

Արաբ. *hikāyat* նշան. «պատմություն»: Ըստ որում, հաճախ պատմությունները լցված էին լինում սուտ ու անհավատալի դեպքերի նկարագրությամբ, ուստի հեքիաթ նշան.՝ «սուտ ու մտացածին պատմություն»:

Հայ. դեղ նշանակում էր խոտ, բայց որովհետև խոտերը հին ժամանակ գործածվում էին իբրև բժշկական միջոց, ուստի ստացավ «դեղ, դարման» իմաստը և հետո էլ, որովհետև այդ դեղերը, ի չար գործ դրվելով, հաճախ մահացու էին դառնում, ուստի դեղ նշանակեց «թույն» և դեղել՝ «թունավորել»:

«Զարգացած» բառը վատ իմաստով է առնվում այժմ:

2) Իմաստի հակառակությունը առաջանում է ժողովրդական հոգեբանության ընկերային կազմակերպության փոփոխության և դասակարգային շերտավորության պատճառով. ինչպես՝

հին ժամանակ ազնվական, իշխան, բուրժուա, արիստոկրատ, (*bourgeois, aristocrate*), տերտեր, տիրացու, պատվելի, վարժապետ, պարոն համակրական բաներ էին, իսկ գեղջուկ, գյուղացի, շինական, ոսմիկ, բանվոր և այլն՝ հակակրական բաներ: Այսօր կարգերի փոփոխությամբ առաջինները դարձել են հակակրական, երկրորդները՝ համակրական:

Արհեստների մեջ բախկալ, փինաչի, դալլաք նախատական բաներ են, այսպես նաև ֆրանս. *chimiste* (քիմիկոս), *architecte* (ճարտարապետ), *épicier* (բախկալ), պորտ. *tratante* (վաճառական) նշանակում է խաբեբա:

Ֆրանս. *charlatan* նշանակում էր նախապես «հասարակական վայրերում դեղորայք վաճառող կամ ատամ քաշող». այժմ ընդհանուր դարձած բառ է «չառլատան, խաբեբա» նշանակությամբ:

3) Ազգային հակառակության և կրոնական տարբերության պատճառով. ինչպես՝ թուրք, հույն, լազ, քուրդ, դադախ, հրեա, ջհուդ:

Այս զանազան եղանակներով ու պատճառներով առաջացած զգայական երևույթները հետևյալներն են.

1. Քաղաքավարական բացատրություն կամ պարկեշտաբանություն (*euphémisme*).

2. Քնքանք կամ փաղաքչական լեզու.

3. Իմաստի բարձրացում կամ ազնվացում, որոնց հակառակներն են.

4. Նախատական կամ արհամարհական լեզու.

5. Ստորացում:

ՔԱՂԱՔԱՎԱՐԱԿԱՆ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱՄ

ՊԱՐԿԵՇՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (euphémisme)

Ամոթ համարված բառերի տեղ մի ուրիշ ձև դնելն է. օր. կինս ասելու փոխարեն՝ նշանածս, քույրդ, ընտանիքս:

Փրանսերենն épouse, որ է «կին», ծագում է լատիներենն sponsa «նշանած» բառից. նույնպես անգլերենն bride թե՛ նշանած է, թե՛ կին:

Հմմտ. ոտաչոր,
փափուկ տեղեր,
բամբակ:

Փրանս. gorge՝ կնոջ ստիճանների համար, հայերեն՝ կուրծք: Ամերիկայում smoking room, barber, men's waiting room, lavatory և այլն՝ «արտաքնոց»:

Ղրբ., Շմխ. սոխ բառը ջնջված է, ըստ որում տեղական թրք. այդ ձևը նշանակում է այլ բան: Նոր Նախիջևանում պատահել եմ մեկին, որ զգուշացնում էր գործածել հյ. պզղիկ, որովհետև ոռուսերենով վատ իմաստ էր դուրս գալիս, պետք էր ասել փոքր (և իրոք այս է նոր Նախիջևանում ընդունված ձևը): Սրան ի հաստատումն գտնում եմ այժմ Ашмарин, Матер., 382 տրված մի նկատողություն, ըստ որում, ադրբ. թրք. säksän 40 բառը ջնջված է և փոխանակված պրս. heštab բառով, և չուվաչ хуу «ինքը» բառը ջնջված է լեզվից նույն պատճառով:

Ամենանվիրական համարված բառերը կարող են իմաստից իմաստ անցնելով հասնել մի շատ անպարկեշտ նշանակություն: Օրինակ, երբ. dbir բառը, որ նաև հայերենի մեջ փոխառնվելով՝ դարձել է դաբիր, նշանակում է «եբրայական տաճարի երրորդ մասը, սրբություն սրբոցի վերջին սենյակը, որ համարվում էր վայր աստվածխոսություն, և ուր քահանայապետը միայն մուտք ուներ»: Նույն է արաբ. >չ> dubur «յետոյք, նստոյ տեղի»: Երկուսի էլ ընդհանուր իմաստն է «հետեր»:

Հյ. դաստառակ, որ հին հայոց մեջ նշանակում էր «Քրիստոսի անձեռագործ նկարը», որ ինքը, թաչկինակի վրա նկարելով, ուղարկել էր Եղեսիայի Աբգար թագավորին. պաշտվում էր իբր ամենամեծ սրբություն, և այժմ ևս Իտալիայի Իտալական մի եկեղեցում իբրև սրբություն պաշտվում է, դարձել է պոլսահայ բարբառում դասդառազ «մասն վարտեաց որ դառականն ծածկէ»:

ԻՄԱՍՏԻ ՄԵՂՄՈՒԹՅՈՒՆ

Ներկա քաղաքավարական ձևերի մեջ ամենից զգալին է փափուկ լեզվի ձևը, որ մենք կոչեցինք այս վերնագրով: Օրինակ՝ չենք ասում կամ անհարմար ենք գտնում ասել «սուտ եք ասում», այլ՝ «ձեր ասածը չի համապատասխանում ճշմարտության». կոպիտ է ասել՝ «քնած է», և պետք է ասել մեղմ ձևով՝ «հանգրստանում է»:

Իմաստի մեղմությունը այնքան բազմազան ձևեր է ստանում, որ անհնարին է դասավորել և մի ընդհանուր կանոնի տակ դնել: Երբեմն այդ մեղմությունը չափազանցություն է հասնում:

Արևմտահայ գրող Եղիա Տեմիրճիպաչյանը, որ անձնասպանությունը վերջ տվեց իր կյանքին (1908 թ.), իր խելագարության շրջանում հողվածներ էր

գրում «Արևելք» թերթում (թե՞ «Բյուզանդիոն»), որոնց մեջ «Թշնամիներ» էր որոնում: Մի հոդվածում գրում է. «Կեղրոնականի տեսուչ պր. Մոստիչյանն այլ ինձ ծաղրած լինելու երևույթն ունենալ կթուի կարծես». ամբողջ չորս անգամ մեղմացրել է ծաղրելու գաղափարը.

1. Ոչ թե՛ ծաղրելու, այլ՝ ծաղրած լինելու, որ արևմտահայ լեզվի մեջ առաջինի մեղմ ձևն է.

2. Երևույթն ունենալ, որ իրականությունից շատ ցածր է, փոխանակ ասելու՝ ծաղրել.

3. Կթուի և ոչ թե՛ է.

4. Կարծես, բոլորովին ենթադրական:

Մեղմ արտահայտություն սովորական մի ձև է, հատկապես արևմտահայոց մեջ, ֆրանսերենի նման գործածել անցյալ անկատարի ձևը, փոխանակ ներկայի:

Օրինակ. փոխանակ ասելու՝ «խնդրում եմ ձեզ ընդունել իմ առաջարկը», ասում են. «կուզեի խնդրել ձեզ, որ ընդունեիք իմ առաջարկը»:

ՀԵՓՆԱՆՔ (Ironie)

Պատկերավոր բացատրության երկրորդ գիծն է հեզնանքը: Ժողովուրդը սիրում է իր խոսակցության մեջ դնել զվարճալի բացատրություններ: Օրինակ՝

Ֆրանսերեն Galetas նշանակում էր Պոլսի Ղալաթիա թաղը և այնտեղի մեծ աշտարակը, որ Պոլսի ամենաբարձր շենքն է. հեզնանքով gale tas դարձավ «աղքատի ողորմելի բնակարան»:

Երևելի՛ մարդ... (գեշ մտքով):

ԴՐԱԿԱՆԸ ԲԱՑԱՍԱԿԱՆ

Հակառակ իմաստ ստացած բառերի մեջ հետաքրքիր են նրանք, որոնք դրականից վերածվել են բացասականի. այսպես՝

Ֆրանս. pas, point, rien, personne, jamais, որ նշանակում են՝

ոչ, բնավ, ոչինչ, ոչ ոք, երբեք, նախապես դրական բառեր էին:

Pas «բայլ» բառից է personne. նշանակում է ստուգել, պարզապես «անձ», jamais նշանակում էր «մի ժամանակ»:

Այսպես նաև հյ. ունենք բնավ, ամենևին, երբեք, ոգի, որոնք ոչ մինը բացասական միտք չունեն ի բնե:

Գերմ. մի բարբառում jawohl նշանակում է այո, իսկ սրանից awol՝ «ոչ» (MSZL, 23, 340):

Ամերիկյան bakaïri լեզվով բացասականով կազմված հականիչ բառեր, ինչպես՝

kxura լավ, kxura-pa վատ.

iwaye հեռու, iwaye-pa մոտ:

(Steinen, 403)

Երկու լեզուների կամ զանազան բարբառների համեմատությամբ կարելի է գտնել նրանց գոյությունը: Օրինակ՝

Նոր Նախիջևանի հայոց բարբառով ջումալ նշանակում է «տոբեղ, տձև, այլանդակ»: այս բառը ծագում է արաբ. jamāl «գեղեցիկ» բառից:

Հայերենից օրինակներ տալու համար հիշենք **Խրիմյան Հայրիկին**, այս նշանավոր գործիչը ժողովրդի կողմից ստացել էր գգվական Հայրիկ տիտղոսը: Երբ կաթողիկոս եղավ, Հայրիկ բառը այնպես սովորական դարձավ, որ այլևս նշանակեց կաթողիկոս և հաջորդ կաթողիկոսներին էլ կոչեցին հայրիկ, ինչպես Իզմիրյան Հայրիկ և այլն:

Ինչպես ձայնական դրությունը կարող է այնպես լինել, որ բառի ստուգաբանությունը անորոշ մնա, նմանապես բառի իմաստը կարող է այնպիսի աստիճանի հասնել, որ նշանակությունը անորոշ մնա: Գր. հասակ բառը նշանակում է թե բարձրություն և թե տարիք: Հին հայերենում կարգում ենք.

Իսկ արդ ո՞ր ի ձէնջ առ հոգալ իւրում յաւելուլ կարիցէ ի հասակ իւր կանգուն մի (Մտթ., Զ, 27):

Բայց միևնույն ժամանակ ունենք. Վասն հասակի տղայութեան նորա: Մատաղ հասակաւ (Եւս. պտմ. և քր.):

Այսօր էլ ասում ենք բարձրահասակ և մեծահասակ (առաջինը բարձրության համար, երկրորդը տարիքի համար), ինչպես և մանկահասակ: Միևնույն ժամանակ ասում ենք կարճահասակ (բարձրության համար), իսկ փոքրահասակ (տարիքի համար):

Գուցե այս անորոշության համար է, որ հասակ բառը ջնջվել է բարբառներից, և նրա փոխարեն գործածվում է տարիք և բոյ (վերջինը թուրքերենից փոխառյալ):

ՍԱՍՏԿՈՒԹՅՈՒՆ

Expressif լինելու պահանջի լավ օրինակներից մեկն է բացասականը: Հնխ. ձևն էր ne, որ պահում են սանսկ. na, հայ. և լիթ. ne, գոթ. ni: Այս բառը շատ կարճ էր և անարտահայտ: Բացասականը այնպիսի մի արտահայտություն է, որ բնապես պահանջում է սաստկություն, ուժգնություն: Խոսողը միշտ ցանկություն ունի տպավորություն թողնելու իր խոսակցի վրա, ուստի զանազան ձևերով սկսեցին գործացնել այս բառերը. գերմանականում և լատինականում ավելացրին «մի» բառը, իբր «ոչ մի», որով կազմեցին լատ. noenum, գերմաներեն nein (neein): Իսկ այս լատիներեն noenum ձևն էլ, շատ գործածվելով, եղավ nōn, որ կորցրեց իր արտահայտչությունը: Ֆրանսերենը ստիպվեց նոր ուժ տալու համար ավելացնել ուրիշ փոքր բառեր, և եղավ non pas, non point, այժմ էլ pas դարձավ թույլ, և գործարին նոր ձևերով, pas du tout, absolument pas, կամ ինչպես արգոտերեն՝ tu penses, s'il sat venu!, որ է՝ «չի եկել»:

Այսպես ուրեմն սաստկացումը ու թուլացումը շարունակ կրկնվող երևույթներ են:

ԳԳՎԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Քնքշանք կամ փաղաքշական լեզու

Սիրված երևույթ է խոսակցության մեջ գործածված բառերին տալ մի մեղմ ու սիրելի արտահայտություն, որոնց առաջին և սովորական միջոցը նվազական մասնիկով կազմված բառերն են, որ, ըստ այսմ, փաղաքշական են, ինչպես՝ թաթիկ, տոտիկ, աչիկ, հացիկ...

Ֆրանսերեն շատ բառեր լատինականի նվազականից են, ինչպես՝ oreille (ականջ), soleil (արև), taureau (ցուլ), mulet (ջորի), cochon (խոճկոր), ganou (ծունկ) և այլն: Օրինակ՝ soleil-ը լատիներեն sol բառի նվազականն է, որ հիմա իր նվազական իմաստը կորցրել է:

ԻՄԱՍՏԻ ԲԱՐՁՐԱՑՈՒՄ ԿԱՄ ԱԶՆՎԱՑՈՒՄ

Ինչպես կա լեզուների մեջ ստորացում, նույնպես կա և բարձրացում:

Ֆրանս. marichal, որ գինվորական բարձրագույն աստիճանն է, առաջանում է գերմ. marahscale «ձիապան» բառից. (հ. գերմ. marah «ձի» + schalk «ծառա»): Ձիապանը դարձավ ախոռի տեսուչ, հետո՝ պատերազմական հրամանատար, հետո՝ մարշալ: Ֆրանսերեն marquis, որ բնապես նշանակում էր սահմանապահ, հետո եղավ իշխանական մի աստիճան:

Եպիսկոպոսը՝ բուն «վերատեսուչ», եղավ մեծ կրոնական աստիճան. երեց՝ պարզապես «մեծ», հետո եղավ քահանա. իտալ. duomo (բուն՝ լատ. domus «տուն») – հիմա՝ մայր եկեղեցի:

Ֆրանսերեն pionnier-ը՝ բուն նշանակությունը՝ «հետևակ գինվոր», որ ցույց էր տալիս այն հասարակ գինվորները, որոնք, բանակի առաջից գնալով, ծանր ու դժվար աշխատանքով հարթում էին ճանապարհները: Այնուհետև սկսեց նշանակել այն առաջին գաղթականները, որոնք, անտառները կտրտելով, չեներ ու քաղաքներ հիմնեցին Նոր աշխարհում: Իրենց այս գեղեցիկ գործը բարձրացրեց իրենց արժանիքը, և բառը ստացավ իմաստի ազնվացում:

Bravo-ն միջազգային բառ է դարձել և նշանակում է «կեցցե». ծագում է իտալ. bravo «քաջ» բառից, և այսօր էլ՝ լատ. barbarus «բարբարոս» բառից: Իտալական bravi-ները իրենց քաջագործությունը արժանացան ժողովրդական համակրանքի, մոռացվեց, որ նրանք ավազակներ էին, և «բարբարոսը» դարձավ «քաջ, կեցցե»:

Minister-ը, կազմված minor բառից, իբր «փոքրագույն», նշանակում է «ծառա». ֆրանսիական պալատում պաշտոնյայի անուն դարձավ և վերջապես հասավ նախարարի պաշտոնին:

Ազնվացման ձևերից նախատական բառերը՝ սիրելիների ու մտերիմների հետ խոսակցության ժամանակ կարող են դառնալ փաղաքշաբար գործածվածներ:

Այսպես՝ ֆրանսիացի մայրը երեխային գուրգուրելիս ասում է *monstre, vaurien, ուսանողները և աշակերտները իրենց ընկերներին անվանում են cochon, salaud, chameau*: Նման բառեր են նաև *bon bougre, pauvre diable*¹: Գերմանացի մայրը իր մանուկին անվանում է «ոջլոտիկա»: Նույնպիսի ձևեր են հայոց մեջ շան որդի, սատկես դու, լակոտ:

Կամ երբեմն էլ, ասելու, բայց իբր թե չասելու ձևով, բացասական՝ չմեռնես դու, չսատկես դու, մերդ չմեռնի....

ՆԱԽԱՏԱԿԱՆ ԿԱՄ ԱՐՀԱՄԱՐՀԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒ

Հակառակն է *euphémisme*-ի՝ բերան – ուխ, պառկել – չնթռել, ուտել – լափել, որդի – լակոտ...

ՍՏՈՐԱՑՈՒՄ ԿԱՄ ՀՈՍԵՑՈՒՄ

Կյանքի հասարակ երևույթներից մեկն է այն, որ ամեն բան, շարունակ գործածվելով, հետզհետե մաշվում և ի վերջո անպետք է դառնում ու դեն ձգվում: Այսպես է նաև լեզվի մեջ՝ որոշ դեպքերում: Ներածություն, ձայնաբանության ու ձևաբանության մեջ մենք արդեն տեսանք այս երևույթը բառերի ու մասնիկների նկատմամբ: Շատ հաճախ գործածվող բառերը կրում են տարօրինակ սղումներ ու կրճատումներ, որոնք չի կարելի սովորական ձայնաբանական օրենքներով բացատրել, նմանապես երկրորդական բառերը իրենց շատ հաճախ գործածության պատճառով վերջ ի վերջո վերածվում են պարզ մասնիկների: Այս բոլորը պատկանում է բառի ձևի մասին, որ նրա արտաքին կողմն է:

Բայց նույն երևույթը տեսնում ենք բառի ներքին կողմի, այն է՝ նշանակության մեջ: Ուրեմն որոշ բառեր, որոնք, այսպես ասած, ունեն բարձր ու ճոխ նշանակություն, հաճախակի գործածությամբ հետզհետե կորցնում են իրենց նշանակությունը, բարձրությունը և դառնում են հասարակ: Այս հանգամանքը պատճառ է դառնում մի կողմից նոր սաստկություն, քնքշանք, հեգնանք տալու համար. ստեղծված բառերը կորցնում են իրենց պատկերավորությունը, և պատկերը դառնում է բնական ու սովորական մի բառ: Մյուս կողմից՝ ամոթ բառերը, շատ գործածվելով, սովորական են դառնում, դրդում պատկերներ փնտրելու, այսինքն՝ նոր բառեր հնարելու և մյուս կողմից՝ եղածը ջնջելու: Ահա այս կարգի երևույթների մի քանի օրինակ:

Պարոն բառը Արևմտյան Եվրոպայում իշխանական մի աստիճան է ներկայացնում. այս բառը գերմ. *barv* «ազատ, ազնվական, ոսպմիկ» ձևն է, որ հետո անցավ միջին լատիներենի, *baro, baronis* ձևով (բոլորովին տարբեր բառեր են բուն լատ. *boro, baronis* «ապուշ, տխմար» համանունները): Միջին դարերում՝ Ռուբինյան իշխանության ժամանակ, մտավ Կիլիկիա ու հատկացվեց որոշ իշխանական աստիճանի և հատկապես՝ արքայորդիներին. ինչպես՝ պարոն Թորոս և պարոն Լևոն Այն հետզհետե դարձավ սովորական և արևելյան հայոց մեջ

¹ I. Carnoy, La science du mot, 150.

եղավ ամեն մի քաղաքացու կամ գյուղացու տրված պատվանուն: Արևմտյան Հայոց մեջ գործածվում էր միայն դպրոցական աշակերտների համար: Խորհրդային Հայաստանում այսօր արհամարհված և գործածությունից դուրս է վտարված:

-**Ուհի**-ն իբրև մասնիկ հին Հայոց մեջ հատուկ էր միայն աստվածներին ու կամ իշխանական տոհմերին. ինչպես՝ Դիցուհի, Թագուհի, Համազասպուհի, Տիգրանուհի և այլն: Այժմ դարձել է սովորական իգական մասնիկ, և ամեն մի բառ կարող է ստանալ նույն մասնիկը. կարելի է ասել մինչև անգամ լվացարարուհի, պարտիզականուհի, կաթնավաճառուհի, թրքուհի և այլն:

Ճիշտ նրան նման՝ **տիկին** և **օրիորդ** բառերը, որոնցից առաջինը հին ժամանակ Հայոց թագուհիներին և երկրորդը թագավորի աղջիկներին էր հատկացված, հիմա դարձել է սովորական պատվանուն, որ տրվում է ամեն մի կնոջ ու աղջկա:

Սրանց նման է պրսկ. xān բառը, որ xaqan «կայսր» բառից կրճատված է համարվում: Համենայն դեպս xān ձևը մի տիտղոս է, որ տաճկաց մեջ կրում էին միմիայն սուլթանները. պարսիկների մեջ հասարակ իշխանական տիտղոս է, իսկ Սպահանում պարսիկները ամեն մի ինտելիգենտ Հայի տալիս են xān տիտղոսը: Ճիշտ հակառակը՝ aḡa «աղա» պարսիկների մեջ իշխանական տիտղոս է, իսկ տաճիկների մեջ տրվում է հասարակ արհեստավորներին:

Լատ. ingens «չատ մեծ, անհուն» անարժեք դառնալով՝ հետո ջնջվեց:

Փորձ բառից ստացվում է **փորձանք**, **փորձություն**, **երկուսն էլ հոռի իմաստով**. այսպես է նաև լատ. periculum՝ 1. «փորձ». 2. «փորձանք, վտանգ», որից ֆրանս. péril:

Արարած – գեչ մտքով

տիպ – գեչ տիպ

հրաշալի – ՆՆխ. սոսկալի գեչ:

Կան բառեր, որոնք իրենց ազնվությունից իջնելով՝ ստացել են նախատական իմաստ, բայց միևնույն ժամանակ կրում են քաղաքավարական բացատրություն երևույթ:

Այսպես՝ Հայ. **աղիճ** նախապես նշանակում էր «կույս աղջիկ», որի նվազականն է **աղջիկ**. բայց հետո **աղիճ** ստացավ «բող» նշանակությունը: Այսպես նաև Հայ. **բող**, որ կովկասյան փոխառություն է, բուն նշանակում էր «աղջիկ»: Նույն երևույթը տեսնում ենք նաև ֆրանս. fille, գերմ. Mädchen, թրք. qəz, ռուս. девочка և այլ բառերի մեջ: Գերմ. hure, անգլ. whore, հոլ. hoer, հնչյուս. hóra բառերը, որոնք նշանակում են «բող», նախապես «սիրելի, սիրական, բարեկամ» իմաստն ունեին, և ցեղակից են լատ. carus «սիրելի», հիոլ. cara «բարեկամ», caraim «սիրում եմ» բառերին (Kluge, 227):

Այսպես նաև այժմ սիրող, սիրեկան, ֆրանս. ami, amie «բարեկամ, բարեկամուհի» ստանում են վատ իմաստ:

Իմաստի փոխ առ փոխ բարձրացման ու ստորացման օրինակ է հնխ. «կին» բառը, որ հայերենի և հունարենի մեջ ունի սովորական (չեզոք) իմաստ, սանսկրիտի մեջ (gnā) ստացել է «երկնային կին, աստվածակին» իմաստը, անգլերենում (queen)՝ թագուհի, հոլ. Kween և անգլոսաքս. cwēne «բող» (Carnoy, La science du mot, էջ 150):

Պոլսում կան թուրք գրավաճառներ, որոնք Ղուրան (մահմեդականների սուրբ գիրքը) են վաճառում: Երբ գնորդ գնա սրանց մոտ և ասի՝ «Ղուրանը քանիսով ես ծախում» կամ՝ «Մի Ղուրանին քանի՞ դուրուշ տամ», աններելի սրբապղծություն արած կլինի: Պետք է ասել. «Ոնցդ եմ ինձ մի Ղուրան նվիրիր, ես էլ, ինչքան կարող եմ, մի գումար կնվիրեմ քեզ»: Ունութպանը կտա Ղուրանը: Գնորդն էլ, ենթադրենք, պահանջված գնից քիչ դրամ տվեց. վաճառողը չի կարող ասել. «Մի Ղուրանին այսքան քիչ փող կտան...» կամ՝ նման մի այլ ձև, որ նույնպես սրբապղծություն կլինի: Այլ պիտի ասի. «Ես քեզ այսպիսի մի թանկագին գիրք ընծայեցի, և դու ինձ այդքան փոքրիկ նվեր ես տալիս. գոնե (այսքան՝ պահանջելի գումարը) տայիր»: Գնորդը կտա և գիրքը կստանա: Այսպիսով Ղուրանը վաճառքի հանելու և մի քանի դուրուշով ծախելու սրբապղծություն գործված չի լինի:

Նույն ձևը եղել է նաև հին հայոց մեջ: Բոլոր տեսակի Սուրբ գրքերի (Սաղմոս, Ավետարան, Ծարական և այլն) ձեռագրերի հիշատակարաններում գործածվում է «ստացա, ստացավ» բառը, որով պիտի հասկանանք «գնեցի, գնեց»:

Ստար բառերը, իբրև անսովոր, իմաստի սաստկություն են ստացել. հայ. երբ ասում ենք հարց, խնդիր, կամ ոուս.՝ вопрос, задача, սրանք այնքան ուժեղ չեն երևում, բայց երբ ասում ենք ֆրանս. problème, իմաստը սաստկանում, բարձրանում է, դառնում է դժվարին, անլուծելի խնդիր, մինչդեռ ֆրանսերենում այդպես չէ. problème նույնպես մի խնդիր է, և, օր., ասվում է problème d'algebre «գրահաշվական մի խնդիր»:

Սրա համար է, որ բազմաթիվ նախատական բառեր մուտք են գործել մեր լեզվի մեջ, իբրև ավելի ուժեղ, քան մեր սովորական բառերը. ինչպես՝ ոուս. նախալ, պաղկեց, սվոլըչ, միրզավեց և նմանները:

Կարճ բառերը ուժ ստանալու համար կարող են իրար հետ միանալ. ֆրանսերեն sain et sauf (առանձին չեն գործածվում):

Այս բոլորը բառի ձևի մաշվածությունն էր: Կա և իմաստի մաշում, երբ բառը շատ գործածվելով հասարակ դառնա. մարդիկ ուզում են մի շատ մեծ արտահայտություն դնել, օրինակ, հֆր. moult «չատ» եղավ beaucoup. Հիմա թուլացել է, դնում են՝ un grand nombre, une foule, des quantités, des tas, des flottes և այլն: Très գերադրականը թուլացել է, ուստի parfaitement, complètement, absolument, tout à fait, furieusement, terriblement և այլն բազմաթիվ ձևեր են օրեցօր հնարում: Հայ. ևս՝ փէք, լափ, պինդ և այլն. վիթխարահասակ մեծություն (Որոհրդային Հայաստան, 1928, հուլ. 12, էջ 1, սյունակ ա):

Այսպես և վատ, հիմար, ուժեղ, մեծ և այլն զանազանող բառերը շարունակ մաշվում են և նորանոր ձևերով են արտահայտվում:

Որոշ բառեր ջնջվում են ընկերական ըմբռնումների պատճառով, ինչպես՝ ամոթ բառերը, որոնք փոխարինվում են ուրիշներով, որոնք իբր ամոթ չեն. ինչպես՝ լատ. mingere, ֆր. pisser – հիմա uriner, որ անշուշտ մի օր ջնջվելու է:

ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐ

Հոմանիչները երբեմն բացարձակ չեն, ինչպես՝ թանաք և մեկան, այլ ցույց են տալիս զանազան աստիճաններ՝ թե՛ միջակ, թե՛ դեպի ցածր և թե՛ դեպի բարձր:

Օրինակ՝ հավատացյալը որոշ զգացմունքի սովորական պատկերն է. սրանից մի աստիճան վերև՝ բարեպաշտ, ավելի վեր՝ Ջերմեռանդ, գուցե ավելի վեր՝ խստակրոն: Հավատացյալից ցած աստիճանի վրա են՝ թերահավատ, դյուրահավատ, անհավատ. իսկ նախատական աստիճանի է հասնում մոլեռանդը, որ Ջերմեռանդի հակապատկերն է:

Նույնպիսի աստիճանավորումներ են ցույց տալիս հետևյալ շարքերը.

խնդրել, աղաչել, աղերսել, պաղատել, թախանձել (վերջինը ձանձրացնելու աստիճան).

մեռնել, վախճանվել, հոգին ավանդել.

գանել, զգվել, գարչել, պժգալ.

ձանձրանալ, տաղտկալ:

Հրացան ասելով հասկանում ենք ծանոթ հրազենը. բայց նա միայն հուր չի ցանում, այլ մանավանդ որ գնդակ է արձակում, որոտում և այդ գնդակի միջոցով մարդ է սպանում: Այս բոլորը սակայն չի կարելի տեղավորել մի բառի մեջ, ուստի բավական է հրացան:

Հայերեն ասում ենք սեղանի ճրագ և ամենքս էլ հասկանում ենք, թե ինչ է դա: Ռուսերեն նույն դեպքում ավելի մանրամասնելով, ասում են НАСТОЛЬНЫЙ (օրացույց, բառարան և այլն): Այստեղ НА «վրա» բառը գուցե ավելորդ էր, որովհետև ոչ ճրագը, ոչ օրացույցը, ոչ էլ բառարանը չեն դրվում սեղանի տակ: Բայց, որովհետև շատ կարճ է բառի ամբողջությունը, ուստի տանելի է դարձնել:

ՏԱՐԱՆՇԱՑՈՒՄ

Երբ որ մի բառ այս կամ այն պատճառով երկու տարբեր ձևի տակ ներկայանում է լեզվի մեջ, որպեսզի իր գոյությունը պահի, պետք է կրի իմաստների տարբերություն, ինչպես՝

ՀՃ. էչգէյտ (խանութի աշակերտ) – չազիյդ (ղպրոցի).

ՊԼ. աշգերդ –»– –»– – աշագերդ –»–

ՀՃ. բաչոյ (պաշար ձմռան) – բեչոյ (ճամփի ուտելիք).

ՀՃ. արօչ (տեղով առաջ) – արաչ (ժամանակով առաջ).

ՀՃ. դագոյ (փեսա) – թաքավոյ:

Գրական լեզվի մեջ՝ համրել – համարել, վայել – վայելել, շատնալ – շատանալ, վանցի – վանեցի, վարպետ – վարդապետ, ավրել – ավերել, հղանալ – հղիանալ:

Ղրբ. սանդ (քարից) – հավանգ (մետաղից), թեև պրս. hāvan ընդհանուր է:

Տարանչացման երևույթը մեծ չափերով գտնում ենք անգլերենում: Սկանդինավյան արչավանքից հետո Անգլիայում կողք կողքի ապրել սկսեցին երկու իրար շատ նման լեզուներ. անգլերենը բազմաթիվ փոխառություններ կնքեց սկանդինավյան լեզվից: Նման բառերից մեկը կամ մյուսը պիտի ջնջվեր: Այստեղ գործել սկսեց տարանչացման երևույթը, այնպես որ այսօր անգլերենը ունի բազմաթիվ բառեր, որոնցից մեկը անգլերենն է, մյուսը՝ սկանդինավյանը, ծագմամբ՝ նույն, հնչմամբ՝ մերձավոր, իմաստով՝ զանազանված, ինչպես՝ shirt չապիկ – skirt

քղանցք, շրջագգեստ, shriek պոռալ – scream կանչել, whole ամբողջ, անվնաս, առողջ – hale կորովի, առույգ և այլն (Jespersen, Growth and structure, 62):

Նույն երևույթը մեծ չափով գոյություն ունի ֆրանսերենի մեջ: Լատիներեն բառերը ժամանակի ընթացքում ձևափոխվելով դարձան ֆրանսերեն: Բայց հետո ֆրանսերենը լատիներենից բազմաթիվ փոխառություններ կնքեց: Այսպիսով լատիներեն շատ բառեր երկու ձևով ապրում են ֆրանսերեն լեզվի մեջ կողք կողքի, մեկը՝ հարազատ ժողովրդական ձևով, մյուսը՝ գիտական լատինական ձևով. տարանջման օրենքով երկուսը պահում են իրենց գոյությունը:

Օրինակ՝ լատ. causa ձևից chose բառը և cause «պատճառ».

fragilis ձևից՝ frêle «թույլ, տկար» և fragile «դյուրաբեկ».

securitas ձևից՝ sûreté «վստահություն» և sécurité «ապահովագրություն»:

Սխալ թարգմանություն: Այս երևույթը կարող է պատահել միայն օտար լեզուների ազդեցությամբ: Այսինչ մի լեզվից մի բառ փոխ առնելով մի երկրորդ լեզվի մեջ և պատահաբար համանուն կազմելով՝ մի երրորդ լեզվի կողմից թարգմանվում է երկրորդ լեզվի հոմանունով:

Օրինակ՝ պարսկերեն ne «ոչ». մտել է թուրքերենի մեջ և սովորական գործածություն ունի կրկնավոր ձևով. այսպես է՝ ne ben, ne sen «ոչ ես, ոչ դու»: Բայց բուն թրք. ne նշանակում է «ինչ», որի հետ հոմանուն է կազմում՝ առանց որևէ կապ ունենալու նրա հետ: Ղրիմի հայոց բարբառում, չփոթելով երկուսը իրար հետ և թարգմանելով առաջինը երկրորդի ձևով՝ առաջացել է ինչ «ոչ». այսպես՝ ինչ ես, ինչ դուն:

Շատ բարբառներում կա փոշի բառը, որ նշանակում է՝ մի տեսակ չոր, որով կանայք իրենց գլուխն են ծածկում: Սա պրսկ. pūšī «ծածկոց» բառն է, որ հայերենի մեջ փոշի բառի հետ համանուն է կազմում: Փոշի բառի տեղ շատ տեղ գործածվում է թրք. թոզ: Թեհրանի հայերը՝ կարծելով, թե այս փոշին երկրորդ փոշու հետ նույնն է, գլխածածկը կոչում են թոզ:

Պրսկ. su «կողմ», փոխառնվելով թուրքերենի մեջ, կազմված է մի ոճ. օր. saat beş su-laranda «ժամը հինգի կողմերը»: Բուն թրք. su նշանակում է «ջուր», և sularanda՝ «ջրերում»: Պոլիսի հայերը, չփոթելով երկուսը իրար հետ, թարգմանել են՝ «ժամը հինգին ջուրերը»:

ՓՈՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Դանիերեն knee soette en mening— «որդեգրել մի կարծիք կամ մի գաղափար». բուն նշանակում է ծունկի վրա նստեցնել, որովհետև հին օրենքով հայրը ծնունդից հետո մանուկին նստեցնում էր իր ծնկան վրա, որով և դարձնում էր իր որդին. նույնպես և, երբ մի ուրիշ տղա որդեգրեր: Բայց հետո ծունկի գաղափարը մոռացվեց և մնաց միայն որդեգրելու գաղափարը: Որով և կարելի է ասել՝ «մի կարծիք ծնկին վրա նստեցնել»:

Փոխաբերաբար անասունների անունները մարդկանց վրա դնելը. էչ, խոզ, տավար, ավանակ, ոչխար...

Բառերի նշանակությունների փոփոխությունները վերածվում են 3 տիպի՝

réstriction, extansion, déplacement:

Réstriction-ն նշանակում է ընդհանուր իմաստից անցնել մասնավորին (Ֆր-րանս. pondre).

extension՝ մասնավորից անցնել ընդհանուրին (Ֆրանս. arriver).

déplacement՝ նման իմաստների մեջ տեղափոխություն. որոնք են՝ պարունակողից անցնել պարունակյալին, պատճառից՝ արդյունքին, նշանից՝ նշանակյալ բառին և փոխադարձաբար այս բոլորը:

Déplacement-ի տեսակներն են՝

métaphore, synecdoque, métonymie, catachrèse և այլն:

Ամենքս էլ գիտենք այն պատկերավոր բացատրությունները, որոնցով բանաստեղծները զարդարում են իրենց գրվածքները: Նրանց համար վերջալույսը մի հրդեհ է, ամպերը՝ բամբակի քուլաներ, կուրծքը՝ մարմար և այլն: Այս պատկերները տալիս են բանաստեղծները՝ իրենց նկարագրած առարկան նմանությունը ավելի գեղեցիկ կամ ավելի վսեմ և այլն ցույց տալու համար:

Բանաստեղծ է նաև ժողովուրդը, որ գիտի նույնպիսի նմանություններով ստեղծել գեղեցիկ պատկերներ:

Այսպես՝ ժողովրդի սովորական պատկերներից են՝ ծով աչքեր, ծով մազեր, կամար ունքեր, վարդ այտեր, լուսնակ երես, զառան նման երեխա, օձի կծած, սատանա մարդ, կարկուտի պես արցունք և այլն: Շատ բառեր առաջացել են ուղղակի այդպիսի պատկերներից, օրինակ, բույսի անուններ – առյուծբերան, գինեբրուկ, կենդանիներ – օձասանդր: Շատ բառեր սովորական գործածության մեջ իրենց արժեքը կորցնելուց հետո իսպառ չեն ջնջվում, այլ որևիցե դարձվածի, ոճի կամ ասացվածի մեջ մնում են, ոմանք էլ դառնում են մասնիկ, դերանուն, մակրայ, կամ որևէ քերականական միջոց. ինչպես՝ Փրանսերեն օռ և գերմաներեն man «մարդ» բառերը, որոնք դառել են անորոշ ենթակա:

Ուրիշները, եթե ունեն մի քանի նշանակություն, որոնք շղթայաբար կապված են իրար, ժամանակի ընթացքում կորցնում են դրանցից մեկը կամ մի քանիսը, և այսպիսով նրանց հաջորդական կապը մեզ համար ընդհատված է լինում: Մանուկը, որ սովորում է լեզուն, անշուշտ անուշադրության է մատնում երկրորդական նշանակությունները, որոնք կարգով նախնական են, և սովորում է ամենից ուժեղ նշանակությունը:

Գրականությունը, որ ձայնական փոփոխության մեջ կատարում է արգելիչ դեր, աշխատում է կասեցնել բարեչրջության ընթացքը, ընդհակառակը՝ իմաստների զարգացման մեջ ավելի զարկ է տալիս, ինքն իսկ ստեղծելով նորանոր անվանումներ ու նշանակություններ:

MÉTONYMIE [ՓՈՒՍԱՆՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆ], SYNECDOQUE

Սրանք հոետորական ձևեր են, որ նշանակում են՝

1) Ընդհանուրը մասնավորի տեղ՝ անդամ (առնի):

2) Ամբողջը մասի տեղ՝ մի castor առնել (իմա՝ castor-ի մորթով շինված գրված խարկ):

3) Պատճառը կամ միջոցը արդյունքի տեղ՝ Նա ապրում է իր աշխատություններ (իր աշխատության արդյունքով). լեզու (խոսվածք), ձեռք (գիր). մամուլ (հրատարակություն), գրիչ կամ ոճ (գրվածք), զարնել (սպանել), լատ. invenire, հոլ. na-iti (գտնել), բուն՝ երթալ (գտնելու համար), լատ. succurrere (օգնել), իմա՝ վազել մոտ. հուն. φάγειν (ուտել, բուն՝ բաժին ստանալ), embrasser (համբուրել). նհուն. φιλώ (համբուրել, բուն՝ սիրել), իսպան. querer (սիրել, բուն՝ փնտրել), naïf միամիտ (լատ. natus «դեռ նոր ծնված»):

4) Սեռը տեսակի տեղ:

5) Մի հատկանիշ ամբողջի տեղ. chercher (լատ. circare պտտվել), հայ. ման գալ (որոնել), նհուն. γυρεύω craindre (նիս. «դողալ»), բարձրահուն՝ հպարտ:

6) Տեսակը սեռի տեղ:

7) Արդյունքը պատճառի տեղ. փիցուկ «սատկած» (փայտանալը պատճառ չէ մահվան, այլ արդյունքը), ոտները երկարել, ճողել, avoir la chavi de poule (վախենալ), գոտին պնդացնել (լավ ուտել):

8) Միջոցը նպատակի տեղ և հակառակը:

ՄԱՍԸ ԱՄԲՈՂՋԻ ՏԵՂ

Փոխանակ ամբողջը հիշելու առնում ենք նրա այն մասը, որ ամենակարևորն է, և որի հետ կատարված գործողությունը անշուշտ ամբողջի վրա պիտի տարածվի, օրինակ՝

Նա իր կաշուց է վախենում:

Դու քո գլխով պատասխանատու ես:

Այս գյուղը 100 մարդ է:

Հայրենի օջախը (տունը):

Բարձրագույն դուռը (Տաճկաց). Դուռը (Պարսից):

Հարևան տանը 5 հոգի են (անձ):

Իմ հացը իմ քրտինքով եմ շահում (որովհետև մեզ համար ամենակարևոր սնունդը հացն է, իսկ անգլ. ասում են bread and butter «հաց ու կարագ»):

Այբուբեն (ամբողջ տառերը միասին):

Այսօր անճառ՝ նորաստեղծյալ, կռունկ և այլն ներկայացնում են ամբողջ կարգը և այլն: Այսպես նաև լատ. credo, gloria, ave, pater, գենդ. Ahuna vairya:

Փրանս. cent voiles (այն է 100 նավ):

Փրանս. drapeau (նախապես դրոշի շորն էր, հիմա ամբողջն է):

Էջ «գրքի երես» բառը ծագում է Էջ, իջանել արմատից, բայց ինչպես պետք է կապել «գրքի երես» գաղափարը «իջնել» գաղափարի հետ: Անշուշտ տողերի շարքն է, որ գրքի վերևից իջնում է մինչև ցած, կամ աչքն է, որ կարդալու ժամանակ գրքի վերևից իջնում է մինչև ցած: Այս ձևով ստեղծվում է պարունակողի և պարունակչալի կամ մասի և ամբողջի հարաբերությունը: Էջը նյութը չէ, որովհետև միայն երեսն է, դրա համար էլ երկու երեսը միասին կոչվում է

Թուղթ, որ այս դեպքում նյութն է ներկայացնում:

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՂԸ ՊԱՐՈՒՆԱԿՑԱԼԻ ՏԵՂ

Փչացած քաղաք (այսինքն՝ միջի բնակիչները):

Խմում եմ այս բաժակը:

Ֆրանս. bourse (միջի փողը):

Մանեթ = լատ. moneta (ֆր. monnaie, անգլ. money) առաջանում է լատ. moneta բառից, Junon, որ Արամազդի քույրն ու կինն էր, լուր տվեց մի անգամ Հռովմեացիներին, որ երկրաշարժ պիտի լինի: Դրա վրա Հռովմեացիները տվին նրան moneta տիտղոսը, որ է՝ «գուշակող, լրատու»՝ moneo «լուր տալ, իմացնել, գուշակել» բայից: Այնուհետև նրա տաճարն էլ կոչվեց Moneta, իբր տեղի Հատուկ անուն: Այս տեղում ավելի հետո սկսեցին կտրել դրամը, որով և moneta նշանակեց «դրամ»:

Պարտեզ. գենդ. pairidaeza՝ բուն նշանակում է «չըջապատ, պարիսպ», այսպես նաև ֆրանս. parc «պարտեզ», գալիս է barricum «ցանկապատ» բառից:

Chemin de fer = երկաթուղի և tramway. նշանակում են միայն ճանապարհը. մենք Հասկանում ենք այժմ գնացքը:

Ֆրանս. chambre «սենյակ» իմա՝ ամբողջ երեսփոխանական ժողովը: Հայ. տուն «Թագավորական տունը» (ամբողջ տոհմը), այսպես նաև՝ Westminster-ը անգլիական պառլամենտն է:

Սպիտակ տունը Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահն է և այլն: **Տուն,** առևտրական տուն նշանակում է վաճառատուն և վաճառականական ամբողջ մի ընկերություն:

Առևտրական հրապարակ:

Փարիզի salon-ը (նկարների համար, որ ցուցադրված են):

Զգեստների զանազան մասերը անվանվում են մարմնի մասերի անունով, ինչպես՝ շապկի վիզը, թևը, մեջքը, վարտիքի ոտքը, գուլպայի թաթը, կոշիկի կրունկը, դիմակի քիթը՝ ետևը և այլն: Սրանք կարող են առաջացած լինել կամ իբր պարունակող պարունակյալի տեղ և կամ նմանությունը.

bourse – բորսա (բուն նշանակում է դրամի քսակ).

budget – բյուջե, անգլիացած է ֆրանս. bougette «փոքր քսակ» բառից և նշանակում է այժմ մի ամբողջ վարչության կամ պետության Հաշիվը.

bureau (գրասենյակի վրա դրված սփռոցն է).

comptoir (փոքրիկ կտավ, որ փոված էր այն սեղանի վրա, ուր անում էին արդուզարդը).

banque (հին լուծայափոխների սեղանն էր).

comptoir ֆրանս. «խանութպանների սեղանն» է. հիմա նշանակում է «գրասենյակ».

cabinet «փոքրիկ սենյակ». Հասկացվում է նաև ամբողջ պետության բոլոր նախարարությունները միասին.

εκκλησία հունարեն նշանակում էր «ժողով», հետո դարձավ «այն տեղը, ուր կատարվում էր քրիստոնյաների ժողովը»՝ «տաճար», որից լատիներեն ecclesia, ֆրանսերեն église, Հայերեն եկեղեցի.

poste նշանակում էր նախապես «գիրք, գրություն». ամբողջ մի Հաստատու-

թյուն է.

chappele «մատուռ» (մի սուրբի chape «վերարկուն» բառից, որ պահում էին այստեղ):

ELLIPSE [ԿՐՃԱՏՈՒՄ, ՋԵՂՉՈՒՄ]

Մի ձև է, որով բարդ ասացվածքները պարզվում, ավելորդ բառերը ջնջվում և պահվում է միայն՝ ինչ որ կենսական է: Գաղափարաց զուգորդությունը երկու հարակից բառերի միջև այնքան անձուկ է լինում, որ մեկը բավական է՝ հիշեցնելու համար մյուսը, որ ջնջվում է:

Հապավման ժամանակ մերթ խնդիրն է ջնջվում, մերթ խնդրառուն, որը որ համարվում է երկրորդական. օրինակներ՝

ամսական՝ փխ. ամսական ոռճիկ,

ընդձուլյա՝ փխ. ընդձուլյա նավ,

ձեպընթաց՝ փխ. ձեպընթաց կառախումբ,

երկտող՝ փխ. երկտող գրություն. այս ձևերի մեջ գոյականն է, որ հապավված է:

Լտ. prunus persica «սալոր պարսկական»՝ «ղեղձ»:

dpêche (ջնջված է ած. telegraphique):

caseus formaticus պանիր կաղապարյալ > ֆր. fromage «պանիր»:

Ֆր. chef (de gare), chef (d'orchestre), chef (de cuisine) ձևերի փոխարեն, կարելի է զանց առնել փակագծերում դրվածները և chef-երը կհասկացվեն ըստ տեղին պահանջված իմաստով:

Անգլ. fall (of leaves), water (fall, Fall of timber) fall (of man) ասելու տեղ միայն fall ասելով՝ կարելի է հասկանալ ըստ տեղին «աչուն, ջրվեժ, ջարդած փայտ, մեղանչում»:

Չէ՞ = այնպես չէ՞:

Այսպիսի կրճատման մի ուրիշ ձևն այն է, որ գրականության մեջ կոչվում է **զեղչում** (ellipse). զույգ և ավելի բառերի մեջ կրճատվում է այն, ինչ որ ինքնին հասկանալի է, և մնացածը գործածվում է ամբողջի իմաստով. օրինակ՝ աջ, ձախ – ֆր. a droite, a gauche, հասկացվում է **աջ կողմ, ձախ կողմ**.

Փր. timbre – իմա՝ timbre-poste նամականիշ,

voie – –»- voie ferrée երկաթուղի,

bock – –»- bière de Bock գարեջուր:

Այս կարգին են պատկանում բույսերի, պտուղների, գործվածքների և ամանների անունները, որոնք հատուկ են այսինչ կամ այնինչ տեղին: Օրինակ՝

խորասան – խորասանի գորգ.

սավան – [«կտավ» (Սաբան գյուղաքաղաքի անունից) (Բաղդադի մոտ)].

լահոս – լահոսի շալ.

թարաբլուս – թարաբլուսի կարմիր գոտի.

պնդուկ, արար. findiq – [«պոնտական կաղին»].

Փր. peche, ռուս. персиж – [«պարսկական սալոր», ղեղձ].

մանուսա – մանուսայի գործվածք:

- Առարկայի անունը դրվում է ըստ նյութի, որից շինված է, օրինակ՝ տարգալ, դգալ, գտալ < «փայտ» բառից. արծաթ, argent «փող» (արծաթե). ոսկի (ոսկի փող). անգլ. glasses «ակնոց» (ապակուց). անգլ. mahogany «հեղուն» (փայտի անունից). լատ. taxus if ծառն է, հուն. τόξον «աղեղն է» (որ շինվել է այդ փայտից). հուն. δόρυ «փչակ» է («փայտ» բառից). գերմ. Buch (գիրք) < Buche hêtre ծառից, որովհետև շենքերը առաջ այդ ծառի տախտակներից էին:
- Ellipse հաճախ հասնում է մեծ չափերի: Օրինակ՝ pantalon – չոր այն ձևի, որ կրում էր իտալական մի կոմեդիայում որոշ մի տիպ (իտ. pantalone). cravate – (վզի թաշկինակ, որ կրում էին խորվաթ զինվորները 30-ամյա պատերազմի ժամանակ). moise – նորածին մանկան անկողին (նման այն կողովին, որի մեջ պառկեցրել էին Մովսեսին). jodas – փոքրիկ հայելի, որի մեջ կարելի է տեսնել իրեն՝ առանց ուրիշից տեսնվելու, ինչպես պիտի աներ Հուդայի պես մատնիչը. lombard – «փոխառուիցյան տուն», ինչպես ունեին Իտալիայում լոմբարդացիք հին ժամանակ. belladone (իտ. bella donna) – բույս, որ գործ էին ածում գեղեցիկ տիկիները իրենց բիրը մեծացնելու համար. Parchemin լատ. pergamena (charta) – պերգամայի թուղթ, մագաղաթ. Mousseline – Mossoul-ի կտորեղեն. florin – Florence-ի դրամ. dollar (= հլ. daalder, այն է՝ joachimsdaal der – Յոհիմիայի Joachimstal-ի հանքի արծաթ. café (սրճարան) – տեղ, ուր խմում են café. havane – cigare de la Havane. bronze < Brundusium քաղաքից (այժմ Brindisi), ուր կազմեցին բրոնզի առաջին խառնուրդը. madère (vin de Madère) – [գինին]. craie (< լատ. czeta, Կրետե կղզու անունից). canari (Կանարյան կղզու թռչուն). անգլ. turkey – հնդկահավ. կարծել են, թե այս թռչունը Թուրքիայից է գալիս. մենք էլ ասում ենք հնդկահավ, մինչդեռ գալիս է Ամերիկայից. hermine (Arménia բառից):

ԲԱՌԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մ ՈՒ Տ Ք

Ներածութեան մեջ տեսանք, որ առարկաներն ու գաղափարները նախապես

ինքնին գոյություն ունեցող բաներ են, առաջինները՝ մեր շրջապատում կամ բնություն մեջ, երկրորդները՝ մարդկային մտածողության մեջ: Այդ առարկաները ճանաչելուց և այդ գաղափարները հղանալուց հետո մարդ տակը դնում է նրանց անունները, որ է բառ: Բառը, ուրեմն, ձայների այն գումարն է, որ օժտված է որոշ նշանակություն: Ըստ այսմ, բառը ունի երկու կողմ, առաջին՝ ձայն կամ հնչյուն (բառի ձևը), որ բառի արտաքին կողմն է և երկրորդ՝ իմաստ կամ նշանակություն, որ բառի ներքին արժեքը կամ նրա էությունն է: Կարող է լինել նշանակություն առանց բառի, բայց չկա բառ առանց նշանակության: Օրինակ՝ նշանակություններ են առանց բառի այն բոլոր առարկաները և վերացական գաղափարները, որոնք մենք տեսնում կամ մտածում ենք, բայց մի առանձին բառով չենք ճանաչում կամ ճանաչում ենք ընդհանուր տեսակի բառով (խոտ, բույս, քար, որոշ զգացմունք, ինչ-որ գաղափար և այլն): Բայց երբ բառը կա, ու նրա նշանակությունը չկա, նա այլևս բառ չէ, այլ աննշանակ ձայն կամ ազդուկ:

Ա Ր Մ Ա Տ

Եթե իջնենք մանրամասնությանց, այնպիսի մի լեզու, ինչպես հայերենն է, ունի իր բառարանում 7 տեսակի բառ.

- 1) Արմատ բառեր, ինչպես՝ ջուր, ծառ, արոր, դիր:
 - 2) Ածանց բառեր, որոնք կազմվում են արմատներից՝ որևէ մասնիկի հավելումով, ինչպես՝ ջրոտ, անջուր, ջրային:
 - 3) Բարդ բառեր, որոնք կազմվում են երկու արմատների կապակցությամբ, ինչպես՝ ջրկիր, ջրչեղջ, ջրցան, ջրհոս և այլն:
 - 4) Կրկնավոր բառեր, որոնք կազմվում են միևնույն արմատի կրկնությամբ, ինչպես՝ մեծամեծ, չարաչար, ծանրածանր:
 - 5) Հարաբարդ բառեր, որոնք կազմվում են երեք արմատ բառերի բարդությամբ, ինչպես՝ հեռախոսագիծ, հեռագրալար, գլխարկավաճառ, գրաչարապետ և այլն:
 - 6) Բազմաբարդ բառեր, որոնք կազմված են չորս կամ ավելի արմատ բառերի բարդությամբ, ինչպես՝ հեռագրասյունաշարք:
 - 7) Բարդածանց բառեր, որոնք կազմված են որևէ բարդ բառի (կրկնավոր, հարաբարդ կամ բազմաբարդ) վրա ավելացնելով որևէ մասնիկ, ինչպես՝ ժամանակագրական, մարդասիրություն, գլխարկավաճառություն և այլն:
- Այս 7 տեսակի բառերը ամեն լեզվի համար էլ պարտադիր չեն: Կան լեզուներ, որոնք չատ հարուստ են բարդ կամ հարաբարդ և կամ բազմաբարդ բառերով. այսպես է գերմաներենը, որ շատ հարուստ է բազմաբարդ բառերով: Կան նաև լեզուներ, որոնք շատ աղքատ են կամ բոլորովին իսկ զուրկ են այս կարգի բառերից, ինչպես է թուրքերենը: Հայերենը միջին տեղ է բռնում. նա շատ հարուստ է բարդ բառերով, բայց հարաբարդ բառերի թիվը մեծ չէ նրա մեջ, իսկ բազմաբարդ բառերի թիվը շատ սահմանափակ է:
- Ինչ էլ լինի, վերոհիշյալ 7 տեսակի բառերը վերջիվերջո վերածվում են 3 մեծ խմբի, այն է՝ արմատ, ածանց և բարդ:

Այս երեքի աղբյուրը, ամեն լեզվի մեջ էլ, արմատն է, որից բխում են բոլոր մնացած տեսակի բառերը: Արմատները անլուծելի կամ անվերծանելի են, ինչպես քիմիայի մեջ ունենք միլիոնավոր բաղադրյալ մարմիններ, որոնք գոյանում են ... պարզ մարմինների խառնուրդով, իսկ պարզ մարմինները մնում են **անվերածելի** տարրեր. նույնպես են նաև լեզուների մեջ արմատները:

Բայց նույնիսկ քիմիայի մեջ գիտունները կասկած հարուցին պարզ մարմինների անվերածելիության մասին և գտան զանազան պարզ մարմիններ, որոնք բաղադրատված էին նույնպես պարզ մարմիններից:

Այնուամենայնիվ, պարզ մարմինները, թեև ավելի սակավաթիվ, մնացին ու մնում են: Այսպես պիտի լինե՞ր նաև լեզվաբանության մեջ: «Անշուշտ ներելի է կարծել,- ասում է Ռենան,- որ արմատների այդ պարզությունը առերևույթ է միայն, և թե նա թաքցնում է մեզանից մի ավելի ներքին բաղադրություն: Բայց այստեղ կա մի քննություն, որ արգելված է գիտության համար, որովհետև այդ վերլուծելի առարկան մեզ համար ոչ մի կերպով մատչելի չէ: Լեզուների արմատները երևում են մեզ ոչ իբրև բացարձակ միություններ, այլ հաստատուն իրողություններ, որից այն կողմ անցնել ներելի չէ մեզ» (Renan, Hist. des lang. sémit. I 4, 1863, էջ 450):

Ռենանի ասածը ճիշտ է, և նրա ճշմարտությունը կարող ենք հաստատել հետևյալ հասարակ օրինակներով:

Անդունդ բառը հայերենի մեջ արմատ բառ է. կարելի էր կարծել, որ նա բացասական բառ է՝ կաղմված **ան** – մասնիկով, բայց այդպիսի բան եթե կարելի էլ լինե՞ր կարծել, հավատալ անկարելի էր, որովհետև անկարելի էր հաստատել: Այժմ քննիչները ցույց տվին, որ, իրոք, դա այդպես է: Զանազան լեզուների մեջ «անդունդ» նշանակող բառերը կաղմված են «ան-հատակ» բառից. այսպես՝ հուն. ἀ-βυσσος, հայ. bez-dūna, ռուս. бездна, գերմ. ab-grund, գալլ. au-nwf n և այլն հոմանիչներով: Այսպես է մինչև անգամ հայ գավառականներից Երևան, Վան՝ **անտակ** «անդունդ», ինչպես՝ **անտակը գնաց**:

Հայերեն **անդունդ բառի** արմատն է **դունդ** «հատակ», որ ծագում է հնիս. bhundhos «խորք, հատակ» բառից. հմմտ. լատ. fundus, իռլ. bond, սանսկ. budhnás, հուն. πύθος, հրե. bodam, գերմ. boden և այլն: (Ավելի մանրամասն տե՛ս Արմ. բռ., Ա., 315)*: Այսպես է հայերենի մեջ, ուր **անդունդ բառը** համեմատական լեզվաբանության շնորհիվ կարելի եղավ վերլուծել: Բայց հայերեն բառը փոխառյալ է նաև թուրքերենի մեջ, ուր ունենք «անդունդ», և ինչպե՞ս կարելի պիտի լինե՞ր մեկնել թրք. բառը, եթե հայերենի օգնությունը վրա չհասնե՞ր:

Հնոց բառը հայերենի մեջ պարզ արմատ է, որի **-ոց** հանգը կարող էր կարծել տալ, որ դա մասնիկ է, բայց հն- ձևով արմատ չունենք: ՆՀԲ-ի մեկնությունը իբրև ***հրնոց** ընդունելի չէր: Ուղիղ մեկնություն տվեց Հյուբշմանը՝ գտնելով, որ արմատն է հնիս. pūn կամ pōn «կրակ» բառից. հմմտ. գոթ. fōn, հայ. funi, հայ. pin-tis «կրակ»: Այսպիսով **հնոց** բառի արմատը դարձավ ***հուն** «կրակ»:

Հայերենի մեջ **նիստ** պարզ արմատ է, բայց մի հասարակ համեմատություն, սանս. sad, լատիներեն sedeo, sedo, հին սլավոներեն saidim, կիմր. seddu, գոթերեն

* Նշվում են Արմատականի առաջին հրատարակության էջերը (Ս. Գ.):

sitan «նստել» բառերի համեմատությունը անմիջապես ցույց է տալիս, որ նիստ ծագում է ու մասնիկով sed «նստել» արմատից, ինչպես ունենք սանսկրիտերեն niṣīdati՝ զենդերեն niṣīdaiti, պարսկերեն nišastan, nista «նիստ» և այլ հոմանիչներով:

Ուրջու-ն «խորթ որդի» հայերենի չմեկնված բառերից է. երբ համեմատենք այդ բառը գրբ. **Հօրու** և **մօրու** համազոր բառերի հետ («խորթ հայր», «խորթ մայր»), կտեսնենք, որ սա էլ սրանց պես կազմված է ու մասնիկով: Բացի սրանից, **Հօր**, **մօր** սեռականներն են **հայր**, **մայր** բառերի: Կարող չէ՞ լինել, որ **ուրջ**-ը ևս սեռական լինի: Սեռականի ջ վերջավորությունը գտնում ենք **կնոջ** (նաև՝ **քրոջ**, **տալոջ** և այլն) ձևերի մեջ, որոնք այսօր մասնիկի բնավոր ձևերն են, իսկ **ջ**-ն նրանց անբունն է, որ գտնում ենք նաև **գեղջ** սեռականի մեջ: Ուրիչ ղեպքերում էլ **ղ** և **ը** վերջացող բառերը նման ձևով են հոլովվում, ինչպես՝ աստղ-աստեղ, տարր-տարեր և այլն: Ուրեմն **ուրջ** ևս սեռական է, և նրա ուղղականն է ***ուր**, որ պիտի նշանակե **որդի**: Այսպես գտնում ենք մի նոր կորած բառ կամ արմատ հայերենում: Այդ բառն էլ մեկնվում է ճիշտ հնիս. putro – «որդի» բառով, որի մեջ նախաձայն ք-ն կորել է (հմմտ. pōlo ուլ), և t-ն դարձել է r-ից առաջ ւ (հմմտ. matro > **մուր**, aratrom > **արաւր**, patros > **հաւր**): Ավելի ընդարձակ տե՛ս իմ Հայկականք Ե, 34:

Գոտի-ն (գօտի//գաւտի), ըստ իս, բարդ բառ է. նրա երկրորդ մասն է **տի**, որ նշանակում է «կապ» և գտնվում է նաև **սամիտի**, **կալոտի**, **ոստէն**, **վզտա**, **կամնտայ**, **բերանտայ**, **լամտա** բառերի մեջ: Դա հնիս. dē «կապել» արմատն է: Մնում է **գաւ**, որ բոլորովին անծանոթ արմատ է և պիտի նշանակե «մեջք», ճիշտ ինչպես ունենք գվո. **մէջկապ** – **գաւտի**: (Ավելի ընդարձակ տե՛ս Արմ. բառ., է, 119):

Հովիւ հայերենում առանձին արմատ է, բայց նա ծագում է հնիս. ovi-pā «խաչ-նարած» ձևից, որ մի հին բարդություն է՝ կազմված ovi «ոչխար»+pā «պահել» բառերից: Այսպիսով գտնում ենք հայերենում մի նոր արմատ՝ **հով**, որ է «ոչխար» (տե՛ս Արմ. բո., Դ, 377):

Նման մի ենթադրություն մը հայերեն **Գարեգին** անունն էլ, որ դեռ չի մեկնված, մեկնում եմ «թանկագին», որով ստացվում է հին հայերեն մի նոր բառ՝ ***գարի** «թանկ, սուղ» (տե՛ս իմ Հայկականք, Ա, № 7):

Եպիսկոպոս, **կաթողիկոս**, **պատրիարք** – **պատկեր**, **նկար**, **հրավեր**, **պատվեր**, **նվիրակ**, **հրապարակ** – այս բոլորը մեր լեզվի համար արմատ բառեր են: Բայց նրանց երկարությունը ասում է, որ արմատ չպիտի լինեն: Եվ իրոք, եթե զիմենք այդ բառերի աղբյուրին, կգտնենք որ նրանք ծագում են [ածանց՝ բաղադրյալ բառերից – Ս. Գ.]:

Փոխառյալ բառերի մեծագույն մասը, հենց որ մի քիչ երկար են լինում, անպատճառ ածանց բառեր են, և ձևապես միայն արմատ են համարվում փոխառու լեզվի մեջ:

Տասնյակ հազարավոր տարիներից ի վեր մարդիկ զաղարել են արմատներ չինելուց. պահում են նրանք այն արմատները, որ նախնիք ավանդել են իրենց և այն էլ ոչ ամբողջովին, այլ մի մասը կորել է և կորչում է: Կան նույնպես արմատներ, որոնք թեև գործածական են ածանցված ձևի տակ, բայց առանձին չեն

գործածվում, և նույնիսկ Հայտնի չէ, թե ինչ ձև ունեն: Այսպես՝ դղրդել բայի արմատը դրվում է **դղրդե**, բայց այս ձևից կարող է առաջանալ **դղրդել** և ոչ բնավ **դղրդել**, այս վերջինը ենթադրում է **դղրդե** կամ **դղուրդե** արմատը, և կան, որ գործածում են **դղրդե** ձևը, օր.՝ դղրդով տապալում է (Սիրաս, Ջգրված օրենք, 173):

ԱՆՊԱՐԿԵՇՏ ԵՎ ՊԱՐԿԵՇՏ ԲԱՌԵՐ

Անպարկեշտ մի բառ կամ խոսք գործածելուց առաջ սովորություն է ասել հեռու լսողաց, հեռու սուրբ երեսիցդ, հեռու սուրբ սեղանից, խոսքս ամոթ, որով խոսողը նախապես ներողություն է խնդրում իր ասելիք բառի համար:

Եթե կան նվիրական բառեր, որոնց անունը տալ արգելված է սրբապղծություն չկատարելու համար կամ վախից ու սարսափից (ինչ որ հների թաբուն է կազմում), այժմ էլ ունենք ամոթի զգացմունքը, որ արգելում է մեզ հասարակության առաջ գործածել զանազան անմաքուր համարված կամ անպատշաճ բառեր:

Առաջին հերթին հիշենք մարմնի զանազան արտաթորությունների անունները: Սրանց մեջ ոմանք մինչև մի աստիճան թուլյատրելի են, ինչպես՝ թուք, մաղաս կամ խուխ (բաղամ), թարախ, խլինք և այլն: Բայց սրանք էլ՝ որոշ պարագաներում: Օրինակ, ճաշի ժամանակ անպատշաճ է արտասանել՝ պժգանք չպատճառելու համար ճաշողներին: Ավելի վատ են ուրիշ տեսակ արտաթորությունների անունները, ինչպես՝ շեռ և քաք, սրանց փոխարեն կարելի է այժմ գործածել **մեզ, կղկղանք, արտաթորություն, որոնք բժշկական լեզվի բառեր են համարվում, իսկ ժողովրդական՝ ջրվաթ, դուրս գնալ, ջուր թափել, գործ:**

Երկրորդ հերթին պետք է հիշել մարմնի ծածուկ մասերի անունները, որոնք թվով չորսն են, իսկ եթե միացնենք սրանց նաև **արզանդը**, կլինեն հինգ: Սրանք պարկեշտ բառով կոչվում են **ամոթույք, առականք, ծածուկ անդամներ, արական կամ իզական սեռական (կամ սերական) անդամներ** և այլն: Առաջինը, որ հատուկ է երկու սեռերին, պարկեշտ բառով կոչվում է **նստոյ տեղի, հետույք, Երևանի ժողովրդական բառով՝ փափուկ տեղեր** (օր. փափուկ տեղերի վրա ընկան), պոլսահայ կատակաբան լեզվով՝ **որոզայթ**, որ գրագետների ձեռքով գրք. համանուն բառից է առնված և թեև իր իմաստով (թակարդ, թայակ) ոչ մի կապ չունի նրա հետ, բայց գոնե իր առաջին վանկով հիշեցնում է բուն բառը: Կարելի է ասել նաև **տակը** կամ առ առավելն մանկական բառով՝ **տուտուզ** (Երևան): Ջարմանայի է, որ նույն բառի անեղական ձևը՝ **ոռք**, բոլորովին ազատ գործածություն ունի, ինչպես՝ **ամանի ոռքը, պղնձի ոռքը ընկել է, անտառի ոռքը** և այլն: Այդպես և նաև **Ֆրանսերեն cul**, որի սովորական գործածությունը աններելի է, բայց սովորական է ասել՝ **cul d' artichaut, cul de bouteille, cul-blanc, culbuter, cul-de-jatte, cul-de-lampe, cul-de-sac, reculer** «յետ գնալ, յետ նահանջել» և այլն:

Իզականի համար Պոլսում չինված գիտական բառ է **բունոց**, որ բժշկական լեզվով ազատ գործածություն ունի: «Արզանդ» իմաստով ժողովրդական բառեր են **ծնաման, զավակատուն**, որոնց գործածությունը ներելի է, ինչպես և՛ **փոր:**

Սվեդիայի բարբառը մի շատ հետաքրքիր օրինակ է տալիս պարկեշտ բառի գործածության:

«Բունոց» նշանակող բառի տեղ դրված է վրո, սրանով մարմնի մի անդամի անունը փոխարինված է լինում մի ուրիշով, իբր թե աչք ասելու տեղ ականջ ասեինք: Բայց այն փոխանակված անդամի համար էլ պետք էր մի անուն դնել:

Ժողովրդական բառեր են նաև բան (երկսեռ), թերմաչ, բամբակ, ծիրան, չոչոն և այլն:

Պարկեշտ ընտանիքներում անվայել էր գործածել էրիկս, կնիկս բառերը, և նրանց փոխարեն ասում էին տղոցս հայրը, տղոցս մայրը, քույրդ, մեր ընտանիքը «կինս» կամ առ առավելն՝ նշանածս, կուլտուրան եկավ այժմ մտցնելու «ամուսինս, կինս» բառերի ազատ գործածությունը:

Անպարկեշտ է համարվում նաև գործածել մի բառ, որ թեև բոլորովին անմեղ իմաստ ունի, բայց մի որևէ հարևան և ծանոթ լեզվով անպարկեշտ իմաստ ունի: Այս դեպքում ջնջվում է այդ բառը և փոխանակվում է մի ուրիշ բառով: Նոր Նախիջևանի բարբառում ջնջված է պզտիկ բառը, և նրա փոխարեն գործածում են փոքր, խուսափելու համար ուսերենի համանուն մի բառից: Համչենի բարբառում թեև կա կոթ բառը (հնչում է դէօթ), բայց խուսափում են գործածելուց և ասում են պոչ, որովհետև թուրքերեն համանուն բառը անպարկեշտ է: Ճիշտ այս պատճառով է, որ Նոր Բայազետի մերձակա մի գյուղը, որ հին հայոց մեջ կոչվում էր Կոթ, դարձել է Աղիյաման (թրք. նշանակում է «անունը սոսկալի»): Այս մասին տե՛ս իմ Հայկականք № 13: Ղարաբաղի և Շամախի բարբառներում ջնջված է սոխ բառը, և նրա տեղ դրված է՝ առաջինում թրք. սօղան, երկրորդում՝ հայ. կծու: Պատճառը մանրամասն տե՛ս Արմ. բռ. սոխ բառի տակ: Թ՛վի, թե սխառոտ բառն էլ պիտի ջնջվեր, եթե Ղարաբաղի բարբառում խստոր ձևը չունենար:

Ինչպես Ղարաբաղի և Շամախու բարբառներում հայ. սոխ բառը ջնջված է, նմանապես պարսկերենում ջնջված է բնիկ ի՞նչ «սոխ» բառը և փոխարենը գործածվում է թրք. soğan sopen հոմանիշը:

Գրաբարի կլանել բայը, որ Կը ճյուղի բարբառներում կլլել ձևն ստանալով՝ լինում է հրմ. կլլէ, սրանով էլ ազատվել է ջնջումից, մինչդեռ Երևանի բարբառում դարձել է կուլ տալ, հրմ. կո՛ւլ տուր (հմմտ. հրմ. վառի՛ր, գրի՛ր, խոսի՛ր և այլն):

Մինչև անգամ մեր այժմվա գրողները խուսափում են գրել փնտռել և գրում են փնտրել, ինչպես նաև՝ ունեմ, փոխանակ ասելու ունիմ: Պատճառը հասկանալի է:

Երբ անպարկեշտ բառերի փոխարեն կազմում են պարկեշտ բառեր, ժամանակավոր է նաև այդ պարկեշտ բառերի կյանքը, որովհետև եթե սկզբում այն, անսովոր լինելով, պարկեշտ էր, ապա սովորական դառնալով՝ դարձյալ անպարկեշտ է դառնում:

Արար. հաջաթ նշանակում է «կարիք» և ընդունված է Երևանի բարբառում «գործիք» իմաստով: Նույնը նաև ստացել է «առնի» իմաստը, անշուշտ իբր ծածուկ իմաստով գաղտնի բառ: Բայց ապա դարձել է սովորական, և այժմ այդ էլ է ամոթ:

Սվեդիայի բարբառով իգական անդամի բուն անունը ջնջվելով՝ տեղը դրված է վրո, որի իսկական նշանակությունն է հետույք, բայց այստեղ իմաստը փոխվել է: Իսկ հետույք իմաստի փոխարեն գրել են էտիվ, որ է ետև, յետև: Վերջապես

«յետև» իմաստի համար էլ դրել են **էտըդ'էն**, որ է **յետի դին** (ինչպես ասում ենք՝ ասդին, անդին, վերի դին, վարի դին):

Այսպիսով մի բառի պատճառով երեք ամբողջ բառ տեղափոխվել և իմաստից զրկվել են պարկեշտաբանության համար:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Այս անվամբ հասկանում ենք այն մի խումբ բառերը, որոնք ունեն բնաձայն և մանկական բառերի ձևեր և հնարված են ժողովրդի կողմից, կատակով և այլն, հմմտ. ֆր. méli-mélo, mic-mac, թրք. խրվրո-դրվրո:

ՆԱԽԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Հին հայերը նախատական կազմելու համար բառասկզբում դնում էին չ բացասականը, ինչպես՝ **չերեց, չքահանա**:

Կամ դիտմամբ փոխում էին բառի գրչությունը, օր. շատ գրիչներ, իրենց **արեղա տիտղոսը** չարափոխելով, գրում են **խարեղա**, այսինքն՝ «խարվեցի, խարեբա եղա» իբր նշան համեստության (անձին նախատինք):

Արդի բարբառներում այս ոճով կազմված նախատական բառեր շատ կան, այսպես՝ Պոլսի բարբառից՝

Պատրիարք > պատին քարը,
 Թագավոր > Թագավոռ, քաքավոռ,
 տերություն > տեռություն,
 Avocat > արուքաթ > հավու քաք,
 մաղմաղել «օրիորդ» > Պլ. մատ մը չեռ,
 Երև. քուրիկ > քուռիկ:

Նույնիսկ մի տառի փոփոխությամբ կարելի է բառը վերածել նախատականի: Պոլսի հայերենում **Ակնեցի** և **Վանեցի** «պատվավոր» բառեր են, իսկ **Ակնցի** և **Վանցի**՝ նախատական, նույնիսկ կա մի այսպիսի առած. վանցի, թուք երեսը՝ անցնի: Նորերս էլ եղբայր բառը արևմտահայ ախպար ձևով վերածվեց նախատականի:

* * *

Նախատական կամ արհամարհական բառերի գործածությունը երբեմն էլ քաղաքավարության արդյունք է՝ հին գեղջկական ըմբռնումով, օրինակ, **երեխա** նշանակելու համար ասում են **տխմար, լակոտ, անասուն**:

Այսպես նաև ֆրանսիացի գյուղացիք իրենց երեխաներին կոչում են «ma drôlesse», «la chetite» (չնչին) (Meillet, BSL № 67, էջ 246):

ԱՐԳԵԼՎԱԾ ԲԱՌԵՐ

Ներածությունից գիտենք, թե ինչ է tabou-ն, սրա հետ միասին՝ այն բառերը, որոնք կրոնական նախապաշարմամբ, երկյուղով և կամ քաղաքավարական պահանջների համեմատ արգելվում են գործածել: Այս տեսակ բառերի փոխարեն ստեղծվում են բոլորովին նոր բառեր, և կամ հենց իրենք ձևափոխվելով նոր կերպարանք են ստանում:

Առաջինները վերաբերվում են իմաստագիտություն, երկրորդները՝ ձայնաբանության: Քննենք մի քանի օրինակներ:

Աննամեցոց մեջ քաղաքավարությունը պահանջում է չարտասանել մի նշանավոր մարդու անունը, կամ՝ այն մարդու, որին ուզում է հարգել, ինչպես և՛ գյուղի պահապան ոգու ու հանգուցյալ նախնիների:

Բայց հաճախ այդ անունները լինում են լեզվի մեջ սովորական հասարակ բառեր, այս պարագային բառերի արգելքից ազատելու համար ձևափոխում են նրան՝ փոխելով նրա ձայնավոր տառերը (Cadierè, Phonétique annamite, Paris, 1901, Roudet 328):

Առաջանում է վախից կամ ամոթից:

Վախից, օրինակ, սատանա բառը ջնջվելով՝ շատ տեղ փոխանակվել է ուրիշ բառերով. միջին դարում ֆրանս. l'ennemi, l'esprit, le vilain, le malin, l'autre, այժմ հայերեն՝ մենե աղեկներ, հակառակ և այլն:

Միջին դարում martre mineur կենդանու վրա սոսկալի նախապաշարմունքներ կային, ուստի անունը փոխել էին, ֆրանսերեն belette (սիրուն), գերմաներեն jüngerchen (փոքրիկ օրիորդ), schöntierlein (գեղեցիկ, փոքրիկ անասուն), անգլերեն fairy:

Ամոթից փոխված բառը կոչվում է euphémisme (գեղեցիկ բառով խոսել): Օրինակ՝ անել-լնել բայը գործածվում է զգուշալի բառերի համար, այսպես՝ ընել՝ 1. մերձավորել: 2. կղկղել, ճիշտ ինչպես լատիներեն՝ 1. facere «coire». 2. «cocare»:

Արջ: Այն ամբողջ հողամասի վրա, որ պատմական շրջանում բռնած էին հնդեվրոպական ժողովուրդները, արջը գոյություն ուներ (տե՛ս Keller, Thiere des classischen Alterthums, 106): Նա կոչվում էր մի ընդհանուր բառով, որի ներկայացուցիչներն են սնս. rksa-, զնդ. arso, հուն. ἄρπτος, լատ. ursus, այլ. ari և հայերեն արջ: Այս բառը պակասում է ամբողջապես բալթիկ-սլավականում և գերմաներենում, որոնց մեջ գտնում ենք այլ դարձվածներ, ինչպես՝ ռուս. медведь «մեղրակեր», լիթ. lokys «լիզող», հայրուս. clokis «մոթմոթացող», գերմ. Bär «գորչ»: Սրանց հետ համատ. հյուսիսային Եվրոպայի ուգրո-ֆիննական զանազան լեզուների տված անվանակոչությունները, ինչպես՝ «անտառի փառք», «ծերուկը», «մեղրե փառավոր թաթ», «մագոտը», «լայնտոն», «սպիտակ մրջյուն ուտողը» և այլն: Իռլանդերենի մեջ թեև արջ բառը կար, բայց նրա հետ 12 այսպիսի բառեր կան արջի համար: Հայերենի մեջ էլ ունենք արջ բառի հետ միասին լեռան ծաղկակոխ, տանձակեր, քեռի: Այս բոլորը ցույց են տալիս, որ հին հնդեվրոպացոց մեջ արջի անունը tabou-ի էր ենթարկված, որի արդյունքն է եղել կամ ամբողջ բառի ջնջումը և կամ ձևափոխումը (ինչպես հայերեն արջ):

Օձ-ը շատ ազգերի մեջ tabou-ի է ենթարկված: Սերաստացիք, երբ **օձ** բառը արտասանում են, իսկույն նրանից հետո արտասանում են լեզվի մի շաչոց, որ նշան է «գնա, քայլիր» ասելու և գործ է ածվում անասունների համար: Այսպես էր նաև հնդեվրոպացոց մեջ. այնպես որ ժառանգ լեզուներում գտնում ենք «օձ» իմաստով զանազան բառեր, որոնց յուրաքանչյուրը բռնում է մի փոքր սահման, ինչպես՝

1) իժ՝ սնս. áhi, ղնդ. aži, հյ. iz իժ, հուն. échis:

2) լտ. anguis (սլ., լիթ., լատ.).

3) լտ. natris (գոթ., իռլ., լատ.):

Սրանցից դուրս կան նաև «սողացող» (լտ. serpens, նաև սնս. áhi-, հուն. ὄφις), «հողային, ցամաքային» (ռուս.) змея «փորի վրա սողացող» (սանս.), «կանաչ» (լիթ.), «գարչելի» (հսլ.):

Tabou եղած են նաև մուկը (պակասում է բալթ. և կելտ., որոնք ասում են «գորչ», այսպես նաև Շվեդիայում):

Այսպես նաև աղվեսը?, եղջերուն (որսի ժամանակ), սրա հնխ. անունն էր elen- (որից հայերեն եղն), բայց թաբուի ենթարկվելով՝ դարձավ եղջերու (եղջերավոր). այսպես են լտ. cervus, հպրուս. ragingis, գալլ. carw և այլն:

Այս բոլորը վերաբերում է անասունների անուններին, և հեշտ է նրանք գտնել և հաստատել: Բայց նույնպիսի երևույթ գտնում ենք նաև ուրիշ սովորական բառերի համար:

Սումատրայի մոտ՝ մալայան մի կղզում, որսի եղանակում աչքի մասին խոսել արգելված է. անշուշտ այստեղ արգելքը չար աչքի հավատքի պատճառով է: Այսպիսի մի բան պետք է վերագրել իուլանդացոց, որոնց մեջ հնդեվրոպական աչք ընդհանուր բառի տեղ գործածում են «արեգակ» (իռլ. suil): Բայց նույնիսկ «ակն, աչք» բառը բոլոր հնդեվրոպական լեզուների մեջ տարբեր-տարբեր երևույթներ է ստացել, որոնցից ամենացայտունն է գերմ. Auge: Այս բանն էլ պիտի վերագրել tabou-ի:

«Աջ» բառը (հնխ. deks-) պահված է զանազան ժառանգների մեջ, բայց «ձախ»-ը շատ տարբեր է և կազմում է զանազան փոքրիկ խմբակներ, ինչպես՝ սնսկ. savya (ղենդ., հսլ.), հսլ. lëvü (հուն., լտ.), լտ. scaeuos (հուն.) և այլն:

Այսպես պետք է լինեին նաև զանազան հիվանդաց և մարմնական պակասությունների, որոնց համար միակ ընդհ. հնխ. բառեր չունենք, եղածները կրճատել են tabou-ով:

Լուսին բառը հնդեվրոպացոց ժամանակ tabou եղավ, [ուներ] ազդեցություն մարդկանց վրա, ուժեղ և վտանգավոր էր, ուստի անունը փոխեցին, հին անունով էր լտ. mensis, հայերեն ամիս, հույները սրա տեղ դրին «լուսին» luna և այլն:

Լուսնոտություն հիվանդությունը վախի պատճառով փոփոխված է շատ տեղ: Օրինակ, ֆր. le bon mal, իտալ. il male santo (սուրբ տառ), սում. alteale «մյուսը» և այլն:

Tabou եղած մի բառ, երբ տարածվի և սովորական դառնա, կարող է երկրորդ անգամ tabou դառնալ. օրինակ՝ ռուս. МЕДВЕДЬ, ինքը tabou է, բայց այժմ էլ նոր tabou-ով ասում են МИШКА, ХОЗЯИН.

Այսպիսի փոփոխությունը ֆրանս. diable «սատանա» դարձել է diantre, Dieu դարձել է – bleu՝ corbleu, morbleu բառերի մեջ:

Հայերենի մեջ ունենք՝

կամուրջ,

արջ:

Հետաքրքրական են նաև՝

որոգայթ Պլ.,

նատիմ Պլ. (ծծկբ.),

բարի բան՝ Ախց.,

Քրիստոս մեջերնիս՝ Պլ.,

էն անանունը (Լոոի), նշանակում է «կարկուտ»:

Արդի Ֆրանսիայում opération բառը վախ է պատճառում, ուստի բժիշկները գործ են ածում intervention, որ վախենալու բան չէ (Vendryès, Le Langage 258).

Interdiction (ըստ հին ըմբռնմանց՝ վայրենյաց): Օրինակ՝ ձախը վատ նշան էր, ուստի չէին ասում. աջ բառը հնդեվրոպական է, բայց ձախ-ը՝ չէ:

Երբեմն մի երկու տառ փոխելը բավական է արգելված բառի ուժը կոտրելու համար:

Մի նոր գյուտ մոռանալ է տալիս հին առարկան և նրա հետ բառը:

Օրինակ՝ գոթ. hlaifs «հաց» շատ տարածված մի բառ էր (որից փոխառյալ է լիթ. և սլավ.), բայց դա անխմոր հացն էր, հենց որ սովորեցին խմորել հացը, բառը փոխվեց և տեղը դրվեց brod:

Կա և չիքե լեզու:

Օտար փոխառյալ բառերից շատը չիքի համար է և չէ թե նոր առարկաների անուն:

Մուր: Պոլսի հայերը, թեև ընդհանրապես հայախոս, բայց ուսման լեզվի մեջ ունեն շատ օտար բառեր: Երբ ստիպված են լինում խոսել մի օտարազգիի մոտ և չեն ուզում, որ նա հասկանա, իրենց չիմացած հայերեն բառի տեղ կազմում են մի նոր բառ, նույն իմաստով: Օրինակ սովորաբար ասում են քէօմիւր, իսկ ծածուկ խոսակցություն մեջ, չիմանալով ածուխ բառը, գործ են ածում մուր ունիւս «ածուխ ունիւս»*:

A R G O T

Գրական և սովորական խոսակցական լեզվից դուրս կա ընտանեկան ուսման լեզու և ծածկալեզու, այս երկուսը պետք է գանազանել իրարից: Cohen BSL, № 67, էջ 249, առաջարկում է ֆրանսերենում առաջինը կոչել slang, իսկ երկրորդը՝ argot: Առաջինը ընդհանուր է բոլորի համար, երկրորդը հատուկ է որոշ խավերի մարդկանց և հատկապես չարագործներին:

Argot ունեն նաև զանազան արհեստավորներ, ինչպես մեր մեջ գզրարները, որոնք մասամբ իրենց մասնագիտությունը հատուկ բառերից, մասամբ էլ ձախ նպատակով ստեղծել են մի argot: Այսպիսի argot-ներ շատ կան ֆրանսիացիների մեջ, և նրանք հրատարակել են զանազան հավաքածուներ:

* Բոնպա Բաշյա սօրյա բիմ նըղու տիպի սագ՝ պարոն Հրաչեայ, այսօր մեր տունը պիտի գաս: Լսել եմ Ախալցխայի մի ընտանիքում:
Մօ իլը, Կարապետ- իլը և այլն

* * *

Ծածկալեզվի ամենից ավելի կենդանի տիպարն է կազմում Երևանի խուժանների լեզուն, որոնց ուսումնասիրությունը զբաղվեց մի ժամանակ իմ ուսանողներից Տիգրան...

Նա իմ առաջարկությունը կազմեց խուժանների բառարանը (չուրջ 50 բառ), որոնց վրա գրում էր առանձին դիսերտացիա: Այնուհետև մշակված նյութը կորավ, և աշխատությունը թողեց անավարտ: Վերհիշելով տվել է ինձ հետևյալ բառերը:

1. **Եայվա** «վտանգ չկա, ապահով եղիր»
2. **Ջեքս**
3. **Ջազէն**
4. **Աթանդան**

Այս վերջին երեքը նուն նշանակությունն ունեն և նշանակում են «վտանգ չկա, փախիր»: Հնագույն և սովորական ձևն էր **զեքս**, բայց երբ սա ամենքին հայտնի դարձավ, գործածությունից վերացվեց, և նրա տեղ եկան **զազէն** և **աթանդան** ձևերը: Վերջինը, կարծում եմ, ֆրանսերեն attendons «սպասենք» բառից է, որով ընկերը զգուշացնում էր չարագործին՝ շարունակելու իր արարքը:

5. **Պրիստավկա** «գրավ կամ պատանդ դրված անձ»: Երբ դուժար խաղալու ժամանակ մեկը մյուսին պարտք է մնում և չի կարողանում վճարել, պարտատիրոջ կողմից հայտարարվում է **պրիստավկա**: Դա նշանակում է, որ պարտապանը պարտատիրոջ տրամադրության տակ է գտնվում: Պարտատերը կարող է և իրավունք ունի վարվելու նրա հետ, ինչպես ցանկանա: Օրինակ՝ սպանել, աշխատեցնել, հետը սեռական հարաբերություն ունենալ և այլն: Իհարկե, ուսներեն приставка «հավելում, նախամասնիկ» բառն է, որ իմաստի զարգացմամբ հասել է այս նշանակության:

6. **Դաչխոչ** «գողացած մի բանից տրված բաժին»: Երբ փոքրիկ խուժանը մի բան է գողանում, և այդ միջոցին մի մեծ խուժան վրա է հասնում, այս վերջինը նրանից բաժին է պահանջում: Եթե փոքրիկը տվեց, լավ, ապա թե ոչ՝ բռնի վերցնում է:

Ծանոթություն.— 1927 թվին Երևանից դեպի Ղամարլու տանող խճուղու վրա գտնվող գերեզմանատնում տեղի ունեցավ խուժանների մի մեծ խորհրդակցություն, ուր ներկա էին նաև Բաքվից և Թբիլիսիից եկած ներկայացուցիչներ: Այդտեղ **դաչխոչի** հարցը քննվելով՝ որոշվեց վերացնել՝ իբրև ապօրինի արարք: Ով գողանա, նա էլ վայելի իր աշխատանքի պտուղը:

Բառիս ծագումը ընկ. Տիգրանը իրավացի կերպով բացատրում է ուսներեն дашь «կտաս», թրքերեն xos «լավ», այսինքն՝ «եթե կտաս՝ լավ, ապա թե ոչ՝ բռնի կվերցնեն»:

ԾԱԾԿԱԼԵԶՈՒ

Պոլսում սրիկաների գործածած ծածկալեզուն կոչվում է *todi* (թողի), որ ձևացել է մի տեսակ գնչու լեզվի բառերով: Այս մասին տեղեկություն է տալիս մեզ Հակոբ Մ. Հաճյան «Բերայի գիշերներ» վեպի մեջ (Պոլիս, 1885, էջ 507 ծան.): Գժբախտաբար հեղինակը ոչ մի բառ չի բերում իբր օրինակ, բայց խոստանում է, որ ապագային. «Տաճկաբարբառ նոր վեպ մը պիտի հրատարակեմք, որոյ մէջ պատեհութիւն ունենամք առաջին անգամ հիշեալ գողերու գործածած թօսի լեզուին վրայ գաղաբար մը տալ ընթերցողաց»: Չգիտեմ, թե հեղինակը կատարել է իր խոստումը, բայց հիշում եմ, որ կարդացել եմ մանուկ հասակումս Պոլսում մի վեպ հայատառ տաճկերեն լեզվով՝ «Իքի գարու յուղաչլարը», ուր կային Պոլսի գողերի լեզվով խոսակցություններ:

ԾԱԾԿԱԼԵԶՎԻ ԶԵՎԵՐ

Կամայական կրճատում բառակզրի (*apherèse*), բառամիջի (*élision*) կամ բառավերջի (*apocope*). *ինչպես՝*

capitaine > *pitaine*,
municipal > *cipal*,
champagne > *champe*,
maréchal des logis chof > *marchef*,
 Փր. *labo*, *անգլ.* *lab* < *laboratory*,
անգլ. *gym* < *gymnasium*, *անգլ.* *maths* < *mathematics*,
 Փր. *desse* < *geimétrie descriptive*:

Դանիայում դարոցական մի ծածկալեզու կա, որ շինվում է՝ *ա* բառի առաջին մասին կցելով վերջամասը և ջնջելով միջինը, այսպես՝ *tykmoelk* դառնում է *toelk*, *tykmoelkkonen* դառնում է *tonen* (Jespersen, Mankind 152), *բ* ձևափոխությամբ, *ինչպես՝* Փր. *mairerie* *փիս.* *gendarmerie*, Հյուսիսային Իտալիայում *Valsoana-ն* (մոտ է *Turin-ին*) խոսում է մի բարբառ, որ ուրիշ բարբառներից շատ տարբեր է, բայց երբ ուրիշ մարդիկ գալիս են, անհասկանալի դառնալու համար գործ են ածում առանձին ծածկալեզու, որ շինվում է մերթ միջարկելով *ods*, *ads*, *ids*, *orl* վանկերը, մերթ ավելացնելով *u*, *os*, *eri*, *ulji* վերջավորությունները և մերթ դնելով բոլորովին նոր ու պատկերավոր բառեր (Jespersen, Mankind 198):

Ծածկալեզուների մեջ ամենանշանավորներն են գողերի և այլ հանցագործների լեզուները (Փրանսերեն *argot*, անգլերեն *flash* կամ *cant*. այս վերջին բառը արդեն 1566-ին կար):

Սրանք կազմվում են՝

- 1) Գերմանիա՝ վանկերի տեղափոխությամբ, *ինչպես՝* *pecho* > *chepo*,
- 2) Հոլանդիա՝ *vinger* > *regniv*, *vistar* > *tisvar*, *rafelen* > *nelefar*,
- 3) Լոնդոն՝ *ten net*, *fifteen netevif*, *sixteen* > *netexis*, *woman* > *namow*:

Գողերի լեզուն ունի նաև հին, վաղնջական բառեր, որոնք դեռ պահել են օտար լեզուներից փոխառյալ բառեր, հատկապես գնչուների լեզվից:

ԾԱԾԿԱԼԵԶՈՒՆԵՐ
ԱՆԳԼԵՐԵՆՈՒՄ

M-gibbelish – *ավելացնում են m ձայնը.*
going out today > goming mout tomday.
S-gibberish – *ավելացնելով s ձայնը.*
going out today > gosings outs todays.
marrowskying *կամ* hospital Greek – *բառի նախաձայնները փոխանակելով.*
renty of hlain < plenty of rain
flutterby < butterfly
Ziph *կամ* hypernese – *երկու նախաձայն բաղաձայններից առաջինի առաջ*
դնում է wa կամ ներմուծում է p կամ g. օրինակ՝ breeches > wareechepes
penny > pegennepy

ԳԱՆԻԱ

du er et lille asen > dupu erper etpet lilpillepe apasenpen durbe erbe erbe lir-
belerbe arbeserbe

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

Ներմուծելով p կամ ավելացնելով erbse.
այլ ձև՝ vater > vabateber

ՀՈԼԱՆԴԻԱ

de schoone Mei > depé schoopoonepé Meipéi

ՖՐԱՆՍԻԱ

javanais – je vais bien je-de-que vais-dai-gai bien-den-gen

ՆՈՐ ԶԵԼԱՆԴԻԱ MAORI-ՆԵՐԸ

au ki riera > te-a te-u te-ki te-re te-i te-ra

(Jespersen, Language, էջ 150):

*Կան եվրոպացոց մեջ բազմատեսակ ծածկալեզուներ, օրինակ՝ աչակերտա-
կան, զորանոցի, կարուհիների, լվացարարուհիների, հանքահանների, նավաստի-
ների, չարագործների... Անգլիայում կա դերձակների լեզու, կաթսայագործների
լեզու և այլն, որոնցից ոմանք հին արհեստի զաղտնիքներից են:*

Այս լեզուները կազմված են՝

- 1) Մայրենի լեզվի բառերից՝ փոխված իմաստով:
- 2) Օտար փոխառություններից:
- 3) Մայրենի լեզվի բառ՝ նոր մասնիկով փոփոխված վերջից,

ինչպես՝ ֆր. épicier > épismar, parisien > parigot,

գերմ. kaufmann > kofmich,

ֆր. auvergnat > auverpin,

4) loucher bême լեզվի մեջ boucher ձևով, նախադասը տանել վերջը, մասնիկը՝ սկիզբը,

5) jzvznais լեզվում բառի մեջտեղը մի նոր վանկ (ar, oc, al, em), բայց մնաց av, va, որի համար էլ կոչվում է javanais: Նոսում են դպրոցներում, կա Ֆրանսիա, Գերմանիա և սլավոնների մոտ:

6) Penjab-ում կա մի գողերի լեզու, որ բառը կեղծելու համար մեջտեղը դնում է ma: Ե դարում Իռլանդիայում մի քերականագետ հնարեց մի ծածկալեզու, որ հետո փոփոխվելով՝ առաջ բերավ մի լեզու, որ կոչվում է «բանաստեղծների լեզու» և Իռլանդիայի դպրոցներում գոյություն ունի:

Ծածկալեզուների հետ պետք է հիշել Ս. Հոգուց ներչնչված խենթերի մարգարեական լեզուն, կամ այն ջղային հիվանդի աղջկա (որ քննել է Fournoy), որ խոսում էր Մարսի էակների լեզուն և այլ մասեր: Այս բոլորը մեծերի լեզվից կեղծված բաներ են:

[Ծածկալեզուն] կոչում են ճնճղուկի լեզու, ագռավի լեզու, կովերեն՝ բոլորն էլ թռչունների անուններ, ինչպես ունենք նաև աղավնագիր (ծածկազիր), որ հետո դարձել է Աղվանից գիր (տե՛ս իմ Հայոց Գիրը, էջ 478): Աղուանք և աղավնի բառերի շփոթություն համար ամենազվարճալի օրինակն է Աղվանից կաթողիկոսը, որ Միքայել Լեքը ֆրանսացի պատմիչի մոտ դարձել է Columbarum (Աղուանյաց). տե՛ս Չամչյան Գ., 885:

Այնպիսի երկրներում, ուր բնակվում են զանազան ազգի ժողովուրդներ, մեկը մյուսի ազգի անունը տալու ժամանակ զգուշություն համար դիմում է մի որևէ ծածուկ բառի: Այսպես՝ Պոլսում հայերը ֆրանսացիներին կոչում են տիտոն, անգլիացիներին՝ տաքարուն, հույներին և ռուսներին՝ ձուկ ուտող: Տիտոն բառը ֆրանսերեն dis donc «ասա ուրեմն» ձևից է. այս ձևով դիմում են ընկերները իրար կանչելու համար, ինչպես ռուսները՝ слышай: Տաքարունը անգլիացիների համար ոչ թե ծաղրական ձև է հակառակ իմաստով, այլ որովհետև նրանք ունեն շատ շոգենավ: Ձուկ ուտող կոչվում են հույները նրա համար, որ մեծ պասին ձուկ են ուտում: Պոլսում Մուհամմեդի անունը տալու համար ծածկալեզվով ասում են կունդ (ակնարկելով գլխի խոշոր փաթիթոցը), մզկիթը կոչվում է վճարանք: Նկատենք, որ պարսկերեն նամազ անել «աղոթել» ասելու փոխարեն ասում են namaz guzar dan «նամազ վճարել»: Ջինվորը Պոլսում առաջ կոչվում էր փատվոր «որ ձեռքին փայտ ունի»: Ղարաբաղցիք ծածկալեզվում թուրքերին կանչում են ծանի. այս բառը առաջանում է կածան բառից, որ նշանակում է նեղ ճանապարհ, նաև՝ թուրքերի գլխի զագաթից մինչև ճակատը ածիլած նեղ անցքը, որից էլ կրճատվել է ծանի ձևը: Կովկասում ռուսներին սոխ են կոչում, նրա համար, որ նրանց եկեղեցիների գմբեթը բյուզանդական ոճով սոխաձև է: Այսպիսի մի ծածկալեզվից առաջացած պետք է համարել քրդերեն Փլա, որ նշանակում է հայ, բայց բուն իմատն է երկրագործ, ըստ որում հայերը ընդհանրապես երկրագործ են եղել: Տեառն պիտոյ (էջ) գործածվում է Պարտիզակում. աղբյուրն է՝

Երթայք դուք ի գեղն... գտանիցէք յաւանակ կապեալ... լուծէք զնա... եւ եթէ ոք հարցանիցէ զձեզ թէ ընդէ՞ր լուծանէք, այսպէս ասասջիք ցնա թե Տեառն իւրում պիտոյ է... Ասեն տեարքն նորա ցնոսա, Զի՞ լուծանէք զյաւանակդ: Եւ նոքա ասեն, Տեառն իւրում պիտոյ է: (Ղկ., յթ, 30–35):

ՍՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Սրախոսութիւնը մի հատկութիւնն է, որ խոսակցութեանը թարմացնում և զվարճալի է դարձնում: Ամեն տեղ էլ ժողովրդի մեջ, գյուղացի թե քաղաքացի, նկատելի է սրախոսելու տրամադրութիւնը: Սրախոսութիւնը կախված է երկու խոսակիցներից, և գլխավոր պայմանն այն է, որ խոսողի սրախոսութիւնը խոսակիցն էլ ըմբռնի, որով երկու կողմերն էլ թարմութիւն և զվարճութիւն կրտանան: Սակայն եթե խոսակիցը բավական թանձրամիտ է և չի հասկանում խոսողի պատմութիւնը, այն ժամանակ խոսողը նրա համար դառնում է անմիտ, թեև ինքն է բթամիտ:

Սրախոսութիւնը կախված է բնականաբար խոսողի ընդունակութիւններից, բայց նաև լեզուն ինքը մեծ բաժին ունի այստեղ:

Կան լեզուներ, որոնք ունեն բազմաթիվ նմանահնչյուն կամ համանուն բառեր, որով ինքնին առիթ են ներկայացնում սրախոսութիւններ կազմելու: Այս կողմից նշանավոր է ֆրանսերենը, որի մեջ կան բազմաթիվ բառեր, որոնք ունեն մինչև հինգ կամ ավելի համանուն ձևեր, օրինակ cinq (5), saint (սուրբ), sain (առողջ), sein (կուրծք), scène (տեսարան), ceint (գոտեվորված), Seine (Սենա գետը), verre (բաժակ), ver (որդ), vert (կանաչ), vers (ղեպի), vers (ոտանավոր), vin (գինի), vingt (20), vint (եկավ), vain (գուր), veine (երակ) և այլն:

Այնքան շատ է այսպիսի բառերի թիվը, որ նրանց համար հատուկ բառարան է կազմված ֆրանսերենում: Բազմաթիվ են նաև այդպիսի բառերից կազմված սրախոսութիւնները, ինչպէս օրինակ՝ հետևյալ նախադասութիւնը, ուր կա 5 տեսակ սի.

Si si six scies scient six cypres, six cent six scies scient six cent six cypres.

Այո (իհարկե), եթե վեց սղոց սղոցեն վեց կիպարիս (նոճի), վեց հարյուր վեց սղոց սղոցում են վեց հարյուր վեց նոճի:

Եթե հնչենք սանտէ, կարող ենք հասկանալ հետևյալ իմաստները (գրութեան տարբերութեամբ).

santé «առողջութիւն», sans thé «առանց թեյի», sanst «առանց տառի», cent t «հարյուր հատ t» (տառ), cent thé «հարյուր տուփ թեյ», santait «զգում էր», santé «զգացած»:

Հայերենը այսպիսի «հարստութիւն» չունի, և հետևաբար չի կարող կազմել չարունակ նման սրախոսութիւններ, որոնք վերջ ի վերջո հանգում են բառախաղի: Այնուամենայնիվ, մեր ժողովուրդն էլ ունի իրեն հատուկ սրախոսութիւնները: Ասացինք, որ սրախոսութիւնը մասամբ էլ կախված է անձից: Մեր մեջ սրախոս են հատկապէս պոլսեցիք, նոր նախիջևանցիք, տփղիսեցիք և այլն: Եթե հայերեն լեզուն լիքը չէ համանուններով, այս դեպքում օգնութեան են հասնում

նաև հարևան լեզուները: Օրինակ, Պոլսում կա մի առած՝ տունը չունի տաք ապուր, դուրսը կըլլա (կլինի) էքապուր, որի իմաստն է, թե «չատ աղքատ է, տանը մինչև անգամ տաք ապուր չունի, բայց դուրսը ցույց է տալիս իրեն գոռոզ և հպարտ»: Այստեղ էքապուր բառը արաբերեն է kebîr, մեծ բառի անկանոն հոգնակին է, որ է ekâbîr «մեծեր, մեծամեծք». ավելի սովորական է kûbera.

Ութսունական թվականներում Պոլսում հարց հարուցվեց, թե գրաբարով սրախոսություն կարելի՞ է անել: Վեճը անշուշտ մեջտեղ բերին աշխարհաբարյանները, և իրենց բուն միտքն էր ծաղրել գրաբարը, իբրև անընդունակ սրախոսության: Զգիտեմ, թե վեճը ինչ վախճան ունեցավ, բայց հիշում եմ, որ Դավիթ Շաքարյան անունով մեկը հայտնեց ինձ, թե Եղիշեի պատմության Ա եղանակի սկզբում ասված այս խոսքը եւ թագավորն Թէոդոս, քանզի խաղաղասէր էր ի Քրիստոս... սրախոսություն է և հեզնանք: Հաջորդ տողերում պատմում է Եղիշեն, թե ինչպես կայսրը մերժեց օգնել հայերին պարսից դեմ պատերազմի ժամանակ (Վարդանանց պատերազմը), որովհետև խաղաղասեր էր ի Քրիստոս:

Ծանոթություն.– Դավիթ Շաքարյանը Վանեցի մի երիտասարդ էր, աշխույժ և վառվռուն: Նա ուսուցիչ էր հայ լեզվի Սամաթիա թաղի Նունեյան–Վարդուհյան աղջկանց դպրոցի ստորին դասարաններում: Իբրև ազգասեր երիտասարդ՝ աշակերտուհիներին ոչ միայն սովորեցնում էր հայ լեզուն և հայ անցյալի պատմական դեպքերը, այլև վանեցոց ժողովրդական երգերն ու հեքիաթները: Մեռավ թարմ հասակում, 80-ական թվականների վերջերին:

Հայերենի համանուն բառերի ցանկը կազմել եմ և գրել նախորդ էջերում: Տալիս եմ նաև հեզնական և ծաղրական բառերի ցուցակը, որոնք բոլորը արդյունք են ժողովրդական սրախոսության:

Միջազգային սրախոսությունների կարգն է անցած anatomie ou autonomie խոսքը, որ ասել է մի ֆրանսիացի քաղաքագետ օսմանյան կայսրության հասցեին: Այսինքն, օսմանյան կայսրության հպատակ փոքր ազգերի վիճակը բարելավելու համար կամ պետք է ամեն մեկին անկախություն տալ և կամ՝ օսմանյան կայսրության հպատակությունից հանելով հանձնել մի ուրիշ պետության:

Հին հայ գրականությունը լուրջ սեռեր միայն գիտե՝ աստվածաբանություն, պատմություն, կրոնական բանաստեղծություն, գիտական գրվածքներ, որոնց մեջ սրախոսություն կամ հեզնանք տեղ չունին: Ուստի ավելորդ է թերևս որոնել նրանց մեջ այսպիսի հատվածներ: Բայց ամենքին հայտնի է, որ 1243 թվին, երբ տեղի ունեցան մոնղոլական արշավանքները, և Հայաստանը նրանց ավերածության գոհ դարձավ, պատմագիրները «ողբ» կոչեցին այդ տարին, որովհետև հայոց թվականն էլ այդ տարին ՈՂԲ էր:

Միջին հայերենի չրջանում, երբ գրականությունը ավելի ժողովրդական դարձավ, և մտան նրա մեջ առակներ, հանելուկներ և ուրիշ զվարճալիք, կարող էին երևան հանվել զանազան հեզնական գրվածքներ և սրախոսություններ, ինչպես որ կան:

Պոլսում ժողովրդական լեզվով կա մանթար «սուտ» բառը, որից էլ մանթար նետել «սուտ ասել»: Նույնը կա նաև թրք. mantar և mantar atmaq ձևով: Կարծում եմ, թե այս բառը ֆրանս. mentir «խաբել, սուտ ասել» բառին համապատասխան իսպան. mentar ձևից է, որ Պոլսի իսպանախոս հրեաների լեզվից անցել է մեզ և թուրքերին:

Մինչև անգամ մեր նոր սերնդի ուսումնականների ձեռքով սարքած մի բացատրություն է մանտարատ դը սուտ, որ նույնպես նշանակում է «սուտ խոսք»: Այս ձևը կազմված է ֆրանս. carbonade de soude դեղագործական բառից՝ հայերեն սուտ բառը վերածելով ֆրանսերենի և միացնելով նորահնար մանտարատ (mantarate) բառի հետ: (carbonade ֆրանսերեն բառը շատ սովորական է Պոլսի հայ ժողովրդական լեզվի մեջ, ասվում է, օրինակ, քարպոնատ մը առ «մի քիչ սողա խմիր» իմաստով): Այսպիսով, այս մի բառը կազմելու համար դիմել են 4 լեզվի խառնուրդի:

Սրախոսություններից շատերը անպարկեշտ բացատրություններ են և հատկապես գործածվում են հայհոյանքների մեջ, այսպես, օրինակ Պլ. մորուքիդ վրա նստիմ, ինքնին անպարկեշտ խոսք չէ և մի քիչ էլ անմիտ է, որովհետև միրուսի վրա կարելի չէ նստել: Բայց երբ այս խոսքը թարգմանենք թուրքերենի, կատանանք՝ saqaləṁəṁ üstüne oturayəm: Վերջին բառը նշանակում է «նստիմ», իսկ երբ այս բառի մեջ t դարձնենք s, կատացվի osurayəm, որ է «փքոց արձակել»:

Այսպիսով՝ թուրքերեն հայհոյական մի բառի մի տառի փոփոխությամբ ստացված նստիմ փոխառությունը դառնում է նրբաբանություն:

Անպարկեշտ բառի այն ժամանակամիջոցը, որ որոշել էի հայերեն «արտաքնոց» բառի համար, կարող ենք ասել, թե նոր է նաև ռուսերենի համար: Պոլսի բարբառում մի անձի կյանքի մեջ գտել էինք չորս բառ (հասարակ, հարկավոր, գործարան, պետքարան), նույնքան նաև գտնում ենք նաև ռուսերենում այն բառի համար (сортир, нужник, заход, уборная):

Կ Ա Տ Ա Կ

Կատակով բառերի շարք են մտնում օտար լեզուներից դիտմամբ կեղծ թարգմանությունները: Այս կարգի բառերը գործածելու ժամանակ ասողն էլ գիտակից է կեղծիքին և ասում է միայն զվարճության համար: Այսպես՝ Պոլսում գործածում էին հետևյալ կեղծ բառերը.

Աղջիկ մ'ավելնար «մսի ժարկո, տապակած միս»՝ իբր թրգմ. թրք. qəzartma «կարմրեցրած (միս)» բառից, բայց եղծելով դարձրած qəz «աղջիկ» artma «մի' ավելանար», վարտիք մի կայներ «պաղպաղակ, մարոթնի»՝ իբր թրգմ. թրք. donduzma «սառեցրած, որ է պաղպաղակ» բառից, բայց եղծելով դարձրած don «վարտիք»+durma «մի' կանգնիր». Թանձր մորեղբայր «նա, որ իր կեղծ արտաքինով և երևակայած ուժեղությունը պարծենում է». թրք. qabə «թանձր»+dayə «քեռի, մորեղբայր»:

Եվրոպական լեզուների մեջ կան նման բառերի հավաքածուներ, հիշատակվում է հատկապես Farmer Henley, Dictionary of Slang and its Analogues, London, 1905 (7 հատոր): Այսպիսի հավաքածուների համեմատական ուսումնասիրությունը կարելի է քննել ազգերի հոգեբանական ընդհանուր գծերը և պատկերավորության նմանությունները: Օրինակ, պուլս բառը նմանեցնում են զանազան պտուղների, դան. poer, անգլ. nut, coconut, onion, ֆր. poire, noisette, coco, citron, citronille, գերմ. Kürbis, հայերեն դդում, սոխ, գոգրա:

- Պլ. ճերմակ-ճերմակ (իբր թե մանկական)
 Պլ. մօրուքիդ վրա նստիմ (թրք. սթուրայրմ)
 Պլ. մանթարաթ դը սուտ «սուտ»
 Պլ. մանթար նետել «ստել»
 Պլ. հաու քաք = avocat
 Պլ. գիտնական-քիթնական «քիթը մեծ»
 Պլ. Bismark իբրև թշնամի հայոց դարձրել են Պլ. փիս մարդ:

ԿԱՏԱԿՈՎ ԲԱՌԵՐ

Կատակով բառերը նրանք են, որ ժողովուրդը հորինում է որևէ պատկերավոր բացատրություն, սովորական բառերը ձանձրացնում են նրան, կատակը գալիս է նոր գվարթություն մտցնելու: Այսպիսի բառերը, երկար մնալով, էլի ձանձրալի են դառնում, ուստի ընդհանրապես ջնջվում են, բայց կան և կենդանի մնացողներ: Շատ բառեր հաճախ շատ տեղական բնույթ ունեն, այնպես որ երկու մոտիկ քաղաքներ կարող են իրար չհասկանալ: Jespersen, Mankind, էջ 151 ասում է, թե Ֆիլադելֆիայի և Նյու Յորքի համալսարանները չհասկացան իրարու կատակով բառերը, թեև այդ քաղաքները երկաթուղով 2 ժամ միայն իրարից հեռու են: Կատակ բառերից ոմանք ընդունվում և մնում են լեզվի մեջ, ինչպես՝ ֆր. tête «գլուխ», գերմ. Kopf:

Մարդասիրական «ոեվոլվեր».

ճղել «փախչել».

համակերպել «գողնալ».

գեկուցել.

ույտուրմասիոն «սարքովի բան». շինված է թրք. ույտուրմա «կեղծիք, շինծու բան», ֆրանսերեն tion «ուլթյուն» մասնիկով. սուլուսիոն «թացիկ մարդ» նույն ձևով կազմված է թրքերեն սուլու «ջրոտ» բառից:

ԲՆԱՁԱՑՆ ԲԱՌԵՐ

Բնաձայն են կոչվում այն բառերը, որոնք կազմված են բնույթյան ձայների նմանությունով: Այս նմանությունը, բնականաբար, չի կարող լինել կատարյալ, այլ միայն մոտավոր, որովհետև բնույթյան ձայները աղմուկներ են, և կարելի է այդ աղմուկը հողավոր ձայնով դուրս բերել: Այս պատճառով էլ ամենահայտնի բնական ձայները ազգից ազգ տարբեր ձևով են ներկայացվում (տե՛ս Ներածությունը):

Բնաձայնները լինում են միավանկ. շոա՛խկ.

հաճախ կրկնական են, ինչպես՝ concon, clonclon.

կրկնություն մեջ հաճախ ձայնավորը փոխվում է i-a կամ i-o ձևով, ինչպես՝ cric-crac, tric-trac, flic-floc, և կամ i-a-u, ինչպես՝ pif-paf-ponf, bim-bam-bum.

Պետք է կարծել թե բնաձայն բառերը լեզվի ձայնական օրենքներից դուրս են, ըստ Grammont-ի, նրանք էլ ենթարկվում են նույն ձայնափոխություններին, ինչպես մյուս սովորական բառերը: Միայն թե, երբ նրանք այդ ձայնափոխությունները

կորցնում են իրենց բնաձայնական նկարագիրը, ժողովուրդը ստեղծում է նրանց փոխարեն նոր՝ իսկական բնաձայններ: Այսպես՝ Հնխ. klak դառել է գերմ. ըստ օրինի hlah, որով կորցրել է իր բնաձայնական նկարագիրը: Գերմանական լեզուները հնարել են նոր բառեր, որոնք կրում են այն հնչյունը, ինչպես՝ klingen, klängen և այլն:

Ըստ որում, բոլորովին ճիշտ չէ այժմ զանազան լեզուների մեջ նկատված բնաձայն բառերը իսկույն հանել մինչև նախալեզուն և հնարել նախալեզվյան ընդհանուր արմատը:

Առարկան անվանելու ամենանախնական ձևը նրա հանած ձայնի համեմատ կոչելն է: Մանկիկը, որ դեռ նոր լեզու է ելնում, ինքնաբերաբար կոչում է շունը հավ-հավ, կատուն՝ միաու, շոգենավը կամ շոգեկառքը՝ փօփփօփ և այլն: Այսպիսի բառերը կոչվում են բնաձայն: Բնաձայն բառերը երկու կարգի են բաժանվում. իսկական բնաձայն բառեր, որոնք հենց իրենք էլ ներկայացնում են որևէ ձայն, և երկրորդ՝ զանազան իրեր կամ էակներ, որոնք կարող են այդ ձայնը հանել: Առաջին կարգից են խշխշալ, տժտժալ..., ք կարգից են կկու, հոպոպ, ազոպ, ճոռան...

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Սուխումցի չորս տարեկան մի ուսանողու հայ երեխա ասում էր լիլամատ, փլս, լիմոնադ, ուր նկատում ենք նախ **п** ձայնավորի նմանեցումը **ա**-ի հետ և **մ** դառնում է **լ**՝ նմանությունը նախաձայնի և կամ տարանմանությունը **ն**-ի:

Երևանում երեք տարեկան ուկրաինացի մի երեխա ասում էր՝ мунага, փլս. бумара, ուր նախաձայնը **М**-ից ազդվելով դարձավ **М**, իսկ միջին **М**-ն շ-ի ազդեցություն տակ դարձավ **Г**, և նախաձայն **М**-ի պատճառով ավելացել է մի **Н**: Vazmi «ВОЗЬМЯ» բառը նույն երեխան դարձրել էր **мазѣ**, ուր նախաձայն **в**-ն իր տեղը զիջել է **М**-ին:

Ամեն երկրի և ամեն ժողովրդի մեջ էլ մանուկները խոսում են մի լեզվով, որ թե բառերի և թե քերականական ձևերի կողմից մեծերի խոսած լեզվից բավական տարբեր է:

Մանկական բարբառը* բաղկանում է երկու որոշ տարրերից. 1) մանկական ձևեր, 2) ընդհանուր ձևեր:

Մանկական ենք կոչում այն ձևերը, որոնք հատուկ են միայն այս կամ այն մանուկին, հարմարեցված են այդ մանուկին կամ նրան շրջապատողների և մեծերի գործածած բառերի այլաձևությունն են: Փոքրիկ եղբայրս գործ էր անում **ճումաչ** բառը, որ նշանակում էր «չվան» և «սանձ» և ձևափոխված էր հայերեն **չուման** (Պլ. չուման) բառից: Մի ուրիշ երեխա, սակայն, եթե ունենար նույն բառը իր լեզվի մեջ, պարտական չէր անպատճառ **ճումաչ** ձևով հնչելու, այլ կարող էր դարձնել **չումա**, **ճումա**, **չումա**, **չումի**, **չումչում** և այլն, և այլն: Ըստ, որում, մանկական բարբառի մասնական ձևերը անթիվ են և չափազանց բազմազան:

Ընդհանուր ձևերը նրանք են, որ հասարակաց են նույն բարբառը կամ լեզուն խոսող ժողովրդի բոլոր մանուկներին և ամենքի համար էլ հավասարապես հաս-

* Առանձին մի ուսումնասիրություն տե՛ս իմ «Մանկական բարբառ», Փարիզ, 1901, տե՛ս և ներածություն, գլ. է:

կանալի: Օրինակ, պոլսեցի ամեն Հայ մանկիկ եւ կամ Յոնս բառով կիմանա «Ջուր», մինչև իսկ սրանցից առաջինը Հասարակաց է նաև Ակնի, Վանի, Թավրիզի, Կարնո և այլ մանկական բարբառներին: Նույնպես Պոլսի, Թավրիզի, Մշո, Կարնո, Ակնի, Ղազախի, Ուրմիո բոլոր մանուկների համար քիս ունի «կեղտոտ», «անմաքուր» նշանակությունը:

Ընդհանուր ձևերը միևնույն լեզվի մեջ ներկայացնում են առանձին և անկախ բառարան:

Կարծում են ոմանք, որ մանուկների գործածած այս մասնավոր ձևերը բոլորովին ինքնաբերույս և ինքնահնար են՝ հորինված հենց մանուկների կողմից: Ուշադիր քննությունը ցույց է տալիս, սակայն, որ այս կարծիքը սխալ է: Բոլոր այդ կարգի բառերը որևէ թյուրիմացությունը դասավորված են մեծերի լեզվի մեջ գոյություն ունեցող մի որևէ բառից աղավաղությամբ. բոլորն էլ եղբորս գործածած ճումաչ բառի նման են: Այսպես օրինակ՝ մի ուսու մանուկ «կաթ» գաղափարի համար գործածում էր fsʏ, որ բոլորովին տարբեր է ընդհանուր մանկական ուս «կաթ» բառից: Մի գերմանացի մանուկ «միս» գաղափարի համար գործածում էր fsʏ, փոխանակ սովորական ուս ձևի: Առաջինը ծագում էր ուս. «BCĕ» «բոլոր» բառից: Երբ մանկիկը կաթ խմում էր, մայրը կամ դայակը հարցնում են «BCĕ»? «բոլորն էլ խմեցի՞ր», և ահա մանկիկը հորինել էր սրանից BCĕ-ն՝ հարցը կապակցելով կաթի հետ: Նույնպես գերմանացի մանուկը fš «միս» բառը հարմարեցրել էր fisch «ձուկ» բառից, որին տվել էր ընդհանուր նշանակություն*:

Այստեղ հավաքում ենք մեր զանազան բարբառների մեջ գտնված մանկական ընդհանուր բառերը՝ բաժանված ըստ տեսակների:

1. Անձի անուններ

Աղջիկ – ազի

Հայր – պապա, տատա

Հարս – պուպուկ

Մայր, մամ – աղղա, մամա, նանա

Մանկիկ – բիբի (բիբիկ, բէբէ, բէբէկ), ընդա, կուկու, պլիկ

Մարդ, մօրեղբայր – աբար (աբեր, աբօ, ափի), պապիր, դայդայ

Կին, մորաքույր – կոքքոր

2. Մարմնի անդամներ

Ատամ – կծ (կտի)

Արական անդամ մանկիկի – զոզոն

Գլուխ – գոլիս, կուճիկ (կուճի, կոճի, կոկոճ)

Իգական անդամ մանկիկի – բամբակ

Կզակի ծայրը – կուկուկ

Ձեռք – թաթիկ (թաթ, թաթան, զազի)

* P. Шор, Язык и общество, 1926, էջ 39:

Ոսկոր – օկոր
 Ոտք – տոտի (տոտիկ, տոտոխ)
 Ստինք – ծիծիկ, մէմէ

3. Ուտելիք և խմելիք

Ընկույզ – կոկոկ
 Թեյ – չաչայ
 Խաղող – լոլոկ
 Հաց – փափա
 Միս – բիծի (բծիկ, բծ)
 Մրգեղեն – մամախ, կակա (կուկու)
 Շաքար – կաքար
 Ուտելիք – աբուջիկ, հափ (հափափ, հափի, հուփպա), մամա (մամախ, ըմ-
 մախ), փեմֆա (փֆիւ, փիւհիւ), կակա (կուկու), ուֆու
 Զուր – ըմպու (բիւա, բու, փու)

4. Կենդանիներ

Աքլոր – կուկուլիկու (կուկուլիկու-կուքկուլուլու)
 Գայլ – խօ
 Էշ – չու
 Կատու – փիսիկ (փիսփիս, փիչիկ, փչո, փչ, փչիկ, փչի, փսիկ)
 Կով – ումմա, բիծի-բիծի (բծի-բծի)
 Հավ – պիլի (պիլիկ), ճուճու (ճիվ-ճիվ, ճուլ-ճուլ)
 Զի – տախտախ (տուհ, տաքաք, տոհտոհ), չոչո, հոգոչ
 Ճնճղուկ – ճուճուղիկ
 Միջատ – պլօ
 Շուն – քուչիկ (քուչու, քուչուն, քուչիկ, քուչուկ, կուտի, կուճիկ), օչի (օչիկ, օչօ, օչօլ)
 Ոչխար, այծ, գառնուկ – մէ, տիվտիվ (տիվ-տիվրմա) փիվ, փուչիկ, կիտի (կտիկ), բիծի-բիծի (բծի-բծի)

5. Առարկաներ

Գիր, գիրք – ա, թաթա
 Գլխարկ – թաթախ
 Դրամ – պիպիչ
 Կոչիկ – տոտիկ, փափուլ
 Ճրագ – ճիճիր (ճրճր)
 Շոգենավ, շոգեկառք – փոֆփոֆ
 Զուլթակ – տղտղ

6. Սաղեր

Բղա, բօօ, հոփ (հոփպա), ճա, ճիկ – ծիկ, ճորճոր (ճորճոր, պարպար),
նա-նայ-նանայ, պուրպուր, պժ, տանտան (տանտանա, բերեկ)

7. [Սաստկական բնձ.]

Ոօ, պէս, պիւճիւկ, պոպոխ – (գործածվում են վախեցնելու համար)

8. Ածականներ

Գեղեցիկ, նոր, փայլուն – ալօ, գիգի, ճիճի, չոնչոն, պուպուչ (պիպիչ, պուչ,
պչիկ), վուվու
Կեղտոտ – ա, այիկ քիս (քիսա, խ), պիվճիվկ, ընըն, փիվճ (փիվ)
Մեծ – կոպպալ, հոհհա, պոլլօ
Տաք – պու

9. Գործողություններ

Այրել, վառել – ճղ, պժ, տղ (տիղ)
Ապականել – հը (ըհ)
Բռնել – բիննել (բնել, բնի, միննել), հափ
Ելնել, կանգնել – պոփպալլա, մն, տայ, տանտան, տոտի
Ընկնել – թափ, հա, փաթ
Խածնել, կծել – խած (խածե), կծ (կզ), հուփ (հուփուփ, հաֆ)
Խմել – տե'ս ջուր
Խնչել – խմ, փն
Ծամել – մամի
Ծեծել – ախ, թխ, ծեծէ (ծեծէ/ծեծե)
Կոտրել – քթ
Կտրել – խիչի (խչ), խոթ (խրթ, խրթխրթ), կճի, փխ (փխփխ)
Հալ – ընդան (ընկա)
Համբուրել – պաչ (պաչի, պաչիկ, պապաչ, պապազ, մազի), ապիս, արի
Հյուր երթալ – հոփպա, տարտար
Զի հեծնել – ճորճոր
Մարել, հանգցնել – փուֆ
Միզել – լուլու, չիչչ (չիչա, չիչի), պզպզ
Նստել – տիտի (տիտիկ, տիտիլ, տտիկ, տիտիչ)
Ուտել – տե'ս վերը
Պահել – պահպահ (պապախ)
Պառկել, քնել – լ, նանի (նեննի, նանիկ, նանա), պաճի (պաճի պաճի, պաճիկ,
պոճիկ), տարտար
Պատմել հանցանքը (հայրիկին) – պիրպիր

Պատուել – ճոթ (ճրթ)
 Վերջանալ – Հափափա
 Ցատկել – Հոփալաճիկ
 Ցավել, վերք – վավա, փափա, ուվի (ուֆ, ուֆու, ուֆայ)
 Փոնչտալ – Հեփչու
 Փքալ – ճոթ (ճրթ), պոթ
 Քայլել – աթ (աթիտոտի), ափս, թաթ, մէնմէն (մէնմէն տատիո), չոչ, տոտիկ (տոտիկ, տատէ, տատիս)

Բոլորի գումարն է 276, որոնցից դուրս Հանելով միևնույն բառի դանազան արտասանական ձևերը (որոնք նշանակված են փակագծի մեջ), կունենանք 160 բառ, որոնք պատասխանում են 77 գաղափարների:

Մենք պիտի քննենք այստեղ թե այս 160 բառերը ինչ ծագում ունեն կամ ինչ ձևով են կազմված: Վերոհիշյալ մեր աշխատությունն մեջ յուրաքանչյուր բառի, եթե ծանոթ է, ստուգաբանությունը արդեն տրված է: Այդ ցուցակից երևում է, որ այդ բառերը 3 տեսակ ծագում ունեն.

1. Բնաձայն բառեր, որոնք առնված են առարկայի կամ գործողությունից Հանած ձայնից, ինչպես՝ փոթփոթ «չոզենավ, շոզեկառք», որ առնված է շոզենավի անիվների ջրին խփելու կամ շոզեկառքի հանած ուժեղ շոզու ձայնից: Այս երկուսն էլ ուրիշ դեպքերում ևս, նաև մեծերի խոսած լեզվով, բացատրվում են փոփ-փոփ ձայնով: Օրինակ՝ «Շոզենավը փոփ-փոփ անելով կերթա, շոզեկառքը փոփ-փոփ, փոփ-փոփ կվազե կերթա»: Տղտղ «ջութակ»՝ կնտնտոցի՝ լարերին քսվելու ձայնից, կուկուլիկու «աքլոր»՝ սրա երգից առնված, ինչպես որ ուրիշ լեզուներ ևս ունեն, հմմտ. ֆր. coquerico, տախտախ «ձի»՝ սմբակների հանած դոփյունից. Ա «գիր, գիրք, գրություն»՝ ա գրի հանած ձայնից. մէ «ոչխար»՝ մայելու ձայնից. ճոթ «պատուել», փուֆ «հանգցնել»՝ այս գործողությունների ձայնից առնված:

2) Հայերենից (մեծերի խոսած լեզվից) կրճատված, փափկացրած ու նրբացրած բառեր. օրինակ՝ աղի – աղջիկ, աբար – եղբայր, գոլոս – գլուխ, օկօր – ոսկոր, կոկոկ – պոպոկ, կաքար – չաքար և, այլն և այլն:

3) Օտար լեզուներից փոխառյալ բառեր, որոնք ժողովրդական Հայերենի միջոցով անցել են նաև մանկական բարբառին, բայց նույնպես նրբացած, ինչպես՝ պապա – թրք. baba, ռուս. паша, տայտայ < թրք. dayə, փիսիկ < pešk, pisik, փափուկ < պրս. papās, մէմէ < թրք. meme, ճիճի < թրք. jiji, չաչայ < թրք. çay, պուպուել < քրդ. buk և այլն:

Այս երեքից դուրս մնում են մի խումբ անծանոթ բառեր, ինչպես՝ աղղա, լուլու, չոչոն և այլն, որոնք, եթե մեկնվեն, կամ այս երեք տարրերից մեկին պիտի պատկանեն ու կամ առնված պիտի լինեն Հայ գավառական մի բարբառից, ինչ որ իսկապես դարձյալ երկրորդ կետն է:

Վերոհիշյալ երեք կարգերի մեջ էլ մանկական բարբառը հետևյալ հատկություններն է բնձայում.

1) Երկավանկություն: Մանկական բառերի ամենամեծ մասը երկավանկ է, քիչ չեն թեև միավանկ բառեր, բայց սրանք էլ երկավանկի վերածելու ձգտումը մեծ է, ինչպես՝ փիս. կամ փիսիս, խրթ կամ խրթխրթ, չու կամ չուչու և այլն: Միավանկների մի մասն էլ այսպես երկավանկելով է արտասանվում, որ միավանկությունից հեռանում է, ինչպես՝ ի՛՛՛՛ «պառկել, քնել», չիչչչ «միգել, մեզ»

խխխ կամ քիքի «կեղտոտ» և այլն: Մեր հաշվի մեջ չեն մտնում այն բառերը, որոնք իբրև ձայնարկություն են գործածվում և այս պատճառով էլ միավանկ պիտի մնան, ինչպես՝ ճու, ճիկ, պես և այլն: Գալով եռավանկ և քառավանկ բառերին՝ դրանց թիվը տասի չի հասնում և հետևյալներն են՝ արուչիկ, կուկուլիկու, ճուճուլիկ, տիտիվմա, տանտանա, հոփալա, հափափ, հափալաճիկ և աթիտոտի, եթե նկատողություն չառնենք, թե վերջինը հատկապես երկու բառ է:

Երկավանկության հասնելու համար մանկական բարբառը գործ է դնում հաջորդ երկու միջոցները:

2) **Կրկնություն:** Մանկական բարբառի մանավանդ նախնական շրջանի սիրական ձևն է. այս միջոցով է կազմված երկավանկ բառերի ամենամեծ մասը: Կրկնությունը ամեն լեզվի մեջ էլ կա, ինչպես և հայերենի մեջ, բայց ամեն լեզվի մեջ էլ կրկնված ձև ունեն այն բառերը միայն, որոնց նշանակության մեջ իմաստի սաստկություն կամ տևականություն կա, ինչպես՝ հայերեն ծածանիլ, տանտղնել, ցնցուղ, բաբախել, պապակել և այլն: Մանկական բարբառի մեջ, սակայն, կրկնական ձև են ստացած այնպիսի բառեր, որոնք իմաստի սաստկության կամ տևականության հետ ամենևին չեն կարող գործ ունենալ: Այսպես են՝ կոկոճ «գլուխ», տայտայ «մորեղբայր», չուչայ «թեյ», չոչոն «սիրուն, քնքուչ» և այլն: Այսպես նաև ֆրանսահայոց մանկական լեզվով՝ lolo «կաթ», lait, dodo «քնել», dormir և այլն: Այս կետը երևան է հանում այն, թե մանկական բարբառի մեջ կրկնությունը եղած է ոչ թե իմաստի նրբության, այլ ավելի քաղցրահնչյուն, փափկաձայն և նրբախոս մանկական բառեր ունենալու համար, և կամ՝ կրկնությամբ բառն ավելի դերուսույց ընծայելու համար նորավարժ դեռախոս մանկիկին:

3) **Նվազական կամ փաղաքջական ձևեր:** Եթե կրկնական բառերը շատ սիրելի են մանկական բարբառի նախնական վիճակին, նվազական կամ փաղաքջական բառերն էլ ոչ նվազ սիրելի են նրա զարգացման երկրորդ շրջանին, ուր ամեն միավանկ բառ -իկ, -ուկ մասնիկն ունի առհասարակ, ինչպես՝ հացիկ, մոմիկ, աչուկ, քիթիկ, թուչիկ, փորիկ, քուրիկ, բերնիկ, տատիկ, թաթիկ և այլն: Սակայն նախնական շրջանում էլ քիչ չեն այն բառերը, որոնք ստացած են նվազական մասնիկը: Օրինակ՝ արուջիկ «կերակուր», այիկ «վատ, գեչ», կուճիկ «չնիկ», կտիկ «գառնուկ», պիլիկ «հավ, վառելի» և այլն:

Նվազական մասնիկ են առնում ոչ միայն գոյականները կամ ածականները, այլ նաև բայերը, ինչպես՝ տիտիկ «նստել», պաճիկ «պառկել, քնել», տոտիկ «քայլել», հոփալաճիկ «ցատկել»:

4) **Նմանաձայնություն:** Եթե կրկնությունը առանձնապես սիրելի է մանկական բարբառին, զարմանալի չէ, որ նույնը լինի նաև նմանաձայնությունը, որովհետև կրկնությունը և նմանաձայնությունը իսկապես միևնույն բառերն են. կրկնությունը գործողությունն է, նմանաձայնությունը այդ գործողության անբաժան հատկությունը կամ բնական արդյունքն է: Երբ, օրինակ, պահ արմատը կրկնվի, բնականորեն պահպահ նմանաձայնությունը առաջ պիտի գա: Նմանաձայնությունն ուրեմն բնական է պահպահ, պիպիչ, փխփխ, փոփոփ, տայտայ և այլն կրկնական բառերի մեջ, բայց արվեստական է կոկիկ «պոպոկ», կաքար «չաքար», կոքոր «մորաքույր» և այլ բառերի մեջ, որոնք միևնույն բառի կրկնությամբ չեն ձևացած, այլ պ, շ, մ նախաձայնները վերածելով դիտմամբ կ-ի՝ արվեստական կերպով նմանաձայնություն առաջ բերելու համար:

5) **Բացազանկություն:** Մանկական բարբառի բառերը եթե բազմազանկ են, ընդհանրապես առաջին վանկը բաց է, այսինքն՝ վերջանում է ձայնավորով, ինչպես՝ պուպուկ, տատիս, կուճիկ և այլն: Վերոհիշյալ ցանկի մեջ, ուր ունենք 276 բառ, միայն 65 հատն է միավանկ, մնացած 211 հատը երկավանկ են (մի քանիսն եռավանկ): Այդ 211 բառից դուրս հանելով նախ բնաձայն կրկնությունները (պզպզ, փխփխ, թխրթ, փխփխ, տախտախ, տոհտոհ, ճրճր, փոփփոփ, տզտզ), մի քանի նման կրկնություններ (ճորճոր, պարպար, տարտար, ճուճու, պահպահ, պիրպիր, մենմեն, չոնչոն, տանտան, տանտանա) և մի քանի ուրիշ բառեր (բամբակ, ընդա, փոչիկ, հեփչու, ըմպու), ընդամենը 24 բառ, մնացյալը առաջին վանկում բացազանկ է, հետևյալ ձևով:

ա) Առաջին վանկում ը ձայնավոր՝ ունեն 17 բառ (բժի, բժիկ, պլիկ, կտի, փփի, փշո, փշի, փշիկ, փսիկ, պլո, կտիկ, պշիկ, քխու, բնել, բնի, կճի, տտիկ):

բ) Բաղաձայնի կրկնությամբ են 12 բառ (աղղա, կոքքոր, հափպա, ըմմախ, ումմա, հափպախ, հափպալաճիկ, կոպպալ, պոլլո, բիննել, միննել, նեննի):

գ) Մնացյալը, որ կազմում է ամբողջությամբ կեսից ավելին, առաջին վանկում զուտ բացազանկ է, և այն էլ երկու վանկի մեջ էլ նույն ձայնավորի կրկնությամբ (մեծագույն մասամբ): Ինչպես՝ լոլոկ, փափա, չաչայ և այլն: Այս վիճակին հասնելու համար է, որ մանկական բարբառը ջնջել է անխտիր այն բոլոր բաղաձայնները, որոնք խճողում էին առաջ բերում. այսպես՝

- աղվոր – ավր,
- աղջիկ – աչի,
- եղբայր – աղբար, աբար, ափի,
- ապրիս – ապիս,
- մօրքուր – կօքքօր,
- բոնել – պիննել, բիննել, միննել,
- ոսկոր – օկօր և այլն:

Ներդաշնակ լեզուների մեջ առաջին տեղը տրվում է իտալերենին. իտալերենի հատկությունն է բաղաձայնների պարզունով կամ կրկնությամբ ստեղծել ճիշտ այնպիսի բառեր, ինչպես են վերջի երկու տեսակի բառերը, օր.՝ popolo, cittapec: Մանկական բառը հետևել է ճիշտ նույն դրույթան: Նմանությունը ավելի ևս կատարյալ կլինի, երբ նկատենք, որ **-իկ** նվազականով վերջացող բառերն էլ կարող են դյուրություն ջնջել իրենց վերջին բաղաձայնը. հմտ.՝ տոտիկ – տոտի, քուչուկ – քուչու, փխիկ – փխի, աղջիկ – աչի և այլն: Այս ձևով ստացվում են զուտ ձայնավորով վերջացող բառեր, ինչպես է միշտ իտալերենը:

Մանկական բարբառի կազմության այս զանազան հանգամանքները քննելու հետ, մնում է մեզ քննել նրա ծագումը: Արդյոք մանկական բարբառը մանկա՞ն ստեղծագործություն է, թե մոր և չրջապատի:

Կան մարդիկ, որ կարծում են, թե մանկական բարբառը երեխայի հնարած բանն է, թե մանկական բարբառի **տզ, հափ, օկօր** և այլն թոթովանքները նրա կիսկատար, տխեղծ լեզվի իսկական արտահայտությունն են:

Այս կարծիքը ճիշտ չէ: Եթե մանկական բարբառը մանկան հնարածը լիներ, բոլոր երկրների մանուկներն էլ միանման լեզու պիտի ստեղծեին և ոչ թե յու-

րաքանչյուր լեզվի կողքին մի առանձին մանկական բարբառ: Բայց նույնիսկ եթե ենթադրենք, թե մանուկը իր շրջապատի խոսած լեզվի վրայից է չինում իր լեզուն, դարձյալ այդ ենթադրությունը ճիշտ չէր լինի, հետևյալ պատճառաբանությամբ: Մեր մանկական բարբառի մեջ մենք ունենք այժմ գործածությունից ընկած հին գրաբար բառեր (մէնմէն, ըմպու), նմանապես ֆրանսերեն (բէբէ), թուրքերեն (տայտայ, պապա, չիչչ, նանա, մէմէ, ճիճի), պարսկերեն (չաչայ, նանիկ, փիսիկ, փափուկ), արևելյան թուրքերեն (մաչի) և քրդերեն (պուպուկ) բառեր: Տեսանք բառերի կրկնություն մի առանձին դրույթուն, որ համեմատ է ոչ միայն հին հայերենի, այլև սրանով նաև հնդեվրոպական նախալեզվի կրկնողության օրենքներին, որոնք վերջերս միայն պարզվեցին շնորհիվ լեզվաբանական գիտության և որոնք անծանոթ էին հին ժամանակի նույնիսկ մեծագույն քերականներին: Տեսանք նմանաձայնության, երկավանկության, բացավանկության, փաղաքշական և փափկացած բառերի առանձին դրույթներ, օրենքներ և կանոններ, որոնց գեղեցիկ, քաղցրալուր, պարզ և մանկավարժական հորինվածությունը խելահաս մտքի և մտածող անձի արդյունք միայն կարող է լինել: Անկարելի բան է ընդունել, թե դեռատի մանկիկը կարողանար միանգամայն հին հայերեն, ֆրանսերեն, արևելյան և արևմտյան թուրքերեն, պարսկերեն և քրդերեն լեզուները իմացած լինել, մանավանդ լեզվաբան և մանկավարժ ծնված լինել, ինչպես ընդունելու էինք, եթե համարեինք, որ մանկիկն է ստեղծողը մանկական բարբառի: Այս բոլորից հետևում է, թե մանկական բարբառը ստեղծագործություն է հայր – մայրերի, և թե մանկիկը նրա հորինման մեջ ոչ մի դեր, ոչ մի հեղինակություն չունի, բացի այն կրավորական դիրքից, որ ունեցած է մանկիկը մոր հանդեպ՝ ծառայելով նրան իբրև մի տեսակ կաղապար, որի վրա չափած թափած, ձուլած, ձևակերպած և հարմարեցրած է մայրիկը իր գործածած խոսակցական լեզուն: Երբ մայրիկը ուզած է հայերեն **ռսկոր** բառը սովորեցնել մանկիկին, մտածած կամ տեսած է, թե **ս** ձայնը ջնջելով՝ երկու բաղաձայնների ծանրությունը թեթևացրած պիտի լիներ, որով բառը դյուրահնչյուն, դյուրուսանելի պիտի դառնար մանկիկին, ուստի **ս**-ն ջնջած և բառը վերածած է օկօր ձևին: Այսպես պետք է իմանալ նաև մյուս բոլոր բառերի համար, ուր մի ջնջում, կրճատում կամ ձայների հավելում, վերջապես՝ որևիցե ձայնաբանական փոփոխություն կա:

Մայրիկը, ինչպես ասացինք, իր գործածած խոսակցական լեզուն է հարմարեցրած մանկիկին և այս՝ բառի իսկական նշանակությամբ: Այլևայլ գավառների մանկական բարբառների մեջ մենք տեսանք թուրքերեն, ֆրանսերեն, պարսկերեն կամ քրդերեն բառեր, որոնց ներմուծումը մանկական բարբառի մեջ լոկ այն պատճառով է, որ նրանք արդեն գոյություն ունեին մայրիկի գործածած խոսակցական լեզվի մեջ:

Հաստատելուց հետո, թե մանկական բարբառը հայ մայրերի ստեղծագործությունն է միայն, կարող ենք ձեռնարկել քննելու, թե ե՛րբ կարող է նա չինված լինել և ո՛ւր:

Ուղիղ բանավորությունը չի թողնում ուրանալ, թե մանկական մի բարբառ, ինչ ձևով էլ որ գոյություն ունեցած լինի, միշտ [պետք է լիներ] հին դարերի մեջ: Բարեբախտաբար այս ի հառաջագույն տրված ենթադրությանը համա-

ձայն են գալիս նաև իրողությունները, այսինքն՝ մանկական բարբառի արդի վիճակը: Օրինակի համար՝ գիտենք, թե հին հայերենի «**ըմպել**» բառը շատոց արդեն գործածությունից ընկած է: Բայց երբ մանկական արդի բարբառներում գտնում ենք **պու**, **ըմպու**, **պուա**, **փու** ձևերը, որոնք նույն **ըմպել** բառից են ծագում, ստիպված կլինենք ընդունելու, թե սրանք ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ նախկին մանկական բարբառից մի հետք, մի մնացորդ, ապա ուրեմն և այդ բարբառի գոյությունը հաստատող մի նշան նախկին տարրերի մեջ, երբ դեռ **ըմպել** բառը խոսակցական լեզվի մեջ գործածությունից չէր ընկած: Այս մասին մեզ համար ավելի զորեղ մի ապացույց էլ այն է, որ մանկական բարբառով քանի-քանի բառեր միևնույն ձևով գտնվում են իրարից բոլորովին հեռու և անջատ գավառներում: Այսպես, օրինակ՝ **տոտրիկ** «ոտք» բառը գործածական է Վանի, Կարնո, Մշո, Ղազախի, Ուրմիայի, Նոր Նախիջևանի, Ակնա և Պոլսո մեջ, **ուֆ** «ցավել, վերք»՝ գործածական է Վանի, Երևանի, Ուրմիայի, Ղազախի, Պոլսո մեջ, **փխ** բառը «կտրել, կտրել»՝ Վանի, Պոլսո, Մուշի և Ուրմիայի մեջ, **փափա** «հաց»՝ Կարնո, Երևանի, Մուշի, Ագուլիսի և Ղազախի մեջ և այլն, և այլն՝ առանց հաշվելու այն երկրորդական ձևերը, որոնք սրանցից մի քիչ միայն տարբեր են և գործածական ուրիշ գավառներում: Այս բառերն անշուշտ իրարից փոխ չեն առնված, այլ կազմված են այն ժամանակ, երբ Պոլսո, Նոր Նախիջևանի, Ուրմիայի, Թավրիզի և ուրիշ տեղերի հայերը դեռ խմբված ապրում էին նույն մեր երկրում և հայկական բարբառը հնչում էր ամենուրեք:

Հաստատելով հանդերձ, թե մանկական բարբառը ծագում է առած Հայաստանում ամենահին ժամանակները, չենք ուզում ասել, թե ծագած է ամբողջովին և մեկ ժամանակի մեջ և մինչև այժմ սերունդից սերունդ ժառանգություն մնալով՝ անփոփոխ անցած է մեզ: Ընդհակառակը: Մանկական բարբառն էլ, իբրև մի լեզու, մյուս լեզուների նման ծնած, տակավ առ տակավ զարգացած, վերջապես, իր հստակ կյանքը ապրելով, հասած է մինչև մեզ: Մանկական բարբառի կյանքը մյուս լեզուների կյանքից դեռ ավելի բարդ և ավելի փոփոխական է, որովհետև, եթե մյուս լեզուները ինքնուրույն և ազատ կերպով էին ընթանում իրենց բարեչրջությունից գծի մեջ, մանկական բարբառը ոչ միայն իր բնական բարեչրջության ընթացքը պիտի ընթանար, այլև միևնույն ժամանակ պիտի հետևեր նաև մեծերի խոսած լեզվի բարեչրջությանը: Սրա համար է, որ յուրաքանչյուր գավառի մանկական բարբառը նույն գավառի խոսակցական լեզվի պատկերն է ներկայացնում, յուր ձայնական դրությունը բովանդակում է միայն այն ձայները, որ այդ բարբառն է բովանդակում: Մեծերի խոսած լեզվի ձայնական օրենքները կրկնվում են մանկական բարբառի մեջ և քերականությունն ու շարադասությունը նույնն են մեծերի խոսակցական լեզվի քերականության ու շարադասության հետ: Եթե Պոլսի մանկական բարբառում ասվում է **պահպահ** «պահել, ծածկել», իսկ Վանում **պախպախ**, պատճառն այն է, որ այդ բառը Վանա բարբառի մեծերի լեզվի մեջ եղած է **պախել**: Այսպես պետք է հասկանալ ոչ միայն հայերենի, այլև բոլոր լեզուների մանկական բարբառների համար: Սրա համար է նույնպես, որ այն պարսկերեն, թուրքերեն, քրդերեն և ֆրանսերեն բառերը, որ վերջին ժամանակներս մտել են մեր ժողովրդական լեզվի մեջ և սովորական են դարձել, անցել են

նաև մանկական բարբառին, մի բան, որ տեղի չպիտի ունենար, եթե մանկական բարբառը սկզբից ի վեր անփոփոխ մնացած լիներ:

Մանկական բարբառ գոյություն ունենալու հնի. չրջանին, որի մանկական բառերից մի քանիսը վերականգնված են: Սրանք, ժառանգ լեզուների մեջ են-թարկվելով սովորական ձայնափոխությունների, կորցրին իրենց բառական նկարագիրը*: Այն ժամանակ լեզուները նորից ստեղծեցին նման մանկական բառեր. հմմտ. լատիներեն pappa դարձավ ֆրանս. pape, որ կորցրել է թե իր առաջին նշանակությունը և թե իր մանկական նկարագիրը, ուստի ժողովուրդը նորից շինեց papa: Այսպես նաև հնդեվրոպական նախալեզվյան բառերը.

օրինակ՝ հնի. atta «հայրիկ», tata, teta «հայր» կամ մայր և այլն:

Մանկական բառեր այլ լեզուներից

Ֆր.	titite միս = լատ. titia մանկ. միս	
անգլ.	tum-tum	ստամոքս
	gee-gee	ձի
	ta	չնորհակալ եմ
ռուս.	am-am շուն, mo	կաթ
գերմ.	bau-bau » papp	միս
ռուս.	bai-bai	}
Ֆր.	do-do	
Ֆր.	pan-pan	խփել, դարնել
-»-	mou-mou	կով
-»-	fanfan «enfant»	
	fifille	աղջիկ

Սրանցից ոմանք անցել են գրականին, ինչպես՝

Ֆր.	bonbon, joujou և այլն.
լատ.	mama «ծիծ»,
Ֆր.	մանկ. dada «ձի»,
-»-	-»- lolo «կաթ»:

SUBSTRAT

Լեզուների մեջ նկատված այս երևույթը այժմ այնքան լուրջ ուշադրություն է արժանացել, որ նույնիսկ ստացել է նորանոր աստիճանավորումներ կամ տեսակավորումներ, որոնք զանազանվում են substrat, superstat, adstrat բառերով:

Հայերենը, ինչպես շատ կետերում, նույնպես և այստեղ, իր կենդանի օրինակով կարող է լավ ծառայություն մատուցանել գիտությունը:

ԳԱՎԱՌԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Գավառական են կոչվում այն բառերը, որոնք գործածական են այս կամ այն բարբառում, կամ նույնիսկ մի քանի բարբառներում, բայց գրական լեզվի մեջ

* Ինչպես atta, որ դարձավ ռուս. отец, պրան. at (հայր):

ընդունված չեն:

Գավառական բառերի մեջ կան այնպիսիները, որոնք այսինչ կամ այնինչ գրական բառի մի նոր հոմանիչն են ներկայացնում, իմաստի վերաբերմամբ ոչինչ նոր բան չեն ավելացնում, հետևաբար և բոլորովին ավելորդ են, որովհետև ազգի մեծամասնության համար անհասկանալի են: Այսպես, օրինակ, **ճղոպուր, պոպոկ, կակալ** նշանակում են «ընկույզ», առաջինը՝ Ղարաբաղի բարբառով, երկրորդը՝ Երևանի բարբառով, երրորդը՝ Տփղիսի, Համչենի և Կարնո բարբառով:

Որքան որ կարևոր և հնարավոր է գավառական բառերի երկրորդ տեսակի գործածությունը, այնքան էլ անթույլատրելի և վնասակար է գավառական ձևերի գործածությունը գրական լեզվի մեջ: Գրականության մեջ գավառաբանություն է կոչվում այս երևույթը (գավառական ձևերի գործածությունը գրական լեզվի մեջ), որ և խստիվ դատապարտվում է, ըստ որում՝ գրական լեզուն վերածվում է գոեհյուսթյան:

Բայց գավառական բառերի երկրորդ տեսակի ազատ գործածությունն էլ պահանջում է, որ նրանք վավերացված լինեն մի գիտական ակադեմիայի կողմից: Մինչև այդ՝ յուրաքանչյուր հեղինակ, որ ստիպողական կարիք է զգում մի այդպիսի բառ գործածելու, պարտավոր է գոնե փակագծով նրա բացատրությունը տալու, ապա թե ոչ՝ պիտի մնա անհասկանալի:

Օրինակի համար «Տարերք հոգեփոխության» անունով մի գրվածքի մեջ (հեղինակ Արիս Տեր-Մկրտչյան, Ամերիկա, 1945, էջ 44) կարդացի հետևյալ տողերը.

«Հող կարկտուք ըրած է և այդ պատուուածքը գիրար զօթելու (իմա՛ զօղելու)՝ միացնելու շատ վարպետ կուլթեր զարկած է»:

Երբ ես կարդացի, անմիջապես հասկացա, որ հեղինակը խարբերոցի է և **կուլթ** ասելով հասկանում է **կուտ** «կարելու ժամանակ ասեղի մեկ անգամ ելնել իջնելով կարած կարը, կարի հատը»: Գրքի վերջում, էջ 52, տեսա, որ հեղինակը իրոք խարբերդի Սուրսուր գյուղից է: Բայց քանի՞ մարդ հասկացավ այդ կուլթերը:

Գավառական բառերի երկրորդ շարքն են կազմում այն բառերը, որոնց հոմանիչը պակասում է գրական լեզվի մեջ, ուստի և լրացնում են լեզվի թերի մի կողմը, հետևաբար հարստության նոր աղբյուր են գրական լեզվի համար: Այսպես, օրինակ, Ղարաբաղի բարբառով **թործ** նշանակում է «մի գերան մի ուրիշ գերանի վրա նստեցնելու ժամանակ՝ ծայրին անկյունաձև տաշված փոսը»: Սրանից էլ կա **թործել** «գերանի վրա ուրագով այդպիսի փոս (թործ) բանալ»: Սրանք հյուսնության և առհասարակ շինարարական արհեստի համար շատ կարևոր բառեր են:

Պետք է չփոթել գավառական բառը գավառական ձևի հետ: Գավառական ձև է կոչվում այն բառը, որ թեև գործածական է այս ու այն բարբառում, բայց նա գրական լեզվի մեջ ընդունված մի բառի այլ պատկերն է, որ սովորական բացատրությամբ կոչվում է «աղավաղյալ բառ»: Օրինակ՝ **ճչգուհալ** գավառական ձև է, որ գտնվում է պոլսահայ բարբառում և ներկայացնում է գրական լեզվի **դժգուհել** բառի աղավաղությունը:

Շատ բարբառներ գիտեն **աղունիկ** ձևը, որ **աղավնի** բարբառ բառի աղավաղությունը և միառժամայն նրա փաղաքչական ձևն է:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԽՈՍՔԵՐ

Այս անվան տակ ուզում եմ հավաքել մի խումբ ձևեր, որոնք արդյունք են ժողովրդական ստեղծագործությունների: Այսպես՝ զվարճալի դարձվածներ, պատկերավոր բացատրություններ, առածներ, նույնիսկ առակներ և այլն: Այս բոլորը նյութ են կազմում ազգագրության, հատկապես՝ ֆոլկլորի: Նրանք խոսակցության մեջ հիշատակվում են մե՛րթ իբրև զվարճալիք, մե՛րթ իբրև օրինակ, մե՛րթ իբրև սրախոսություն կամ սրամտություն, որով համեմում են խոսակցությունը:

Ժողովրդական ձևերի առաջին և գլխավոր հատկանիշը հանգավորությունն է: Նույնիսկ ամենակարճ մի խոսքի մեջ, որ երկու բառից է բաղկացած, ժողովուրդը գիտե ստեղծել այնպիսի հանգավոր ձևեր, որ ամենամեծ բանաստեղծի էլ նախանձր պիտի շարժեր: Հանգավորության հետ համընթաց և անբաժան չէ դարձվածի կարճությունը, որով ամփոփվում է մի իմաստուն միտք առանց երկարաբանության: Ինչ կա ավելի կարճ, ավելի արագ ու ավելի հանգավոր, քան հետևյալ փշրանքը, որ միայն 4 բառից է բաղկացած.

Տոտիկ, տոտիկ, գյուղն է մոտիկ:

Նորանից տարբեր չէ ուսերեն ծանոթ առածը՝

Тыше едешь, дальше будешь.

Երկուսի էլ նպատակը աճապարանքի դատապարտությունն է, ուսերեն առածը ենթադրում է ձիով ճամփորդությունը, և այս շատ պատշաճ է Ռուսաստանի նման ընդարձակածավալ մի երկրի համար, ուր գյուղերը իրարից հեռու են և իրարից անջատված են լայն հողամասերով: Իսկ հայկական առածը ենթադրում է մարդու կամ թերևս նաև էջի տոտիկ-տոտիկ գնացքը՝ հասնելու համար հեռավոր գյուղը:

Նույն առածի միտքը (այն է՝ աճապարանքի դատապարտությունը) գտնում ենք նաև ուրիշ զանազան առածների մեջ, որոնց ոչ մեկը, սակայն, չի հասնում նախորդ երկուսի սեղմությանը, արվեստին և պատկերավորությանը, ինչպես.

Շտապողը շուտ չի հասնիլ:

Վոազողին տղա չի լինիլ:

Կամաց գնա, որ շուտ հասնես:

Поспешишь, людей насмешишь,

արար. el- cajeletu min eš-šeytāni «Աճապարելը սատանայից է»:

Առածները, ինչպես և առակները, միջազգային բնույթ են կրում. միևնույն առածը կամ առակը կարելի է գտնել զանազան ազգերի մեջ: Օրինակ՝ «սարը սարին չի հանդիպի, մարդը մարդուն կհանդիպի» առակը գտնում ենք հայերեն, ուսերեն, տաճկերեն (dağ dağa qavusmaz, insan insana qavuşur), պարսկերեն (kuh be-kuh ne miresed, adem be-adem mi resed), նաև իտալերեն:

Ո՞վ է այսինչ առածի կամ առակի հեղինակը. անշուշտ մի անձ է, բայց անհնարին է գտնել այն: Իհարկե հեղինակներ շատ են եղած, բայց ժողովուրդը ով գիտե որքան է մաղել, ավելորդները և անհաջողները լռության է մատնել, լավագույնները, գուցե հետզհետե սրբազրելով, կյանքի է կոչել և գործածական է դարձրել: Այսպիսով՝ հեղինակը դարձել է վերջիվերջո ժողովուրդը և ոչ թե անհատը:

Ազգագրական գիտությունն է պատկանում որոնել առակների ծագումը: Մենք այստեղ նրանց մասին այլևս չենք խոսի, բայց առածներն էլ, անշուշտ, սկիզբ են առել այս կամ այն լեզվի մեջ և ապա թարգմանաբար անցել ուրիշ լեզվի կամ լեզուների: Նախատիպը գտնելու համար այստեղ էլ ընդհանրապես հանգն է

որոշիչ:

Հանգը կարող է լինել թե վերջից և թե առջևից, կամ նաև՝ երկու կողմից: Երբ առաձն ասում է սքանչելի արվեստով՝

Սևին սապոնն ինչ անե,

Խևին խրատն ինչ անե,

այստեղ ոչ միայն կրկնվում է «ինչ անե» հանգը երկու տողերի ծայրերին, այլև տողերի սկզբից՝ սևին ու խևին, բայց նաև՝ սևի հետ սապոն և խևի հետ խրատ, որոնք առաջին բառի նախաձայնն են արձագանքում:

Այս առաձի պարսկերենը հետևյալ ձևն ունի. zengi be susten sefid ne seved «խափշիկը լվալով սպիտակ չի լինիլ»:

Պարզ է, որ հայերեն առաձն իր ճոխ հանգերով նախատիպ լինելու երաշխիքն ունի, քանի որ պարսկերենը ոչ մի հանգ չունի:

Սակայն նույն առաձի ուսերենն էլ լավ հանգավոր ձև ունի.

ԿԵՐՈՂՈ ՅՈՒՆ ԲՈՒՆ ԿԵ ԴՈՄՈԵՄԻՅ ԴՈ ԵՆԱ.

Հայերեն առաձը, որ գոյություն ունի արևմտահայոց մեջ, չի կարող ուսերենինից թարգմանված լինել, ուստի երկուսը իրարից անկախ են:

Այստեղ տալիս եմ մի քանի այլ առաձներ էլ՝ ընտրելով միայն հանգավորները:

Գեղ կանգնի՝ գերան կկտորի:

Տունը չունի տաք ապուր, դուրսը կըլլայ էքապուր (-արար. Kabir

«մեծամեծ»):

Մարդ մարդու քահանա, մարդ մարդու սատանա:

Դուրսը քահանա, ներսը սատանա:

Երեխեն մահանա, մերը կշտանա:

Ասեմ՝ գեչ եմ, չասեմ՝ էչ եմ:

Էչն ինչ գիտե նուշը, կերթա կկրծե փուշը:

Համբերե, պապան բան բերե:

Ես աղա, դուն աղա, մեր ջաղացքը ով աղա:

Որդիք չեղաք, որդունք եղաք:

Ունիս՝ տուն ես, չունիս՝ չուն ես:

Խաչ չէ հանիր, չէ հանիր, հանիր է նե՝ աչքն է հանիր:

Մեկը լավ է, երկուքը բավ է, երեքը ցավ է. այս առաձի թրք. ձևն է՝ biri yarar, ikisi qarar. Թրքերենը շատ լավ հանգ ունի, հայերենն էլ լավ հանգավոր է, բայց որովհետև ժողովրդի մեջ բավ է ձևը գործածական չէ, ուստի ենթադրում եմ, որ թուրքերենից նոր թարգմանություն է՝ գրագետների ձեռքով կազմված:

Ա Ռ Ա Մ

Երբեմն մի պարզ առաձը մի ամբողջ առակի համառոտությունն է:

Մեկը գնացել է չուկա, մեղր և չամիչ է գնել, մինչև տուն հասնելը մեկ մատ մեղր, մեկ հատ չամիչ ուտելով շարունակ, երբ տուն է հասել, նկատել է, որ բան չի մնացել: Այս ամբողջ պատմությունը ամփոփված է հետևյալ առակի մեջ.

Պլ. Հատ-Հատ չամիչիկ,

Մատ-մատ մեղրիկ,

Տուն եկանք դարտակիր:

Երևան. նորահարսին առաջարկել են մի բան կարել, հարսը չգիտե կարել, բայց իր տգիտությունը ծածկելու համար ասում է.

– Հորանց տան ասեղը չէ:

Սրանով իր տգիտությունը ուզում է ծածկել, իբր թե՛ եթե հորանց տան ասեղը լիներ, պիտի կարողանար կարել:

Փոշտալու ժամանակ սովորություն է փշտացողին ասել՝ **առողջություն, бУДЬТЕ ЗДОРОВЫ**, նույն բարեմաղթությունը կատարելու համար ֆրանսիացիները ասում են՝ *à vos souhaits*.

Բացի բարդ և ածանց բառերից ժողովուրդը գիտե նաև խոսակցության մեջ գործածել հարմարավոր առածներ: Դրանք բացի այն, որ խոսքին տալիս են առանձին պատկերավորություն, նպաստում են նաև խոսքը հաստատելու:

Հայերեն առածների մեծագույն հավաքածուն կազմել է Արամ Ղանալանյանը՝ Ժրաջան, վաստակավոր բանահավաքն ու ազգագրագետը: Այդ հավաքածուն ունի 35.000 առած, առանց հաշվելու ամեն մի առածի մինչև տասը տարբերակները:

Բացի Հայկական առածներից, ժողովուրդը գիտե գործածել նաև թուրքերեն առածներ:

Թուրքերեն առածների մեծ ու փոքր ժողովածուներ անշուշտ կան, բայց դրանք ինձ ծանոթ չեն, ուստի չեմ կարող նրանց թվի մասին խոսել: Ենթադրվում է, թե նրանց թիվը չափազանց մեծ է, բայց այդ հաստատելու համար իրական փաստ է հարկավոր, մանավանդ, երբ այժմ գիտենք, որ Հայերեն առածների թիվը հասնում է 40.000-ի: Թուրքերեն առածները շատ են հարգված մեղանում: Նրանց մասին նույնիսկ կա Հայերեն այսպիսի առած. «Թուրքն անիծած, խոսքն օրհնած»: Երբ մեկը իր խոսակցության ժամանակ ուզում է մեջ բերել թուրքերեն մի առած, նախ այս առածն է ասում:

Ուսումնասիրություններ չլինելու պատճառով չենք կարող ասել, թե Հայերեն և թուրքերեն համապատասխան առածներից ո՞րն է նախնականը, այսինքն՝ հայերենն է թուրքերենից թարգմանված, թե ընդհակառակը: Այս հարցը դեռ քննելի է:

Սակայն ինչ էլ որ լինի, ես հաստատ համոզված եմ, որ թուրքերեն առածների մի մասը անպատճառ հայ մտքի հորինվածք է, այսինքն՝ հեղինակը հայ է, որ թուրքերենը գործածել է իբրև Արևելքի միջազգային լեզու: Իմ այս ասածը ապացուցելու համար տալիս եմ հետևյալ պատճառաբանությունը:

Կան թուրքերեն առածներ, որ հայերեն բառերով են և հայերեն իմացող մարդու ձեռքով շինված բառախաղ, օրինակ՝

Հունվար unən var ?

փետրվար petin var ?

մարտ martəm č əxdi, dardəm č əxdi.

Այս առածները հայտնի կերպով կազմված են հայերենի վրայից: Հունվար, փետրվար, մարտ հայերեն ամսանուններ են. unən var ? նշանակում է «այսօր ունի՞ս», petin var ? ոչ միայն կազմված է հայերեն **փէտ** բառից, այլև ամբողջը թուրքերեն նշանակում է «փայտ ունի՞ս»: Իսկ երրորդ առածը ամբողջովին թուրքերեն է և նշանակում է «մարտս գնաց, դարդս գնաց»: Երեքն էլ բառախաղով

կազմված են հունվար և սո «այլուր», փետրվար և փէտ, մարտ և dard «ցավ» բառերից:

Պոլսում կա տաճկերեն մի առած՝ górqma qəšan yarəsəndan, qorq abrilin besinden «մի վախնար ձմեռվա կեսից, վախեցիր ապրիլի հինգից»: Այստեղ, թեև ամբողջ առածը թուրքերեն է, բայց ապրիլ ամսանունը հայերեն է, այն էլ՝ արևմրտյան հնչումով հնչված abril **աբրիլ**, մինչդեռ համապատասխան ամիսը թուրքերեն կոչվում է nišan.

Թուրքերը ապրիլ չեն գործածում և եթե գործածեին էլ, պիտի ասեին ֆրանսերեն ձևով՝ avril:

Համբարձման վիճակի երգերը ամեն տեղ հայերեն են, բայց Պոլսում թուրքերեն են առանց բացառություն: Չգիտեմ, թե Տաճկաստանի թուրքերն էլ վիճակի երգեր ունեն, թե չէ: Բայց կա թուրքերեն վիճակի երգերի մեջ մի տուն Քրիստոսի անունով.

Փէչկիր-փէչկիր իւթինէ,

Փէչկիր տիգիւմ իւթինէ,

Օթուրմըղ եազը եազար

Քրիստոսըն էչկինէ:

Թրգմ. «Սրբիչը սրբիչի վրա,

Սրբիչը ծունկիս վրա,

Նստեր է գիր կգրե

Քրիստոսի սիրուն»:

Այս երգի հեղինակը անշուշտ հայ է, որովհետև քրիստոնյա թուրք չկա, հետևաբար և վիճակի երգերը բոլորն էլ կարող են կազմված լինել հայերի ձեռքերով:

Ամբողջ Տաճկաստանում, ինչպես և Կովկասում, բոլոր կերակուրների անունները ընդհանրապես թուրքերեն են: Բայց Պոլսում բոլոր խոհարարները հայ են, հատկապես փաշաների և բոլոր մեծամեծների տնային խոհարարները վանեցի հայեր են, ուրեմն և բոլոր տեսակի կերակուրների անունները, եթե հայերեն չեն, պետք է ենթադրել, թե հայերի ձեռքով կազմված թուրքերեն է:

1912 թվին Պոլիս էի գնացել և այնտեղ մի թուրք անուշարարից լսեցի հայերեն **Թերթ** բառը (իբր խմորեղենի **թերթ**): Երբ զարմանք հայտնեցի, թե ինչու հայերեն բառ եք գործածում, պատասխանեցին, թե «հմի թուրքերը հայերեն **թերթ** բառն են ընդունել»:

ԱՍԱՑՎԱԾՔ

Ասացվածքները ապրում են շատ երկար, նույնիսկ մնում են դեռ, երբ պայմաններն ու միջավայրը բոլորովին փոխվում է: Պոլսում մնում է դեռ «վերի արտի ցորենն ես» ասացվածքը, որ Հայաստանում շատ սովորական է և նշանակում է «դու ի՞նչ առավելություն ունես ուրիշների վրա»: Հայաստանում, ուր ցորենի արտեր շատ կան, և ուր գյուղը վերի թաղում ուրիշ արտ և ներքի թաղում ուրիշ արտ ունի, կարող է ունենալ այսպիսի առած, իսկ Պոլսում ոչ արտ կա, ոչ ցորեն են ցանում, և ոչ էլ վերի արտի ցորեն կա:

Գագրիում համչենցիք գործածում էին **արազ** բառը «հեղեղ» իմաստով, մինչ-

դեռ այդ բառը Հայաստանի Արաքս գետն է, ուր համչենցիք ապրում էին շատ դարեր առաջ:

ՀՈՄԱՆԻՇՆԵՐ

Հոմանիչ ասելով հասկանում ենք այն բառերը, որոնք ունեն միևնույն նշանակությունը: Այսպես՝ **դեղարան** և **դեղատուն** հոմանիչներ են, որովհետև երկուսն էլ ճիշտ նշանակում են այն խանութը, ուր դեղեր են պատրաստում և ծախում:

Այս նկատողությունը թե ճիշտ է և թե սխալ:

Եթե առնենք որևէ լեզու իր բնական վիճակի մեջ, իրոք կտեսնենք, որ հոմանիչ չկա. բոլոր այն բառերը, որոնք հոմանիչ լինելու երևույթն ունեն, իրապես ներկայացնում են իրենց մեջ մի որևէ զանազանություն: Այսպես, հայերենի մեջ հոմանիչ ենք համարում ազի, դմակ, ձետ, տտուն բառերը, որոնց բոլորն էլ պոչ իմաստն ունեն: Բայց եթե խորը քննենք, կտեսնենք, որ անկարելի է մին մյուսի տեղ գործածել: Այսպես, կարելի չէ ասել **ձիի դմակը կամ ոչխարի տտունը** և կամ՝ **թռչունի ձետը**, այլ **ազի** հատկացնում ենք ձիի, էջի, կովի, եզան համար, **դմակ՝** ոչխարի համար, **ձետ՝** աղվեսի կամ շան համար, **տտուն՝** թռչունի, ձկան կամ օձի համար: Գործածություն այս զանազանությունը կամայական չէ: Կարևոր է, արդյո՞ք, հոմանիչների գոյությունը լեզվի մեջ, թե չէ: Այս մասին երկու կարծիք կա, մին՝ դրական, մյուսը՝ բացասական:

Ոմանք հոմանիչները համարում են լեզվի հարստությունը: Մարդկային միտքը գիտե՞ զանազանել գաղափարի կամ առարկայի զանազան երանգներ, որքան միտքը ավելի զարգացած է, ավելի էլ ընդունակ է ըմբռնելու այդ երանգները և լեզուն, որ մտքի արտահայտիչն է, եթե ունի հատուկ բառեր այդ երանգները բացատրելու համար, բնականաբար ավելի զարգացած պիտի համարվի: Այսպիսով հոմանիչները լեզվի զարգացման արտաքին նշաններն են, ուրեմն և որքան շատ է լեզվի մեջ հոմանիչների թիվը, այնքան էլ զարգացած է լեզուն:

Ընդհակառակը, ուրիշները կարծում են, թե հոմանիչը ավելորդ ծանրաբեռնություն է լեզվի համար: Եթե բառը ստեղծված է մի որևէ միտք արտահայտելու համար և միայն այդ միտքը արտահայտելու համար, ուստի և երկու բառ միևնույն նպատակի համար ավելորդ է:

Ճիշտ են կարծել, թե մարդկային միտքը ընդունակ է ըմբռնելու առարկայի բոլոր երանգները և եթե ըմբռնում է, միայն համեմատաբար և հարաբերաբար: Օրինակ, ջրի բարեխառնության 0 աստիճանից մինչև 100° կա 101 երանգ, առանց հաշվելու անթիվ կոտորակները: Մարդ կարող է զանազանել, եթե իրար մոտ դնեն, 10° և 12° բարեխառնությունը, բայց առանձին, առանց համեմատության, այդ երկուսը միևնույնն է նրա համար: Դրա համար մարդկային լեզուն ունի **սառն**, **զոլ**, **տաք** և **եռման** բառերը միայն և մյուս աստիճանների համար պիտի ասե՞ համեմատական ձևով՝ **շատ սառն**, **քիչ տաք**, **շատ տաք**, **բավական տաք** և այլն, առանց որոշ բառերի:

Մեկնելով այս դատողություններից՝ շատ գիտուններ ընդունում են, որ որևէ լեզվի մեջ հոմանիչ չկա:

Կենդանաբանությունը տալիս է մեզ այս տարբեր գործածությունաց էական պատճառը. **ազի**ն երկար թերերով կամ մազերով կազմված պոչն է, **դմակը** լայն մսի կտոր է, **ձետը** բրդե կազմված պոչն է՝ մեջը աճառային մասերով, **տտունը** մարմնի անբաժան շարունակությունը կազմող ոսկոր է կամ փշե պոչն է:

Իսկ **ի՞նչ է պոչը**: Պոչը ընդհանուր անունն է, որ հավասարապես գործածական է բոլոր տեսակների համար էլ:

Բայց մյուս կողմից ունենք ուրիշ բառեր, որոնց համար որևէ տարբերություն չենք տեսնում. այսպես են, **օրինակ**, **պարզև**, **ընծա**, **նվեր**, **ձոն**, **ձիր** (հատկապես՝ առաջին երեքը): Հավասարապես կարող ենք ասել՝ «այս գիրքը ուղարկում եմ քեզ իբրև ընծա կամ իբրև նվեր»: Բայց արդյո՞ք այսպես էր նաև հին ժամանակ, երբ ընկերական հարաբերությունները ավելի չեչտված էին, քան հիմա:

Այս օրինակից մենք կարող ենք հետևեցնել, թե հոմանիչներն էլ իրենց կյանքն ունեն, մի ժամանակ կարիք է զգացվել զանազան նրբությունները որոշելու համար տարբեր բառեր հորինել: Ժամանակի փոփոխությամբ ավելորդ են համարել այդ նրբությունները, հոմանիչները հետզհետե դարձել են իրապես հոմանիչ և այն ժամանակ իբրև ավելորդություն սկսել են կորցնել իրենց գոյություն իրավունքը: Ոմանք իբրև հնություն մնացորդ շարունակվում են դեռ ապրել, ուրիշները բոլորովին ջնջվել են: Ազի, ձետ, դմակ, տտուն, պոչ բառերի տարբերությունը մեզ համար այլևս ավելորդ է, և չգիտենք էլ: Պոչ բառը իբրև ընդհանուր գաղափար հաղթել է բոլորին: Այսպես՝ **ազի**, **ձետ** և **տտուն** բառերը բոլորովին ջնջվել են, **տտուն** (տուտ) գոյություն ունի միայն «ծայր» իմաստով, իսկ **դմակ**-ը անաղարտ մնում է, որովհետև մինչև այժմ էլ մեր տնտեսության մեջ առանձին կարևոր նշանակություն ունի ոչխարի դմակը, որի հալած կտորտանքների համար էլ ստեղծել ենք **խարխազի** կամ **խարխնծի** բառը:

Նույն բանն է նաև **պարզև**, **ընծա**, **նվեր**, **ձոն**, **ձիր** բառերի համար, որոնցից **ձիր**-ը բոլորովին ջնջված է, **ձոն**-ը իբրև գրական ձև գործածվում է ուսումնականների շրջանում (գրքի **ձոն** և այլն), **ընծա** և **նվեր** բառերից առաջինը սովորական է արևելյան հայոց մեջ, իսկ երկրորդը՝ համարյա անգործածական. ընդհակառակը, արևմտյան հայոց մեջ երկրորդն է ավելի սովորական, իսկ առաջինը՝ անգործածական, **պարզև** բառը մոտավորապես «վարձատրություն» իմաստով կա դեռ՝ թեև նույնպես գրական շրջաններում միայն ամփոփված:

Հոմանիչների գոյությունը, ուրեմն, լեզվի մի նորագույն շրջանում մնացորդ է հնություն և դատապարտված է կորստի:

Հոմանիչները շատ անգամ արդյունք են ներքին կամ արտաքին փոխառություն. մի որևէ գավառ կարող է ունենալ մի որոշ բառ, որ տարբեր է ընդհանուր լեզվից: Հանգամանքների բերմամբ այդ բառը տարածվում և մտնում է ընդհանուր լեզվի մեջ. այստեղ սկսվում է հոմանիչը: Նույնպես մի օտար բառ՝ քաղաքական կամ քաղաքակրթական հանգամանքների բերմամբ կարող է թափանցել մի լեզվի մեջ և կազմել մի նոր հոմանիչ: Առաջին դեպքի համար իբրև օրինակ առնենք **աքաղաղ**, **աքլոր**, **որձակ** բառերը: Առաջինը ընդհանուր հայ ձևն էր, գավառական **աքլոր** ձևը եկավ ցցվեց նրա կողքին, իբրև գուտ հոմանիչ: Ղարաբաղի, Ագուլիսի և Սյունիքի ժողովուրդներն էլ ունեն **որձակ** ձևը, որ գործ են ածում առաջինի և երկրորդի հետ միասին, իբրև գուտ հոմանիչ: Մեր վերի օրինակի հա-

մար ունենք սառն, ցուրտ, պաղ – գոլ, արեգոլ, եղկ, գաղջ, եղմ – տաք, ջերմ – եռման, եփ հոմանիչները: Երկրորդ դեպքի համար օրինակները մեր լեզվի մեջ անթիվ են. **օձիք** բառի մոտ իջել չարվել են նախ թուրք. յախսա և հետո ոուս. վարատնիկ ձևերը, կրունկ բառի մոտ թուրք. դաբան և ոուս. կարլուկ և այլն: Այս պարզանների մեջ սովորաբար սկսվում է մրցումը, և վերջիվերջո մեկը կամ մյուսը ջնջվում է: Հոմանիչների գոյությունը թեև իրոք փաստ է, բայց ժամանակավոր է միայն, և նրանց ջնջումը՝ անխուսափելի:

Մեր արդի լեզվի մեջ հոմանիչները երբեմն առաջանում են բոլորովին արհեստական կերպով. մի որևէ նորակերտ բառ հորինելու ժամանակ մեկը առաջարկում է այսինչ ձևը, մյուսը՝ այնինչ ձևը. երկուսն էլ ընդունվում են լեզվի մեջ և մնում իբրև իսկական հոմանիչներ, մինչև որ ժամանակը մեկը կամ մյուսը վերջնականապես նվիրագործե և երկրորդը վերացնե գործածությունից: Այստեղ կարևոր դեր է խաղում մեր երկու հատվածների բաժանումը: Իբրև օրինակ հիշենք **դեղարան** և **դեղատուն** բառերը, որոնցից առաջինը արևմտյան հայոց նախասիրած ձևն է, երկրորդը՝ արևելյան հայոց:

Զարգացած լեզուների մեջ կան հոմանիչների բառարաններ, որոնց մեջ հավաքված, դասավորված են հոմանիչ բառերը և նրանց տարբերությունը նշանակված: Տարբերությունների մի խոշոր մասը անշուշտ գրագետների և ակադեմիկների հնարած բանն է, բայց արդեն մտած է գրական լեզվի մեջ: Մենք ոչ միայն ուսումնասիրած, որոշած և նվիրագործած չենք դեռ մեր բազմաթիվ հոմանիչների տարբերությունը, այլև նույնիսկ նրանց մի հասարակ հավաքածու չունենք: Այս աշխատությունը սպասում ենք մեր ապագա լեզվաբաններից*:

Հոմանիչներն երկու տեսակ են լինում.

1) Հոմանիչներ, որոնք բոլորովին տարբեր են, իսկ իմաստով հոմանիչ, ինչպես՝ **նվեր** և **ընծա**:

2) Հոմանիչներ, որոնք իմաստով նույնն են և կազմությամբ միայն տարբեր, իսկ իմաստով ներկայացնում են հայտնի տարբերություն, ինչպես՝ **դեղատուն** և **դեղարան**, **ընթերցատուն** և **ընթերցարան**, **պահանջկոտ** և **պահանջող**, **պահանջատեր**:

Մտածողություն, մտածություն, մտածմունք— առաջինը մտածելու պրոցեսն է, որի այս կամ այն ձևն է մտածելակերպը, իսկ վերջինը՝ նրա արդյունքը. **դատողություն, դատաստան**— առաջինը պրոցեսն է, երկրորդը՝ արդյունքը:

Հոմանիչները, որպեսզի ապրեն, պետք ունեն իմաստի տարբերացման, օրինակ, **ՀՃ.**՝ թափիլ «լեցնել» և վէղ՛ել «թափել».

ՀՃ.՝ փճրճնչել «փոնչտալ՝ ոչխարի, այծի» և փճրճնչրդոլ՝ «մարդու».

ՀՃ.՝ բ՛էժնել «բաժնել, աղքատներին հաց են բաշխել» և գիսել «բաժնել, անջատել».

Հայ.՝ բուրել և հոտիլ (ն՝ լավ, ք՝ վատ), թեև հնապես երկուսն էլ միևնույն էին, ինչպես՝ բուրեն զանուշահոտություն, **Երգ.**, **Եր.**, **և.**, 13, Ելցէ շարաւ նորա, և

* Հ. Աճառյանի հանձնարարությամբ այդ գործը հաջողությամբ կատարեց նրա ասպիրանտ, այժմ բան. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր, գիտության վաստակավոր գործիչ Ա. Մ. Սուքիասյանը, որի հոմանիչների երկրորդ՝ «Հայոց լեզվի հոմանիչների բացատրական բառարանը» (Երևան, 2003, 1240 էջ, 130000 հոմանիչ բառ և դարձված) հրատարակվեց Գալուստ Գյուլբենկյան հիմնարկության բարձր Հովանավորությամբ և 2004 թ. արժանացավ ՀՀ նախագահի մրցանակին (**Ս. Գ.**):

բուրեսցէ Հոտ նորա, Յովել., բ., 20:

Սիր (ոուս.)՝ եվրոպական պանիր, իսկ պանիր (այսպես է թթր. և ոուս.)՝ «հայկական պանիր»:

Հոմանիչների մեջ տարբերացում՝

արքայութուն և թագավորութուն նույնն են, օր.,

Սպան գնա Տէր և դարձոյց զարքայութիւնն ի Դաւիթ (Նորագիւտ, Ա. Մնաց., ժ., 14, մյուսն ունի զթագաւորութիւն): Բայց հիմա **արքայութուն կնշանակե** «երկնից արքայութուն, դրախտ»:

Դարձուցանել զարքայութիւնն իշխանութեանն Շաւուղի (Ա. Մն. ժբ., 23, հին թրգմ.)՝ զարձուցանել զթագաւորութիւնն Սաուղայ):

Ըստ ձևի Հոմանիչ են՝

անհաս, չհաս, տհաս:

Սրանք տարբերացման օրենքով ստացել են առանձին իմաստ, մինչև իսկ իրար հակառակ իմաստ (անհաս – տհաս) և այս պատճառով էլ շարունակում են իրենց առանձին գոյութունը:

Լեզվի մեջ բացարձակ Հոմանիչներ կա՞ն, թե ոչ:

АННӨНКОВ անուով ոուս հեղինակը կազմել է մի բուսաբանական լավ բառարան: Նա տալիս է նախ բույսի գիտական (լատիներեն) անունը, ապա՝ նրա Հոմանիչները զանազան լեզուներով, որոնց մեջ կան ֆրանսերեն, ռուսերեն, վրացերեն և նույնիսկ հայերեն անուններ: Ռուսերեն Հոմանիչները շատ բազմաթիվ են ընդհանրապես, և նրանց կողքին գրված է այն գավառի անունը, ուր գործածական է այն բառը: Այս բանից մենք կարող ենք հետևեցնել երկու հետևյալ ճշմարտութունները:

1) Բացարձակ Հոմանիչներ, ուրեմն, կան լեզվի մեջ, բայց նրանք գոյութուն ունեն այս կամ այն բարբառում և հետևաբար մի ուրիշ բարբառում չկան:

2) Եթե Հոմանիչները միայն մի բարբառում են պահվել, ուրեմն մյուսներում ջնջվում են, ինչ որ նշանակում է, թե լեզվի մեջ բացարձակ Հոմանիչի գոյութունը ավելորդ է:

3) Հոմանիչները ըստ ընտրության կամ ըստ պատահման կարող են շարունակել իրենց գոյութունը այս կամ այն բարբառում, ինչ որ նշանակում է, թե նորից ջնջվում են մյուս բարբառներում:

Հին հնդեվրոպական լեզուների մեջ մեկ տարին ու մի քանի տարիներ տարբեր բառերով էին արտահայտվում: Այս մասին տե՛ս և ա՛ռ Արմ. բու. ամ և տարի. հայերեն էլ ունեինք տարի և ամ բառերը, որոնցից առաջինը նշանակում էր մեկ տարի, իսկ ամ՝ հոգնակի էր: Կարելի չէր ասել՝ բազում տարիս, այլ միայն՝ բազում ամս:

Ավելի ուշ այս երկու իմաստները շփոթվեցին. օրինակ՝ ասում ենք **ամ մի**, ի հինգետասներորդի **ամի** տէրութեանն Տիբերեայ կայսեր (Ղկ., գ. 1) (տասնհինգերորդ տարին մեկ տարի է): Վերջապես Հոմանիչներից մեկը կորավ և այժմ պահել ենք միայն տարի բառը:

Ցամէ եւս (Ղկ., ժգ, 9). նշ.՝ «մի տարի հետո»:

Բացի առանձին բառերից, ամբողջական նախադասութուններ էլ կարող են իրար Հոմանիչ լինել, օրինակ՝

Երբ ես անցնում էի.

Անցնելու ժամանակս.

Անցնելիս, որոնց վրա կարող ենք ավելացնել՝ արևմտահայ լեզվով՝

Անցնելու ատենս:

Լսել եմ, որ երբ **Հ. Եղ. Հիւրիմիզը** թարգմանեց և հրատարակեց ... չատեր չնորհավորել են նրան իր հաջող թարգմանություն համար: Նա պատասխանել է. «Ես կարող եմ թարգմանել այդ գիրքը ութ անգամ՝ տարբեր-տարբեր բառերով»: Այս խոսքը եթե մի կողմից ցույց է տալիս իր հայերենագիտության չափը, մյուս կողմից ցույց է տալիս, թե որքան հարուստ է հայ լեզուն հոմանիչ բառերով և բացատրություններով:

Հոմանիչների իմաստի տարբերությունը կախված է ոչ միայն բառից, այլ երբեմն էլ մասնիկից: Ով չգիտե քաղաքական և քաղաքային բառերի տարբերությունը: Առաջինը նշանակում է «պետական», այսինքն պետությունների կազմին վերաբերյալ, իսկ երկրորդը՝ մի որևէ քաղաքի ներքին կյանքին. օրինակ՝

Այս ամսաթերթը քաղաքական բաժին չունի:

Եվրոպայի քաղաքական կացությունը ծանր է:

Լրագրի այսօրվա համարում մի ընդարձակ քաղաքական հոդված կա:

Թատրոնը գտնվում է քաղաքային այգում:

Մեր քաղաքային շինարարությունը օրեցօր զարգանում է:

Քաղաքային կայարանը կիրակի փակ է լինում:

Հոմանիչներ են **տհաս, անհաս, չհաս, բայց երեքն էլ իրարից տարբեր են: Տհասը** այն պտուղն է կամ անձը, որ դեռ խակ է և հետո պիտի հասնի: **Անհասը** այն է, որին մարդկային միտքը չի հասնում, անհասանելի է: **Չհասը** այն անձն է, որ ամուսնական օրենքի համաձայն իրավունք չունի ամուսնանալու իր մի ազգականի հետ: Սրանից դուրս կան նաև՝ **թերահաս, վաղահաս, և եթե կարիք լիներ, կարելի էր կազմել նաև ապահաս, ինչպես ունենք՝ ապաժաման** (չժամանած, չհասած, հետ մնացած). օրինակ՝ ապաժաման լաւից եղեալ (Մագիստրոս):

Լեզուներ կան, որոնք միևնույն բայի համար զանազան բառեր են հատկացրած՝ նայելով, թե այդ բայը ինչ գոյականի հետ պիտի կապվի: Օրինակ՝ հընդկական naga լեզվում «լուալ» բայի հոմանիչներն են.

ephyopala լվալ ընդհանրապես,

etsiala -»- շորեր,

süala -»- պնակներ,

myuala -»- երեսը,

phiala -»- ոտները,

ntsakala -»- ձեռները:

(Mills, էջ 219)

ՀՈՄԱՆԻՇՆԵՐԻ ՇԱՐՔԵՐ

Ծանոթ, քաջածանոթ, տեղյակ, լավատեղյակ, հմուտ, խորահմուտ, ներհուն, գիտուն, գիտնական, ուսումնական, ուսյալ:

Խնդրել, աղաչել, աղերսել, պաղատել, թախանձել, գվո. գերկուկնալ:

Ռուս. просить, умолять:

Ռուս. տիպո, գարյաչի, ժարկը:

Հայ. միայն տաք (եռման, վառման, շոգ), ԶԹ. շոգ:

Յուրահատուկ, յուրատեսակ, առանձնահատուկ, սեփական, աշոգի, առաչոգ (տե՛ս Արմ. բռ., Ա.):

Ուր որ հոմանիչներ կան, լեզուները աշխատում են տարբերել նրանք իմաստի որևէ երանգով: Այնպիսի սովորական մի բառ, ինչպես է «երկրորդ» դասականը, ֆրանսերենում ունի երկու հոմանիչ՝ second, deuxième: Ըստ երևույթին կարելի չպիտի լիներ այսպիսի հասարակ իմաստով մի բառի մեջ որևէ երանգ մտցնել, բայց լեզուն կարելի է համարել դեռևս առաջինի տակ «երկրորդ և վերջին» իմաստը, իսկ երկրորդի՝ երկրորդ (բայց չարունակելի), օրինակ՝ Pour la seconde fois de la soirée, pour la deuxième fois de sa vie.

Երևույթը երկրորդն էր թե այդ երեկո և թե ամբողջ իր կյանքում. բայց որովհետև այդ երեկոյին այլևս տեղի չունեցավ, ուրեմն երկրորդն ու վերջինն էր (seconde), բայց որովհետև կյանքում մի որևէ ուրիշ անգամ էլ պիտի պատահեր, ուստի երկրորդ և չարունակելի (deuxième) էր: Բառարանը եթե միայն երկու հատոր է, երկրորդ հատորը կոչվում է seconde, իսկ եթե երրորդ հատոր էլ ունի, կոչվում է deuxième.

Հայերենում ունենք սանդ, որի վրա եկավ ավելացավ պրս. հավան: Պոլսի հայոց բարբառում սանդ-ը տեղի տվեց օտարին և ջնջվեց, իսկ Կովկասի հայոց բարբառում, երկուսն էլ մնալով, կարիք եղավ տարբերակում մտցնելու: Սանդ-ը վերապահվեց խոշոր քարե սանդիին, որի մեջ ծեծում են մեծ քանակությամբ բաներ (ցորեն, ձավար, աղ), իսկ հավան-ը (արտասանվում է հավանդ) գործածվում է փոքր, առձեռն սանդ իմաստով, որի մեջ ծեծում են քիչ քանակությամբ բաներ: Հմմտ. սեր և դայմադ:

Լինում են դեպքեր, երբ օտար փոխառյալ բառը բնիկ բառի հետ կցված միասին է գործածվում. օրինակ՝ ինդոնեզյան լեզուների մեջ սանակրիտ կամ պարսիկ փոխառությունները՝ բնիկ մալայան բառերի հետ, ինչպես մալայերեն՝ jawhar-manikam «ջոկատ» բառի առաջին մասը պարսիկ է, երկրորդը՝ նույնի մալայան հոմանիչը:

Նոր Նախիջևանում՝ հայերեն շուտ մը թեզ, առաջինը՝ հայերեն, երկրորդը՝ թուրքերեն*:

ՀԱՄԱՆՈՒՆ

Հոմանիչի հակառակ երևույթն է համանունը. առաջինը ցույց է տալիս երկու կամ ավելի բառեր, որոնք միևնույն իմաստն ունեն, երկրորդը ցույց է տալիս երկու կամ ավելի տարբեր իմաստներ, որոնք միևնույն բառն ունեն, այսպես՝

հարկ – յարկ,

հոտ – յոտ,

պառկացնել – բարկացնել,

եզիպտացորեն – եզիպտացերեն
 փղշտացի – փոշտացի
 յաղթեցի – ախտեցի
 տան դուռ – դանդուռ
 համառոտ – յամառոտ
 անմեռուկ – անմոռուկ**:

ՓՈՒՍՈՒՑԱԼ ԲԱՌԵՐ

Գիտենք, որ փոխառյալ բառերը երկու տեսակ են՝ ժողովրդական և գրական, կամ այլ տեսակներով նայած՝ ուղղակի կամ անուղղակի:

Ինչ տեսակ էլ լինեն, փոխառյալ բառերը փոխառու լեզվի մեջ կրում են զանազան ձայնափոխություններ՝ հարմարվելու համար այդ լեզվի պահանջներին:

Ժողովրդական փոխառությունների մեջ, եթե փոխատուն ներկայացնում է այնպիսի ձայներ, որոնք չկան փոխառու լեզվի մեջ, վերածվում են համապատասխան մի ծանոթ և սովորական հնչման: Այսպես՝ իտալ. և իսպան. բառերը անցնելով ֆրանսերենին, իրենց չ, յ, չ, y ձայները վերածել են Ֆ, շ, s, z, այսպես նաև հայերեն բառերը փոխ առնվելով թուրքերենի մեջ՝ ձ, ծ, ց վերածվել են z, s:

Ռուսերեն փափուկ ձայները, չգտնվելով հայերենի մեջ, վերածվում են սովորական ձևի, ինչպես՝ վալս (և ոչ վալսա, որ հայերեն չէ), բալչեիկ (և ոչ բայլչեիկ):

Նույնպես, եթե փոխատու լեզուն ունի այնպիսի բարդ ձայնավորներ, որոնք հակառակ են փոխառու լեզվի ոգուն, ջնջվում կամ պարզվում են, այսպես՝ գերմ. landsknecht, անգլ. biffeck վերածվել են ֆրանս. lansquenet, biffeck.

Շեշտի կողմից էլ կատարվում են հարմարեցումներ, եթե փոխատու լեզվի և փոխառու լեզվի շեշտադրությունը սխալմամբ մեջ կա հիմնական տարբերություն: Այսպես, եթե փոխառու լեզուն ունի շարժական շեշտ, իսկ փոխատուն վերջավանկի վրա շեշտ, փոխառու լեզուն կամ անփոփոխ պահում է փոխատուի վերջավանկի շեշտը և կամ տեղափոխում նախորդ վանկերի վրա, ինչպես՝ ֆրանսերեն lieutenant «տեղակալ» > գերմաներեն leutnant, անգլերեն lieutenant > ռուսերեն лейтенант, բայց ֆրանսերեն machine > անգլերեն machine, գերմաներեն Machine, ռուսերեն машина:

Եթե փոխառու լեզուն ունի վերջավանկի վրա շեշտ, իսկ փոխատուն շարժական շեշտ, կամ փոխատուի շեշտը փոխադրվում է վերջավանկի վրա և կամ, ձայնավորի ջնջումով, շեշտը պահվում է այն տեղում, բայց դարձվում է վերջավանկ:

Օրինակ՝ իտալ. soldato > ֆրանս. soldato,

իտալ. gazzetta > ֆրանս. gazette և թրք. Կazeta:

Գրական փոխառությունները շատ ավելի հավատարիմ են լինում մայր ձևին. այստեղ պահվում է տառ առ տառ փոխատու ձևը, սովորական տառադարձություններ, միայն շեշտվում և կարդացվում է փոխառու լեզվի օրենքներով՝ հաճախ

* Երկրի վրա տեղ կա, որ գետինը մեղի համար բանջեր չի բուսցնէ. թրք. երեքն էլ (բէր) կլինի (Այտրն., Քնն. քեր., 272):
 Ես աս ալ ունիմ որ կը վառիմ ու չեմ էրիբ (անդ, էջ 272):

հանմաք հանմաք

** Բերված են և՛ համանուն, և՛ հարանուն բառերի օրինակներ (Ս. Գ.):

ավելացնելով համապատասխան մի վերջավորություն, որ հատուկ է փոխառու լեզվին, ինչպես՝ *ռեվոլվեր* (revolver), *վագոն* (wagon), *բրավո* (bravo), *բիսիկլետ* (bicyclette) և այլն:

Իրենց այդ հատկություններով գրական փոխառությունները լեզվի մեջ չուտ են ճանաչվում, իսկ ժողովրդական փոխառությունները այնպես են կոկվում, հարմարվում նոր լեզվի կաղապարի վրա, որ անկարելի է լինում նրանց օտար լինելը ճանաչել: Որքան ժամանակ հայերենի իրանական փոխառությունները բնիկ են կարծվել, և այսօր էլ դեռ կան բառեր, որոնց համար գիտությունը դեռ չի կարողանում վճիռ տալ՝ հայ են, թե իրանական:

Թեև փոխառյալ բառերը լեզվից լեզու անցնելով պարտադիր կարգով պետք է կրեն որոշ ձայնական փոփոխություններ, բայց շատ դեպքեր էլ կան, երբ՝ 1) փոխառյալ բառը փոխ առնող լեզվի մեջ ավելի հարազատ ձևով է պահված, քան փոխատու լեզվում. 2) նույնիսկ ջնջված է փոխատու լեզվի մեջ, իսկ փոխառու լեզվի մեջ մնում է կենդանի:

Երկրորդ երևույթի համար օրինակներ: Ֆրանս. *pomme d'or*-ը (բառացի «ոսկի խնձոր») այն հանրաձայնությամբ բույսն է, որ փոխառությամբ դարձավ ռուս. *ПОММ-ДОР*, հայերենի մեջ էլ գործածական դարձավ **պամադոր**, **պամիդոր** ձևով: Նոր ֆրանսերեն բառը արևմտահայերը թարգմանելով կազմել էին **ոսկիխնձոր**, բայց հետո, զավառական բարբառում գտնելով **լուլիկ**, ընդհանուր գործածական դարձրին առաջինի փոխարեն:

Սակայն ֆրանս. *pomme d'or* այժմ բոլորովին ջնջված է լեզվից:

Ռուսերենում կան *нужник* և *заход* բառերը, երկուսն էլ «արտաքնոց» իմաստով: Երկուսն էլ ունի *Даль*-ի բառարանը, *Ушаков*-ի բառարանը գիտե միայն *нужник* և չունի *заход*: Այժմ այս երկու բառերն էլ ջնջված են ռուսերենից, և նրանց փոխարեն տարածված է *уборная*: Հայերեն բարբառներում գործածական է սակայն զախոզ «արտաքնոց» բառը, ինչպես՝ *Ղարաբազ* և *Մեղրի*:

Փոխառյալ բառերի սխալ թարգմանություն: Պրս. *sū* նշանակում է «կողմ» որից կազմված է *č ārsū* «չուկա, վաճառանոց» (խաչաձև փողոցի վրա գտնվելով՝ որս կողմ ունենալու պատճառով, որից ժողովրդական **չարչի**): Այս բառից թրք. փոխառությամբ կազմվել է *sularənda* «կողմերը», բայց որովհետև թրք. *su* նշանակում է նաև «ջուր» (գրվում է *sū*), ուստի ժողովուրդը, չփոթելով իրար հետ, կազմել է **ջրերը** «կողմերը, շուրջ, մոտավորապես», օրինակ, ժամը երեքին ջուրերը (միայն ժամանակի համար է ասվում):

Ֆրանսերենում կար *surtout* «սովորական շորերի վրայից հագնելու հատուկ սև շոր»: Այս բառը փոխառյալ է նաև ռուսերենում *сюртук* ձևով և նույն նշանակությամբ, որից նաև հայերեն **սերտուկ**: Ֆրանսերենում հին բառը գործածությունից ընկավ, և նրա տեղ եկավ *pardessus*, սակայն ռուսերենում ավելի երկար շարունակեց իր գոյությունը, մինչև որ շորի գործածությունը վերանայով (սև շոր, պոչավոր վերարկու), բառն էլ հետը ջնջվեց: Պետք չէ կարծել, թե ամեն օտար փոխառություն ուժեղի ազդեցություն արդյունքն է: Երբեմն էլ հոգեբանական պատճառները գալիս միանում են սրան: Մարդիկ փնտրում են հնացած, թուլացած, սովորական դարձած տկար բառերի փոխարեն մի ուժեղ բառ գործածել: Լեզվի մեջ գործածված ամենօրյա բառերը թույլ են համարվում. այս

պատճառով էլ կամ դիմում են հին (գրաբար) մոտացված մի արտահայտություն, կամ (ավելի ճիշտ մի միջոց)՝ օտար բառի փոխառություն: Օրինակ՝ նկատված է, որ նյութական ու բարոյական պակասությունն նշանակող բառերը լեզվից լեզու ճամփորդում են: Եվրոպայում անգլերեն, ֆրանսերեն, իտալերեն ու գերմաներեն այս կարգի բառերը իրարից են փոխ առնվել, նույնպես նաև մեր մեջ: Օրինակ թրքերեն ախմախ, սարսախ, շաշ, հայվան և այլն բառերը ավելի ուժեղ են թվացել, հատկապես իրենց նոր փոխառելու ժամանակ, քան նրանց համապատասխան բնիկ բառերը: Այժմ էլ նախատողը ավելի ազդեցություն գործած է կարծում, երբ գործածում է ուս. միրզավեց, պաղլեց, սվոլիչ և այլն բառերը, որոնց արժեքը ճիշտ չգիտես և հաճախ նշանակություն խորն էլ չի թափանցում, քան եթե գործածեր նրանց համարժեք դանազան բառեր:

ՄԻՋԱԶԳԱՑԻՆ ԲԱՌԵՐ

Միջազգային բառեր ասելով պիտի հասկանայինք այն բառերը, որոնց հորինման համար մասնակցել են բոլոր ազգերը կամ գոնե՝ բազմաթիվ ազգեր: Այսպիսի երևույթ չկա դեռ աշխարհում, ուստի և իրապես միջազգային բառ չկա: Միջազգային կոչվելու իրավունք պիտի ունենային թերևս, օր., մայր, տուն, տասն և նման բառեր, որոնք գործածական են հարյուրավոր լեզուների մեջ (հնդեվրոպական լեզվախումբ), բայց սրանք էլ ճիշտ նույն ձևով պահված չեն լեզվից լեզու, և նրանց հորինողները ոչ թե այդ դանազան ազգերն են, այլ նրանց նախնիքը, որոնք հորինման ժամանակ մի միակ ազգ էին կազմում, ուստի սրանք էլ միջազգային չեն: Նրանք միջազգային են միայն լեզվաբանների համար և լեզվաբանական մտքով, այն էլ՝ որոշ աշխարհամասի համար:

Սովորական գործածություն մեջ միջազգային ասելով հասկացվում են այն բառերը, որոնք գործածական են բոլոր կամ բազմաթիվ լեզուների մեջ, միևնույն ձևով և միևնույն իմաստով: Այսպես. օրինակ, վազոն (չոգեկառքի) միջազգային բառ է:

Բոլոր «միջազգային» կոչված բառերը իրապես պատկանում են մի լեզվի, որից փոխառությամբ տարածվել են և տարածվում են ուրիշ լեզուների մեջ: Այսպես՝ վերոհիշյալ վազոն բառը անգլերեն է և նշանակում է պարզապես «բեռնասայլ»: Շոգեկառքի հնարիչները լինելով անգլիացիք՝ նրանց բառն էլ տարածվել է ամեն կողմ:

Ժողովուրդները չեն հետաքրքրվում բառի միջազգայնականությամբ: Եթե նրանք բառերը վերցնում են իրարից, ուրիշ շարժառիթ չունեն, եթե ոչ նվազագույն ճիգի օրենքը: Պատրաստ բառը աշխատանք չի պահանջում: Ընդհակառակը, «միջազգային» բառը, մտնելով դանազան ժողովուրդների մեջ, հենց որ առարկան շատ գործածական է դառնում, «միջազգային» բառն էլ հալվում է: Այսպես՝ ավտոմոբիլ բառը միջազգային էր, այժմ ֆրանսիացիք դարձրել են auto կամ voiture, անգլիացիք՝ moyor-car կամ car, ամերիկացիք՝ automobile կամ ford, գերմանացիք՝ Kraftwagen կամ wagen, դանիացիք՝ bil և այլն (BSL 33, № 100, էջ 115):

Ո՞ւր մնաց միջազգայնությունը՝ նույնիսկ երկու անգլիախոս ժողովուրդների միջև:

Բառերի միջազգայնությամբ հետաքրքրվում են միայն գիտնականները և մեկ

էլ՝ ընկերավարական գործիչները:

Պիտոնականները փնտրում են իրենց հեշտությունը: Անշուշտ դժվար է նրանց համար սովորել յուրաքանչյուր ազգի լեզվով ichtiologia, meteriologia և այլ բառեր: Մի ընդհանուր գիտական ձև փրկում է նրանց նեղությունից: Բայց նրանք իրենց սահմանափակ շահերի համար նկատի չեն առնում հասարակ ժողովրդի ահռելի բանակը, որ այդ «գիտական» բառերից ոչինչ չի հասկանում, բայց իսկույն, կամ քիչ մտածումով ըմբռնում է, երբ ասում են՝ հնէաբանություն, երևութաբանություն և այլն:

Փալով ընկերավարական գործիչներին, որոնք ավելի անկեղծ են, բխում են «ժողովուրդների շահերից», բայց սխալվում են, կարծելով, թե մի քանի, թեկուզ մի քանի հարյուր, այդպիսի գիտական բառերի միջազգայնացմամբ կարող է լեզուն միջազգային դառնալ:

ՆՈՐԱԿԵՐՏ ԲԱՌԵՐ

Այսպես ենք կոչում այն բառերը, որ 18-րդ դարից սկսած հնարեցին մեր հեղինակները՝ լրացնելու համար նոր կյանքի պահանջները և նրանցով հարստացրին հայ աշխարհիկ լեզուն: Հին Հայկազյան բառարանը, ինչպես և Նոր Հայկազյանը իրենց բառամթերքի մեջ չեն վերցրել այսպիսի բառեր: Բայց հենց Զախճախյան բառարանից սկսում են նորակերտ բառերը մուտք գործել աստղանիշ նշանով: Նույնը ավելի ընդարձակ չափով շարունակվում է Փեշտրմայճյանի բառարանում, որ և ընդհանուր սովորություն է դառնում այնուհետև բոլոր բառարանների համար:

Սոսքը, անշուշտ, հատկապես հայերեն բառարանների համար է (հայերենից հայերեն), իսկ երբ հարցը գալիս է օտար լեզուներից հայերեն բառարանների մասին, նորակերտ բառերի քանակը անվերջ աճում է:

Տեմիրճիպաշյանի Փրանսերենից հայերեն գրպանի բառարանում, ինչպես հեղինակը խոստովանում է առաջաբանում, կա հազար նորակերտ բառ, բոլորն էլ իր կազմած: Լուսինյանի Փրանսերեն-հայերեն բառարանում այնքան մեծ է նորակերտ բառերի թիվը, որ կարելի է նրանցով մի նոր հայերեն բառարան կազմել: Յ. Շավարշ քննադատը (Բազմ., 1897, 395), խոսելով Լուսինյանի բառարանի բազմաթիվ նորակերտ բառերի մասին, տալիս է հետևյալ հավաքածուն:

Հատուցակարգել, նմանաձուլուհի, ջրչեղջաջուր, ջրամբարաջուր, կապարագրչաքար, վկակոչասէր, երկոտասանատեսակ, դերձակամկրատ, մկրատապատեան, ոսկերչամկրատ:

Բարեբախտաբար այս կարգի արտառոց բառերը մեծավ մասամբ չեն մտնում լեզվի մեջ. լեզուն իբրև ավելորդ տարր դուրս է չպրտում իր միջից այս բառերը, միայն պիտանի, նոր պահանջները լրացնող, արվեստով կազմված և գեղեցիկ բառերն են, որ մտել են լեզվի մեջ:

Ավելորդ է ասել, թե մեր բոլոր նորակերտ բառերը կազմված են եվրոպական, հատկապես ֆրանսերեն և ռուսերեն բառերի կաղապարով: Բայց շատ հաճախ նրանց գերազանցում են: Օրինակ՝ համերգ բառը կազմված է ֆրանս. concert բառի վրայից՝ նույն նշանակությամբ: Բայց concert իսկապես նշանակում է «համաձայնություն» և իհարկե ակնարկում է երաժշտական գործիքների և երգիչների

Համաձայնությունը, բայց ամեն համաձայնություն երգ չէ, ուստի concert բառը ճիշտ չէ, չատ ավելի լավ է Հայերեն համերգ, որ կազմված է համ «միասին, ամբողջական» և երգ բառերից, այսինքն՝ «խմբական երգ», «միասին կազմված երգեցողություն» և այլն:

Restaurant ֆրանսերեն նշանակում է «կազդուրիչ»: Օրինակ՝ le vin est un bon restaurant «գինին լավ կազդուրիչ (բան) է»: Բայց ուրիշ կազդուրիչ բաներ չատ կան, և restaurant վերցնել ճաշարան իմաստով նշանակում է մի շատ ընդարձակ իմաստ սահմանափակել մի շատ մասնավոր իմաստի մեջ: Այս restaurant բառը գործածվում է նաև անգլիերենում և ռուսերենում, և նույնը մտնում է նաև առանց ուշադրության առնելու բառի անհարմար կազմությունը: Շատ ավելի լավ է ռուս. СТОЛОВАЯ, որ գոնե հիշեցնում է ճաշարանի սեղանները, որոնց վրա շարվում են կերակուրները:

Բայց ավելի լավ է Հայերեն ճաշարան, որ ներկայացնում է առարկայի կատարյալ պատկերը:

Հարց է, թե ինչո՞ւ մեր նորակազմ բառերը այսպես ավելի լավ են, քան եվրոպական զանազան բառեր, և թե ինչո՞ւ եվրոպական անճահ բառերը կարողանում են տեղ գրավել մեր մեջ:

Ավելի լավ են, որովհետև նախ՝ իրենց առաջ ունեն առաջին կադապարը, որի վրա կազմում են նոր բառը՝ աշխատելով բնականաբար գերազանցել այդ կադապարից: Երկրորդ՝ միշտ էլ մեր բառը մեր ժողովրդի համար լավ հասկանալի է և եթե «անճահ» է, չի ընդունվում ժողովրդի կողմից, մինչդեռ եվրոպական բառերը, հաճախ լատիներենից կազմված լինելով, ժողովրդի համար անհասկանալի են և չեն ենթարկվում քննադատության, ճիշտ՝ ինչպես որ այդ նույն օտար բառերը հայած յուրի տեղ ընդունվում են մեր մեջ, որովհետև մեր ժողովուրդը ամենևին չի կարող թափանցել այդ օտար բառերի ներքին կազմության մեջ: Cours ֆրանսերեն նշանակում է ընթացք ջրի, աստղերի, կյանքի և այլն, բայց նաև, փոխաբերաբար՝ «ուսման տևողությունը»:

Այս վերջին իմաստը բավական հեռացած է առաջինից, ուստի շատ հարմար է կազմված Հայերեն դասընթաց բառը, որ թե նույն ընթացք բառն է, վրան ավելացրած դաս կարևոր բառը: Ռուսերեն ասվում է курс – կուրս, և ժողովուրդը չի թափանցում բառի ներքին իմաստին:

Շանթարգելը ֆրանկլինի հնարած այն գործիքն է, որով շենքերը պաշտպանվում են կայծակի (չանթի) հարվածից:

Ֆրանսերեն ասում են paratonnerre, որ կազմված է parer «կասեցնել» և tonnerre «որոտում» բառերից:

Անգլերեն նույնը կոչվում է lightning-rod, որ կազմված է lightning «փայլակ» և rod «ձող» բառերից: Ռուսերեն էլ ասվում է громоотвод, որ կազմված է гром «որոտում» և отвод «հետ դարձնել» բառերից: Բայց շանթարգելը ոչ որոտումն է արգելում և ոչ փայլակը: Ավելի լավ է իտալ. parafulmine, որ կազմված է fulmine «կայծակ» բառից: Հիանալի է Հայերեն շանթարգել-ը թե՛ իր կարծությունը, թե՛ ներդաշնակությունը և մանավանդ՝ իմաստի ճշտությունը:

Ֆրանսերեն uniforme ածական է և նշանակում է «միաձև, միատեսակ, միանման»։ իբրև գոյական նշանակում է որոշ խմբի մարդկանց միատեսակ զգեստը,

որ ուուսերեն՝ ավելի կարճ ձևով ասվում է **ФОРМА** (նշանակում է պարզապես ձև): Աքանչելի է հայերեն բառը՝ **համազգեստ** և տեղիք չի տալիս ոչ մի թյուրիմացություն:

ԲԱՐԴ ԲԱՌ

Բառը բարդվելուց հետո իր կազմիչ մասերի գիտակցությունը կորցնում է և ստանում է իր համար անկախություն: Այլևս նա իր անկախ կյանքը և անկախ գործածությունը ունի: Ֆրանսերեն ասում են bonjour օրվա որևէ ժամին, թեև jour արմատը ավելի առավոտվա համար է: Շոգենավ բառը, այն ժամանակ, երբ կազմվեց, միայն շոգիով գնացող նավերի համար էր, այժմ հնարված է ջերմություններ կամ էլեկտրականություններ գործող նավ, բայց անխտիր դարձյալ կոչում ենք շոգենավ: Վերջերս հնարեցին ջերմանավ բառը, բայց ընդհանուր գործածություն չունի դեռ, իսկ էլեկտրանավ բառ գոյություն չունի:

Ամեն ածանց բառ, արմատից բաժանվելուց հետո ձգտում է անկախություն, այսինքն կորցնում է կապը իրեն ծնունդ տվող արմատի հետ, և մինչև անգամ լինում են դեպքեր, երբ այդ կազմիչ արմատն էլ է կորչում և մնում է միայն ածանցը:

Այս վերջին դեպքի համար լավ օրինակ են հայերենում **հնոց** և **հրդեհ**, որոնց բուն արմատները (հուն «կրակ» և դեհ «վառել») առանձին գոյություն չունեն հայերենում, և նրանց գոյությունը լեզվաբանական քննություններ միայն կարելի է երևան հանել:

Նմանապես ուրջու «խորթ որդի» և ուստի «որտեղից» բառերի մեջ ուր «որդի» putra և ու «ուր, որտեղ» արմատները բոլորովին անհայտ են մնում:

Դպալ բառի մեջ daru «ծուռ փայտ», հովիվ բառի մեջ ոչխար և owi «պահել», ինչպես և փպիրհ բառի մեջ až i ođ oz և pidra «հայր» բոլորովին ծածուկ են մնում:

Ածանց բառը, կորցնելով իր արմատը, կարող է նաև իր նշանակությունը կորցնել և մինչև անգամ փոխանակ արմատի՝ միայն մասնիկը պահել:

Սրա համար լավ օրինակ են հատուկ անունները:

Ավետիք բառի հայցականը՝ **Ավետիս** (բարի լուր), դառնալով անձնանուն և ստանալով Ղրբ. Վիտիս ձևը, այլևս շատ է հեռացել նախնականից:

Աստուածատուր կրճատվելով դարձել է Ասս, ուր ոչ «Աստուած» կա և ոչ «տուրք», իսկ **Տատուր**-ը այնպես է փոխվել, որ նույնիսկ հայտնի չէ, թե **Աստուածատուր** բառից է, թե **Տիրատուր**:

Հարություն բառը դեռ պահել է իր առաջին իմաստը (մեռելի կենդանանալը), բայց **Արթին**, **Արութ**, **Թիւնի** ձևերի մեջ մեկ մասնիկն է կիսած, մեկ արմատն է անհետացած, մեկ էլ միայն մասնիկի վերջին կեսն է պահած:

Միևնույն ածանցյալ բառը լեզվից լեզու անցնելով կարող է իմաստը փոխել: Օրինակ **աքսոր** բառը հունարեն է, կազմված է՝ ἄξ – «դուրս» նախդիրով ὄρος «եզերք», «սահման» բառերից և նշանակում է «սահմանից դուրս»: Անցել է նախ ասորերենին, ուր aksoria ձևը ստանալուց հետո ապա անցել է հայերենին, ուր դարձել է **աքսոր**, որի իմաստը հայտնի է: Իսկ նույն բառը, հայերեն ձևով դառնալով արտասահման, այժմ բոլորովին հակառակ արժեք ունի:

ՄԱՍՈՒՆՔ ԲԱՆԻ ՓՈՆԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Մակբայն ու նախադրությունը կարող են դառնալ գոյական, ինչպես՝ ֆրանսերեն.

le pour et le contre,
le bien,
les alentours,
l'arrivré,
le devant:

Հյ. ետևը, առջևը.

Թեր և դեմ (նխ. – ած.).

Անորոշ դերբայը դառնում է գոյ.:

le boire et le manger

un déjeuner, un diner, un souper, le devoir «երթալ-գալ չունենք»:

Անցյալ դերբայը դառնում է ած., գյ., մկ.:

Օրինակ՝ անցեալն էանց.

կատարյալ մարդ.

դարձյալ եկավ:

Իմաստի փոփոխությունն առաջանում է նաև Համանունության պատճառով:

Օրինակ՝ ֆրանս. կար երկու բառ harpe ձևով, մեկը «ճանկ» նշանակությունում և մյուսը «քնար» նշանակությունում. առաջինից կազմվել է գողերի լեզվով պատկերավոր մի բացատրություն pincer de la harpe, այն է՝ «բանտարկվել», բայց որովհետև կա նաև harpe նվագարանը, ուստի Համանունության պատճառով առաջացել է pincer de la guitare կամ du viola նույն իմաստով:

Իմաստի փոփոխությունն առաջանում է նաև Հոմանիչների պատճառով: Երբ մի բառ ստանա մի որևէ նոր նշանակություն, իր հոմանիչն էլ ստանում է նույն նշանակությունը:

Օրինակ, ֆրանսերեն՝ nettoyer «մաքրել» բառը ծծկը. նշանակում է «գողանալ», ուստի polir «հարթել, հղկել» բառն էլ, որ առաջինի հոմանիչն է, ստացավ «գողանալ» իմաստը:

Այս երկուսի խառնուրդն է ներկայացնում հետևյալը. տճկ. կա երկու տեսակ բառ ne հնչումով, առաջինը բուն տաճկական ծագմամբ ne?, որ նշանակում է «ի՞նչ», երկրորդը՝ պարսկական փոխառությամբ ne, որ նշանակում է «ոչ»: Ղրի-մի հայերը, տեսնելով այս երևույթը, իրենք էլ հայերեն ինչ բառին տվին նաև «ոչ» նշանակությունը, օրինակ, ինչ ես, ինչ դու «ոչ ես, ոչ դու»:

ՄԱՐԴՈՒ ԱՆՈՒՆԻՑ ԲԱՌ

Ֆրանս. maillechort մի խառնուրդ է ցինկի, պղնձի և նիկելի, որ նմանում է արծաթի, հնարել են Maillot և Chorier, որոնց անունով էլ melchior «մեղքիոր», ասում են նաև «մելխիոր», որ սխալ է:

Փիլիպպոս «առնի»

լովեն

սիլուետ

մանսարդ

Chevrean (կաշի)

Սովորական է դանազան արդյունքներ անվանել արտադրողի անունով, ինչպես՝ հորթ (հորթի միս), ոչխար (ոչխարի միս), թեյ (թեյից ըմպելիք), խահուե, absinthe, ջրաներկ (ջրաներկով նկարած նկար):

Այս կարգին են պատկանում հեղինակների անունով կոչվող իրերը, ինչպես՝ Mansarde (17-րդ դարում մի նշանավոր ճարտարապետի անունով, որ առաջին անգամ շինեց այդ):

Guillotine (1789 թվից, երբ շատացան սպանությունները, չարչարանքը նվազ տաժանելի դարձնելու համար այս անունով մի բժշկ հնարեց):

Pamphlet (ժողովածու գործոց Pamphilus-ի, որ միջին դարում շատ էին կարդում):

Silhouette (1759-ին Silhouette անունով կար մի ֆինանսական «կոնտրայոր», որին ծաղրելու համար նկարեցին կողմնակարը չվաքով):

Balthazar «խնջույք» (նման այն խնջույքին, որ տվեց Բաբելոնի թագավորը Բաղդասարին):

Macadam (ծեծած քարով խճուղի՝ հնարեց Mac-Adam շոտլանդացի գիտնականը):

Sandwich (բուտերբրոտ. կարագով քսված հացի երկու շերտ, մեջտեղը դրած մի շերտ միս, երչիկ և այլն):

18-րդ դարում կար անգլերեն comte de Sandwich, որ այնքան խաղամոլ էր, որ չէր ուզում թողնել խաղասեղանը նույնիսկ ճաշելու համար և բերել էր տալիս այդ ձևով ուտելիք: Այժմ նմանությունը (հեզնանք) ֆրանսերեն sandwich են ասում նաև այն մարդոց, որոնք մի հայտարարություն կրճքին և մյուսը մեջքին կպցրած ման են գալիս փողոցում, մարդը ինքը դառնում է միս կամ երչիկ, հայտարարությունները՝ հաց:

Grog (ջրով և շաքարով խառն ոոմ). անգլիացի ծովակալ Vernon, մականվանյալն Grogram, հրամայեց այսպես մատուցել իրեն ոոմը, և անունը մնաց grog, բայց grogram բառն էլ մի տեսակ կոպիտ կտորեղեն է, որ ծագում է ֆրանս. gros grain «խոշորահատ» բառից:

Spencer (անթափանց կարճ վերարկու 19-րդ դարու սկիզբը Lord Spencer 1-ին անգամ մանտո քեցեց):

Macfarlane («մի տեսակ անթե վերարկու. անգլիացի ֆարրիկանտի անունով):

Guillemet «չակերտ» (ոմն Guillemet անուն մարդու, որ նվազական է Guillemet-ի և որ գործածեց առաջին անգամ այս նշանը):

Անունից կազմված բառեր՝

չովինիզմ,

բոյկոտ,

mansarde,

silhouette,

guillotine,

chemise La Coste:

ՏԵՂԱՆՈՒՆԻՑ ԲԱՌ

Փարոս «նավերի համար ուղեցույց աշտարակ՝ ծովափի վրա». Փրանս. phare, ռուս. маяк: Փարոսը առաջին անգամ շինվել է Ալեքսանդրիա քաղաքի առաջ գտնված փոքրիկ Pharos կղզում, որից էլ տարածվել է ամեն կողմ:

Կիլիկիա – լատ. cilicium > Փր. cilice «մի տեսակ կոշտ կերպաս՝ այժի մազից շինված»:

Սավան – Բաղդադի մոտ Սաբան գյուղի անունից:

Սարտիլա (ձուկը) < Փր. < sardine < sarda, sardina < sardus վայրանունից:

գալոշ. galosh, լատ. gallica – ծագում է gaulois բառից.

medica, միջուկ «luzerne բույսը» < Մարաստանից.

pergamum միջնաբերդ < Pergamum քաղաքի անունից.

pergamena «մագաղաթ» < Pergama-ի Եվմինեսի հնարածը համարվելով.

լատ. sinopis մի տեսակ յուղաներկ < Սինոպ քաղաքից.

bronze < Brundusium.

cuire < Κύπρος:

Ամերիկայի անունով է մի տեսակ հասարակ կտոր, որ Պոլսում կոչվում է «ամերիքան բէզի» և (բուն ձևն է արաբերեն bezz, որից թրք. bez, որ նշանակում է «չոր») ռամիկ ձևով՝ ամելիքա: Կովկասում տարածված է ամիրքանը, որ այժմ վերացել է, և ասվում է ռուսերենով бэзэ.

* * *

Ամեն մի մարդ իր մայրենի լեզուն մանկությունից չըջանից սկսած այնպես լավ սովորած է, որ նրա բոլոր բառերն ու ձևերը թվում են ամենաբնական բանը: Երևանում 70-ամյա մի պառավ թուրք կին ասաց ինձ մի օր. «Մեր թուրքերենից ավելի ուղիղ լեզու չկա, հացին «չօրեք» ենք ասում, ջրին «սու»: Մյուս ազգերը ծուռ ու մուռ բաներ են ասում. օրինակ, ռուսները հացին «խլեք» են ասում, հացը չօրեք է, սկի խլեք կլինի՞, ջրին՝ «վաղա», «սու» չեն ասում, իսկի «վաղա» կլինի՞»:

Այս տգետ կնոջ խոսքը իրական զգացողությունից ճիշտ արտահայտությունն է: Մայրենի լեզուն բնական է մարդուն. նրա նույնիսկ թերությունները, անկանոնությունները, բացառությունները, արտասանության դժվարությունները՝ այդ բոլորը վերանում, ջնջվում, հարթվում և հեշտին, բնական ու դյուրալուր են դառնում: Ընդհակառակը՝ ամեն մի շեղում կամ նորմուծություն, հին կանոնների խախտում, արտասանության փոփոխություն անընդունելի են: Սրա համար է, որ երբ մի նոր բառ ներմուծվում է լեզվի մեջ, ենթարկվում է գիտակից քննադատության, եթե նա լեզվի նախկին սովորական կանոններին համապատասխան չէ: Վերջերս մեկը հնարեց մի բառ՝ տրամվայի «աստանովկա» իմաստի համար

(կանգառ): Այս բառը ինքնին չատ կոկիկ, դյուրահնչյուն, ճիշտ կազմված բառ է և նյութին էլ չատ համապատասխան: Ձնայած դրան, դժվարություն հանդիպեց շատերի կողմից, որովհետև կանկառ «փուշ» բառի հետ համանուն էր:

Սակայն մի ուրիշ բառ՝ **համայց**, որ ես հնարեցի հիվանդանոցում պառկած ժամանակս, ոուս. արխոզ (բժիշկների ընդհանուր այցելություն հիվանդանոցի հիվանդներին) իմաստով, հաճույքով ընդունվեց, որովհետև հայերենի հին կանոններին բոլորովին համապատասխան էր և որևէ նման բառի հետ համանուն չէր կազմում:

Սրանից է բխում այն երևույթը, որ մենք ոչ մի քննադատության չենք ենթարկում մի օտար բառ, որ սողոսկում է մեր լեզվի մեջ, եթե նույնիսկ անմիտ ու անչնորհք մի բառ լինի: Օրինակ, մենք՝ հայերս, ոուսները, վրացիք և այլք, անայլայլ և անտարբեր սիրում ենք գործածել ռեստորան «ճաշարան» բառը, որ գուտ ֆրանսերեն է և ստուգաբանորեն նշանակում է «կազդուրիչ»: Գինին կազդուրիչ է, այդ հասկանալի է, բայց ճաշարանը կոչել կազդուրիչ, մենք երբեք չպիտի զիջեինք, եթե որևէ մեկը հայերենի մեջ համարձակեր մտցնել: Ֆրանսերեն բառը կարելի եղավ մտցնել շնորհիվ այն բանի, որ մենք, ֆրանսերեն չիմանալով, չէինք կարող ստուգաբանել նույն բառը և, հետևաբար, քննադատության բովից անցկացնել:

Այստեղ է ահա օտար բառերի ազատ փոխառության գաղտնիքներից մեկը և թերևս՝ գլխավորը:

Ֆրանսերեն *chirurgien* «վիրաբույժ», որ նաև ոուսերեն ձևով գործածվում է և ոուսերենից էլ անցել է Կովկասի հայերին, բուն հունական ծագում ունի (*χειρουργία*) և նշանակում է «ձեռագործ»: Ամեն տեսակ ձեռքի աշխատանք կոչվում է նույն հունարեն բառով, նույնիսկ՝ բանվորի աշխատանքը: Եթե հայերենով **խիրուրդ**-ը կոչեինք ձեռագործ, անշուշտ ծիծաղելի պիտի լիներ: Շատ ավելի հարմար է հայերեն **վիրաբույժ**, որ նշանակում է թե «վերքերը բուժող» և թե «վիրահատմամբ բուժող»:

Դանդիոն «մթություն». այս բառը մի անգամ է գործածված (Սուփերք, հտ. Գ., էջ 20), հիշված ՆՀԲ և ավելի մանրամասն՝ Արմ. բռ.: Իմաստը թեև վերի ձևով նշանակված էր, բայց անստույգ կամ անապահով էր, Մանանդյանը, գրտնելով Թեանի հայ թարգմանությունը և հրատարակության տալով, գրքի վերջում դնում է նորագյուտ և անծանոթ բառերի մի շարք: Սրանց մեջ կան կողք-կողքի **դանդիոն** և **մառախուն**. հրատարակիչը ժամանակ չէ ունեցած մի անգամ փրնտրելու ՆՀԲ-ի կամ Արմ. բռ.-ի մեջ **դանդիոն** բառը, որով թե այդ բառի իմաստը պիտի իմանար և թե **մառախուն** անծանոթ բառով պիտի ուղղեր **մառախուղ**: Վերջին բառով ստուգվում է առաջին բառի էլ իմաստը, որ և գործածել է Ե. Տեմիրճիպաչյան՝ «Դանդիոն գերեզմանաց, Նիրվանա»*:

ԲԱՑԱՐՁԱԿ ԵՎ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆ, ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ

Ներածության մեջ տեսանք, որ բառը այսինչ կամ այնինչ իմաստի համար ընդունած պայմանական նշանն է, և լեզուն այդպիսի պայմանական նշանների մի

ամբողջություն է: Բառը կազմող ձայների և առարկայի նշանակությունն մեջ որևէ կապ չկա:

Ամեն պայմանական նշան ի բնե երկու տեսակ է, որ կարող ենք կոչել հարաբերական և բացարձակ:

Երբ ասում ենք, թե երկաթուղու վրա կարմիրը նշան է վտանգի, իսկ կանաչը՝ ապահովության, այստեղ կանաչն ու կարմիրը թեև պայմանական նշաններ, բայց ներկայացնում են իրողության պատկերը: Շոգեկառքի վտանգը երեվակայվում է իբրև բախում, որ է մահ կամ հրդեհ, մեկը՝ արյուն, մյուսը՝ բոց, որոնք կարմիր գույնն ունեն: Ապահովությունը երևակայվում է այնպես, որ իբր գնացքը գնում է մարմանդ դաշտերի միջով, որոնք կանաչ գույնն ունեն: Երկու դեպքում էլ պայմանական նշանը հարաբերական է:

Երբ գրում ենք արաբական 0, 1 կամ լատինական I, II, III թվանշանները և ընկերացնում ենք ոչնչությունը կամ թվական գաղափարները, դրանք հարաբերական են, որովհետև ներկայացնում են առաջինը՝ (0)՝ մի անամեջ բան, դատարկություն, մյուսները՝ մեկ կամ երկու կամ երեք անհատ միություններ, որոնք մեր առաջ կանգնել են:

Նույնպես՝ երբ գրում ենք 0 տառաձևը և ըմբռնում ենք 0 ձայնավորը, դա նույնպես, թեև պայմանական նշան, բայց հարաբերական է, որովհետև ներկայացնում է բերանի կտր բացվածքի պատկերը:

Բայց երբ գրում ենք երկու, հինգ, անհուն գաղափարների համար՝ 2, 5, ∞ և կամ բ, գ, դ ձայների համար հիշյալ տառաձևերը, այս դեպքում պայմանական նշանը չի կապվում որևէ հանգամանքի հետ, ուստի և նա բացարձակ է:

Պայմանական նշանները երբեմն խառնուրդ են բացարձակի և հարաբերականի, այնպես որ լատինական VI, VII, VIII նշանների մեջ առաջին նշանը (VI) բացարձակ պայմանական է, իսկ I, II և III-ը հարաբերական են:

Հաճախ է պատահում, որ բացարձակ պայմանական նշանը առ երևույթ միայն բացարձակ է, և եթե որոնենք նրա ծագումը, նույնպես կգտնենք, որ հարաբերական է: Այսպես, դոների վրա դրված 00 կամ 100 նշանը հայտնի է ամենքին, և ամենքն էլ պիտի կարծեին բացարձակ պայմանական, բայց մի քիչ ավելի մտածելով՝ կարելի է գտնել, որ սա հարաբերական պայմանական է: Չինական, ասորեստանյան և եգիպտական գաղափարանշանները, որոնք այսօր զուտ բացարձակ պայմանական նշաններ են, առաջանում են հնագույն հարաբերական նշաններից, ուրիշ խոսքով՝ գաղափարագիրը պատկերագրի շարունակությունը կամ նրա դարգացած վիճակն է:

Հայերեն Մ տառը այսօր բացարձակ պայմանական նշան է, բայց երբ որոնենք նրա հին ծագումը, կտեսնենք, որ դարձյալ հարաբերական պայմանական նշան է: Այսպես՝ Մ-ն ծագում է հունական Μ (Μ) ձևից, այս էլ՝ իբրև վերջին աղբյուր առնված է եգիպտական ~~~~ ma տառաձևից (սխալ է եգիպտական ~~~~ n): Արդ՝ եգիպտական ~~~~ ma-ն, իբրև գաղափարանշան, ներկայացնում է եգիպտական ma «ջուր» բառը, և այս զիգզագն էլ, իբրև թե ջրի օձապտույտ, ոլորապտույտ գնացքն է ներկայացնում:

Հայերեն Ռ-ն բացարձակ պայմանական նշան է, բայց դա գումարն է երկու

* Այս մասին տե՛ս իմ հոդվածը. Արմֆան, 1942, էջ 106:

ը-ի (իբրև Ռը), որ ներկայացնում է ուժգին ը: Ռ-ն առաջանում է հունարեն Ρ տառաձևից, իսկ սա էլ*...

Մեր արդի գիտական և ընկերային կյանքի մեջ ընդունած պայմանական նշանները ամենամեծ մասամբ կամ հարաբերական են և կամ հարաբերական նշաններից առաջացած ձևեր:

Այժմ հարց տանք, թե ինչպես են լեզվի պայմանական նշանները (բառերը կամ մասնիկները)՝ բացարձակ, թե հարաբերական:

Հարաբերական պայմանական նշանները առհասարակ ինքնին ճանաչելի են, ինչպես 0, 1 և այլն, լեզվի մեջ էլ՝ փսփսալ, խոխոալ, կոկոալ, հոպոպ, կկու և այլ բնաձայն բառերը: Բացարձակ պայմանական նշաններն են, որ մնում են անվերլուծելի, և երբ ասում ենք, թե լեզվի բառերը պայմանական նշաններ են, հասկանում ենք բացարձակ պայմանական:

Բայց ինչպես տեսանք, կան բացարձակ պայմանական նշաններ, որոնք այժմ միայն այդպես են, իսկ սկզբնապես եղել են հարաբերական: Այդպես օրինակ՝ գաղափարանշանները:

Լեզվի բառերն էլ արդյո՞ք նույն կարգին չեն պատկանում, այսինքն՝ թեև այսօր բացարձակ մեզ համար, բայց արդյոք նախնական հարաբերական պայմանական նշաններ չեն եղել, որոնք կորցնելով իրենց հարաբերականությունը ամեն մի հետք դարավոր անցյալի մեջ, հասել են այսօր մեզ բոլորովին անվերլուծելի ձևի տակ:

Առարկան մեր ներքին աշխարհի հետ հաղորդակցելու համար հինգ միջոց ունի, այն է՝ մեր հինգ զգայարանները՝ շոշափելիք, տեսանելիք, հոտոտելիք, ճաշակելիք և լսելիք: Ամեն մի զգայություն իր համապատասխան զգայարանն ունի, և ոչ մի զգայություն չի կարելի բացատրել մի ուրիշ զգայությամբ, օրինակ, չի կարելի ասել, թե վարդի հոտը այսինչ առարկայի համն ունի, կամ թե մանուշակի գույնը նման է մի կլոր մարմնի, և կամ՝ փոխադարձաբար: Ըստ այսմ, առարկան, որ ներկայանում է մեզ մի որոշ փափկությամբ կամ կարծրությամբ, ձևով կամ գույնով, հոտով կամ համով, չի կարող բացատրվել որևէ ձայնով, որ միայն լսելիքի զգայությունն է: Առարկաների միայն ձայնն է, որ կարելի է նմանողությամբ արտադրել և ձայնով էլ բացատրել, որ և ականջի միջոցով հասնում է մեր զգայությանը: Սրա համար էլ հնարված են և ամեն լեզվի մեջ էլ կան բնաձայն բառեր, որոնք տալիս են այն առարկայի պատկերը, որ հանում է այդ ձայնը: Բայց դրանք կան և կարող են լինել միայն այն առարկաների համար, որոնք ունեն որևէ ձայն, իսկ այն առարկաները կամ այն հասկացողությունները, որոնք չունեն կամ չեն կարող ունենալ ձայն, հետևաբար չունեն և չեն կարող ունենալ ձայնական նմանողությամբ բացատրություններ:

Հաճախ պատահում է, որ մենք բառի պատկերից գաղափարի պատկերն ենք ստանում, ուրիշ խոսքով՝ բառի հնչման և նշանակության մեջ կապ ենք զգում: Օրինակ՝ սիրել, դուրեկան, փափուկ, հարթ, միապաղաղ, սահուն, սիրուն և այլն տալիս են մեզ քնքուշ տպավորություն: Ընդհակառակը, խիստ, սոսկալի, զարհուրելի, խոշոր, խոժոռ, զգվելի, զարչելի, նողկալի՝ տալիս են մեզ անախորժ տպավորություն, հսկա, վիթխարի, ահավոր, վսեմական, ահեղ, վեհ՝ տալիս են ուժեղ տպավորություն, իսկ ճղճիմ, փոքրիկ, մանրիկ պստիկ և այլն՝ տկար

* Բնագրի հատվածը այստեղ ընդհատվում է (Ս. Գ.):

տպավորություն: Բայց այս բոլորը կեղծ է, մենք գտնվում ենք ենթակայական տպավորության տակ և ոչ թե առարկայական: Այդ տպավորությունը ոչ թե գտնվում է բառի հնչման, այլ նրա իմաստի մեջ, որին գիտակցելով՝ մենք տալիս ենք բառին մի այնպիսի տոն, որ համապատասխանում է իմաստին, որից էլ հակադարձաբար ստեղծում ենք մեզ համար այդ տպավորությունը:

Բանաստեղծները հաճախ օգտվում են այդ կեղծ տպավորությունից և գրում են այնպիսի տողեր, որոնց մեջ հնչումը իմաստի պատկերը լինել, դա կոչվում է **նմանողական ներդաշնակություն** (harmonie imitative), օրինակ՝* ...

Բայց այս բոլորը կեղծ է և արդյունք մեր ենթակայական զգացողության: Յուրջ տալու համար, թե հնչման այս տպավորությունը ենթակայական է միայն, հիշենք մի քանի բառ, որոնք տարբեր լեզուներում տարբեր զգացողություն են տալիս:

Փր. pouah! արտահայտություն է զզվանքի, բայց արևելյան թուրքերեն pah pah!-ը գովասանական է, գերմ. igitt! արտահայտություն է նույնպես զզվանքի, մինչ թրք. նշանակում է «քաջ, կտրիճ» և չատ գովասանական բառ է: Անգլ. cake ընտիր եվրոպական խմորեղեն է, մինչդեռ նույնահնչյուն հայերեն բառը միայն զզվանք է արտահայտում, բայց նույնիսկ միջին հայերենում ունենք **քաք** «չոր հաց, պաքսիմատ»: Շնորհալին գրում է (ագռավի հանելուկի մեջ)՝

Ձիդ ասորի իրենց կարդայ,

Ուտե չոր քաք ու թարխանայ:

Դարձյալ կա հայերեն **քակոր**, **թրիք** և **քաքար** (խմորեղեն): Ասացինք, թե միայն բնաձայն բառերն են, որոնք կարող են տալ առարկայի պատկերը. այսպես՝ կկու, հոպոպ, ագռավ, քքչչալ, խոխոալ, խոմփալ և այլն, և այլն:

Բայց նույնիսկ այնպիսի բառեր, որոնք մեր վրա բնաձայնական տպավորություն են թողնում, իրապես բնաձայն չեն, և զգացողությունը խաբուսիկ է:

Օրինակ՝ հայերեն **սղոց**, որ բնավ կապ չունի իր հանած ձայնի հետ և առջանում է սուղ «կարճ» բառից: **Շրափնել** բառը, որ այնքան համապատասխան հնչյուն ունի իր նշանակած առարկային, պարզապես մի անգլիացու անունն է, որ հնարել է նույն կործանիչ առարկան (Marouzeau, La ling, էջ 37):

Այս դատողությունից բնականորեն բխում է այն, որ լեզվի բառերը չեն և չեն կարող լինել հարաբերական պայմանական նշաններ, այլ միմիայն բացարձակ:

Բայց բառի բացարձակ պայմանականությունը միայն արմատի համար է. հենց որ անցանք բարդ և ածանց բառերին, այստեղ այլևս սկսվում է հարաբերական պայմանականություն: «Չորքոտանի» գաղափարի համար կարող էինք ունենալ մի բոլորովին անկախ արմատ, և այն ժամանակ այդ բառը կլիներ բացարձակ հարաբերական, ինչպես, ենթադրենք, **գազան** բառը: Բայց նա կազմված է **չորք** և **ոտք** բառերից, ինչպես պարսկերեն čārpā կամ ֆրանսերեն quadrupède հոմանիշները, և մենք մինչև այժմ էլ գիտակցում կամ զգում ենք այդ, ուստի նրանք մեզ համար հարաբերական պայմանական բառեր են:

Բայց արդյոք ամեն մի բարդ կամ ածանց բառ այդպես է: Ո՛չ:

Այն բառերին, երբ կազմվեց **մածուն** բառը մեր մեջ, այն ներկայացնում էր իրողության ճիշտ պատկերը (հեղուկ կաթի **մածուցումը** մակարդի միջոցով), և մարդիկ հասկանում և ըմբռնում էին այդ պատկերը: Բառը նրանց համար հա-

* Բնագիրը այստեղ ընդհատվում է, և օրինակներ չկան (Ս. Գ.):

րարերական պայմանական էր: Այդ օրվանից մինչև այժմ անցել է ով գիտե ինչքան ժամանակ: **Մածուն** բառը գրականություն մեջ գործածել է նախ Մագիստրոսը (1059), ուրեմն 900 տարվա Հնությունը ապահով է, բայց **մածունը** ևս **Գրիգոր Մագիստրոսի** օրով չհնարվեց: Այսքան երկար ժամանակի մեջ այդ բառը այնպես կորցրեց իր ածանցական բնույթը, որ բոլորովին վերացավ նրա հարաբերական պայմանականության էլ զգացումը: Այսօր մեր ժողովուրդը ոչ միայն չգիտե, թե **մածուն** բառը կազմված է **մած-նուլ** արմատից **-ուն** մասնիկով, այլև **մածնուլ** բառի գոյությունն էլ չգիտե: Այսօր մենք ամենքս էլ գործ ենք անում այդ բառը իբրև արմատ, այսինքն՝ իբրև բացարձակ պայմանական բառ, ճիշտ այնպես, ինչպես փոխառու ժողովուրդները (վրաց. մածոնի, թրք. mazun, հուն. μαζούν, ռուս. мацони, անգլ. mazoon):

Ռուս. мадоедате-ը «ձանձրացնել» շատ զարմանալի բառ է այս տեսակետից: **Կազմված է «ուտել» արմատից, ма** և **до** մասնիկներով: Բայց ինչ կապ ունի «ուտելու» գաղափարը «ձանձրանալու» գաղափարի հետ: Բայց նա սկզբում առնվել է միայն ուտելիքների համար: Շարունակ ուտելով միևնույն բանը՝ մարդ ձանձրանում է. սրանից առաջացել է «ձանձրանալու» գաղափարը: Այնուհետև բառը գործածվել է ոչ միայն ուտելիքների մասին, որ բնական էր և հասկանալի, այլև ամեն մի բանի համար, որ ուտելու հետ կապ չունեն և, հետևաբար, բնական չէր: Ավելի հետո առաջին իմաստը ջնջվել է և այսօր ամենևին էլ չի զգացվում: Շատ ուսուների հարցրել եմ ես բառի ծագումը, և նրանք չեն իմացել, կամ երբ հրավիրել եմ նրանց ուշադրությունը, նոր միայն անդրադարձել են: Այսպես, ուրեմն, պայմանական հարաբերականության գաղափարը, որ սկզբում գոյություն ուներ, այժմ բոլորովին անհետացել է:

Ամեն մի ածանց բառ, որ դուրս է գալիս ժողովրդական դարբնոցից և մտնում է ընդհանուր գործածության, ձգտում է անկախության: Այս երևույթը առաջանում է հատկապես այն ժամանակ, երբ բառի նախնական իմաստը կորչում է և մնում է միայն երկրորդ կամ երրորդ իմաստը, որ փոխաբերության արդյունք է:

Այսպես են, օրինակ՝

Պարազլուխ, առաջ պարի առաջնորդն է եղել, այժմ ամեն մի խմբակցության համար ասվում է, բայց պարի առաջնորդի համար չի ասվում:

Ճյուղագրություն, ազգատոհմի ցուցակն է ներկայացնում. կազմված է ճյուղ (ծառի) բառից, բայց այդ բառը գործածողները այժմ ամենևին չեն մտածում ոչ ծառի ճյուղի և ոչ գետի ճյուղի մասին:

Հովանոց, առաջ գործ են անել միայն արևի դեմ պաշտպանվելու համար, այժմ այնչափ չի գործածվում արևի դեմ, որչափ՝ անձրևի դեմ: Վերջինիս համար շատ անտեղի է հով-անոց բառը, բայց ոչ ոք չի անդրադառնում դրա վրա, որովհետև բառը դարձել է այլևս պայմանական նշան:

Ցույց տալու համար, թե ինչպես պայմանական հարաբերական բառը ավելի ուշ կորցնում է իր ծագման գաղափարը և վերածվում բացարձակ պայմանականի կարելի է աչքի առաջ բերել աղավաղյալ բառերը: **Կուսակցություն** բառը աղավաղվելով դարձել է **կուսացկություն**, ուրեմն ամենևին չի էլ զգացվում «կցվելու, միանալու» գաղափարը: **Հակաճառություն** բառը աղավաղվելով դարձել է **հաճակառություն**, և եթե այդպես է, էլ ինչ ճառել, էլ ինչ հակա...:

Ածանց բառերը իրենց կազմությունը նման են չենքի կազմության: Շենքի

մեջ մաս ունեն քար, ավազ, երկաթ, գաջ ու կիր, փայտ, գամ և այլն, բայց երբ չենք շինվում վերջանում է, մասերը իրենց անհատական գաղափարը կորցնում են, բոլորը կազմում են մի ամբողջություն, և ոչ ոք չի մտածում առանձին մասերի մասին. չենք ըմբռնվում է իբրև մի անկախ առարկա:

Անատոլիա, Ճապոն և Նորասան աշխարհագրական անուններ են, երեքն էլ նշանակում են «արևելք»: Հունաստանի հույները իրավամբ Փոքր Ասիան կոչեցին Անատոլիա, որովհետև նա գտնվում էր իրենց երկրի արևելյան կողմը: Ատրը-պատականցիք իրավամբ կոչեցին Նորասան (պրս. xōr արևելք, asan ելնող, ծագող), որովհետև այդ գավառը Ատրպատականի արևելյան կողմն էր. նույնպես չինացիք կոչեցին Ճապոնիան այդպես (չին. ճա «արև» «պոն» ծագել), որովհետև այդ երկիրը գտնվում էր իրենց արևելքում, բայց այսօր ոչ մեկ չի մտածում այդ մասին, և նույնիսկ ասում ենք այսպիսի absurde խոսքեր. Նորասանը գտնվում է Ճապոնիայի արևմուտքում, կամ Նորասանը Անատոլիայի արևելյան կողմն է, այսինքն՝ «Արևելքը գտնվում է Արևմուտքում», «Արևելքը Արևելքի արևելյան կողմն է»: Հարաբերական պայմանականը, կորցնելով իր նախկին արժեքը և ստանալով անկախություն, դարձել է բացարձակ պայմանական բառ:

ԼԵԶՎԻ ԿԱՊԸ ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ

Հաճախ խոսված է այն մասին, թե լեզուն կապ չունի տրամաբանության հետ: Այս բանը կարելի է հասկանալ և բացատրել մի քանի տեսակետով: Կարո՞ղ է լինել մի միտք, կամ մի նախադասություն, որ տրամաբանության բոլորովին հակառակ լինի: Իբրև օրինակ հիշում են հետևյալ նախադասությունները.

35-ին գումարելով 27, կստանանք 61: Գերմաներենի մի ուսուցիչ իր աշակերտներին թարգմանել է տվել հետևյալ նախադասությունները.

Ես կծեցի իմ ճակատը:

Նստել էի իմ և իմ եղբոր միջև (Vendryès, BSL, 27, էջ 4):

Սրանք սխալ և նույնիսկ անմիտ նախադասություններ են, բայց սխալը նախադասության մեջ չէ, այլ մտքի մեջ: Նրանք քերականորեն ճիշտ են բոլորովին այնպես, ինչպես եթե ասեինք՝

35-ին գումարելով 27՝ կստանանք 62:

Ես կծեցի իմ մատը:

Նստել էի իմ հոր և իմ եղբոր միջև:

Պարոնյանը «Մեծապատիվ մուրացկանները» սկսում է հետևյալ ձևով*.

«Հազար ութը հարյուր յոթանասուն ... չեմ հիշեր՝ քանիին, սեպտեմբեր երեսունըմեկին,- ներեցեք, երեսունին պիտի ըսեի, վասնզի սեպտեմբերն երեսուն օր միայն ունի – երկար և ընդարձակ թիկնոցի մը մեջ փաթտված միջահասակ և գիրուկ մարդ մը ... նավակե մը յուր սնտուկները հանել կաշխատեր» ...

Սրանք էլ իբրև նախադասություն ճիշտ են, թեև տրամաբանական չեն, որովհետև ըստ իմաստի սխալ են: Եթե այդպես չլիներ, ուրեմն սխալ և անտրամաբան պիտի լինեին բոլոր երգիծաբանների գրվածքները, որոնք զավեշտի և զվարճության համար են գրված: Սխալ և անտրամաբան պիտի լիներ ամբողջ հին ազգերի մատենագրությունը, որ համապատասխան չէ արդի գիտությունը և այլն:

Սխալ և անտրամաբան չէ նախադասությունը նաև այն դեպքում, երբ մտքերի շարակցությունն է սխալ: Օրինակ Սաղմոսի ԿԸ, 2 համարը բողոքականների աշխարհաբար թարգմանության մեջ այսպես է. «Ինչպես որ ծուխն փչանում է, փչացրո՛ւ նրանց» (տպ. Զմյուռնիա, 1843, Պոլիս, 1906), (ավելի լավ է գրաբար թարգմանությունը՝ Որպէս պակասէ ծուխ՝ պակասեսցին): Կամ՝ Առակաց գիրք, ԻԶ, 2. «Ինչպես որ ճնճողուկը թոթոռում, և ծիծեռնակը թռչում է, այնպես էլ գուր անեծքը չի կատարվիլ»: (= գրբ. Որպէս թռչունը և ճնճողուկը թռանին, նոյնպես անէծք գուր ումեք ոչ ելանեն»):

Ոճերն ու բառերն էլ կարող են լինել սխալ ու անտրամաբան. օրինակ՝ գրաբար ասվում է **զան ըմպել**, որ է աշխ.՝ **ծեծ ուտել** (թրք. ևս dayaq yemek *ծեծ ուտել*), բայց *ծեծը* ոչ կուտեն և ոչ էլ կխմեն, ποδσοροδοκ կոչվում է «ծնոտը», որի բուն նշանակությունն է «միրուքի տակը», բայց միթե՞ ամեն մարդ պարտավոր է միրուք ունենալ, և կամ՝ կանայք ու երեխաները միրուք ունե՞ն:

Հաճախ սխալ ու անտրամաբան են լինում նաև քերականական ձևերը: Ամեն լեզվի մեջ էլ օրենք է, որ հոգնակի ենթական ստանա հոգնակի բայ: Բայց տաճկերենում, երրորդ դեմքի հոգնակի ենթական պահանջում է եզակի բայ, օրինակ՝ Ermeniler geldi «Հայերը եկավ», և եթե ասենք Ermeniler geldiler «Հայերը եկան», դա կլինի «Հայաբանություն» և ոչ թե տաճկաբանություն:

Արաբերենում մի օրենք կա, որ ասում է. «Ամեն անկանոն հոգնակի իզական է». ըստ այսմ արաբ. աբլորներ, եզներ, ցուլեր, քահանաներ և այլն, նույնիսկ տղամարդիկ իզական են: Ո՞ւր է այստեղ տրամաբանությունը:

Լեզվի ամենից ավելի անտրամաբան կողմը, որ և քերականության այս մասի գլխավոր նյութն է կազմում, բառերի արտաքին ձևի և ներքին բովանդակության կապն է: Այդպիսի կապ գոյություն չունի:

Հյ. լոյս, բոյս, կոյս, խոյս, յոյս.

գերան, բերան, կերան, մերան.

արդ, բարդ, մարդ, զարդ, վարդ, յարդ, սարդ, ցարդ, ինչպես և՛ թարթ, կարթ, հարթ, մարթ.

պարտ, մարտ, արտ, քարտ:

Այսպես նաև մյուս բոլոր լեզուները, օրինակ, ֆրանսերեն՝

banc,	pan,	van,	faon,	dent,
նստարան,	քղանցք,	մաղ,	ձագուկ,	ատամ,
dans,	temps,	sang,	sans,	sent,
մեջ,	ժամանակ,	արյուն,	առանց,	զգում է,
vent,	vend,	gens,	champ,	gent,
քամի,	ծախել,	մարդիկ,	դաշտ,	ձեռնոց,
camp,	lent,	rang,	met,	paon,
ճամբար,	դանդաղ,	շարք,	ստել,	սիրամարգ,
tant,	tend,	chant,		
այնքան,	տարածել,	երգ:		

Այս բոլորը (Հյ., թե ֆրանս.) թեև իրար մեջ այնքան նման, ոչ մի կապ չունեն ոչ իրար հետ և ոչ էլ իրենց նշանակած առարկայի հետ: Այս է լեզվի ամենա-

* Բնագրի լուսանցքում մատիտով գրված է՝ «օրինակները գրքից». մեզ թույլ ենք տալիս մեջբերելու առաջին նախադասությունը (Ս. Գ.):

անտրամաբան կողմը, որի համար մինչև այժմ ոչ մի բացատրություն չէ գտնված և չպիտի էլ գտնվի, որովհետև այդ բոլորը պատահականություն արդյունք են: Ինչքան նոր է լեզուն, այնքան էլ շատ է այդ նմանաձայն բառերի շարքը, բայց քանի որ հինը գնանք, այդ բոլորը իրար ետևից կջնջվեն:

Օրինակ՝ Փրանսերենը համեմատելով լատիներենի հետ՝ chant կղաոնա լատիներեն cantus, Փրանսերեն gens կղաոնա լատիներեն gens և այլն:

Իսկ եթե պատահաբար գտնվեր մի այնպիսի անձ, որ ուղենար այդ հրն-չունների և նրանց իմաստի միջև որևէ կապ գտնել, իհարկե պիտի ամփոփվեր այդ բառերի առաջին բաղաձայնի մեջ և պիտի եզրակացներ, թե «երգը կամ դաշտը» s է, քամին v է, սուտ խոսելը m է և այլն:

Որպիսի անիմաստ բան:

ՍԵՌ ԵՎ ՏԵՍԱԿ ԲԱՌԻ ՄԵՋ

Ամենքը գիտեն, որ ծիրանին, դեղձենին, սալորենին, բալենին, կեռասենին և այլն բույսեր կամ ծառեր են, կայծքարը, որձաքարը, մարմարիտը, բազալտը և այլն՝ քարեր, իշխանը, կողակը, բախտակը և այլն՝ ձկներ: Առաջինները կազմում են բնություն թագավորության մեջ տեսակներ, իսկ բույս, քար, ձուկ՝ սեռեր, այսինքն՝ բոլոր նույն տեսակները ըմբռնող ընդհանուր անվանակոչություն:

Մարդկային միտքը ընդունակ է ինչպես նման իրերի միջև եղած նուրբ տարբերությունը նկատելու, նմանապես և մասնավոր տարբերությունները երևակայությունը վերացնելու և բոլորին միացնող ընդհանուր բնորոշ հատկությունները գտնելու: Առաջին երևույթը կոչվում է մասնավորացում, երկրորդը՝ ընդհանրացում. երկուսն էլ մարդկային խորաթափանց մտքի արտահայտություններն են:

Հայ գյուղացին գիտե գանազանել միևնույն ծիրանի բազմաթիվ տեսակները (դառնակորիզ, քաղցրակորիզ, աղջանաբաթ, խոսրովչահի, թաբարզա և այլն), կամ միևնույն խաղողի հարյուրավոր տեսակներ (խարջի, ասկարի, թավրիզենի, իծապտուկ, եզանդարի, քիչմիչի և այլն, և այլն):

Թեև տարբեր բույսեր են նրա համար չլորը, գավալուն, ալուչան, դամբուլը, կոկամը, ալիբուխարան և այլն, որոնք միևնույն սալորի տեսակներն են: Գիտունը ոչ միայն միացնում է այս բոլոր սալորների տեսակներն իբրև մի տեսակ, այլև ծիրանը, դեղձը և դեռ ուրիշ բույսեր էլ համարում է մի ընտանիքից և ծիրանը կոչում է prunus arménian (հայկական սալոր), դեղձը՝ prunus persica (պարսկական սալոր) և այլն:

Լեզվաբանության մեջ հարց է տրված, թե արդյոք նախնական մարդիկ իրերը իբրև տեսակ ըմբռնեցին, թե իբրև սեռ: Շատերը ասում են, թե այսօր էլ վայրենի ժողովուրդները ճանաչում են միայն տեսակներ և ոչ բնավ՝ սեռ: Օրինակ, նրանք տալիս են բույսի, քարի, ձկների, թռչունների գանազան տեսակներին առանձին-առանձին անուններ, բայց ընդհանուր սեռ ցույց տվող բույս, քար, ձուկ, թռչուն և այլ բառեր չունեն:

Այսպես պիտի լիներ նաև նախամարդոց լեզուն:

Այս կարծիքն ինձ համար անձիշտ և տարօրինակ է թվում: Եվ այն օրինակները, որ բերված են վերոհիշյալ լեզուներից, հավաքիչների անձանոթ լինելու

արդյունք են: Օրինակ, հոտենդոտների նամա լեզուն, որ ամենից ավելի վայրենի մի ժողովուրդի լեզուն է, գիտե heib «ծառ», uis «քար», anis «թռչուն», oub «ձուկ» և այլն ընդհանուր բառերը: Նույնպես նրա հարևան herero լեզուն գիտե omuti «ծառ», eue «քար», ondera «թռչուն», ehundyu «ձուկ» և այլն: Պետք է իբրև օրինակ հիշել բասկերենը, որ arbolia «ծառ», animale «անասուն», loze «ծաղիկ» ընդհանուր բառերը փոխ է առել սպաներենից (Jespersen, Language, 210), որովհետև բասկերենը ուսմանական չըջապատից չափազանց ազդված մի լեզու է, և զարմանալի չէ, որ այդ բառերը, ինչպես և շատ ուրիշ բառեր, փոխ է առել նրանցից: Ընդհանուր բառերի փոխառությունը նույնիսկ այդ բառերի կարևորությունն է ցույց տալիս:

Միայն մասնավոր բառեր ունենալու և ընդհանուր բառերից զուրկ լինելու գաղափարը արդեն ինքնին անըմբռնելի է: Ինչպիսի՞ գարհուրելի հարստություն պետք է ունենա այդպիսի մի լեզու, որ ճանաչե բոլոր տեսակի քարերը, բույսերը, թռչունները, ձկները, խոտերը և այլն: Մարդկային միտքը ինչքան ծանրաբեռնված պիտի լիներ դրանով: Ընդհանուր բառը մի միջոց է մարդկային միտքը այս ծանրաբեռնությունից ազատելու:

Նույն ենթադրություն հակառակ է նաև իրերի բնական ընթացքը: Ենթադրենք մի ըրպե, որ մարդը ստեղծեց առանձին-առանձին անուններ բոլոր տեսակի առարկաների համար: Օրինակ, նա ճանաչում է բոլոր ծառերը առանձին և ծառ ընդհանուր գաղափարը չգիտե: Իսկ ինչպես պիտի անվանե, երբ տեսնի ծառերի մի խումբ, որոնք բաղկացած են ոչ թե մի տեսակից, այլ մի քանի տեսակներից: Ավելի ևս, ինչպես պիտի անվանե, երբ տեսնի մի կամ մի քանի ծառ այնքան հեռվից, որ չկարենա որոշել, թե կնձնի՞ են, թե թղենի, բարդի՞, թե կամ ուրիշ ծառ: Չէ՞ որ այս պարագային ստիպված է ծառ ընդհանուր բառը տալու և եթե չունի՞ ստեղծելու:

Միևնույն ժամանակ գիտենք, թե ամեն լեզվի մեջ էլ եզ ու կով, աքլոր ու հավ, խոյ ու մաքի, հովատակ ու զամբիկ և այլն, որոնք միևնույն անասունի արուն ու էզն են ներկայացնում, առանձին անուններով են կոչվում: Միևնույն ժամանակ կան նաև նրանց ընդհանուր անունները (տավար, ոչխար, ձի և այլն):

Հայ գյուղացին զանազանում է մինչև անգամ հորթը, երինջը, մողին, մին՝ ընդհանուր, մին՝ արական, մյուսը՝ իգական:

Այս բոլորը կշռելով ու համեմատություն դնելով իրար հետ՝ կարող ենք ասել թե՛

1) Մարդիկ այն բոլոր առարկաների համար, որոնց հետ շատ մոտիկ հարաբերություն ունենին և նրանցից լայն չափերով օգտվում էին իրենց առօրյա գանազան պետքերի համար, հնարել են մասնավոր, նույնիսկ շատ մասնավոր բառեր՝ տեսակ առ տեսակ, երբ հարկ է եղել:

2) Այն առարկաները, որոնց ընդհանրապես միայն ծանոթ էին, կարիք չեն զգացել առանձին-առանձին որոշելու և անվանել են ընդհանուր անուններով:

3) Ընդհանուր անուններ հատկացրել են նույնիսկ առաջին կարգի առարկաներին, երբ հարկ է եղել խոսել նրանց մասին ընդհանրապես:

Լեզվի զարգացման ապագա ընթացքում մասնավոր տերմինները վերանում են, և ընդհանուրը տարածվում է:

Օրինակ՝ շատ լեզուների մեջ կա «մարդ» էակի համար երկու բառ, մին՝ ընդհանուր, մյուսը՝ մասնավորապես արուի համար: Այսպես՝ հյ. այր և մարդ, գերմ. mann և mensch, սնս. mánsua և virá, հուն. ἀνθρωπος և ανήρ, լիթ. ž mū, v̄šras, հսլ. člověkū և mož̄ ī, գոթ. guma և wair, իռլ. duine և fer, լատ. homō և vir:

Ապագայում տեսնում ենք, որ այս զանազանությունը հետզհետե վերանում է, և ընդհանուր ձևը հաղթում է. այսպես՝ հայերեն մարդ, անգլերեն man, ֆրանսերեն homme, իտալերեն uomo և այլն:

Ձի-ն հայերենում ուներ իր զանազան մասնավոր ձևերը՝ հովատակ, նժույգ, զամբիկ և այլն:

Այսօր միայն մնում է ձի:

Հայերենի համար էլ իմ ուսուցիչը (Meillet) զարմանք էր հայտնում, որ գիտե մորեղբորորդի, հորեղբորորդի, հորաքրոջորդի, մորաքրոջորդի, բայց չգիտե մի ընդհանուր բառ, ինչպես է ֆրանս. cousin: Բայց այս գաղափարները այնպես տարբեր բաներ են իրարից, որ զարմանալի է ո՛չ թե դրանց համար առանձին բառեր ունենալը, այլ միասին մի ընդհանուր անուն ունենալը: Այն ժամանակ մի ընդհանուր անուն պիտի ունենայինք նաև քույր և եղբայր գաղափարների համար, մինչդեռ ամեն մի լեզվի մեջ էլ առանձին բառեր կան:

Ըստ Pillohofer (էջ 20–21) Աֆրիկյան kâte լեզուն, որ papua խմբին է պատկանում, չափազանց հարուստ է բառերով. բարդվում են անվերջ, ամեն տեսակ նոր առարկայի համար իսկույն մի նոր բառ են չինում: Բույսերի, մրջյունների, ճանճերի, մողեսների և այլն զանազան տեսակների համար հատուկ-հատուկ բառեր կան: Բայց այս է զարմանալին, ասում է հեղինակը, որ մինչդեռ մասնավոր գաղափարների համար առանձին բառեր կան, բայց ընդհանուր գաղափարների համար բառ չկա: Օրինակ, չկա ընդհանրապես tragen «կրել, տանել» բառը, բայց կան՝

âsicke	կոնակով (չալակած) տանել
amecke	կրծքի վրա տանել
upecke	վզի շուրջը տանել
huhucke	գլխի վրա տանել
fitacke	թևի տակ դրած տանել
alecke, lupe	ուսից կախած տանել
de	տանցէ պարկով (Netzack) (um die Stirn):

Սրա հակառակ, միևնույն բառով են արտահայտում «ուտել, խմել, ծխել», նույնպես «մեռնել, ուժասպառ լինել, սաստիկ փափագել»: Գույներից զանազանում են սպիտակ, սև, կարմիր, դեղին, իսկ կապույտ, կանաչ, թուխ և այլն սևի մեջ են:

Դնում եմ այստեղ Jespersen-ի Language աշխատությունից (էջ 429–431) մի խումբ օրինակներ:

Թասամանացիք ռետինի, wattle-ի և ուրիշ ծառերի ամեն մի զանազանությունների համար (variety) մի առանձին բառ ունեն, բայց «ծառ» իմաստի համար ընդհանուր բառ չունեն: Չունեն նաև որակ արտահայտող բառեր, ինչպես՝ կարծր, կակուղ, տաք, ցուրտ, երկար, կարճ, կլոր և այլն:

Մոհիկանները զանազան բաներ կտրելու համար տարբեր բառեր ունեն, բայց

պարզապես «կտրել» գաղափարի համար բառ չունեն:

Ջուլուաները «կով» բառը չունեն, բայց գիտեն «կարմիր կով», «սպիտակ կով» և այլն:

Bakaïri-ում (Կենտրոնական Բրազիլիա) ամեն մի թուխակ իր մասնավոր անունն ունի, բայց ընդհանուր **թուխակ** բառը իսպառ անծանոթ է:

Լիթվանացիք գույների համար ընդհանուր անուն չունեն, բայց մասնավոր բառեր չատ ունեն. ինչպես՝ կա առանձին «գորշ» բրդի և սագերի համար, մի ուրիշը՝ ձիերի համար, մի ուրիշը՝ տավարի, մի ուրիշը՝ մարդու և որոշ անասնոց մազերի համար, այսպես և մյուս գույները:

Կան լեզուներ, որ «եղբայր» բառը չունեն, բայց գիտեն «երեց եղբայր» և «կրտսեր եղբայր»:

Cherokee լեզվում «լվալ» բառը չկա, բայց կան զանազան առարկաների համար զանազան բառեր, ինչպես՝ kutuwo «լվացվում եմ», kulestula «գլուխս եմ լվանում», tsestula «մեկի գլուխն եմ լվանում», kukuswo «երեսս եմ լվանում», tsekuswo «մեկի երեսն եմ լվանում», takasula «ձեռքերս կամ ոտքերս եմ լվանում», takunkela «չորերս եմ լվանում», takutega «պնակներն եմ լվանում», tsejuwu «մի երեխա եմ լվանում», kowela «միս եմ լվանում»: Մեղանեգիայում ամեն մի առարկայի համար տարբեր թվանշան կա, ինչպես a buku niu «2 կոկոս», a buru «10 կոկոս», a koro «100 կոկոս», a selavo «1000 կոկոս», a uduudu «10 նավակ», a bola «10 ձուկ» և այլն: Այսպես պիտի լինեն նաև նախամարդոց լեզուն:

Huron-ների լեզվով զանազան բառեր կան «ուտել» նշանակությամբ մսի, հացի, ապուրի համար և այլն*:

Այսպես էր նաև Սուդանի մի քանի ժողովուրդների մեջ, բայց հետո «բրինձ ուտելու» բառը դարձավ ընդհանուր գաղափար: Էսկիմոսները ամեն մի տեսակ ձուկ որսալու համար ունեն առանձին բառ: Մի քանի հնդկական բարբառներ 12 տարբեր բառ ունեն «տանել, կրել» նշանակությամբ՝ նայելով թե ինչպիսի բեռ են տանում: Չինարենում «ջուր» նշանակությամբ 12 բառ կա, որոնք են՝

ts'ien	քիչ խոր ջուր
chen	խոր ջուր
yuan	անդունդի ջուր
yang	ընդարձակ ջուր
fen	եռացող ջուր
pow	ծփան ջուր
mien	մեծ ալիքներով հոսող ջուր
wu	պղտոր և ցած ջուր
tchen	վճիտ ջուր
chang	վարար ջուր
lao	ճամփի կողքի առուների ջուր
tchu	աղի ջուր

Որևէ պայմանական նշան պարտավոր է ունենալ չորս պայման.

- 1) Պիտի լինի ըստ կարելվույն հեշտ գործադրելի.
- 2) Ըստ կարելվույն հեշտ ըմբռնելի.
- 3) Տարբեր ուրիշ պայմանական նշաններից.
- 4) Պայմանավորյալ կողմերի համար ընդհանուր^{**}:

Եթե գործադրենք այս չորս ընդհանուր պայմանները բառի վերաբերմամբ, կգտնենք, որ՝

1) Բառերը պիտի լինեն ըստ կարելվույն կարճ և ձայնավորների ու բաղաձայնների մի այնպիսի խառնուրդ ներկայացնեն, որ արտասանության համար դժվարություն չպատճառեն: Այս պատճառով ահա ամեն մի նախալեզվի մեջ էլ արմատ բառերը միավանկ են կամ երկավանկ: Անշուշտ 10–20–30 վանկերից բաղկացած արմատները անհեթեթ պիտի լինեն: Գալով հեշտ արտասանության, դա, անշուշտ, ըստ զանազան ժողովուրդների ընդունակության կարող է զանազանվել իրարից. Փրանսացին ու իտալացին կարող չեն արտասանել խ, բայց հայի, ռուսի, վրացու համար ամենասովորական բանն է: Շատ ազգեր չեն կարող երկու բաղաձայն իրար կողքի արտասանել, մինչդեռ ուրիշները բաղաձայնների մեծ խճողումներ կարող են հեշտությամբ արտաբերել: Այնուամենայնիվ չենք կարող ասել, թե նախալեզուները սկզբում ևեթ հնարած լինեն միայն բաղաձայնների անհնչելի խճողումներից բաղկացած արմատներ, այլ ձայնավորների և բաղաձայնների այնպիսի միացումներ, որոնց արտասանությունը նույն ժողովրդի համար բավական հեշտ լիներ: Բաղաձայնների ավելի բարդ խճողումները սովորաբար արդյունք են ձայնավորների անկման՝ լեզվի զարգացման ընթացքում:

2) Հեշտ ըմբռնելի լինելու հանգամանքը կապված է լսողության հետ: Թե ձայնավորների և թե բաղաձայնների արտասանության մեջ կարելի է դնել չափազանց մանր նրբություններ:

Օրինակ՝ Փրանսերենի մեջ կա 7 տեսակ 0, կարելի է դեռ ուրիշ տեսակներ էլ գտնել: d կամ t բաղաձայնի համար կարելի է գտնել 5 կամ ավելի զանազանություն, բայց նույնպիսի նուրբ զանազանություններ դժվարըմբռնելի պիտի լինեն պայմանական նշանների համար: Ուստի կարելի չէ ընդունել, թե մարդիկ նախալեզուն հնարելու ժամանակ օգտագործած լինեն ձայների այնպիսի նուրբ տարբերակները, այլ միայն հիմնական ձայները: Ձայների նուրբ զանազանությունը առաջացած են լեզուների բարեհնչության հետագա չրջանում և արդյունք են շեշտի, ձայնավորների ու բաղաձայնների նոր հարադրության և փոխադարձ ազդեցության, սղման և այլն:

3) Ուրիշ պայմանական նշաններից տարբեր լինել՝ նշանակում է չունենալ համանուններ և բաղմանիչ բառեր: Եթե միևնույն sen ձայնախումբը պիտի նշանակե 10 տարբեր զաղափար (այսպես է Փրանսերենում), կամ միևնույն ձայնը 10 նշանակություն պիտի ունենա և կամ ի պիտի նշանակե «տանձ, սալոր կամ չազանակ» (այսպես է չինարենում), ուրեմն պայմանական նշանները շատ անորոշ են և տեղի պիտի տան թյուրիմացության ու տարբեր հասկացողության: Լեզվի

* Այս և հաջորդ օրինակները տե՛ս Carnoy, La Science du mot, 124:

** Carnoy, La Science du mot, II.

նախնական վիճակում չէր կարող այդպիսի բան լինել: Եվ արդարև, նույնիսկ այն լեզուների մեջ, ուր կան այդպիսի համանուն բառեր, եթե կատարենք լեզվական քննություններ և այդ համանունների ծագումը որոնենք, կգտնենք, որ քիչ հեռավոր անցյալում նրանք իրարից տարբեր հնչումներ ունեին:

Այսպես, օրինակ, ֆրանսերեն *sen* ձայնը «սուրբ» (*saint*) իմաստով գալիս է լատիներեն *sanctus* ձևից, «առողջ» իմաստով (*sain*)՝ լատիներեն *sanus* ձևից, «կուրծք» իմաստով (*sein*)՝ լատիներեն *sinus* ձևից, «ստորագրություն» իմաստով (*seing*)՝ լատիներեն *signum* ձևից, «ուռկան իմաստով» (*seine*)՝ լատիներեն *sagena* ձևից, «տեսարան» *scène* իմաստով՝ հունարեն *skêné* ձևից և այսպես՝ մյուս բոլոր ձևերը, ինչպես նաև չինարենի հարյուրավոր համանունները*: Այս բոլորից հետևում է, որ համանունները լեզվի հետագա շրջաններում առաջացած երևույթներ են, արդյունք և գոյություն չէին կարող ունենալ ձայնավորների և բաղաձայնների զանազան փոփոխությունաց նախալեզուների հորինման ժամանակ: Միևնույն բանը պիտի ասել նաև բազմանշություն համար, այն է՝ միևնույն բառի տարբեր առումները, որոնք արդյունք են գաղափարների հետագա զարգացման, նոր պատկերավորությունաց և այլն:

4) Պայմանավորյալ կողմերի համար ընդհանուր լինելը մի այնպիսի կարևոր պայման է, առանց որի լեզուն գոյություն չպիտի ունենար. խոսողը ուրիշ բան պիտի ասեր, լսողը ուրիշ բան պիտի հասկանար: Այս հանգամանքից է առաջանում լեզվի միությունը ամեն մի համայնքի մեջ, որ անհրաժեշտ պայման է: Ուրիշ խոսքով՝ լեզուն ընկերային երևույթ է, և անհատը ոչ իրավունք ունի հնարելու իր ուզածը և ոչ ուժ ունի ենթարկելու նրան իր ուզած ձևափոխության:

Իսկ թե մենք տեսնում ենք, որ լեզուները շարունակ փոփոխվում են և առաջ բերում շարունակ իրարից քիչ թե շատ տարբեր բարբառներ ու ենթաբարբառներ, մյուս կողմից էլ տեսնում ենք, թե ինչպես նորից ձգտում են նրանք միանալու, խառնվելու, ձուլվելու և մեկի վերածվելու: Առաջին երևույթը բնություն օրենքների կույր գործադրության արդյունք է, երկրորդը՝ ընկերության գիտակից գործունեության արդյունք:

Առաջին երեք պայմանների գումարն է ներկայացնում այն հանգամանքը, որ լեզուն չի օգտագործել ձայնական բոլոր հնարավորությունները. ուրիշ խոսքով՝ իբրև արմատ կամ իբրև բառ չեն ընդունված այն բոլոր ձայնախմբերը, որ կարող էր կազմել մարդը: Եթե այսպես չլիներ, մենք պիտի ունենայինք բառերի կամ արմատների մի այնպիսի ահեղ թիվ, որ նույնիսկ ընդունակ չպիտի լինեինք հիշելու: Օրինակ առնենք միայն հայերենը: Մեր լեզվի մեջ ընդունված ձայներից վերցնենք թեկուզ միայն 5 ձայնավոր (ա, ե, ի, ո, ու) և 30 բաղաձայն (բ, գ, դ, զ, թ, ժ, լ, խ, ծ, կ, հ, ձ, ղ, ճ, մ, յ, ն, չ, չ, պ, ջ, ո, ս, վ, տ, ը, ց, փ, ք, ֆ): Վանկեր կազմելով միայն ա ձայնավորով, և երկու կողմ դրված մի-մի բաղաձայններով (բաբ, բագ, բադ և այլն), կունենանք $30 \times 30 = 900$ վանկ, մյուս ձայնավորներով միասին՝ ընդամենը 4500 վանկ: Իսկ եթե թույլ տայինք այս միավանկների վրա մի-մի ձայնավոր ևս ավելացնել (բաբա, բաբի, բաբո և այլն), կունենանք $4500 \times 5 = 22500$ բառ: Չեմ ասում այլևս, թե ինչ կլիներ մեր վիճակը, եթե այդ բոլորի վրա մի-մի բաղաձայն ևս ավելանար, այն է՝ բա-

* Բնագրի այս հատվածի լուսանցքում մատիտով գրված է. «Լեզուն խոսափում է համանուններից և մին ջնջում է. վեր-վերև» (Մ. Գ.):

բար, բարագ և այլն (22500×30=675000);

Այս զարհուրելի քառսի չի դիմել լեզուն, այլ, ընդհակառակը, նա բավականացել է շատ ավելի սահմանափակ թվով: Walde-Pokorny Հնդեվրոպական բառարանում նախալեզվյան բառերի ընդհանուր գումարը 2223 է, և այս թիվը դեռ չի ներկայացնում Հնդեվրոպական նախալեզվի արմատները ամբողջապես, այլ նրանցից շատերը աճած կամ ածանց ձևեր են ավելի սակավաթիվ արմատներից:

Ինչ որ ասացինք ձայնավորների համար, նույնը պետք է հասկանալ նաև գաղափարների համար: Կարելի է մարդկային գաղափարների թիվը անհունապես շատացնել: Տեսանք, որ արաբերենում 153 բառ կա «խմել» գաղափարի համար, գլխի պատվածքի համար 14 բառ կա, էսկիմոսերենում «ձյուն» գաղափարի համար կա չորս բառ (Boas, Handbook of ind. lang., էջ 25). Նստած ձյունը կոչված է arut, վերևից թափվելիս՝ qana, քամիների հոսանքով քշվածը՝ pigsiroq, իսկ բուքը՝ qimugsuq: Եթե մարդիկ այս ոճով շարունակեին, կարող էին մի գաղափարը անհունապես ընդարձակել և մի բառի տեղ շատ բազմաթիվ բառեր ստեղծել:

Օրինակ՝ ուսերենն ПОЙТИ նշանակում է «ոտքով գնալ» և ехать՝ «ձիով կամ կառքով գնալ», բայց կարելի է ավելացնել դեռ՝ «սայրով գնալ», «գնացքով գնալ», «նավակով գնալ», «նավով գնալ», «չոգենավով գնալ», «ջրի ափով գնալ» և այլն, և այլն, ինչքան որ ուզեք: Բայց այսքան «հարստությունը» չափազանց դժվար պիտի լիներ մարդկային մտքի համար, և մենք անկարող պիտի լինեինք հիշել այդ բոլորը: Դրա համար էլ յուրաքանչյուր լեզու, նայած տեղական պայմաններին ու պահանջներին, ստեղծել է առանձին բառեր իր կարևոր դատած գաղափարների համար, իսկ նրանց հարակիցները կամ մերձավորները կամ անտես է արել և կամ դանազան մասնիկներով կամ հարակից բառերով արտահայտել:

Օրինակ՝ կայուն կամ հոսուն ջրերի համար ունենք հայերեն ծով, լիճ, մոր (մոր), ճահիճ, գետ, առու, վտակ և սրանցից՝ ծովակ, լճակ, գետակ, առվակ, մեծ ծով, փոքր լիճ, բարակ առու, մեծ վտակ, պղտոր առվակ, հսկայական ծով, ծանծաղ մոր, լեռնային վտակ, բարձրադիր լճակ և այլն, և այլն, որոնց համար առանձին բառեր չկան: Տավարի դանազան աստիճանների համար, սկսելով ամենափոքրից, ունենք՝ հորթ՝ «մեկ տարեկան ձագ», մողի՝ «երկու տարեկան հորթ», երկնջ՝ «երկու տարեկան էգ հորթ», ցլիկ՝ «երեք տարեկան էգ հորթ», որ այլևս ցուլին մոտեցած լինելով՝ հաջորդ տարին ծնունդ պիտի ունենա, կով, եզ, ցուլ, արջառ, տավար, բայց չունենք «մեկ տարեկան էգ հորթ», «մեկ տարեկան արու հորթ» և այսպես յուրաքանչյուր տարվա համար՝ արու և էգ առանձին-առանձին, և նրանց երկու սեռերի համար ընդհանուր բառեր: Զանազան աստիճանների համար, սկսելով բարակ թելից, ունենք՝ թել, թեզան, շաղամաթ, ասղանի, նարոտ, դերձան, լար, առասան, առատուկ, աղավանդակ, չվան, թոկ, պարան, ճոպան, կառան, տղոն, մալախ և այլն, բայց չկան սրանց միջին զանազան աստիճանները, որ կարելի էր դեռ շատ երկարել: Եզ ու կով, հովատակ և զամբիկ, խոյ և մաքի, աքլոր ու հավ, եղջերու և եղնիկ զանազանված են իբր արու և էգ, բայց կատու, առյուծ, վագր, փիղ, բադ և այլն արու և էգ չեն զանազանվում: Այսպես հասկանալ նաև բոլոր մյուս ընդհանուր և մասնավոր գաղափարների համար, որոնք յուրաքանչյուր լեզվի մեջ կազմում են միշտ մի

սահմանափակ թիվ և միայն տեղական պայմանների ու պահանջների համեմատ կարող են լեզվից լեզու որոշ չափով ավելանալ ու պակասել՝ առանց հասնելու չափազանցություն:

ԲԱՌԵՐԻ ՀԱՃԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բառերի քանակությունից տարբեր է բառերի գործածություն քանակությունը կամ չափը, այսինքն՝ թե որևիցե բառ որչափ շատ գործածական է մեր լեզվի խոսակցության կամ գրականության մեջ:

Այս է որ կոչում ենք մի բառով հաճախականություն:

Անշուշտ ամեն մի մասնագիտություն ունի իր սեփական բառարանը, և ամեն մի խոսք պատվում է մի նյութի և նույն նյութին հարակից իրերի շուրջը, հղում է ու շարունակ կրկնում նույն բառերը: Այսպես, երբ մի դասախոս խոսի «սեռը լեզվի մեջ» նյութի մասին, բնականաբար շարունակ պիտի գործածե սեռ, լեզու, արական, իգական, չեզոք և նման բառեր: Երբ կարդանք մի բնախոսական գրվածք, բնականաբար շարունակ պիտի պատահենք այնտեղ մարմին, արյուն, թոք, սիրտ, ջիղ, շնչառություն և նման բառերի: Երբ կարդանք թվաբանական մի գրվածք, միշտ պիտի պատահենք թիվ, գումարել, հանել, բազմապատկել, հավասար, մեծ կամ փոքր, եզր, հավասարում, աստիճան և այլն բառերի: Այսպես նաև մյուս մասնագիտությունները:

Մի փոքրիկ գործնական օրինակ տալու համար առնենք Ուորհրդային Հայաստան, 1927 փետրվարի 23 մի փոքր հոդվածը՝ «Կարմիր բանակի գորությունը» (Աշոտ Հովհաննիսյանի), որ բռնում է երկու կիսատ սյունակ, 165 տող, պարունակելով ընդամենը շուրջ 570 բառ: Այսքանի մեջ ունենք բանակ բառը 16 անգամ, տնտեսական 6, ռազմական 5, նոր 5, մասսա 6, տեխնիկա 5, սոցիալիստական 9, բուրժուազիա 1, պրոլետարիատ 3, տերիտորիալ 1, իմպերիալիստական 3, դիսցիպլին 1, ինդուստրացում 2, կոոպերացիա 2, գեներալ 1, պարտիզան 1, բլոկադ 1, լոգունգ 2, կապիտալիստական 2, սիստեմ 1, կոմունիզմ 1:

Բայց, այնուամենայնիվ, այս բոլոր մասնագիտություններն էլ, ուրիշ խոսքով մարդ էակը ընդհանրապես, իր խոսակցության մեջ ունի մի խումբ այնպիսի բառեր, որոնք սովորական և գործածական են ամեն դեպքում և մյուսներից ավելի:

Մարդկային մտքի հետազոտության և լեզվական ուսումնասիրության տեսակետից հետաքրքիր է անշուշտ իմանալ, թե որոնք են այն բառերը, որ մենք ամենից ավելի հաճախակի գործ ենք անում մեր կյանքի մեջ:

Այս նյութի վրա մի աշխատանք է կազմել ամերիկացի մի կին (Helen Eaton), որ չորս լեզվով կարդալով (անգլ., ֆրանս., գերմ. և սպան.) մի միլիոն բառ պարունակող գրականություն, կազմել է միաժամանակ չորս լեզուների մեջ էլ ամենից ավելի շատ գործածված առաջին 1000 բառերի ցուցակը (Comparative frequency list. A study based on the first thousand words in English, French, Spanish and German frequency lists, 1934). Այս աշխատանքը ես չեմ տեսել. ծանոթ է ինձ մի փոքր մատենախոսականից, որ հրատարակված է BSL, 36, № 108, էջ 7:

Այսպիսի մի վիճակագրություն կազմելու համար անշուշտ ամենակարևորն այն է, թե ինչ բովանդակության գիրք կամ գրքեր պետք է բառաքաղել, որպեսզի

արդյունքը ճիշտ լինի և միակողմանի չլինի, քանի որ, ինչպես քիչ առաջ ասացինք, ամեն մի մասնագիտություն ունի իր սեփական բառապաշարը: Քննադատը իր վերոհիշյալ մատենախոսականի մեջ հայտնում է, թե ամերիկուհին չի տվել իր բառաքաղած գրքերի ցանկը: Բայց ինչ էլ որ լինի, ընտրությունը բավական դժվար է, և միակողմանիության երկյուղը միշտ կա:

Այս միակողմանիությունից խուսափելու համար կարծում եմ, թե կա երկու միջոց. առաջին միջոցն այն է, որ բառաքաղենք ամեն տեսակ մասնագիտության պատկանող գրքերը, երկրորդ միջոցն է՝ բառաքաղել այնպիսի գրքեր, որոնց բովանդակությունը, որևէ նեղ մասնագիտությունից հեռու, վերաբերում է հասարակ և սովորական կյանքին, ինչպես պարզ լեզվով և ոչ շատ բանաստեղծական ոճով գրված մի վեպ:

Ամերիկուհին անշուշտ շատ երկար ժամանակ վատնած պիտի լինի իր ընտրած գրքերը կարդալու և բառաքաղելու համար: Ես նույն աշխատանքը շատ ավելի կարճ ժամանակում կատարելու համար որոշեցի բառաքաղել Աստվածաշունչը: Այս ընտրությունը կատարելու համար ես ունեի երկու պատճառ. 1) գիրքը, կարելի է ասել, գրված է միջակ ոճով, չունի այն վերամբարձ ոճը, որ իբրև բարձր գրականության հատկանիշն է կազմում. 2) գիրքը թեև համարվում է ընդհանրապես կրոնական, բայց նա պարունակում է շատ գրական սեռեր՝ նա բացի կրոնականից է նաև պատմական, խրատական, բանաստեղծական, իմաստասիրական, ճանապարհորդական, ժամանակագրական, ճարտարապետական, շինարարական և այլն: Կարող ենք գտնել այնտեղ բազմաթիվ բույսերի, կենդանիների, քարերի անուններ և այլն: 3) Արդեն պատրաստ կա Թադեոս վրդ. Աստվածատրյանի Համաբարբառը (տպ. Երուսաղեմ, 1895), որ Աստվածաշնչի ամբողջական բառարանն է, և որի վրայից կարելի է կատարել վիճակագրություն անհամեմատ ավելի հեշտ ձևով և կարճ ժամանակում: Ինչ վերաբերում է բառաքաղված նյութերի քանակին, Աստվածաշունչը, անշուշտ, ոչ միայն պակաս չէ Հելեն Իտոնի (Helen Eaton,) բառաքաղած գրքերի քանակից, այլ մինչև իսկ կրկինն է: Հ. Իտոնը բառաքաղել է մի միլիոն բառ պարունակող գրականություն 4 լեզվով, որով յուրաքանչյուր լեզվին կընկնի 250,000 բառ: Աստվածաշունչը իր ամբողջության մեջ ունի կես միլիոն բառ, որ հաշվում ենք հետևյալ ձևով: Առնենք Վենետիկի 1860 թվի հրատարակությունը, որ ունի ընդամենը 1223 էջ: Հանելով այս թվից 229 դատարկ էջերը (ամբողջ գրքի մեջ), ցանկերը և նախագրությունները, կունենանք ընդամենը 994 էջ: Յուրաքանչյուր էջը ունենալով երկու սյունակ և յուրաքանչյուր սյունակը 54 տող, ընդամենը կունենանք 1988 սյունակ և 107,352 տող: Ամեն մի տողում միջին հաշվով դնելով 5 բառ, կունենանք ամբողջ Աստվածաշնչի մեջ ընդամենը 536,760 բառ:

Հաջորդ ցուցակի մեջ ընթերցողը պիտի գտնի Աստվածաշնչի մեջ ամենից հաճախ գործածված բառերը, որոնք թվով 266 հատ են: Յուցակը կազմել եմ հետևյալ ձևով: Համաբարբառը յուրաքանչյուր բառի տակ դնում է Աստվածաշնչի մեջ պատահած բոլոր վկայությունները: Բայց այնպես, որ մի վկայությունը բռնի մի տող (բացառություններ, երբ վկայությունը մի տողից ավելի տեղ բռնի, չափազանց քիչ են): Համաբարբառի յուրաքանչյուր սյունակը ունի 60 տող, հետևաբար, երբ մի բառի վկայությունները բռնեցին մի սյունակ, ուրեմն վկա-

յությանց թիվն է 60, այս համեմատությունը պետք է հաշվել նաև ավելին: Ես իմ ցուցակի մեջ առել եմ միայն բառերը, որոնք համաբարբառի մեջ առնվազը երեք լրիվ սյունակ վկայություն ունեն (այն է 180 անգամ գործածված): Յուցակիս յուրաքանչյուր բառի դեմ դնում եմ մի թվանշան, որ գնում է 3-ից մինչև 70: Այս թվանշանները ցույց են տալիս, թե համաբարբառի մեջ համապատասխան բառը քանի՞ սյունակ վկայություն ունի: Յուցակիս թվանշանը բազմապատկելով 60-ով, կստացվի վկայությունց թիվը:

Բայց թվանշանների մոտ կան նաև $\frac{1}{2}$, plus և minus նշանները. առաջինը նշանակում է 30 վկայություն. plus (+) նշանը՝ 15 վկայություն, իսկ minus (-) նշանը՝ 15 պակաս վկայություն: Օրինակ՝ ամ 9-(540-15=525 վկայություն), երկինք՝ 10+(600+15=615 վկայություն):

Համաբարբառը անշուշտ թերություններ ունի. Կարապետ վրդ. Տեր-Մկրրտչյանի մի քննադատությունից երևում է, որ մոռացումները բավական մեծ չափերի են հասնում: Մենք նկատեցինք, օրինակ, որ ասել և բազում բառերը չկան Համաբարբառի մեջ: Կարծում ենք, սակայն, որ հեղինակը դիտմամբ դուրս է գցել այս բառերը՝ նրանց թվի մեծությունից սոսկալով, ինչպես արել է նաև և, կամ, թե, եթե, որ, զի, առանց, որպես, իբրև, այսչափ, այդչափ, այնչափ, որչափ, զօրէն, մինչև, ի վերայ, բայց բառերի համար: Այս բառերը պետք է համարել լեզվի ամենից ավելի հաճախ գործածված բառերը:

ազգ	18
աթոռ	$3\frac{1}{2}$
ածել	8
ակն	4
ահա	$5\frac{1}{2}$
աղաղակել	4
աղաչել	4
աղօթք	6
ամ	9
ամբարիշտ	4
ամիս	3
այլազգի	$4\frac{1}{2}$
այսօր	5
այր	34
անապատ	6
անասուն	3
անիրավություն	4
անկանիլ	10
անձն	$18\frac{1}{2}$
անուն	$17\frac{1}{2}$
անցանել, ոտն	$9\frac{1}{2}$
անօրէն	3
անօրէնություն	5
աշակերտ	4
աշխարհ	6

աչք	8½	դատել	4	լեզու	3
ապրիլ,- եցուցանել	6	դարձուցանել	6½	լնուլ	5
աջ	3	դնել	12	լույս	4 +
առաջի	20½	դուռն	8½	լսել	27
առաջին	4	դուստր	8	խաղաղություն	7
առաւօտ	4	ելանել	24	խնդրել	12
առաքելիլ	14½	եկեղեցի	3	խորան	6
առնել	25	եղբայր	15½	խորհիլ	4 +
առնուլ	16½	երզնուլ	3	խորհուրդ	7
ասիլ*		երես	12½	խոսիլ	25
Աստուած, ք	26	երեկիլ	4	ծածկել	4
արդար	6½	երթալ	14	ծառայ	16
արդարություն	7½	երկինք	10	ծառայել	3
արյուն	7	երկիր	45	ծեր	4
արծաթ	6½	երկնչիլ	6½	ծնանիլ	8
արկանել, իլ	6½	երկու	5	ծով	7
արձակել, իլ	6	եօթն	4	կալ (մնալ)	8
արտաքոյ,- քս	3	զավակ	4	կամիլ	8 +
արքայ	21½	զոհ	4	կատարել	4½
բազմություն	3	զորք	7½	կարել	5½
բազում	-	զորություն	13	(կարենալ)	
բան	14½	ըմպել	5	կացուցանել	4½
բանալ	3	ընդունել	5	կեալ	3 +
բանակ	4	ընկեր	3	կեանք	6½
բառնալ	4½	ընտրել	4	կենդանի	6½
բարիք	7	թագավոր	19	կերակուր	3½
բարկություն	4½	թագավորել	4	կին	19
բերան	6	թագավորություն	5	կողմն	5
բերել	3½	թշնամի	8	կոչել	12½
բնակիլ	8	թողուլ	9	կոտորել	3½
գալ	21	ժամ	3	կործանել	3 +
գէտ	3½	ժամանակ	10	կորնչիլ	3
գինի	4	ժառանգել	3	կորուսանել	4
գիշեր	4½	ժառանգում	4	համարել	4
գիտել	15	ժողովել	8	հայիլ	5½
գիրք	4	ժողովուրդ	34½	հայր	25
գլուխ	8	իմաստութիւն	7	հանդերձ (շոր)	3
գնալ	14	իմաստուն	4½	հանիլ	12
գործ	10½	իշխան	12½	հասանել	9 +
գործել	7½	իշխանուհի	3 +	հաստատել	7
գունդ	3	իջանել		հատուցանել	8
գտանել	9½	իջուցանել	8½	հարկանել	9
գրել	6			հարցանել	4
դառնալ	12	իրավունք	6	հաց	5½
դատաստան	5	լեառն	10½	հաւատք	4½

* Բնագրում թվանշան չկա (Ս. Գ.):

Հաւատալ	5	ոսկի	7½	տեսանել	29
Հեթանոս	6	ոտն	6 +	տեսիլ	3½
Հոգի	7½	որդի	70	Տր Ած	20 -
ոգի	4½	ուխտ	6	տուն	31½
Հուր	8	ունել	8	ցեղ	4½
Հրամայել	4½	ուտել	14	ցուցանել	4½
Հրաման	3	ուրախ	4½	փախչել	3½
Հրեշտակ	8	ուրախութիւն	4	փայտ	4
ձայն	9	չար,- իք	11	փառք	9
ձեռն	31	չարութիւն	3	փոխանակ	5½
ճանաչել	8 -			փրկել լ	8
ճանապարհ	15	պահել	9½	փրկութիւն	5
ճշմարտութիւն	5 -	պաշտել	3½	քահանայ	12 +
մահ	7	պատասխանի	8	քահանայապետ	3
մայր	5½	պատարագ	4½	քաղաք	25 +
մանուկ	4½	պատերազմ	9	օտար	3
մատնել	6	պատմել	10 +	օր	21
մատուցանել	7	պատուիրան	4½	օրէնք	11
մատչիլ	3½	պատուիրել	6 -	օրհնել	9
մարգարէ	8	պատրաստել	4	օրհնութիւն	3
մարդ, իկ	18	պարիսպ	4 -		
մարմին	8½	պղծել	4 -	աթոռ	
մեծ	5½	պտուղ	4 +	ամբարիչտ	
մեծամեծ	4	ջուր	12	ամիս	
մեղանչել	4	սահման	4 +	անասուն	
մեղք	9 +	սատակել	7½	անօրէն	
մեռանիլ	11½	սեղան	8½	ԽՅԵ	
մերժել	3	սէր	3	արտաքոյ,- քս	
մերձենալ	4	սիրել	6 -	բազմութիւն	
միտք	6	սիրտ	20	բանալ	
մնալ	4	սկսել	4 +	բերել	
մտանել	19½	սուր	6	գետ	
յառնել	9½	սուրբ	8	գունդ	
յաւիտեան	7½	սպանանել	7	եկեղեցի	
յիշել, իջուցանել	5 +	սրբել	5½	երդնուլ	
յուսալ	4	սրբութիւն	8½	զավակ	
նեղութիւն	4	սրտմտութիւն	4 +	ընկեր	
ննջել	3½	վաղվաղակի	5 +	ժամ	
նշան	3½	վէմ	3	ժառանգել	
նատիլ	9	վկայութիւն	6½	իշխանութիւն	
չինել	8½	տալ	29 -	լեզու	
չնորհ	5	տուեալ լինել	1½	ճառայել	
չրջիլ	4	տաճար	6½	կեալ	
ողորմութիւն	6 -	տանիլ	4 +	կերակուր	
ողջակէզ	4½	տապանակ	3	կոտորել	
ոչխար	3	տեղի	6½	կործանել	

Դնում եմ այստեղ նույն ցուցակը բառերի հաճախություն կարգով:
 $3,3 + 3\frac{1}{2}, 3\frac{1}{4}$ (այն է 180-195 վկ.)

կորնչիլ	երևիլ	ուրախութիւն
կորուսանել	երկու	պատարագ
հանդերձ	եօթն	պատուիրան
հատուցանել	զոհ	պատուիրել
մատչիլ	ըմպել	պատրաստել
մերժել	ընդունել	պտուղ
ննջել	ընտրել	սահման
նշան	թագաւորել	սիրել
ոչխար	թագաւորութիւն	սկսել
չարութիւն	ժառանգութիւն	սրբել
պաշտել	իմաստուն	սրտմտութիւն
պարիսպ	լնուլ	տանիլ
պղծել	լոյս	ցեղ
սէր	խորհիլ	ցուցանել
վաղվաղակի	ծածկել	փոխանակ
վէճ	ծեր	փրկութիւն
տապանակ	կատարել	6-ից մինչև 10 – (այն է՝ 360-585)
տեսիլ	կարել	ածել
փախչիլ	կացուցանել	աղօթք
փայտ	կողմն	ամ
քահանայապէտ	համարել	անապատ
օտար	հայիլ	անցանել
օրհնութիւն	հարցանել	աշխարհ
4-ից 6 – (240-345 վկ.)	հաց	աչք
ակն	հաւատք	ապրիլ
ահա	հաւատալ	արդար
աղաղակել	հրամայել	արդարութիւն
աղաչել	ճշմարտութիւն	արիւն
այլազգի	մայր	արծաթ
այսօր	մանուկ	արկանել
անիրաւութիւն	մեծ	արձակել
անօրէնութիւն	մեծամեծ	բարի
աշակերտ	մեղանչել	բերան
առաջին	մերձենալ	բնակիլ
առաւօտ	մնալ	գլուխ
բանակ	յիշել	գործել
բառնալ	յուսալ	գտանել
բարկութիւն	նեղութիւն	գրել
գինի	չնորհ	դարձուցանել
գիշեր	չրջիլ	դուռն
գիրք	ողորմութիւն	դուստր
դատաստան	ողջակէզ	երկնչիլ
դատել	ուրախ	

զօրք	սուր	չար
թշնամի	սուրբ	պատմել
թողուլ	սպանանել	ջուր
ժողովել	սրբութիւն	քահանայ
իմաստութիւն	վկայութիւն	օրէնք
իջանել	տաճար	20-ից մինչև 30 (այն է՝ 1200-1800 վկ.)
իրաւունք	տեղի	առաջի 20 ^{1/2}
խաղաղութիւն	փառք	առնել
խորան	փրկիլ	արքայ
խորհուրդ	օրհնել	գալ
ծնանել	10-ից մինչև 20 (20 չառած) (այն է՝ 600-1200 վկայութիւն)	ելանել
ծով	աղգ	լսել
կալ	անկանիլ	խօսիլ
կամիլ	անձն	հայր
կեանք	անուն	սիրտ 20
կենդանի	առաքել	տալ
հասանել	առնուլ	տեսանել
հաստատել	բան	քաղաք
հարկանել	գիտել	օր
հեթանոս	գնալ	Այս հաշվով
հուր	գործ	ամենաչատ գործածված
հրաման	դառնալ	բառերն են՝ որդի (4200),
հրեշտակ	դնել	Աստուած (2745) և երկիր
ձայն	եղբայր	(2700): Բայց այս բառերի
ճանաչել	երես	մեջ նկատելի է, որ՝ որդի
մահ	երթալ	բառը շատ անգամ
մատնել	երկինք	հատուկ անվան
մատուցանել	զօրութիւն	փոխարեն է
մարգարէ	թագաւոր	գործածվում. այսպես
մարմին	ժամանակ	Որդի Մարդոյ, կամ Որդի
մեղք	իշխան	Աստուծոյ՝ իբր
միտք	լեառն	«Քրիստոս», Որդիք
յառնել	խնդրել	Իսրայելի «իսրայելցիք»,
յաւիտեան	ծառայ	ինչպես և բոլոր
նատիլ	կին	սեմական ցեղերի
չինել	կոչել	անունները: Մի առ մի
ոսկի	հանել	հաշվելով և դուրս
ոտն	հոգի, ոգի	հանելով այս կարգի
ուխտ	ճանապարհ	որդի-ները, կունենանք
ունել	մարդ	զուտ «որդի»
պահել	մեռանիլ	ն չ ա ն ա կ ու թ յ ա մ բ
պատասխանի	մտանել	ընդամենը 2527 վկայու-
պատերազմ	ուտել	թիւն:
սատակել		
սեղան		

Երկիր բառը թեև ունի 45 այունակ, բայց սրանցից $3\frac{1}{2}$ երկիր պագանել ոճի մեջ է գործածված, որ առանձնացնելով՝ երկիր բառի համար կունենանք $41\frac{1}{2}$ (=2475 վկայություն):

30-ից վերև (1800 և ավելի վկ.)

այր 34 (2040 վկ.)

երկիր 45 (2700 վկ.)

ժողովուրդ $34\frac{1}{2}$ (2070 վկ.)

ձեռն 31 (1860 վկ.)

որդի 70 (4200 վկ.)

տալ 30 + (815 վկ.)

Աձ 46 - (2745 վկ.)

տուն $31\frac{1}{2}$ (1875 վկ.)

Վերոհիշյալ ցուցակի 266 բառերը դասակարգել ավելորդ և թերևս աննպատակ համարելով՝ բավականանում ենք տալով մի քանի խմբեր միայն: **Բայեր:** Ածել 8, աղաղակել 4, աղաչել 4, անկանիլ 10, անցանել $9\frac{1}{2}$, ապրիլ 6, առաքել $14\frac{1}{2}$, առնել 25, առնուլ $16\frac{1}{2}$, ասել ?, արկանել $6\frac{1}{2}$, արձակել -6, բանալ 3, բառնալ $4\frac{1}{2}$, բերել $3\frac{1}{2}$, բնակիլ 8, գալ 21, գիտել 15, գնալ 14-, գործել $7\frac{1}{2}$, գտանել $9\frac{1}{2}$, գրել 6, դառնալ $12\frac{1}{2}$, դատել 4, դարձուցանել $6\frac{1}{2}$, դնել 12, ելանել 24, երդնուլ 3, երևիլ 4, երթալ 14, երկնչիլ $6\frac{1}{2}$, ըմպել 5 +, ընդունել $5\frac{1}{2}$, ընտրել $4\frac{1}{2}$, թագադրել $4\frac{1}{2}$, թողուլ 9, ժառանգել 3 +, ժողովել 8, իջանել $8\frac{1}{2}$, լնուլ 5, լսել 27, խնդրել 12, խորհիլ 4, խօսիլ 25, ծածկել 4, ծառայել 3, ծնանիլ 8, կալ 8, կամել 8 +, կատարել $4\frac{1}{2}$, կարել $5\frac{1}{2}$, կացուցանել $4\frac{1}{2}$, կեալ 3 +, կոչիլ $12\frac{1}{2}$, կոտորել $3\frac{1}{2}$, կործանել 3 +, կորնչել 3, կորուսանել 4-, համարել 4, հայել 5 +, հանել 12, հասանել 9 +, հաստատել 7, հատուցանել 3, հարկանել 9, հարցանել 4, հավատալ 5-, հրամայել $4\frac{1}{2}$, ճանաչել 8-, մատնել 6, մատուցանել 7, մատչիլ $3\frac{1}{2}$, մեղանչել 4, մեռանիլ $11\frac{1}{2}$, մերթել 3, մերձենալ 4, մնալ 4, մտանել $19\frac{1}{2}$, յուսանել $9\frac{1}{2}$, յիշել 5 +, յուսալ -4, ննջել $3\frac{1}{2}$, նստել 9, շինել $8\frac{1}{2}$, շրջիլ 4, ունել 8, ուտել 14, պահել $9\frac{1}{2}$, պաշտել $3\frac{1}{2}$, պատմել 10 +, պատուիրել 6-, պատրաստել 4, պղծել 4-, սատակել $7\frac{1}{2}$, սիրել 6-, սկսել 4 +, սպանանել 7, սրբել $5\frac{1}{2}$, տալ 30 +, տանել 4 +, տեսանել 29, ցուցանել 4 +, փախչել $3\frac{1}{2}$, փրկել 8, օրհնել 9:

Կրոնական բառեր: Աղօթք 6, Աստուած 46-, եկեղեցի 3, երդնուլ 3, երկիրնք 10 +, գոհ 4 +, խորան 6, հավատք $4\frac{1}{2}$, հավատալ 5-, հեթանոս 6, հրեչտակ 6, մարգարե 8, մեղանչել 4, մեղք 9 +, ողջակեզ $4\frac{1}{2}$, ուխտ 6, պաշտել $3\frac{1}{2}$, պատարագ $4\frac{1}{2}$, սեղան $8\frac{1}{2}$, սուրբ 8, սրբել $5\frac{1}{2}$, սրբութիւն $8\frac{1}{2}$, վկայութիւն $6\frac{1}{2}$, տաճար $6\frac{1}{2}$, տապանակ 3, քահանայ 12 +, քահանայապետ 3, օրհնել 9, օրհնութիւն 3:

Կրոնական բառերի այսքան փոքր քանակը ցույց է տալիս այն, ինչ որ ասեցինք նաև վերևում, թե Աստուածաշունչը՝ թեև կրոնական գիրք, բայց նաև աշխարհական կյանքի ընտիր աղբյուր է և բառերի վիճակագրության համար շատ հարմար: Նրանք, որոնք զուտ աշխարհական կյանք են ուզում առնել ի նկատի, կարող են այս բառերը չեղյալ համարել: Բայց միևնույն ժամանակ ի նկատի պետք է ունենալ, որ կրոնական համարված այս բառերի մի մասը նաև աշխարհիկ բովանդակություն ունի: Օրինակ՝ երդնուլ (երզվում եմ, Փր. je vous

jure՝ ճշմարիտ եմ ասում իմաստով), երկինք, խորան («վրան» իմաստով), Հա-
լատալ Հեթանոս («օտար ազգեր»), հրեշտակ («պատգամավոր» իմաստով), մե-
ղանչել («վնասել» իմաստով), մեղք («Հանցանք»։ ինչպես՝ ես մեղք չունեմ),
պաշտել (ծառայել), պատարագ (նվեր), սեղան (սովորական ճաշի սեղան), սուրբ
(մաքուր), սրբել (մաքրել), վկայութիւն (կրոնական իմաստով է միայն Հրեից
վկայութեան խորանը), տաճար (սեղանատուն): Ընդհակառակը, կրոնական
իմաստ ունեն որդի բառը՝ Որդի Աստուծոյ կամ Որդի Մարդոյ ձևի մեջ և նշան
(«Հրաշք» իմաստով):

Մարդու մարմինը: Ակն, անձն, աչք, աջ, արին, բերան, գլուխ, երես, լեզու,
ձեռն, մարմին, ոտն, սիրտ:

Ուտելիք և խմելիք: Գինի, ըմպել, կերակուր, հաց, ուտել, պտուղ, ջուր:

Կարասիք: Աթոռ, սեղան:

Ժամանակ: Ամ, ամիս, այսօր, առաւօտ, գիշեր, ժամ, ժամանակ, յաւիտեան, օր:

Ընտանիք: Այր, անձն, դուստր, եղբայր, դուստր (ծառայ), կին, հայր, մայր, մա-
նուկ, մարդ, որդի:

Պետութուն և պատերազմ: Ազգ, այլազգի, արքայ, բանակ, գունդ, դատաս-
տան, դատել, երկիր, զօրք, թագաւոր, թագաւորել, թագաւորութիւն, թշնամի,
ժողովուրդ, իշխան, իշխանութիւն, իրաւունք, պատերազմ, պարիսպ, սուր:

Ածականներ: Ամբարիշտ, անօրէն, առաջին, արդար, բազում, բարի, իմաստուն,
ծեր, մեծ, մեծամեծ, ուրախ, չար, սուրբ, օտար:

Տեղ: Անապատ, աշխարհ, առաջի, արտաքոյ (արտաքս), գետ, երկիր, լեռան,
ծով, կողմն, ճանապարհ, պարիսպ, սահման, տեղի, քաղաք:

Կենդանի: Անասուն, կենդանի, ոչխար:

Մետաղներ: Արծաթ, ոսկի:

ԲԱՌԵՐԻ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Որովհետև մենք մեր թե՛ ձեռագիր և թե՛ տպագիր գրութեանց մեջ, գրված
կամ տպված նախադասութիւններում միշտ տեսել ենք բառերը իրարից առան-
ձին ու անջատ, մեր գիտակցութեան մեջ կազմվել է բառերի անջատ գոյութեան,
այսինքն՝ անհատականութեան գաղափարը:

Շատ գիտնականներ կարծում են, որ սա մի ենթակայական գաղափար է, որ
արդյունք է գիտական տրամաբանական դատողութեան և մեր մեջ ընդունած
գրչական սովորութեան: Իրապես, խոսողի մտածողութեան մեջ բառերը առանձին
գոյութիւն չունին, և կան միայն նախադասութիւններ: Նույնիսկ առանձին գոր-
ծածված մի հատիկ բառը մի նախադասութիւն է, իբրև մի առանձին միտք:

Արդարև, եթե կան լեզուներ, որոնք բառերը անջատելու սովորութիւն ունեն,
կան նաև լեզուներ, որոնք այդ սովորութիւնը չունեն և ամբողջ նախադա-
սութիւնը գրում են միահար: Այսպես են հին հայերեն և հին հունարեն ձեռագ-
րերը:

Հին պարսկական բեռագրութեանց մեջ ամեն մի բառ անջատվում է նա-
խորդից Վ նշանով, իսկ սանսկրիտ լեզվում ամբողջ նախադասութիւնը իբրև մի
բառ է գրվում: Այսպես նաև լատիներեն ձեռագրերում, ամեն մի բառ անջատ-

վում է միջակետով:

Կորեական լեզվով գրելու ժամանակ երկու ձևերն էլ ընդունված են. կամ բառերը գրում են իրարից անջատ և կամ իրար միացած: Սրա համար էլ առանձին կանոն չկա. մեծ մասամբ գրում են երկրորդ ձևով (ΧΟΛΟΔΟΒΗΑ, էջ 15): Կան այբուբեններ էլ, որոնց մեջ այս կամ այն տառը բառասկզբում և բառամիջում ուրիշ ձև ունի, իսկ բառավերջումն էլ ուրիշ, որով բառի անջատ գոյությունը հասկացվում է: Այսպես՝ հունարենում **α** (s) ձայնը առաջին դեպքում գրվում է **σ**, երկրորդ դեպքում՝ **ς**: Արաբերենի, ինչպես նաև արաբական տառերը գործածող բոլոր լեզուների, ինչպես և ասորական, մոնղոլական, պահլավական լեզուների մեջ, ինչպես հայտնի է, գրչության մեջ կա տառերը կրճատելով իրար կպցնելու սովորությունը: Սա ոչ թե լոկ խնայողության համար է, այլև նպատակ ունի ամեն մի բառը նախադասության մեջ անջատել և իբրև առանձին միություն ցույց տալ: Ըստ այսմ, ամեն մի բառի տառերը կցվում են իրար, իսկ վերջին տառը մնում է առանց հաջորդի հետ կապակցության. այսպիսով նախադասության բոլոր բառերը ներկայացնում են մեզ իրարից բոլորովին անջատ:

Գրեթե նույն բանը մենք էլ կատարում ենք ձեռագրի մեջ, ուր բառի բոլոր տառերը կպցնում ենք իրար իբրև մի ամբողջություն: Ինչ վերաբերում է բառերի միացման, այսօր մեզ մոտ թեև սովորություն է բառերը անջատել իրարից, բայց մեր հին ձեռագրերում (ինչպես ուրիշ լեզուների էլ) ամբողջ նախադասությունը միահար էր գրվում և այդ պատճառով էլ հաճախ սխալ ընթերցման տեղիք տալիս:

Օրինակ, Ընդդեմ հերձուածոց ձեռագրում գրված է **այսքանկարէ**, որ հրատարակել է Ե. վ. Տեր-Մինասյանը՝ **այսք անկար է**. մի նախադասություն, որ ոչ մի իմաստ չունի, և ըստ Դուրեան, Ուսումն., 204, պետք է կարդալ **այսքան կարէ**: Նույնպես՝ **Կնիք հավատոյ** (հրատ. Կարապետ եպս. Տ. Մկրտչեան, էջմիածին, 1914, էջ 54, տող 32)՝ **իսկարիոս**. ըստ Դուրեան, Ուսումն., 377, պետք է կարդալ՝ **իսկ Արիոս**: Այժմ էլ շատեր թեև տպագրության ժամանակ գրում են **ասում է**, **գրում է**, բայց ձեռագրի մեջ գրում են **ասումէ**, **գրումէ**:

Այս գաղափարի պաշտպանության համար իբրև լավագույն օրինակ են ծառայում տգետների գրությունը **Փրանսերեն և նման լեզուներից**: Օրինակ, տգետը գրում է **Փրանսերեն՝ lé zome vien til? կամ lezome vientil?**՝ փոխանակ գրելու՝ **les hommes viennent ils?**: Այստեղ ոչ միայն բառերը չեն բաժանված իրարից, այլև բառի մի կեսը կտրված միացված է հաջորդի հետ: Նույնպես, երբ մենք ուշադրությամբ լսենք մի օտար, անծանոթ լեզվով խոսակցություն, կարող ենք հեշտությամբ զգալ, թե ո՛ր է վերջանում նախադասությունը և սկսում մի նորը, բայց չենք կարող ամենևին որոշել, թե ո՛ր վերջացավ բառը, և ուր սկսվեց նորը: Այսպես նաև մեր սովորական խոսակցության մեջ, ուր նախադասությունից նախադասություն թեև կա դադար, բայց բառից բառ ոչ մի դադար չկա: Բոլոր բառերը թվում են մեզ իբրև մի միահար ամբողջություն, իրարու անընդհատ շարահարություն: Սրանից հետևում է նույնպես, որ մեր մեջ կա նախադասության անկախության գիտակցությունը, բայց բառի անհատական գոյության գիտակցությունը չկա: Ոմանք քերականագետներ այնպես են տողորված այս գաղափարով, որ նույնիսկ դպրոցական քերականության մեջ սկսում են սովոր-

րեցնել լեզուն ամբողջական նախադասություններով և հետո իջնում են բառերի (տե՛ս BSI, № 111, էջ 90): Այս կարծիքը ձայնաբանների ընդունած կարծիքն է, որ անշուշտ իրավացի է ձայնական կամ լսողական տեսակետով: Արդարև, ամեն մի նախադասություն, դադարից դադար, կազմում է ձայների անընդհատ մի շարահարություն և բառից բառ որևէ անջատում չկա: Դրա համար, երբ մեկը արտասանե ձուկ ուտեմ կամ թե ձու կուտեմ, լսողի համար միևնույն է. և ձուկ առնեմ կամ ձու կառնեմ:

Բայց բառի էությունը միայն ձայնից չէ կազմված, այլ նաև մի գաղափարից, որի ներկայացուցիչն է, և այն առնչությունից, որով կապվում է մյուս բառի կամ բառերի հետ: Լեզվաբանի համար յուրաքանչյուր բառ՝ իբրև մի գաղափարի ներկայացուցիչ, ունի իր անկախ գոյությունը: Պետք է, սակայն, այստեղ էլ տարբերություն դնել այն բառերի մեջ, որոնք բնավ անջատորեն չեն ըմբռնվում, և այն բառերի միջև, որ կարող են նաև անջատ գործածվել: Իրոք, տգետը գրում է *le zome vien til?* կամ *lezome vientil?*, բայց նա չի գրում *lezo mvie ntil?*: Նշանակում է, թե նրա համար *lezome*-ը մի անկախ գաղափար է և *vientil*-ը՝ ուրիշ անկախ գաղափար, որոնք չեն կարող իրար հետ խառնվել, այլ միայն միանալ:

Եթե բառերի անջատ ըմբռնողությունը բոլորովին գոյություն չունենար մարդկային մտքի մեջ.

1) կարելի չպիտի լիներ կազմել այնպիսի տեղափոխություններ, ինչպես, օրինակ, հետևյալ նախադասության մեջ.

Պողոսը սիրում է Պետրոսին.

Պողոսը Պետրոսին սիրում է.

Սիրում է Պողոսը Պետրոսին:

2) Նախադասության մեջ ամեն մի բառ ունի մի շեշտ (կամ մի տոն)՝ գլխավոր կամ երկրորդական, որ ազդում է բառի այսինչ կամ այնինչ քանակի վրա: Նույնիսկ նախահար կամ վերջահար բառերը, որոնք զրկված են շեշտից, որոշ պարագաներում կարող են նորից շեշտ ստանալ, երբ խոսողը ցանկություն ունենա առանձին ուշադրություն հրավիրել նրանց վրա: Եթե բառի միություն գիտակցություն չլիներ, յուրաքանչյուր բառ առանձին շեշտ (կամ տոն) չպիտի ունենար, այլ կամ ամբողջ նախադասությունը միայն մի շեշտ պիտի ունենար, և կամ մի բառի մեջ մի քանի շեշտեր պիտի գոյություն ունենային միաժամանակ, օրինակ՝ քաջ և արթուն առանձին բառեր են, որոնք իրար հետ բարդվելով կարող են տալ քաջարթուն, որ նույնպես առանձին բառ է: Արդ, իրարից տարբեր են քա՛ջ, արթո՛ւն մարդ է և քաջարթո՛ւն մարդ է (առաջինը երկու շեշտով երկու բառ, երկրորդը մի շեշտով մի բառ): Ենչտը, այսպիսով, դառնում է բառերի բաժանարար նշան և որոշում է նրանց անհատականությունը: Այս պատճառով է նաև, որ եթե ձու կուտեմ-ը և ձուկ ուտեմ-ը մեզ վրա նույն տպավորությունն են թողնում, ոչինչ չենք հասկանում, եթե մեկը ասե՛՝ ձուձուկսեր, բայց իսկույն ըմբռնվում է, որ բառի անհատականությունը շեշտելով՝ ասի՛՝ ձո՛ւ, ձո՛ւկ, սե՛ր:

3) Երբ նախադասության մեջ ուզում ենք դնել դադար կամ դադարներ շնչի կարճություն պատճառով, բառերը կամ ավելի իմանալի դարձնելու համար և

կամ մեր մտածողությունն ճանապարհ գտնելու նպատակով, դադար ենք դնում ո՛չ թե բառերի կեսերքում, այլ միշտ բառերի վերջում, որից հետևում է թե կա՛ մեր մեջ բառի միություն գիտակցություն:

4) Զանազան լեզուների մեջ ձայնական փոփոխությունն օրենքները ուսումնասիրելիս տեսնում ենք, որ բառամեջը տարբեր ձայնափոխությունն [ավելի] ենթակա է, քան բառասկզբը կամ բառավերջը. սրանից հետևում է, որ մարդու գիտակցության մեջ կա ո՛չ միայն բառի անջատ գոյություն գաղափարը, այլև նրա սկզբի, միջին մասի և վերջի:

5) Հաճախ խոսակցության մեջ պատահում է, որ խոսակիցը մեր խոսքը ամբողջովին հասկացած չէ լինում և կարիք է զգում թերի հասկացած կետերը լուսաբանելու հարցեր տալ: Սովորաբար այդ հարցերը ամբողջական նախադասություններով են լինում, բայց հաճախ պատահում է, որ հարցերը կատարվեն անջատ բառերով: Օրինակ.

Այսօր Սերոբը երկու հավ է գողացել: Խոսակիցը հարցնում է՝ Սերոբը – այսօր – երկու հավ – գողացե՞լ է:

Կամ՝

Ո՞վ – Սերոբը.

Ե՞րբ – այսօր.

Ի՞նչ է գողացել, ի՞նչ – երկու հավ.

Քանի՞ – երկու...

Երբեմն էլ խոսակիցը պատասխանում է խոսողին շատ լակոնական ձևով: Օրինակ՝ – Եթե վաղը ոռճիկներս ստանանք, միասին գյուղ կգնանք, այնպես չէ՞. – Եթե:

Կամ՝

– Պիտի գնամ, ամեն ինչ պիտի բացատրեմ և պահանջներս պիտի ստանամ:

– Պիտի՛...:

Այս օրինակների մեջ տեսնում ենք, որ նույնիսկ այնպիսի բառեր, որոնք, իբր երկրորդական, անկախ գոյություն չունեն, գործածվում են առանձին: Այսպես նաև հետևյալ խոսքերի մեջ՝ **Մեջտեղը մի և կա**. Առանց բայցի չի լինում և այլն:

6) Եթե տգետների կամ սանսկրիտ գրության և կամ հին հայ ձեռագրերի միահար գրչության եղանակը իբրև ապացույց բերվի անջատ գրչություն ունենալու դեմ, այն ժամանակ մենք կարող ենք հիշել պատկերագիր գրությունները (եգիպտական, չինական և այլն), որոնք յուրաքանչյուր բառի համար դնելով մի նշան, ապացուցանում են, որ բառը իրենց համար ունի անկախ գոյություն: Նույնիսկ այսօր երբ համբերը խոսում են զանազան շարժումներով, մի բառին տալիս են մի նշան:

7) Կան մարդիկ, որ սովորություն ունեն խոսակցության միջոցին ըն՞ը անելով պատրաստություն տեսնել հաջորդ բառերի արտասանության համար: Այդ ընդերը (եթե խոսողը կակազ չէ) դրվում են միայն բառերի վերջում և ո՛չ թե կեսերքին, ինչ որ ապացույց է, թե նրա մտածողության մեջ բառը գոյություն ունի իբրև մի ամբողջություն

Այսպիսի մի փորձ կատարեցի ես մեր համալսարանի դասախոսներից Ա.

Քալանթարի վրա, որ պաշտոնական և հանդիսավոր խոսակցությունաց ժամանակ սովորություն ունի հաճախ բրբր-եր դնել բառերի միջև: Հնագիտական պեղումների մասին մի զեկուցում էր, որ տևեց 85 րոպե, որի ժամանակ գործածեց 305 ընթր, այսինքն՝ մի րոպեում մոտավորապես $3\frac{1}{2}$ անգամ կամ, որ նույնն է, յուրաքանչյուր 17 վայրկյանում մի անգամ: Այս ընթր-երի գործածությունը տեղի ունեցավ հետևյալ հանգամանքներում.

1. Այսինչ կամ այնինչ անձի անունը հիշատակել ուզելով և անմիջապես չհիշելով՝ գործածեց ընթր – 12 անգամ:

2. Մի բառ ասելուց հետո՝ գտնելով, որ դա սխալ է, փնտրեց և դրավ նորը կամ ուղիղը. այս առթիվ գործածած ընթր – 19 անգամ:

3. Պարբերությունը վերջացնելուց հետո և մի բոլորովին նոր պարբերություն սկսելու ժամանակ, իբր մտքերը հավաքելու միջոց գործածված ընթր-եր – 4 անգամ:

4. Նախադասությունը ամբողջացնելու նպատակով վերջին բառը փնտրելու համար գործածված ընթր-եր – 77 անգամ:

5. Ածականը ասելուց հետո գոյականը փնտրելու համար՝ 39 անգամ:

6. Հատկացուցիչը դնելուց հետո հատկացյալը փնտրելու համար՝ 7 անգամ:

7. Իր, նրա ստացական ածականից հետո հաջորդ գոյականը փնտրելու համար՝ 8 անգամ:

8. Այո, ահա, այս, այդ, այն ցուցականներից հետո գոյականը փնտրելու համար՝ 26 անգամ:

9. Նոր նախադասություն սկսելու ժամանակ՝ ահա, և, որովհետև, բայց, որ բառերից հետո ամբողջ մնացյալ նախադասությունը ձևակերպելու համար՝ 99 անգամ:

10. Բարդ բառերի մեջտեղում երկու եզրերը իրարից բաժանելով (այսպես՝ չըջա...ընթր... պարիսպը, կավա...ընթր... չերտի, կավա...ընթր... չաղախ)՝ 3 անգամ:

11. Բառի առաջին վանկից հետո ձայնավորի սխալը ուղղելու համար, այսպես (չը...ընթր... չինարարություն)՝ 1 անգամ:

Այս վերջին մի դեպքը, իբր զուտ սխալման արդյունք, դուրս ձգելով՝ մնացյալ 304 դեպքերը կարելի է բաժանել հետևյալ ձևով. № 1, 2, 5, 6 ապացույց են բառի անկախ գոյություն, նույնիսկ այնպիսի դեպքերում, երբ ածականը գոյականի հետ կամ հատկացուցիչը հատկացյալի հետ մի ամբողջություն պիտի կազմեն: № 3, ըստ երևույթին, ապացույց պիտի լինեն նախադասության անկախ գոյություն, բայց որովհետև ո՛չ թե նախադասությունից նախադասություն է տեղի ունեցած ընդհատումը, այլ պարբերությունից պարբերություն, ուստի ոչինչ չի ապացուցանում: № 4 ապացույց է բայի՝ իբրև անկախ բառի գոյություն: № 7 և 8 չափազանց բնորոշ են և ցույց են տալիս, որ նույնիսկ ստացական, ցուցական և նման բառերը, որոնք բոլորովին անանջատ մասն են կազմում գոյականների և նրանց հետ իբր մի բառ էլ կարող են գրվել (տունս, տունդ, տունը և այլն), նույնիսկ դրանք մարդկային մտքի համար անջատ գաղափարներ են:

№ 9, եթե նույնիսկ ուզենանք իբրև ապացույց գործադրել այն բանի համար, թե գլխավոր նախադասությունը մի ամբողջություն է կազմում, միաժամանակ և ավելի զորավոր ապացույց է այն բանի համար, թե ահա, և, բայց և այլն չաղկապներն անգամ անկախ գոյություն ունեն մարդկային մտածողու-

թյան մեջ:

Ամենից ավելի վճռական արժեք ունի № 10: Եթե խոսողը բարդություն երկու եզրերը բաժանում է իրարից այդպիսի երկար դադարով և փնտրում է երկրորդ եզրը, նշանակում է, թե բացարձակապես ընդունում է բառերի անջատ գոյությունը և նույնիսկ ծածկված դեպքերում աշխատում է գտնել այն:

Շատ լեզուներ բառի նախաձայնի և վերջաձայնի համար ունեն որոշ կանոններ:

Օրինակ, Հայերենի մեջ **ր, ո, ղ** բաղաձայններով կարելի է բառ սկսել, մինչդեռ բառամեջն ու բառավերջը ազատ է. օր.՝ **տառ, տառ, տաղ:**

Նույնպես Հայերենի մեջ բառասկզբում կարելի է երկու բաղաձայն միասին արտասանել, այլ միշտ մեջտեղը մի ձայնավոր է մտնում. օրինակ՝ **գրել** (այս պարագային արաբերենը ձայնավորը բառասկզբին է դնում. օրինակ Platon > էֆլաթուն), մինչդեռ բառավերջում կարելի է, օրինակ՝ **հարս, հարց, զանձ, ամալ** և այլն:

Ձինարենում և ուրիշ շատ լեզուների մեջ բառը կարող է վերջանալ բաղաձայնով, այլ միայն ձայնավորով, մինչդեռ բառասկզբում բաղաձայն միշտ կարող է գտնվել և այլն, և այլն: Այս բոլոր զանազանությունները, որոնք բառի սկիզբը և վերջն են որոշում, որոշում են նաև բառը իբրև անջատ միություն, ինչ որ չպիտի տեղի ունենար, եթե բառը ոչ թե անջատորեն, այլ միայն ամբողջական նախադասություն միայն ըմբռնվեր (Die Sprachfamilien, էջ 288–309):

Այլթայական և ուզրո-ֆիննական լեզուների մեջ կա բառերի ներդաշնակություն օրենքը: Ձայնավորները բաժանվում են երկու կարգի՝ ծանր և թեթև. եթե բառի առաջին վանկը ունի ծանր ձայնավոր, նույն բառի բոլոր ձայնավորներն էլ ծանր են լինում, իսկ եթե առաջին վանկը թեթև ձայնավոր է, նույն բառի մնացյալ բոլոր վանկերն էլ ունենում են թեթև ձայնավոր: Նույնիսկ մասնիկները, հոլովական և բայական վերջավորությունները լինում են միշտ երկու կարգի՝ ծանր և թեթև. ծանր բառերի վրա դրվում է ծանր մասնիկ, թեթև բառերի վրա դրվում է թեթև մասնիկ:

Առնենք մի օրինակ մեզ ծանոթ թուրքերենից:

Թուրքերենը ունի 8 ձայնավոր, որոնցից ծանր են **a, ə, o, u**, որոնց համապատասխան թեթևներն են՝ **e, i, ö, ü**: Ամեն մի բառ կամ ամբողջովին ծանր է լինում, կամ ամբողջովին թեթև:

Օրինակ՝ **geje** «գիշեր», **geldi** «եկավ», **bekledim** «սպասեցի», **beklediler** «սպասեցին» [թեթև են], իսկ **aldəm** «առի», **aldəlar** «առին», **sabahdan** «առավոտվանից», **odalarə** «սենյակները» ծանր են:

Նախադասություն մեջ գտնված բառերը կարող են ծանր լինել և թեթև լինել, բայց մի բառ, որ թեթև կամ ծանր է, չի կարող ազդել հաջորդ բառի վրա: Իբր օրինակ կազմում եմ հետևյալ նախադասությունը, որի մի բառը թեթև է, հաջորդ բառը՝ ծանր. Այսպես ամբողջ նախադասության մեջ.

ben bu geje o evde qalajayəm

1 2 3 4 5 6

«ես այս գիշեր այն տանը մնալու եմ»

Այս նախադասության մեջ թիվ 1, 3, 5 բառերը թեթև են, իսկ թիվ 2, 4, 6

բառերը ծանր են; Դիտմամբ դրել եմ հաջորդաբար ծանր ու թեթև բառեր, ցույց տալու համար, թե նախադասությունն ամեն մի բառը անկախ է մյուսից: Եթե այսպես չլիներ և բառերը իրար վրա ազդելու կարողություն ունենային, ամբողջ նախադասությունը կամ ծանր կլիներ, կամ թեթև: Այսպես վերի նախադասությունը կլիներ՝ ծանր լինելու դեպքում՝ Ban bu gaja o avda qalajayəθm, թեթև լինելու դեպքում՝ Ban bü geje ö evde kelejirim.

Տեսնում ենք, որ առաջին դեպքում բոլոր ձայնավորները ծանր եղան, երկրորդ դեպքում բոլոր ձայնավորները թեթև եղան: Նույնիսկ օ «այն» բառը, որ մի տառից է բաղկացած, ծանր դեպքում լինում է օ և թեթև դեպքում՝ ö, առանց ազդվելու նախորդ կամ հաջորդ բառի ձայնավորից:

Եթե նախադասության մեջ բառի անջատ կամ անկախ գոյությունն գիտակցությունը չլիներ, ամբողջ նախադասությունը վերի օրինակով կամ ծանր պիտի լիներ կամ թեթև: Իսկ եթե այդպես չէ, և յուրաքանչյուր բառ մյուսներից անկախ ծանր է կամ թեթև, ուրեմն բառի անկախ գոյությունը գիտակցվում է ամբողջ նախադասության մեջ:

... և* ոչ թե մի բառին երկու տարբեր նշաններ, կամ երկու տարբեր բառերի համար միայն մի նշան:

Այս բոլորը ապացուցանում են, որ թեև մարդը խոսում է միշտ նախադասություններով, բայց մարդկային մտքի համար բառն էլ ուրույն ու անջատ գոյություն ունի, ինչպես որ առարկաները ունեն անջատ գոյություն, և եթե մենք այսօր կասկածում ենք նրա մասին, դրա պատճառը նոր լեզուները կամ, ավելի ճիշտ, նոր լեզուների գրության եղանակն է: Ստեղծվել են զանազան հոգեր կամ օժանդակ բառիկներ, որոնք իրապես մասնիկներ են և, իբր մասնիկ, բառերի հետ միասին կցված պիտի գրվեին: Նոր լեզուները այդ բառիկները գրում են անջատ. մենք տեսնում ենք նրանց իբրև առանձին բառ, բայց մեր գաղափարում ճանաչում ենք նրանց իբրև ո՛չ բառ**:

Բանտուն առանց տառանիշի բառ չի ըմբռնում. բառն ու տառանիշը մեկ են, և մին առանց մյուսի գոյություն չունի, ինչպես որ մեր մեջ արմատը առանձին գոյություն չունի:

Վերջիկերեն լեզվի մեջ մի խումբ գոյականներ (հատկապես ազգականական տերմիններ, մարմնի մասեր) առանց ստացական հոդի գոյություն չունեն: Այսպես՝ a/s – սիրտս, go/s – սիրտդ, ä/s – նրա սիրտը, mo/s – ներա սիրտը, me/s – մեր սիրտը, ma/s – ձեր սիրտը, o/s – նրանց սիրտը. բայց չկա առանձին «սիրտ» (Bleichsteiner, WBKL 1, 301):

Նմանապես կովկասյան լեզուներից արխազ և ուբիխ լեզու[ներն] ունեն որոշյալ կամ անորոշ հոդով և կամ ստացականով միացած բառեր, բայց առանձին գոյական չգիտեն:

Օրինակ՝ արխազերեն՝ a-bla աչքը, bla-k é մի աչք, səbla աչքս, ubla աչքդ և այլն, որոնց պիտի հետևեր bla «աչք», բայց այսպիսի ձև չկա (Dirr, Einfür. 38–39):

* Այստեղ ձեռագրում էջակաման հերթականությունը չի խախտված, բայց, ակնհայտորեն, պակասում է նախադասության սկիզբը (1 էջ ?) – Ս. Գ.:

** Բնագրից ինչ-որ հատված հանված է (Ս. Գ.):

Այսպես է նույնիսկ ֆրանսերենը. ժողովուրդը չգիտե eau «ջուր», որ բառաբանի մեջ միայն կա, այլ կա՛մ l'eau «ջուրը» և կամ de l'eau «ջուր ինչ»:

Այս բոլորի պատճառը, ինչպես ասացինք, գոյության եղանակն է, որից և սկսվում է հակասությունը:

Բառի և նախադասության կապակցության համար իբրև լավ օրինակ կարող է ծառայել քայլն ու քայլվածքը. մի քայլը անհատ բառի պատկերն է, ամբողջ քայլվածքը՝ նախադասություն: Ով քայլում է, չի մտածում անհատ և առանձին քայլերի մասին, բայց այնուամենայնիվ անհատ քայլերը գոյություն ունեն, և չի կարելի ասել, թե ով քայլում է, չի կարող նաև մի անհատ քայլ անել:

Բառի անջատ ու անկախ գոյությունը այնպիսի իրողություն է, որ մանուկը երբ խոսել է սովորում, սկսում է անջատ բառերով: Եվ մենք էլ, երբ սովորում ենք մի նոր լեզու, սկսում ենք առանձին-առանձին բառերով*: Իբր թե ամբողջ նախադասություններով սովորելու մեթոդը ոչ մի արդյունք չի տալիս:

Վերջապես՝ նույնիսկ անասունները գիտեն անջատ բառի գոյությունը: Ըստ Դարվինի, կապիկների խոսակցությունը բաղկացած է մի անջատ բառից, որ կրկնում են շարունակ, և մարդը երբ խոսում է անասունների հետ, գործածում է միայն մի անջատ բառ: Իբրև վերջին ապացույց բառերի անկախ գոյության, դիմենք Abbé Rousselot-ի փորձառական դրությունը:

Իր Principes de Phonétique expérimental աշխատության մեջ (հտ. 2, էջ 973) նա զբաղվում է նաև այս հարցով և տալիս է 3 գծագիր: Առաջինի մեջ ներկայացված է՝ apte à tout faire «ընդունակ ամեն ինչ անելու» և aptitude «ընդունակություն»: Այստեղ առանձին բառի ի ձայնը ունի ավելի մեծ occlusion և մի թեթև explosion, որ պակասում է aptitude բառի մեջ, ուրեմն ավելի ուժով է:

Երկրորդը ներկայացնում է՝

le comte Roland «կոմս Ռոլանդ», le contrôleur «վերաստուգիչը»: Առանձին comte բառի վերջաձայնը, միացած հաջորդ բառի R-ի հետ (tr), գծագրի մեջ ներկայացնում է ավելի լիություն (ampleur), քան բառամիջի tr խմբի մեջ:

Երրորդը ներկայացնում է՝

donne à Pierre «տուր Պետրոսին»

donna Pierre «տվեց Պետրոսը»:

Այստեղ էլ թյուրիմացություն չկա, և մինչև անգամ հասարակ ականջը զանազանում է շեշտի տարբերությամբ բառերի էլ տարբերությունը:

Մի վերջին օրինակ տալու համար բառի անջատ գոյության նախադասության մեջ, առնենք մի առանձին ոչխար և մի հոտ: Ոչխարը առանձին անկախ գոյություն ունի, իսկ երբ խառնվում է հոտի մեջ, անկախ գոյություն չունի^o, թեև մաս է կազմում ամբողջ հոտի: Երբ հովիվը ուզենա, կարող է կեռ գավազանը երկարել և ոչխարի վզից բռնելով՝ դուրս քաշել:

ԲԱՌԸ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Նախորդ գլխում տեսանք, որ բառը նախադասությունից դուրս էլ անկախ է, ցորչափ կարող է մեն-մենակ գործածվել:

* Meillet, Linguistique-ի De la Methodedans les Sciences, էջ 271-272:

Այսպես է հայերենի, ռուսերենի և նման որևէ լեզվի մեջ:

Բայց երբ առնենք որևէ անջատական լեզու, այստեղ բոլոր բառերը առանձին ու անկախ են, որովհետև հոլովական կամ խոնարհական մասնիկներով կամ վերջավորություններով կապված չեն իրար հետ, և միայն տեղն ու դիրքն է, որ որոշում է նրանց կապը մյուսների հետ: Բայց երբ բառը առանձին է, այսինքն՝ անջատ կամ անկախ, բնականաբար այլևս կապ չկա, և, հետևաբար, բառի իմաստն էլ փոխվում է:

Օրինակ առնենք չինարենը.

wo ai ni,

նշանակում է «ես սիրում եմ քեզ», ուր բառերը մեկ-մեկ վերցրած նշանակում են wo ես, ai սիրում եմ, ni քեզ: Բայց այս այսպես է միայն նույն ամբողջական նախադասության մեջ, իսկ առանձին wo ոչ միայն նշանակում է «ես», այլ նաև «ինձ, դիս», ai ո՛չ միայն նշանակում է «սիրում եմ», այլև «սիրել», կամ նաև «սիրվել» բայի որևէ ժամանակն է և դեմքը, բայց մանավանդ նշանակում է սեր (գոյական), նմանապես ni նշանակում է ո՛չ միայն «քեզ» (հայցական), այլև՝ «դու», եթե փոխենք նրա տեղը և դնենք բայից (ai) առաջ, ըստ որում, անջատական լեզուներում բառի դիրքն է, որ որոշում է իմաստը:

Այս հանգամանքներում, փոխվում է նախորդ գլխի մեջ մեր կազմած գաղափարը՝ գոնե անջատական լեզուների համար:

Անգլերենը անջատական լեզու չէ, բայց նա էլ դարերի ընթացքում փոփոխվելով՝ այժմ ստացել է անջատական լեզվի կերպարանք, պահելով միայն հոլովման և խոնարհման հետքերը (ինչպես՝ հոգնակի s, անցյալ անկատար և կատարյալ -ed և այլն): Ըստ այսմ՝ բառը նախադասությունից դուրս (այսինքն՝ անկախ) ունի անորոշ մի իմաստ, և միայն նախադասության մեջ է, որ ստանում է ճիշտ իմաստը:

Օրինակ՝ light նշանակում է լույս, լուսավոր և լուսավորել. այնպես որ, երբ ասենք՝

a light մի լույս,

a light room լուսավոր սենյակ,

to light the room լուսավորել սենյակը:

Այսպես ուրեմն՝ անգլերենում էլ, ինչպես չինարենում, անկախ կամ անջատ բառը նախադասությունից դուրս ունի տարտամ կամ ընդհանուր մի իմաստ և միայն նախադասության մեջ է, որ ստանում է իր ճիշտ իմաստը:

Ավելին կա:

Անգլերենում, ինչպես և ֆրանսերենում, շատ համանուն բառեր կան:

Համանուն կոչվում են այն բառերը, որոնք հնչմամբ նույնն են, բայց իմաստով տարբեր: Հայտնի են ռուսերենում МЯР «աշխարհ» և МЯР «խաղաղություն» բառերը: Հայերենում էլ ունենք հարկ «տան դատիկոն» և հարկ «տուրք»: Հին ուղղագրությամբ այս բառերը տարբեր գրչություն ունեին, ռուսերեն МірѢ «աշխարհ» և МЯРѢ «խաղաղություն», հայերեն յարկ «դատիկոն» և հարկ «տուրք»: Նոր ուղղագրությամբ այս բառերը շփոթեցին իրար հետ, և հաճախ մինչև անգամ տեղից էլ չի իմացվում, թե խոսքը ինչի մասին է: Օրինակ՝

տան հարկերը (գրք. յարկ) բարձրացան,

տան հարկերը բարձրացան:

Բարբերախտաբար, թե հայերենում և թե ռուսերենում համանուն բառեր չատ քիչ են: Ընդհակառակը, թե անգլերենում և թե ֆրանսերենում չատ են համանուն բառերը:

Այսպես՝ նույն light բառը, որ անգլերենում նշանակում է «լույս, լուսավոր, լուսավորիչ», իբր հոմանուն ունի light թեթև: (Սրանք ծագմամբ էլ տարբեր են. light «լույս» համապատասխանում է գերմ. licht «լույս» բառին, իսկ light «թեթև» համապատասխանում է գերմ. leicht «թեթև» բառին): Ըստ այսմ՝ այս կարգի լեզուների մեջ բառերի անկախ կամ անջատ գործածությունը իմաստի կողմից սահմանափակված է, և նախադասություն մեջ գործածվելու պահանջը հաճախ անհրաժեշտ է դառնում:

Գիտունների մեջ հարց է ծագում, թե մարդկային լեզուների մեջ գոյականներն են առաջ, թե բայերը. ոմանք առաջինների կողմն են, ուրիշները՝ երկրորդի: Բայց այսպիսի վեճ բնականաբար ավելորդ է. կան բառեր որոնք գոյական ծագում ունեն և հետո ստացել են նաև բայական նշանակություն, կան էլ, որ ընդհակառակը, բայական ծագում ունեն, այն է՝ ներկայացնում են մի գործողություն, որից հետո կազմված են գոյականներ: Սեմական լեզուների քննությունը ցույց է տալիս, որ այստեղ նախ գոյականն է ավելի առաջ, որից զարգացել է հետո բայական իմաստը (Brocklelm, Vréeis 125).

ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐԵՔ ՁԵՎԵՐԸ

Առարկան երևում է մեր աչքին կամ մեր մտքին 3 ձևով. առաջին՝ առարկան իբրև նյութ. երկրորդ՝ նրա հատկությունը. երրորդ՝ նրա վիճակը:

Այս երեքից ամենից ավելի շոշափելին ու թանձրացյալը առաջինն է: Երկրորդը նրա վերացականն է, որովհետև պետք է երևակայությունը առանձնացնել նյութից, իսկ երրորդը ավելի վերացական է, որովհետև նրա մշտական հատկություններից պետք է առանձնացնել այն հատկությունը, որի մեջ գտնվում է նա տվյալ բոլորին, որ է վիճակը: (Հմտ. Wundt, Vökerps. ք մաս, էջ 480):

ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐ

Միլտոնը գործածել է 7–8000 բառ,
Հոմերոսը (Իլիական և Ոդիսական միասին)՝ 9000 բառ,
Հին Կտակարանը – 5642 բառ (հաշիվը կատարել է Leusden-ը, երրայական բնագրի վրա, տե՛ս Renan, Hist. des langues semitiques 1, 140):

Max-Müller-ը ասում է, թե անգլիացի գյուղական անգրագետ մի հովվի բառապաշարը 300-ից չի անցնում: Ըստ Wood-ի՝ միջակ մարդը գործածում է չուրջ 400 բառ: Ըստ Wundt-ի՝ 2 տարեկան մի աղջիկ գիտեր 489 բառ և մի ուրիշը՝ 1121 բառ (տե՛ս էջ 187): Ամերիկացի երեխան (17 ամսական) գիտեր 232 բառ և 6 տարեկան՝ 2688 բառ (տե՛ս Լեզվի փոխանցումը): Օտար լեզու սովորեցնող դպրոցական դասագրքերը առաջին տարում ունեն 700 բառ: Մի միսիոներ Հրո երկրում վայրենիների Yaagan լեզվով կազմել էր 30.000 բառերի բառարան: Այս վերջին կետն ի նկատի ունենալով՝ Jespersen-ը (Growth and..., 196) չի հավատում, որ պարզ գյուղացին միայն 300 բառ ունենար, որով-

Հետև սայլի ու արորի մասերը, երկրագործական գործողությունները, թռչունները, բույսերը և ուրիշ բնական առարկաներ ահագին թիվ են կազմում: Smedberg-ը, քննելով շվեդացի գյուղացոց լեզուն, գտավ առնվազն 26.000 բառ, և դանիացի բարբառագետ Kristensen-ը հաստատում է այն: Պրոֆ. Holden-ը քննել է Webster-ի բառարանը և գտել է, որ ինքը գիտե 33.456 բառ: Babbit-ը (Wundt, Völkerps, 1 հտ., բ մաս, էջ 308) մի փորձ է արել իր ուսանողների վրա և տեսել է, որ շատը գիտե մինչև 60.000 բառ: Իր կարծիքով հասարակ կրթությունը մի մարդ գիտե 25–35.000 բառ, մինչև իսկ՝ 50.000:

Շեքսպիրի գործածած բառերի թիվը հաշվում են 21.000 (առանց հաշվելու թեքյալ ձևերը) կամ ըստ այլոց՝ 24.000 կամ 15.000, իսկ նորագույն անգլերենի բառարանները ունեն 100.000 և ավելի բառ:

Դժբախտաբար, այս հաշիվները անգլերենի վրա կատարված լինելով՝ շատ անորոշ են. ըստ որում՝ միևնույն բառը անգլերենում թե գոյական է և թե բայ, և չգիտենք, թե հաշվողները ինչ են ի նկատի ունեցել:

Ես անձնապես հաշվեցի երկու լեզու՝ հայերեն և թուրքերեն: Պոլսեցի մի տաճիկ, որ որևէ կրթություն չէ ստացած և որևիցե մասնագիտություն էլ չէ սովորած (ոսկերչություն, կոշկակարություն, մեքենագիտություն և այլն), գիտե 10.000 բառ: Առաջնորդ եմ ունեցել Պետրոս Զեքի Կարապետյանի օսմ.-հայ. բառարանը, տպ. Պոլիս, 1912, որ ունի ընդամենը 29.320 բառ: Հաշվել եմ այս բառարանից միայն այն բառերը, որոնք գործածական են Պոլսի հասարակ մի տաճիկի լեզվում և գտել ճիշտ հաշվով 10.108 բառ: Բնական է, պակասում են այստեղ երկրագործության, անասնապահության, բույսերի և այլն վերաբերյալ մի խումբ բառեր, որ գյուղացի թուրքը պիտի իմանար: Բայց գյուղացին էլ չպիտի իմանար մի խումբ կրթական, քաղաքավարական բառեր, որ Պոլսի թուրքերենում սովորական են: Ըստ այսմ՝ պակասն և ավելին իրար չեզոքացնում են, և միջին թիվը մնում է 10.000 բառ:

Ավելի դժվար էր հայերենի հաշիվը. նախ՝ որովհետև մի ամբողջական բառարան չունենք դեռ, և երկրորդ՝ հայերեն գավառական բարբառները շատ տարբեր ունեն իրենց մեջ. բացի հայերենից՝ պարունակում են նաև թուրքերեն, ֆրանսերեն, իտալերեն, պարսկերեն, նոր հունարեն և այլ բառեր, որոնք պետք էր յուրաքանչյուրը հաշվել առանձին և առնել նրանց գումարը:

ԼԵԶՎԻ ՀԻՄՔԸ ՆՅՈՒՓԱԿԱՆ Է

Թվերը հիմնված են մատների համարներով, և սրա վրա է կազմված տասնորդական դրությունը: Ուստի բոլոր մաթեմատիկական մատների համեմատ է. եթե ութ մատ ունենայինք, այլ բան պիտի լիներ: Կան ըստ ձևի վերացական բառեր, որոնք սակայն նույնպես նյութական են, ինչպես՝ Աստվածություն, մարդկություն, գերմ. Schönheit «գեղեցիկ կին», Gottheit «Աստված», Dunenheit «Հիմարություն, Հիմար բան կամ խոսք», ֆրանսերեն Connnaissance «ճանա-

թուլթյուն» > ծանոթ անձ; Լատիներեն agitator-ի բուն իմաստն է «կառապան կամ գրաստ քչող»:

Օրինակ՝ agitator aselli էչ քչող. այժմ ստացել է բարոյական իմաստ. Հայերեն **ըմբռնել** = Փրանսերեն comprendre = գերմաներեն begreifen և այլն՝ **բռնել, բուռ բառից, ֆրանսերեն penser = լատիներեն deliberare՝ կռել բայից (լատիներեն libra «ֆունտ»): Հայերեն տպավորություն:**

Վեճ կա, թե Հնխ. արմատները անվանական էին, թե բայական. ոմանք այս, ոմանք այն կողմն են: Հարցը լուծում է մի այնպիսի վայրենի լեզվի քննությունը, ինչպիսին է ինդոնեզիականը: Այստեղ նույն արմատը ծառայում է թե մեկի և թե մյուսի համար, և այսպես պիտի լիներ նաև Հնխ. (Meillet, BSL, № 103, 236): Հնխ. մեջ գոյականների մի մասը առանձին ու անկախ է և կապ չունի բայական արմատների հետ. այնպես որ նրանք վերլուծել կարելի չէ (այսպես են ազգական անունները, մարմնի մասերը և այլն, ինչպես՝ հայր, մայր, ոտք, օր....):

Ավելի շատ են այն բառերը, որ բայերի հետ կազմում են մի ընտանիք: Նույնիսկ այնպիսի գոյականներ, որոնք այժմ բայերի հետ, թվում է, թե ոչ մի կապ չունեն, լեզվաբանական քննությամբ հասնում են բայական արմատի: Օրինակ **ձեռք՝** Հնխ. g'hers – ծագում է g'her – «բռնել» արմատից (Meillet, Traité, 164):

Նույնիսկ քերականական ձևերը վերջիվերջո հանգում են նյութականի, որովհետև նրանք բոլորը կազմված են մասնիկներից, մասնիկներն էլ բառերից, որոնց յուրաքանչյուրը մի նախավոր նյութական գաղափարի նշանն է: Այսպիսով լեզվի բոլոր վերացական կողմը ծագում է նյութականից:

ՆԱԽ ԳԱՂԱՓԱՐ, ՀԵՏՈ ԲԱՌ

(Որ է՝ նախ առարկա, հետո առարկայի անունը)

Ներածություն մեջ արդեն խոսեցինք այն մասին, որ գաղափարները բառից առաջ են և չկա բառ, եթե նրան նախորդող գաղափարը չկա: Նախնական ազգերը, որոնք մտածողությամբ, գաղափարներով և իրերի ճանաչողությամբ աղքատ էին, աղքատ էին նաև բառերի կողմից: Ապագա զարգացումը տվավ նրանց նոր գաղափարների հետ նաև նորանոր բառեր: Այսպես, մարդը իր նախնական վիճակում չունեց ինչ-որ գերագույն էակի գաղափարը, հետևաբար և պակասում էր նրան **Աստված** բառը, ինչպես նաև կրոն, կրոնավոր և այլն: Այսպիսի վիճակում են գտնվում դեռ մի քանի շատ վայրենի ժողովուրդներ: Բողոքական քարոզիչները, որոնք ուզում են նրանց մեջ քրիստոնեություն տարածել և պետք ունեն Ավետարանը թարգմանելու, չգիտեն՝ ինչպես հասկացնել նրանց գերագույն էակի գաղափարը և ինչպես ստեղծել Աստված բառը:

Կարիք չկա ապացուցանելու, թե առարկաները, իրերը, գործողությունները և ամեն տեսակ երևույթներ տիեզերքի մեջ գոյություն ունեն, ինչպես և՛ իրենց գոյությունը պայմանավորված չէ մեր գիտակցությամբ կամ ըմբռնողությամբ:

Ճառագայթները կամ ուղիղումը գոյություն ունեն ի բնե, մեր ճանաչելուց էլ շատ առաջ, ինչպես որ այսօր էլ գոյություն ունեն նրանք՝ հակառակ այն բանի, որ շատ ու շատ վայրենի ժողովուրդներ չեն ճանաչում նրանք, և կամ

նույնիսկ մենք չգիտենք նրանց կազմության էությունը: Այստեղից բնականաբար հետևում է այն, որ իրերն ու գաղափարները էապես ավելին են, քան նրանց տրված բառերը. բայց միևնույն ժամանակ առաջանում է այն հարցը, թե ե՞րբ առարկան կամ գործողությունը պիտի ստանար իր անունը կամ նշանակիչ բառը լեզվի մեջ:

Պատասխանը չատ պարզ է. առարկան կամ գործողությունը ստանում է իր անունը լեզվում այն ժամանակ, երբ մարդը հասած է արդեն նրան գիտակցելու կարողության: Բայց պարզ գիտակցությունը կամ ճանաչողությունը բավական չէ դեռ, այլ պետք է, որ նա ունենա առանձին կարևորություն կամ մեր կյանքի մեջ կատարած առանձին դեր: Այսպես, ամեն տեղ և ամեն ժամանակ էլ մարդիկ կարող էին մի տեղ հավաքվել և խոսել. բայց Parliament (խոսարան) բառը ստեղծվեց այն ժամանակ, երբ պառլամենտական կյանքը ստեղծվեց: Այսպես նաև զանազան քարեր, խոտեր, բույսեր կամ մետաղներ անուն ստացան, երբ նրանք առանձին կարևորություն ունեցան կամ որևէ կարիք լրացրին մեր կյանքում:

Գաղափարի ճանաչողությունը պետք չունի անպատճառ ճիշտ կամ ճշմարիտ ու իրական լինելու, որպեսզի բառ կամ անուն ստանա: Նույնիսկ սուտ կամ կեղծ և անիրական գաղափարներն ու առարկաները անուն են ստանում, եթե նրանք մեր մտածողության մեջ գոյություն ունեն իբրև իրական: Այսպես, սատանա, ոգի, դև, հուրի, փերի, հրեչ և այլ բազմաթիվ երևակայական էակներ ունեն իրենց անունը, որովհետև գոյություն ունեն մեր իրականության մեջ*: Եվ ո՞վ գիտե որքան մեծ է թիվը այն բառերի կամ գաղափարների, որոնք մեր գիտության այժմյան հասողությամբ իրական բաներ են, բայց ապագային պիտի զրկվեն իրենց գոյության իրավունքից, իննեն դրանք գուտ վերացական ըմբռնողություններ և կամ նույնիսկ՝ նյութական առարկաներ, ինչպես՝ քիմիական տարրեր, հիվանդություններ, միկրոբներ և այլն:

Գաղափարից բառ անցումը այնքան արագ է, որ մենք հաշվել չենք կարող: Իբր օրինակ կարելի է տալ նայելու, տեսնելու գործողությունները համեմատություններ լուսանկարի: Մենք կարող ենք նայել և չտեսնել, կարող ենք երկար նայել և հետո միայն տեսնել, բայց նայելը նախորդում է տեսնելուն, ուրիշ խոսքով տեսնելը հետևանք է նայելուն: Թեև կարելի է տեսնել պատահաբար՝ առանց նայելու, բայց դարձյալ կա ակնթարթային նայվածք, որ կատարվում է դիտելու: Իսկ լուսանկարը, որ ունի մեքենական արագություն, ակնթարթի մեջ նայում է, տեսնում և նկարում այնքան մանրամասնություն միաժամանակ, որ մենք չատ երկար դիտելուց հետո հազիվ պիտի կարողանայինք նկատել: Միտքը նման է լուսանկարին:

ԲԱՌԵՐԻ ԿՑԱՆՔԸ

* Հոգին ոմանք համարում են առանձին գույն ունեցող մի բան, ուրիշներ՝ մարմնի այսինչ վիճակի մի երևույթը: Բայց մին կամ մյուսը չի խանգարում, որ գործածվի բառում, քանի որ նա գոյություն ունի մեր գիտակցության մեջ: Նա կջնջվի միայն այն ժամանակ, երբ ջնջվի մեր գիտակցությունից իբրև գաղափար:

Լեզվի երեք տարրերը՝ **ձայն, ձևակ և բառ**, նույն տեղականությունը չունեն։ Լեզվի փոխանցման միջոցին ինչ ձայներ և ինչ քերականություն որ սովորում ենք մենք, դա մնում է մինչև մեր կյանքի վերջը և **գրեթե** նույն ձևով անցնում է հաջորդ սերունդին։ Բայց այդպես չէ լեզվի բառական հարստությունը։ Այստեղ սահման ու ժամանակ չկա։ Նայած ընդունակության, դիրքին և պայմաններին՝ ամեն մի մարդ հավաքում է որոշ բառապաշար, որ շարունակ փոփոխում է մինչև կյանքի վերջը, թերևս ամեն օր։ Բառերից ոմանք կամ նշանակություններից ոմանք նորաձևությունից ընկնում են (démodé) և մոռացվում. բայց ավելի շատ են այն դեպքերը, երբ նորանոր բառեր գալիս հավաքվում են նախկին պաշարի վրա. այդպես են օտար փոխառությունները, նոր առարկաների համար հնարված բառերը և այլն։ Վերջին մի քանի տարվա մեջ որքա՜ն բառ սովորեցինք և ավելացրինք մեր բառապաշարի վրա, սկսած ժողովո՜ւմներից մինչև հայցը... Մարդկային միտքը անընդհատ գործողության մեջ է։

ԲԱՌԵՐԻ ՄՐՑՈՒՄ

Միևնույն ժամանակ լեզվի մեջ երևան են գալիս մի քանի բառեր նոր իմաստի համար, և որովհետև լեզուն ավելորդ ծանրաբեռնություն չի սիրում, նրանցից մեկին միայն նախընտրություն է տալիս, մյուսները կորչում են։ Այս վիճակը կոչվում է բառերի մրցում։

Բառերի մրցում առաջանում է հոմանիշների միջև, նշանակությանց, բարձրացման, ստորացման, պատկերավորության, սաստկության պատճառով և այլն։

Օրինակ հուր և կրակ, այժմ հաղթել է կրակը։

Բառերի իմաստը [ևս], հաճախ գործածությունը, սովորական և անհրապույր է դառնում. նա նման է մի դրամի, որ ձեռքից ձեռք գործածությունը լորձվում է (Dauzat, La philosophie du langage, 89)։ Ժողովուրդը սիրում է ունենալ այնպիսի բառեր, որոնք մի նոր, կենդանի, ուժեղ և ազդու պատկեր տալին իրեն։ Այս պատճառով տկարացած ու թուլացած հների տեղ շարունակ նոր պատկերներ է ստեղծում։

Օրինակ, լատիներեն caput «գլուխ» եղավ հետո testa «պտուկ», որից իտալերեն testor, ֆրանսերեն tête։ Ֆրանսերենի մեջ tête բառը, պտուկի նշանակությունը իսպառ կորցնելով, եղած է պարզապես «գլուխ», ուստի ժողովուրդը հնարել է նոր պատկերներ և կոչում է boule «գնդակ», poire «տանձ», fiole «սրվակ», citron «լիմոն»։ Այսպես՝ ժողովուրդը չի սիրում բուն գիտական բառերը, որոնք ոչինչ չեն ասում իր սրտին և հնարում է նրանց համար այլ բառեր, ինչպես՝ ballon, փխ. aérostat, dépêche, փխ. télégramme*։ Լրագրական լեզուն հատկապես բռնված է այս մարմաջով և սիրում է դնել այրող վերնագրեր ընթերցողների ուշքը սևեռելու համար։ Այս կարգին են պատկանում այրող հարց, ծառանալ, ապրումներ և այլն։

Ապագայում պատկերը, շարունակ գործածվելով, կորցնում է իր պատկերի հանգամանքը։ Եթե այսպես է, ուրեմն և կան լեզվի մեջ բառեր, որոնց եթե հին ծագումը իմանայինք, պիտի տեսնեինք, որ մի պատկեր է։ Բայց այս գաղափարը պետք չէ չարաչահել և աշխատել ամեն բան պատկերներով մեկնել։ Երբեմն էլ

մի բառ կարող է բնավ պատկեր չլինել, այլ իրական բացատրություն, բայց անցնելով մի ուրիշ գործածություն՝ դառնալ պատկեր:

Օրինակ, arriver «Հասնել» նավային բառ է և նշանակում է «եղերքին մոտենալ»։ անցնելով ընդհանուր գործածություն, դարձել է պատկեր: Ֆրանս. niais նախապես նշանակում էր «բույնից նոր դուրս եկած (թռչուն)», հետո՝ «անճարակ թռչուն», հիմա նշանակում է միայն մարդոց համար՝ «պարզամիտ»:

Իր գործածած բառերին ուժգնություն տալու տենչը երբեմն հասցնում է չափազանցության. փոխանակ ասելու՝ «Քանիցս անգամ ասի քեզ», ասում ենք՝ «Հազար անգամ...» և այլն:

Սաստկություն ձևերից մեկն է որոշ բառերի գործածությունը, ինչպես՝ il est terriblement beau, գերմաներեն furchtbar schön «սարսաբելի գեղեցիկ է»։ Ֆրանսերեն nous sommes au complet ասելու փոխարեն՝ nous sommes au grand complet:

ԲԱՌԵՐԻ ՋՆՋՈՒՄԸ [ՄԱՀԸ]

Ամեն մի բառ, որ գոյություն է ունեցել որևէ լեզվի այսինչ շրջանում, պարտական չէ իր գոյությունը հավիտյան շարունակելու: Զանազան պատճառներ գալիս են չեղոքացնելու նրա գործածությունը կամ իսպառ հեռացնելու ասպարեզից (բառերի մահը):

Այս պատճառներից թվենք ավելի սովորականները.

1) Մի որևէ առարկայի ջնջումը, կամ գործածությունից ընկնելով և կամ մի ուրիշով փոխանակվելով, պատճառ է դառնում, որ ջնջվի նաև նրա անունը. այսպես է նաև սովորություններ, նախապաշարմունք, հին գիտություն և այլն: Հայություն ամեն մի անկյունում ծանոթ և սովորական է լավաչ հացի հետ և լավաչ բառը: Բայց Պալուի հայերենը չգիտե այդ բառը, որովհետև լավաչը փոխանակված է փափուկ հացով: Կոապաչտություն ժամանակի բառերը հիմա չկան, հին աստղաբաշխների բառը հիմա չգիտենք: Միայն դրանցից ոմանք, խուսափելով և իմաստի փոփոխությամբ, մնում են դեռ:

2) Հոմանիչների գոյությունը պատճառ է դառնում ավելորդ ձևը ջնջելու: Սրա հետևանքով է, որ մի օտար բառ փոխառնվելով մի լեզվի մեջ՝ պատճառ է դառնում բնիկ բառի ջնջման:

Օրինակ՝ անկարելի բան է, որ հին հայերը չունենային կարմիր, սև, սպիտակ գույները նշանակող բառեր. բայց այդ բառերը ջնջվել վերացել են, որովհետև նրանց տեղ եկել են պարսկերենից փոխառյալ կարմիր, սև, սպիտակ բառերը:

3) Զայնական օրենքների միջոցով երբեմն առաջանում են նույնանուն բառեր, որոնք չփոթություն են առաջացնում իմաստի կողմից. այդ բառերից մեկը ջնջվում է:

* Այս տեսակետից նկատելի են գերադրական ածականները. առաջ գործ էինք ածում շատ, յոթ, խիստ, հետո եղավ չափազանց, հիմա չափազանց բառը տկար է զգացվում, և ասում ենք սարսափելի գեղեցիկ, սոսկալի գեղեցիկ են: Այս բառերից յուրաքանչյուրը ինքնին վերցրած շատ նորանոր արտահայտություն է, և այդպես էլ զգում էինք սկզբում, բայց սովորական դարձան, իրենց ուժը կորցրին, և այն ժամանակ մտածեցին մի բոլորովին նորը ստեղծել:

Օրինակ՝ Հարավային Ֆրանսիայի մի բարբառում լատ. gallum «աքլոր» բառը վերածվել էր gat, միևնույն ժամանակ *gattim «կատու» բառն էլ դարձել էր gatc, այնպես որ այս երկու տարբեր կենդանիները միևնույն անունն էին ստացել: Շփոթությունից խուսափելու համար ջնջեցին gat «աքլոր» բառը և տեղը դրին տարբեր բացատրություններ (Meillet, La méthode comp., էջ 69):

Ոչ մի խտրություն չի դրվում բառերի արժանիքի, կարևորության, ծագման, հարազատության և նման հատկությունների մեջ, և ջնջվում է բառը, երբ գալիս են այլ հանգամանքներ և առաջացնում բառի կորուստը:

Այսպես դուստր բառը, հնդեվրոպական նախալեզվի սքանչելի մնացորդներից մեկը, հայ լեզվի հարստություններից մեկը ջնջվել է մեր բոլոր բարբառների մեջ և մնում է միմիայն հայությունից և հայ երկրից շատ հեռու ապրող մի բարբառում: Միայն Սուչավայի բարբառն է, որ գործածում է այս բառը դ՛ուստրը կամ դ՛րուստ ձևերով և այն էլ սեռ. դ՛ըրըստեր, նույնիսկ դը՛ստեր հին ձևով: Մնացյալ բոլոր հայ բարբառներում գործածում են աղջիկ բառը, որ աղիճ կամ աղիջ բառի փաղաքշականն է: Ամենևին ուշադրություն չենք դարձնում այն հանգամանքի վրա, որ սրանով մասնավորը և ընդհանուրը խառնվեցին իրար, և, օրինակ, հորեղբորս աղջիկը կամ մի աղջիկ տեսա ազատորեն գործածում ենք, ճիշտ ինչպես ասում ենք կինս և մի ինչ-որ կին: Գերմաներենը զանազանում է tochter և mädchen, weib և frau, անգլերենը՝ daughter և girl, wife և woman, ռուսերենը՝ дочь և девушка, жена և женщина: Այս բոլորը նրանից է, որ պրս. zan հավասարապես թե՛ կին է և թե ամուսին, duxtar՝ թե՛ դուստր է և թե աղջիկ, նմանապես թրք. qəz՝ թե դուստր է, թե աղջիկ: Այսպես նաև լատիներենը, որի հետևանքով էլ ֆրանս. fille թե աղջիկ է և թե դուստր, femme՝ թե կին է և թե ամուսին:

Սրա նման է հայերեն դրացի բառը, որ ծագելով դուռն արմատից, հարազատ հնդեվրոպական հայ բառ է: Բայց այս բառը հայկական հարազատ երկրում ջնջվել է՝ փոխանակվելով պարսկերեն հարևան բառով, իսկ պահված է հեռավոր Պոլսում կամ Նոր Նախիջևանում:

Հեռավոր գաղութները պահել են առնել և զնել բայերը իրենց իսկական նշանակությամբ, իսկ մայր երկրի մայրաքաղաքի (Երևանի) բարբառը ջնջել է: Այսպես՝ Պոլիս, Նոր Նախիջևան և այլն ասում են առնել, իսկ Երևանը՝ վերցնել, որ, օրինակ, Պոլսում նշանակում է «վեր բարձրացնել» կամ նաև «վերացնել, մեջտեղից հանել, ջնջել»: Առնել բայը Երևանում նշանակում է «զնել» և իր բուն իմաստով պահված է միայն առանձին ոճերում: Նոր Նախիջևանը գիտե զնել «գրամով առնել» բայը, իսկ Երևանը չգիտե և ասում է առնել (նույնպես Պոլիս և այլն): Այսպիսով երկու սքանչելի հնդեվրոպական բառեր (առնել և զնել) ջնջվել են: Սրա պատճառն է թուրքերենը, որ չունի «զնել» իմաստով բառ և ասում է satən almaq «ծախու առնել», կամ պարզապես՝ almaq, իսկ արևելյան թուրքերենը նույնիսկ almaq բառի տեղ գործ է ածում aparmaq, որ է «վերցնել»:

Սոսերով լեզվի բնախոսություն մասին, տեսանք, որ խոսողությունը կենտրոնացած է ուղեղի որոշ մասում, թե յուրաքանչյուր ծանոթություն տեղավորված է մի բջիջի մեջ, թե բոլոր կենտրոններն ու բջիջները հաղորդակցության մեջ են իրար հետ գուգորդության թելերով: Բայց կա նաև մի ներքին ուժ, որ ուզած ժամանակ այն բջիջների ներքին բովանդակությունը երևան է հանում, հիշողության առջև բերում: Կարող է լինել, սակայն, որ այն բջիջի արձանագրությունը նույնպես մաշված լինի, որ նրա բովանդակությունը դժվարավ երևան գա կամ բնավ չգա: Այդ ժամանակ կլինի մոռացումը:

Հոգեբանությունը մեզ սովորեցնում է, որ հիշողության կենդանության համար կա երեք պայման. 1) **Նախնական տպավորության ուժը** կամ գորությունը, որ առաջ է գալիս կամ էակի ուժեղ բանականությունից և զգայությունից, և կամ առարկայի կարևորությունից, նորությունից և հետաքրքրականությունից: Որքան կարևոր, նոր կամ հետաքրքրական է առարկան, այնքան էլ ուժեղ է նրա թողած տպավորությունը բջիջների վրա: 2) **Ուշադրություն**, ինչքան ուշադիր եղած լինենք դեպի առարկան, բնականաբար մեր ստացած տպավորությունն էլ այնքան ուժեղ կլինի: 3) **Կրկնություն**, ինչքան հաճախ կրկնվի նույն առարկայի հիշողությունը, բնականաբար նրա տպավորությունն էլ ավելի կգորանա, որովհետև հիշողությունն էլ մի սովորություն է:

Լեզվի մեջ էլ նկատվում է նույն երևույթը. այն բոլոր բառերը և ձևերը, որոնք չեն ներկայացնում հիշյալ պայմանները, ջնջվում են: Մեր կյանքի ամենաստորական և պիտանի առարկաների անունները ստիպված ենք կրկնել շարունակ, ուստի նրանք չեն կարող ջնջվել լեզվից (ինչպես՝ ես, հաց, ջուր, մեկ, հինգ, աչք, այսօր և այլն): Ընդհակառակը՝ անգործածական առարկաների անունները ուշ կամ կանուխ պետք է ջնջվեն:

Գյուղի կյանքը, վերածվելով քաղաքի կյանքի և հետևաբար՝ զրկվելով գյուղատնտեսական ու երկրագործական զանազան գործիքներից, կորցնում է և նրանց անունները. քաղաքացին չգիտե հորիկը, սամին, սամեթելը, մանկեղը և այլն: Նույնպես գյուղացին գիտե և ճանաչում է զանազան խոտեր, բույսեր, թռչուններ, աստղեր, քարեր, հողի տեսակներ և այլն, որոնք իրեն համար կարևոր են: Այս բոլորը ջնջված են քաղաքացու լեզվի մեջ, որովհետև նրա համար կարևորություն չունեն: Զանազան մասնագիտություններ հարուստ են իրենց բառերով, որոնք մյուսների մեջ չկան: Այսպես՝ նավավարը գիտե իր արհեստի բառերը, ձկնորսը՝ իր արհեստի, մեքենագետը՝ իր արհեստի և այլն: Մի նոր և հետաքրքրական բառ կամ պատկեր, որ մտնում է լեզվի մեջ, իսկույն տարածվում է և արմատ բռնում. այսպես՝ մեր այսօրվա գրական լեզվի մեջ՝ **բնորոշ մտայնություն, ծառանալ, ապրումներ** և այլն, բայց երբ նրանք կորցնում են իրենց հետաքրքրականությունը, կամաց-կամաց կորչում են:

Նույն պատճառաբանությամբ կարելի է մեկնել նաև օտար փոխառությունները նվաճված ազգի լեզվի մեջ*:

[ՏԵՂԱՇԱՐԺԵՐ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐՈՒՄ]

Մի նոր առարկայի ստեղծագործությունը ստիպում է կամ մի նոր բառ

Հնարել և կամ մի որևէ հին բառի վրա մի նոր իմաստ ավելացնել: Օրինակ՝ **պաղպաղակ** հին լեզվի մեջ նշանակում էր «բյուրեղ». նոր լեզվի մեջ ավելացրին ծանոթ սառցրած քաղցրեղենի նշանակությունը. **օդապարիկ** նշանակում էր «օդի մեջ սավառնող (թռչուն)», այժմ ավելացավ «ballon» իմաստը:

Երբ մի առարկա ջնջվում է, նրա հետ էլ ջնջվում է բառը:

Օրինակ՝ կապարձ, կապարձակիր, վաղակավոր, հարցուկ:

Երբ մի առարկա հետզհետե զարգանում է ձևով կամ կազմությամբ, բառը հետը պահվում է, բայց իմաստը փոխվում (օրինակ, ֆրանսերեն fusil հրահան քարն էր, որ հիմա ամեն տեսակի հրացան է նշանակում. հինգ օրվան քարանթինա՝ quarantaine 40 բառից է, plume de fer կարմիր մելան) և կամ հարմարացվում նոր նշանակության:

Օրինակ՝ ֆրանսերեն plume, ռուսերեն перо բուն նշանակում են «փետուր», և որովհետև հին ժամանակ փետուրը գործ էր անում նաև իբրև գրիչ, ուստի նշանակում է և «գրիչ»:

Հիմա այլևս գրիչը փետուրից չէ, բայց այդ բառերը շարունակում են իրենց գոյությունը: Նույնպես պարսկերեն, թրքերեն, արաբերեն qalam «գրիչ» բուն նշանակում է «եղեգ», որովհետև արևելքի մեջ գրիչը եղեգ էր. հիմա շատ տեղ մետաղյա գրիչն է գործածվում, բայց բառը պահվում է:

Առևտրի մեջ մտած դանազան ապրանքներ կոչվում են իրենց ծագած երկրի անունով. ինչպես՝ ֆրանսերեն pèche և ռուսերեն персик «դեղձ» բուն նշանակում են «Պարսկաստան», ֆրանս. baïonnette «սվին» ծագում է Bayonne գավառի անունից, calicot «կտավ» ծագում է Հնդկաց Կալկաթա քաղաքի անունից, cravate ծագում է Նորվաթիայից, այսպես և Champagne, Cachemire, damas՝ «մի տեսակ գործվածք կամ դագույն» (Դամասկոս քաղաքի անունից), Bordeaux՝ 1. «գինու տեսակ, 2. այդ գինու նման թունդ կարմիր գույն» (Ֆրանսիայի Բորդո քաղաքի անունից), հայոց մեջ՝ Մանուսա (Մանիսա քաղաքի անունից), Բաղդադի «գլխին կապելու թաշկինակ» (Բաղդադ քաղաքի անունից), Եվգոկիայում աղը կամ աղամանը կոչվում է «սերաստացի», որովհետև աղը այդտեղից է գալիս:

Երբեմն բառը կրում է իր հեղինակի անունը. ինչպես՝ guillotine «կախաղան» Guillotin անձի անունով, mansarde «տանիքի տակ սենյակ», որ կրում է Ֆրանսիայի ճարտարապետ Mansard-ի անունը, eustache «կոշտ դանակ՝ փայտյա կոթով»՝ նշանավոր ֆրանսիացի դանակ չինող Eustache Dubais-ի անունով: Կրունկի մի տեսակը կոչվում է Պոլիս լուքեն, որ է Louis XV թագավորի անունով:

Երբեմն մեկի անունը մի պատահական հանգամանքով կցվում է մի առարկայի: Այսպես ընդհանուր քննիչ Etienne de Silhouette-ի, որ այն ժամանակ շատ սիրված էր, անունը դարձավ silhouette «ուրվագիծ», «պատկեր», և եթե այս մասին ժամանակակից վկայություն չլիներ, ոչինչ կարելի չէր գուշակել: Անգլիացի Boycott գորապետի անունը 1880 թվին դարձավ հասարակ անուն (բոյկոտ անել):

Այս կարգի բառերը հորինելու համար հանգամանքները երբեմն այնպես մասնակի են լինում, որ բառը սահմանափակված է լինում մի քաղաքում կամ գյուղում, մինչև իսկ՝ մի ընտանիքում: Ինչպես՝

* Ձևագիր բնագրում շարունակությունը (1 էջ ?) բացակայում է (էջակալումը չի խախտված) (Ս. Գ.):

Սերաստիայի «աղ, աղաման» հատուկ է միայն եվդոկիո: Թյունի «ապուչ» ծանոթ է միայն Ղարաբաղցոց, որ, անշուշտ, մի նշանավոր տիպի անուն է: Պոլսի Սամաթիա թաղում որոշ չրջանի մեջ կար Փիլիպոս բառը «մեծ առնի» իմաստով՝ անշուշտ համանուն մի անձի անունից: Իսրայել Պոլսում նշանակում էր «ցնցոտիներ հագած մարդ», Բաքու՝ մեր տան մեջ, գործածական էր խոսրով բառը «ապուչ» իմաստով. օրինակ՝ խոսրով-խոսրով մի՛ խոսիր. Սա շատ խոսրովի է «շատ տխմար է» և այլն: Այս կարգի բառերի մի քիչ ավելի հասարակական տիպն են որոշ մասնագետների գործածած բառերը, որ միայն իրենք գիտեն:

Ընկերային ըմբռնումները, պատշաճության օրենքները և քաղաքավարությունը, ինչպես տեսանք, նշանակություն ունեն բառերի գործածության մեջ: Ոմանք դատապարտվում են անգործության, և այն ժամանակ լեզուն ստեղծում է նոր բառեր:

Օրինակ՝ վարտիք բառը ժողովրդի մեջ տեղ էր արտասանել, ուստի կազմվեց «չապկրնկեր», «ոտաչոր», որոնք քաղաքավարական ձևեր են:

Ժամանակ անցնելով՝ նույն քաղաքավարական բառը դառնում է սովորական, այնպես որ երբ բուն նշանակությունը անբաժան կերպով կաչում է բառին, նա էլ ջնջվում է, և փնտրվում է նոր ձև: Այսպես՝ վարտիք-ից հետո, անշուշտ, հնարված էր փոխան, որ նշանակում էր բուն «փոխարեն, փոխանակ կամ փոխելիք չոր»: Շատ քաղաքավար, շատ անմեղ մի բացատրություն էր, բայց շատ գործածությամբ նա դարձավ սովորական և հիմա անցած է անպարկեշտ բառերի շարքը, ուստի ջնջվել է և տեղը դրվել «չապկրնկեր, ոտաչոր»: Մի փոքրիկ քննություն ցույց է տալիս, որ այս կարգի բառերը մոտավորապես քառորդ դար կյանք ունեն: Պոլսի բարբառում հնապես գործածական էր տձկ. հալէ, որ է արաբ. xalā «դատարկ, պարապ». սրանից bayt-ul-xalā «արտաքնոց» (բուն նշանակում է՝ դատարկ տուն), հետո՝ վենեֆ բառը «արտաքնոց» նշանակությամբ. բառը հետո անպարկեշտ դարձավ, և նրա տեղ դրվեց մի նոր՝ քաղաքավարական բացատրություն՝ հասարակ: Այս բառը գործ էր ածվում տատս* խոսակցության մեջ: Բնականաբար իր կազմությամբ շատ անմեղ բառ էր, բայց հետո դարձավ անպարկեշտ: Այն ժամանակ հնարվեց հարկավոր, որ գործածում էր մայրս* իր խոսակցության մեջ՝ իբրև պարկեշտ բառ, հակառակ հասարակ բառին: Իմ** փոքրությունս սովորական էր գործարան բառը: 1895 թվին հեռացա Պոլսից և երբ 1910 թվին նորից այցելեցի, տեսա, որ գործարան բառն էլ վերացել, և նրա տեղ, իբր պատշաճական բացատրություն, դրվել էր պետքարան: Այսպես, ուրեմն, մոտ մեկ դարու ընթացքում իրար էին հաջորդել 4 բառ (հասարակ, հարկավոր, գործարան, պետքարան):

ԱՐՄԱՏՆԵՐԻ ԿՈՐՈՒՍՏԸ

Ամեն լեզվի մեջ էլ, ուր հին գրականություն կա, նկատելի է, որ արմատների քանակը հնում ավելի է, քան նորում: Ուրիշ խոսքով, հին գրականության մեջ կան արմատներ, որոնք նոր լեզվում այլևս գործածական չեն: Օրինակ, առնենք

* Հովհաննես Քեմհաճյան, ծն. 1820 թ., Պոլիս՝ Սամաթիա թաղում, † 1895:

Հայերենը: Ըստ իմ Հայոց լեզվի պատմության մեջ, Հտ. Բ, էջ 600, կատարված վիճակագրության, Հայ լեզվի արմատների քանակն է 11.000, որոնցից, օրինակ, Հին Հայ գրականությունից Հայտնի է **պսեմն** «վարդի փուշ» բառը, որ մի անգամ գործածված է Ոսկեբերանի մոտ, մի անգամ էլ՝ Վաստակոց գրքում (ԺԲ դար): Այժմ այդ բառը գոյություն չունի ոչ մի բարբառում. մեր գրական Հայերենն էլ չի գործածում: Գտնվել է միայն մի խելոք անձ, որ Մասիս ամսաթերթում 90-ական թվերին հրատարակել է 3 տնից բաղկացած մի ոտանավոր, որի առաջին տունը վերջանում է **վսեմը** բառով, երկրորդը՝ **նսեմը**, երրորդը՝ **պսեմը**: Բանաստեղծը գրել է անշուշտ այս ոտանավորը, ցույց տալու համար բոլորին, թե գիտե այդ **պսեմ** բառը, որ, իհարկե, Առձեռն բառարանումն է տեսել: Բայց գիտենք, որ մեր բարբառներում կան շատ արմատ բառեր, որոնք Հին գրականությունից Հայտնի չեն: Սկզբունքով ընդունելով, որ լեզուները նոր արմատներ չեն չինում, ուստի ստիպված ենք ընդունել, թե բոլոր այդ նոր արմատները նոր չեն, այլ կային նաև Հին ժամանակ և պատահաբար միայն չեն մտել գրականության մեջ: Այս բանը կարելի է ապացուցել նրանով, որ այդ արմատների մի մասը արդեն կարելի է մեկնել իբրև Հնդեվրոպական ծագումից (տե՛ս Հայոց լեզվի պատմ., Ա, էջ 23–100):

Գժբախտաբար դեռ չէ կազմված «Հայ բարբառների Արմատական բառարանը», որով պիտի իմանայինք մի կողմից Հայ բարբառներում գոյություն ունեցող բոլոր արմատները (և նրանց քանակը), մյուս կողմից՝ նրանց ծագման համար բոլոր հնարավոր ենթադրությունները:

Ինչ էլ որ լինի, քանի որ Հնդեվրոպական արմատների թիվը ըստ Walde-Pokorny բառարանի 2223 է (տե՛ս Հայոց լեզվի պատմ., Ա, էջ 33), և նրանցից միայն 909 հատը պահված է Հայերենում, ուստի կարող ենք ասել, թե Հնդեվրոպական արմատների կեսից ավելին կորած է Հայերենում:

Նման կամ գրեթե նման երևույթ պիտի գտնենք նաև ուրիշ լեզուներում:

Եզրակացություն. նոր արմատներ չեն ծնվում, բայց հները մեռնում են, ուստի միշտ պակասում են: Մեր ասածը կարելի է հաստատել գործնականապես մի շատ հասարակ օրինակով:

Ամենքիս Հայտնի և շատ սովորական **Հովիվ** բառը ըստ Müller-ի և Bugge-ի ծագում է Հնիս. ovipā «Հովիվ» բառից, որ կազմված է ovi «ոչխար» և pā «արածել» բառերից: Այս երկու արմատներն էլ գոյություն չունեն Հայերենում. ուստի Հնդեվրոպական այդ կրկին արմատները մեռել են Հայերենում, թեև նրանց մի բարդ ձևը մնացել է:

Հերու (անցյալ տարի) = սանս. parut, Հն. περῦτι, կազմված է Հնիս. per «անցյալ» և ut «տարի» բառերից. այս երկու արմատներն էլ կորած են Հայերենում, իսկ ուրիշ լեզուների մեջ հազիվ իրենց հետքը պահած:

Հարց է, թե Հին արմատներից որո՞նք են կորչում, և նրանց փոխարեն ի՞նչ է գործածվում:

Առաջին հարցի պատասխանը շատ պարզ է. կորչում են հոմանիշ արմատներից նրանք, որոնք այլևս ավելորդ են դարձել:

* Ընծա Աճառյան, ծն. 1853, Պոլիս՝ Նարյը-Գափու թաղը, † 1921:

** Հրաչյա Աճառյան, ծն. 1876 մարտ 8, Պոլսի Սամաթի նոր թաղում:

Օրինակ՝ գրաբար ունենք՝ **Հաց, նկան, նկանակ, գրտակ, պղակունդ** և այլն. բացի առաջինից բոլորը ավերորդ են դարձել և ջնջված են: Քիչ առաջ հիշված պեսն բառը ջնջված է, և մնում է իր հոմանիչ՝ սովորական **փուշ** բառը, իսկ իր մյուս հոմանիչը՝ **տատասակ**, բանաստեղծական արտահայտություն է: **Ոչխար** և **օղիք** հոմանիչ են. առաջինը մնում է, երկրորդը անգործածական է դարձել և մեռել է: Քիչ մարդ կա, որ իմանա հոր «մեկի աղջկա ամուսինը» բառի գոյությունը, որ հին մատենագրության մեջ էլ միայն երկու անգամ է գործածված (Փիլ., էջ 187), և որի ծագումն էլ ոչ ոք չգիտե: Այդ անսովոր բառը ջնջված է լեզվից, փոխանակվելով իր սովորական հոմանիչ **փեսա** բառով: **Օժիտ** բառը ունի 4 հոմանիչ ձևեր, որոնք են՝ **պաշտատական, պոռոգ, տուայր, մահր**. չորսն էլ կորած են, և մնում է միայն առաջինը՝ **օժիտ**:

Անդունդ բառը կազմված է **ան-** բացասականով, **դունդ** = լատիներեն fundus «հատակ» բառից և նշանակում է բուն «անհատակ». **դունդ** արմատը կորած է:

Գրաբարի մեջ կան մի խումբ պակասավոր բայեր. ինչպես՝ **զոմ, զոս, զոյ... բամ, բաս, բայ...** և այլն: Նման պակասավոր բայեր կան նաև ուրիշ լեզուների մեջ: Աշխարհաբարում այդ պակասավոր բայերը ջնջված են, հազիվ իրենց հետքերն են պահում: Բայց այս բոլորը ցույց են տալիս, թե արմատները ու բառերը ամբողջովին կարող են ջնջվել:

Ախաւեղազէս բառը, որ նշանակում է «սյունագլուխ», անշուշտ արմատ չէ, որովհետև այսօրան երկար արմատ չի կարող լինել, համարվում է բարդ բառ. կազմված **ախաւեղ** «սյուն» + **զէս** «խոյակ» բառերից. երկուսն էլ կորած են մեր լեզվից:

Երկրորդ հարցի պատասխանը բխում է առաջինից. հոմանիչներից մեկը, հաղթելով մյուսներին, բռնում է նրանց տեղը: Այս նորեկը կարող է լինել մի ուրիշ լեզվից փոխառություն, ինչպես է **ոչխար** (վրացականից): Հայերեն ամիսների անունները բոլոր վտարված են, և նրանց տեղ եկել են լատին ձևերը՝ իբր նոր արմատ:

Շատ բարբառներում ջնջված է **ներ** ազգականական բառը, և նրա տեղ կազմված է **տագերակին**, որ բարդված է **տագը** + **կին** բառերից:

Վերջապես նախկին կորած արմատների տեղ կարող են հաջորդել նորանոր բարդ և ածանց բառեր, այսինքն՝ մի ուրիշ հին արմատից կամ արմատներից կազմված բառեր: Օրինակ՝ գյուղացու համար ամենասովորական **կողի** բառը ջնջվել է, և նրա տեղ համատարած տիրում է **կարագ** բառը (պարսկերենից):

Ջնջված է **ուրջու** բառը, որ, ըստ իս, կազմված է հնագույն հյ. *ուր «որդի» բառից, որ ապա կորել է, և այդ **ուրջու** բառի տեղ նոր բարդություն կազմված են **որդեզիր, հոգեորդի, հոգեզավակ** կամ նույնիսկ՝ **խորթ որդի** ձևերը:

Սուտ արմատներ չինվելու մասին արդեն խոսել ենք. տե՛ս վերը սուրճ, խովկ տալ, գչիլ և այլն:

Հայերենի մեջ ունենք բազմաթիվ բառեր, որոնք մեր իմացումով պարսկերենից փոխառույալ պետք է լինեն. այսպես՝ **աշտանակ, աշտարակ, ամբաստան** և այլ հարյուրավոր բառեր: Եթե պահպանական գրականությունը ճոխությունը մեր ձեռքը հասած լինեք, կարող էինք վստահորեն ասել, թե այդ բառերի մեծ մասը պիտի գտնեինք պահպանված: Բայց պահպանված գրականությունը հենց

պարսիկների ձեռքով այրված լինելով՝ մենք չենք կարող այդ ասել կամ անել:

Բայց եթե պահլավ գրականությունը ոչնչացված է, կենդանի է միշտ պարսկերեն լեզուն՝ իր բազմաթիվ բարբառներով և ցեղակից անկախ լեզուներով (աֆղաներեն, բելուջերեն, քրդերեն, օսերեն և այլն): Ինչո՞ւ այդ մեր որոնած բառերը սրանց մեջ էլ չկան: Նշանակում է՝ նրանց համազոր բառերը, եթե պահլավերեն գրականության մեջ գտնված լինեին էլ, պարսկերենից և նրա ցեղակից այլ լեզուներից ջնջվել էին:

Ահա մի մեծ թիվ բառերի և արմատների ընդհանուր կորուստ իրանական լեզուների մեջ:

ԲԱՌԵՐԻ ԿՈՐՈՒՄՏԸ

Շատ բառեր կորան գրաբարից աշխարհաբար անցնելու ընթացքում: Դրանց մեծագույն մասը կարելի էր կոչել ավելորդ. օրինակ՝ բազմահազար ածականների առատությունը, մանավանդ նրանք, որ ճամարտակ հեղինակների շինած շինծու բառերն էին: Այսպես Քոթենավորի հորինած բառերից...^{*}: Ավելորդ կարելի էր կոչել նաև բազմաթիվ համանիշ բառերի առատությունը, եթե մանավանդ նրանք մասնավոր իմաստով տարբերացված չէին, և կամ եթե էին, մեզ համար այդ տարբերությունը անծանոթ էր: Այսպես՝ ազի, ձևտ, տտուն, որոնք տեղի տվին մի միակ պոչ բառի մեջ: Այդ խմբի հոմանիշներից պահլավ է միայն դմակ, որ մեր տնտեսության համար շատ կարևոր մի բան է ներկայացնում:

Երբեմն այս կարգի բառերի կորուստը մեզ դժվար դրություն մեջ է գցում: Օրինակ՝ գրաբարը ուներ տի (տիք) բառը, որով հասկացվում էր մարդու տարիքը: Այժմ մենք չունենք այդպիսի բառ և գիտենք միայն տարիք և հասակ: Առաջինը միայն մեկի ապրած տարիքն է, իսկ երկրորդը տարտամ իմաստ ունի. թե՛ նշանակում է մեկի ապրած տարիքը և թե՛ հասակի բարձրությունը: Ասում ենք, օրինակ, 20 տարեկան հասակում:

Ծանոթ երգը ասում է՝

Հասակս քսան տարեկան և այլն:

Մյուս կողմից ասում ենք՝ բարձրահասակ «բարձր, հասակը բարձր»,

մեծահասակ «տարիքը շատ»,

կարճահասակ «հասակը ցած»,

փոքրահասակ «տարիքը քիչ»,

իսկ միջահասակ նշանակում է միայն «միջակ հասակով, ոչ բարձր և ոչ ցած».

չի նշանակում «միջին տարիքի», որի համար առանձին բառ չունենք:

Ահա այս անպատեհության պատճառով է, որ ժողովուրդը փոխ է առել թրք. բոյ (boy) բառը՝ «բարձրություն» իմաստով և նրանից էլ ազատորեն կազմում է մարդաբոյ, բոյով բառերը:

Գրաբարը գիտե նաև տիւ բառը, որ ցերեկվա 12 ժամն էր նշանակում, և նրա դեմ կար օր, որ ամբողջ 24 ժամն էր նշանակում, այն է՝ «տիւ և գիշեր»:

Այժմ բոլորովին ջնջված է այս տիւ բառը: Հների համար գուցե այնքան էլ

^{*} Բնագրում օրինակների տեղը բաց են թողնված (Ս. Գ.):

կարևոր չլիներ այս բառի գոյությունը, որովհետև գիշերային կյանք չկար: Բայց այժմ, երբ նույնիսկ գիշերային ճամփորդություններ ենք կատարում հազարավոր կիլոմետրների վրա, տխր և օր բառերի գոյությունը անհրաժեշտ է, և մենք ստիպված դիմում ենք ուսերենին, որից փոխ ենք առել շատ հարմարավոր կարճ և նշանակալից սուտկա բառը (24 ժամվա իմաստով): Այժմ էլ խանգարում է օր բառը, որ թե 24 ժամվա ընթացքն է նշանակում և թե միայն 12 ժամվա շրջանը:

Բառերի ջնջման պատճառներից մեկն էլ համանունն է: Օրինակ, հաւ նշանակում է թե՛ պապ՝ հոր հայրը կամ մոր հայրը և թե թռչուն: Անշուշտ ծիծաղ էր առաջանում, երբ մեկը հարցնում էր. «հաւ նե՞րսն է». այս պատճառով հաւ «պապ» բառը ջնջվեց, և նրա տեղ փոխ առնվեց հունարենից պապ բառը:

Հին հայերեն ազանիմ բայը ուներ երկու իմաստ՝ «չորերը հագնել» և «գիշերը մի տեղ օթևանել». այս երկուսի չփոթությունն առաջին առնելու համար էր, ահա՛, որ առաջինը ստացավ հ նախաձայնը, բայց, այնուամենայնիվ, այս փրկիչ միջոցն էլ չօգնեց, և «օթևանել» իմաստը ջնջվեց:

Բառերի ջնջման պատճառներից մեկն էլ euphémisme-ն էր, որ է պարկեշտաբանություն: Գիտենք, որ անպարկեշտ բառերը հանվում են լեզվից կամ առնվազն վերապահվում են մասնավոր գործածության, բայց ուր որ հնարավոր է, անպարկեշտ մի բառի նմանություն ցույց տվող բառերն էլ երբեմն հանվում են լեզվից՝ փոխանակվելով մի ուրիշ բառով: Այսպես նոր նախիջևանում կռել բառը ջնջված է՝ չչփոթելու համար շուկ բայի հետ, և տեղը դրված է քաշել: Նույնպես ասում են փոքր և չեն ասում պզտի, պզտիկ, խուսափելու համար համանուն ուսերեն մի բառից:

ԱՆՎԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒՄ

Երբ մի լեզվի հին ու նոր վիճակները համեմատենք իրար հետ, կտեսնենք, որ թեև շատ բառեր նույն են, բայց կան էլ, որ փոփոխվում են: Ինչպես՝

հուն. հաց	հինը	ἄρτος	նորը	ψωρί
գինի		οἶνος		κρασί
ջուր		ὕδωρ		γερó
տուն		οἶκος		σπίτι
աչք		ὄφθαλμός		μάτι
թռչուն		ὄρνις		ποιλί

Սրանց պատճառները.

1) Շատ մաշված բառերը ջնջվում են. լատիներեն os «բերան» շատ կարճ էր, ուստի ոչ մի ոտման լեզվի մեջ չկա, տեղը ուրիշ բառեր են դրված.

2) կամ կյանք ստանալու համար նոր մասնիկով երկարում.

լատիներեն apis, auris, sol > նոր լատիներեն apicula, auricula, solculus > ֆրանսերեն abeille, oreille, soleil,

3) համանուններից խուսափելու համար.

լատիներեն serrare «սղոցել» և serare «գոցել» իրար նման էին, ուստի serrare շատ տեղ ջնջվեց և փոխանակվեց ուրիշ բառով. ֆր. scier (=secare), «ծես, կանոն, կարգ», sü «բան, առարկա», tay «վարպետ, տեր, ուսուցիչ», tö «ար-

վեստավոր», viek «աշխատանք» և այլն:

Օրինակներ՝

troŋ	մեջ	–	be troŋ	ներքինը
an	ուտել	–	do an	ուտելիք, պարեն
uon	խմել	–	do uon	ըմպելիք, խմիչք
mai	կարել	–	t'ö mai	դերձակ
lam	անել	–	viek lam	զործ, արարք ?
ghet	ատել	–	buŋ ghet	ատելություն
t'at t'a	պարզ	–	lon t'at t'a	անկեղծություն
toan	հաշվել	–	fer toan	թվաբանություն
tçet	մեռնել	–	sü tçet	մահ
yay	ուսուցանել	–	hok	ուսանել – t'ay yay hok պրոֆեսոր
le	հանդես	–	kua le	նվեր*

[ԲԱՌ ԵՎ ՄԱՍՆԻԿ]

Նկատելի է վերի օրինակների մեջ, որ բառերից չատերը, մասնիկ դառնալով, դեռ իրենց առաջին նշանակությունից շատ հեռացած չեն: Այս պարագային կարող ենք ածանց բառերը բարդ բառ համարել, ինչպես՝ to mai «դերձակ» (իբր «կարել+վարպետ»): Բայց կան, որ բոլորովին հեռացել են, ինչպես՝ «փոր» և «սիրտ» բառերը, որոնք դարձել են վերացական մասնիկ՝ «-ութին»:

Միջին տեղ են բռնում, օրինակ, վոթյակերենի մասնիկները, որոնք ոչ բարդ բառեր կազմելու չափ անկախ դիրք ունեն և ոչ էլ մասնիկ կոչվելու չափ դիմադուրկ են: Այս կարգի մասնիկները ЕМЕЛЬЯНОВ-ը (Грамм, ВОТСКОГО ЯЗЫКА, 62) կոչում է հետադիր (հակառակը նախդիր բառի, որովհետև կցվում են բառի ծայրին):

Գրեթե նույնպես է դրավիդյան լեզուների մեջ: Օրինակ՝ թամուլերեն an, al արականի և իգականի վերջավորություններն են, ինչպես՝ ill-ān ամուսին, այր. ill-al տանտիկին, կին. առաջանում են āñ-u→տղամարդ և āl-u կին բառերից, իսկ il նշանակում է «տուն», որով վերի մասնիկները միաժամանակ կարելի է ըմբռնել թե իբր մասնիկ և թե իբր բառ, որով illān, illāl, կարող են համարվել թե բարդ և թե ածանց (Caldwell, 227):

Աֆրիկյան հաուսա լեզվի մեջ da նշանակում է բուն «ունեցած». կցվում է գոյականներին և կազմում է ածական. ինչպես՝ rua «ջուր», da rua «ջրալի», nono da-rua «ջրոտ կաթ», anfani «օգուտ», da anfani «օգտակար», yaro da anfani «օգտակար տղա» (Marré, Spr. der Hausa, 47):

Կարող է դարձյալ մասնիկը առաջացած լինել մի բառից, որ լեզվից բոլորովին անհետացած է, և որ միայն ցեղակից լեզուների օժանդակությամբ կարելի է քննել ու երևան հանել: Այսպես, օրինակ, հունարեն ἀνδρομεος «մարդկային» կազմված է ἀνδρo «մարդ» բառով և μεος մասնիկով, որ ոչ մի բացառություն չունի հունարենում, բայց անշուշտ նույն է սանս. maya – «ձև, երևույթ» բառի հետ, որով սանսկրիտի մեջ կազմվում են բազմաթիվ բարդ բառեր (Meillet,

* Dirr, Gram Annam., էջ 9 և 37:

Traité, 342):

Ինչպես որ բառերը կրճատվելով մասնիկ են դառնում. ճիշտ նրա հակառակը լինում են դեպքեր, երբ մասնիկը առանձնանալով դառնում է անկախ բառ:

Ամենքս էլ ասում ենք ցը և հասկանում ենք «ցտեսություն», բայց ցը միայն մի նախդիր է, հազիվ իբր մասնիկ:

Առտիալի բարբառով պի և կի առանձին բառեր են և նշանակում են «այո»: Առտիայցին հարցնում է.

– Կի տա՞ս, կամ՝ Պի տա՞ս «կտա՞ս, պիտի տա՞ս»:

Ոոսակիցը պատասխանում է.

– Կի կամ Պի, այսինքն՝ «կտամ կամ պիտի տամ», որ է՝ «այո»:

Ունենք ուստ մասնիկը, որ կազմում է բացառական. օրինակ՝ երկնուստ, այլուստ, հանկարծուստ, ի վերուստ և այլն, բայց ունենք և ուստի, որ նշանակում է «ո՞րտեղից»: Ո՞ւր է մասնիկին կցված արմատ բառը. չկա, հետևաբար ենթադրում եմ, որ պետք է լինի *ու՝ «ուր, որտեղ», որ միանալով հաջորդ ու ձայնավորի հետ՝ հալվել է: Այսպիսով ուստ մասնիկը դարձել է առանձին անկախ բառ:

Ամենքս գիտենք, որ հայերեն երեսուն, քառասուն, հիսուն... թվականները կազմված են –սուն < հնխ. kontə ձևից, որ առանձին բառ է և նշանակում է «տասն»: Բայց սուն մեր մեջ դարձել է մասնիկ, իսկ հիսուն բառը, որ է «հինգսուն», կորցնելով իր նախավանկը, որոշ բարբառներում դարձել է միայն սուն «50». այսպիսով սուն բառը հասավ մասնիկի աստիճանին, ապա սուն մասնիկը դարձավ անկախ բառ:

Լեզվի հետագա ընթացքում քանի ձևերը մաշվում են, այնքան էլ մասնիկները անձանաչելի են դառնում: Ուրեմն մասնիկների զարգացման ընթացքն է նախ՝ բառ, հետո՝ կիսանկախ բառ և ավելի հետո՝ մասնիկ: Այսպես, օրինակ՝ լատիներեն cum «հետ, միասին» առանձին նախադասություն է, իբրև նախամասնիկ դառնում է com, con, co, որոնց հետ նույն է նաև գերմ, ge- նախամասնիկը, բոլորովին անձանաչելի: Ճապոներենում ածականը որոշ դեպքերում կցվում է mono «իր, բան» բառին, բայց այս mono կրճատվելով դարձել է no, նույնիսկ n, օրինակ՝ samui «ցուրտ», sammui no, samui-n «ցուրտ բան, ցուրտ» (Plaut, 25):

Հայերենն էլ (թե գրաբարը և թե մանավանդ աշխարհաբարը) գտնվում է նույն վիճակի մեջ. ունի՝

1) մասնիկներ, որոնք իրենց ինքնությունը չեն կորցրած, և կարելի է թե բառ համարել և թե մասնիկ.

2) մասնիկներ, որոնք դեռ խախուտ դրություն ունեն և՛

3) նրանք, որ միայն իբրև մասնիկ են գործածվում:

Առաջին կարգից հիշենք պես և որեն (պէս, օրէն), ինչպես՝ գերազանցորեն, քաջապես, մեծապես և այլն, որոնք կարող ենք համարել թե բարդ բառ և թե ածանց: Գրեթե նույնը կարելի է ասել –կից բառի համար, որից ունենք գրաբար ծառայակից, ուղեկից և այլն. տարբերությունը որոնց մեջ իմաստի համար է:

Երկրորդ կարգից կարելի է հիշել –բար «կերպով, ձևով, եղանակով» մասնիկը. ինչպես՝ հայկաբար «Հայկի պես՝ քաջությունը», հսկայաբար, դյուցազնաբար և

այլն: Առաջացած է բարձր «բնավորություն» գոյականից: Նույնպես են ներ-, արտ- նախամասնիկները. օր.՝ արտասահման, ներգործել, որոնք բարդ բառի ձև ունեն, բայց նախամասնիկ են, ըստ որում դրանց հեղինակը (Դավիթ Անհաղթ կամ մի ուրիշը) հնարել է իբր նախամասնիկ, և արտ «դուրս» և ներ «ներս» ձևերը իբրև առանձին բառ գոյություն չունեն:

Այստեղ կարելի է դնել նաև թող և պիտի բառերը, որոնք ծառայում են իբրև մասնիկ հրամայական և ապառնի կազմելու համար և կարող են դրվել բայից թե առաջ և թե հետո՝ պիտի երթամ, երթամ պիտի, թո՛ղ երթա, երթա՛ թող: Վերջին հանգամանքը ցույց է տալիս, որ դեռ նրանք բացարձակ մասնիկներ չեն համարվում (գոնե որոշ բարբառներում), ապա թե ոչ մեկը կամ մյուսը ընդունված կլինե՞ր վճռապես:

Որոշ բարբառներում դրանք վերածված են լիակատար մասնիկների և այնքան կրճատված, որ մինչև անգամ հասել են թ, պ, տ բաղաձայններին, ինչպես՝ տերթամ «պիտի երթամ», պերթամ «պիտի երթամ», թերթա «թող երթա»:

Երրորդ կարգին է պատկանում մասնիկների ստվար մասը, որոնցից ոմանց ծագումը պարզվում է միայն լեզվաբանական քննությունը, իսկ մյուսները մնում են բոլորովին անհայտ: Այսպես, օրինակ -(ա/վոր), (ա/ւոր) «կրող, ունեցող» մասնիկը (օրինակ թագաւոր, մեղաւոր, երկնաւոր) հնխ. bher > հայերեն բերել արմատի օ ձայնդարձն է (ինչպես՝ հունարեն φόρος, լատիներեն fer, հմմտ. հունարեն λείω – φόρος «սպիտակագետ», լատիներեն lucifer «լուսավոր» բուն նշանակում են «լուսաբեր» և ծագում են հնխ. bhorā ձևից):

Մասնիկներ կարող են առաջանալ նաև թյուրըմբռնումով (fausse perception), որով բառի բոլորովին աննշանակ մի տարրը նշանակությունը օժտված է ենթադրվում և բաժանվելով բառի ամբողջությունից՝ վերածվում է մասնիկի:

Սրա համար լավ օրինակներ են անգլերեն -en և գերմ. -er հոգնակերտ մասնիկները՝ oxen, ochsen, bücher, children և այլն բառերի մեջ: Անգլերեն oxen կամ գերմաներեն ochsen ձևերի մեջ n-ն պատկանում է բառին և համապատասխանում է սանս. ukṣān «եզն» ձևի an հանգին: Բայց որովհետև oxen=ochsen եզակիի մեջ չեն գործածված, այլ միայն հոգնակիում, սխալմամբ կարծվել է, որ -en-ը հոգնակի մասնիկ է: Այսպես նաև գերմ. -er, որ բների սովորական -s վերջավորությունն է: Ինչպես՝ լատիներեն genus, սեռական generis ձևի մեջ s-ն դարձել է r, նմանապես գերմանական ընտանիքի մեջ դարձել է r, միայն թե եզակիում այդ r-ն ջնջվել է, հոգնակիի մեջ՝ պահվել, ինչպես՝ հ. անգլերեն lamb, lambe, lambes, հոգնակի lambru, lambrum, lambra: Սրանից հետևյալն են, թե -er հոգնակիի մասնիկ է և անալոգիայով տարածել են շատ բառերի վրա:

Պոլսի բարբառով կա -լիանոս մասնիկը, որ կարելի է կցել զանազան ածականների վրա, ինչպես՝ չարլիանոս, քյուլլիանոս «ապուշ», խոզլիանոս «տխմար» և այլն: Այս մասնիկը ծագած է թյուրըմբռնումով՝ Հուլիանոս Ուրացող կայսեր անունից: Նախ կազմվել է իբրև չար-Հուլիանոս: Եվդոկիոց բարբառով՝ չարլիանոս, որի մեջ հետո Հուլիանոսի գաղափարը կորչելով, կարծվել է -լիանոս մասնիկ է՝ չար ածականը չափավորող: Դրանից հետո անալոգիայով տարածվել է նաև ուրիշ բառերի վրա: Զարմանալի է անչուչտ, որ Հոռմի կայսեր անունը հայերենի մի բարբառի մեջ մասնիկ դարձած լինի, բայց լեհերենում նույնիսկ

Աստված մասնիկ է դարձել: Այս լեզվի մեջ բայի ըղձականը կազմելու համար բայից առաջ դնում են bodaj կամ bodajby, որ համապատասխանում է ուս. Бог даѣ «Աստված տա» դարձվածին, իբր հայերեն երանի թե: Բայց այս ծագումը լեհերենում մոռացված է, և [առնվում է] իբր մի բառ, այն էլ հասարակ տառով է գրվում. bodajbym cie nigdy nie- naf «երանի քեզ ճանաչած չլինելի» (Joel, 272):

Մասնիկը կարող է նաև իր ձևը փոխել և մի նոր կերպարանք ստանալ նմանողություններ և թյուրըմբռնումով: Այսպես՝ ֆրանսերեն կան lait-ier, cabaret-ier և այլն բառերը, որոնց մեջ մասնիկն է ier, իսկ t-ն պատկանում է բառին: Բայց որովհետև առանձին հնչելու ժամանակ այդ բառերը արտասանվում են lé, cabaré, ուստի կարծվել է թե մասնիկն է tier, և այսպիսով ձևացել է մի նորաձև մասնիկ tier ձևով, որով և կազմվել են շատ բառեր, ինչպես՝ bijoutier, ferblantier, cafetier և այլն: Այսպես նաև անգլերեն -ling մասնիկը առաջացած է հին edil-ing, vesl-ing, lytl-ing բառերի վրայից, կարծվելով թե մասնիկն է ling, մինչդեռ l-ն պատկանում է բառին և մասնիկն է միայն -ing:

Այս բոլոր դատողությունները անշուշտ վերաբերում են նաև հնդեվրոպական նախալեզվին. այստեղ էլ մասնիկները առաջացած պիտի լինեն նախավոր անկախ բառերից, բայց նրանք արդեն այնպես մաշված են, որ ամեն մի փորձ նրանց նախկին անկախ վիճակը վերականգնելու՝ ապարդյուն է:

Հնդեվրոպական բառերի վերջավորությունները նույնպես կրճատված-հապավված և փոփոխված են հայերենի մեջ այնպես, որ շատ դժվար է ճանաչել ու վերականգնել մասնիկների նախավոր վիճակը, հատկապես այն պատճառով, որ մասնիկները հենց վերջավորություններն են կազմում (տե՛ս Meillet, BSL, № 68, էջ 21):

Բառից մասնիկի անցնելու կարևոր հանգամանքն այն է, որ բառը այլևս իր ձևաբանական հատկությունները կորցնում է և մասնավորի տեղ ընդհանուր արժեք է ստանում: Այսպես՝ բուլղարերենի մեջ щѣ «ուզել» բայը դարձել է ապառնի կազմելու միջոց և բայի հետ միասին խոնարհվելով՝ լինում է եզակի և հոգնակի երեք դեմքերի համար առանձին առանձին՝

щѣ неса	щѣмъ несемъ
щѣшѣ несешѣ	щѣте неσετε
щѣ несе	щѣатъ несатъ

իբր թե հայերեն ասելիք՝

ուզում եմ տանեմ,
ուզում ես տանես,
ուզում է տանի և այլն:

Բայց սա մասնիկի հատկությունը չէ. ուստի հետո եզ. III դեմքի այն ձևը ընդհանրացել է բոլորի համար և այժմ խոնարհվում է՝

щѣ неса, щѣ несешѣ, щѣ несе.

щѣ несемъ, щѣ неσετε, щѣ несатъ (Лавровъ, 74, 78):

Հայերենի մեջ էլ կը, եթե կամ բայի խոնարհյալ ձևն է...

Միևնույնը սերբերենում ուրիշ ձև է ստացել. օժանդակը այստեղ դարձել է tѣս և խոնարհվում է մյուս բայի հետ՝ դրվելով նրանից կա՛մ առաջ, կա՛մ հետո. առաջ դրվելու դեպքում բայը դրվում է անորոշի ձևով, իսկ հետո դրվելու դեպ-

քում՝ զրկվում է իր վերջավորություններից:

Այսպես՝

ya tč u siušati	կամ	sluša-tč u
ti tč eš	»	sluša-tč es
on tč e	»	» -tč e
mi tč emo	»	» -tč emo
vi tč ecte	»	» -tč ecte
oni tč e	»	» -tč e

Առաջին դեպքում դեռ օժանդակ է, որ հետո բուլղարերենի (Беленький, 42) նման պիտի հասնի նախդիրի աստիճանին, երկրորդ դեպքում արդեն վերածվել է հետամասնիկի կամ վերջավորության: Նախամասնիկները շատ սովորական են սեմական և հարավ կովկասյան լեզվախմբերում. մեծ քանակությամբ կան նաև հնդեվրոպական լեզուներում ինչպես՝ հունարեն ..., լատիներեն ..., գերմաներեն ..., ռուսերեն ...*:

Այսպես նաև հայերենի մեջ՝ ապ, արտ, ներ, տ, դժ և այլն, և այլն: Դրանք առանձին բառիկներ կամ նախդիրներ են, որ հետո կցվել են բառին և վերածվել նախամասնիկի: Այսպես՝ նույնիսկ գերմ. ge- և ver- առանձին անկախ բառեր էին, բայց այս բոլորը ավելի նոր ժամանակի և ձևափոխության արդյունք են: Հնդեվրոպական նախալեզուն չուներ նախամասնիկ: Իբրև նախամասնիկ կարելի էր արդարև հիշել ան- բացասականը և բայերի օ նախահավելվածը, բայց սրանք հնդեվրոպական նախալեզվի համար մասնիկներ չեն: Նախահավելվածը բային կցված և նրանից անբաժան մաս չէր համարվում, նույնիսկ հունարենի մեջ համարվում է բայական նախդիր, այսինքն՝ հին անկախ բառ. և այս երևում է նրանից, որ չի թույլ տալիս, որ բառի շեշտը վրայից անցնի:

Հայտնի է, որ հունարենում շեշտը առաջին բայական նախդիրներից այն կողմ չի գնում. այսպես՝ πνρ-έν-θΣΖ" և ո'չ թե πάρ-εν-θεζ, նմանապես ասվում է παρ-έ-σχοv և ո'չ πάρ-ε-σχοv, կամ εν-ησάv, և ո'չ թե έv-ησav, որից երևում է, թե նախահավելվածն էլ նախդիր է և ոչ նախամասնիկ: Նմանապես անբացասականը:

Մինչդեռ ամերիկյան լեզուները ընդհանրապես գործածում են նախամասնիկներ, ընդհակառակը՝ nivok լեզուն սիրում է հետամասնիկներ: Օրինակ՝ ոչ միայն բայի խոնարհման մեջ դերանվան դեմքերը իբր հետամասնիկ են ընդունվում, այլև բայական բոլոր ձևերը կազմվում են հետամասնիկներով. ինչպես՝ անցողականը, ըղձականը, չարունակականը, կարողականը, կրավորականը, բայի զանազան ժամանակները, մինչև իսկ բացասականը և հարցականը (Kroeber, 283, 287):

Այսպես է նաև նրա հարակից yuki լեզուն, ուր ոչ նախամասնիկ կա և ոչ էլ միջամասնիկ. ամեն ինչ հետամասնիկով է (անդ, էջ 350): Պոլինեզյան լեզուների մեջ հոլովման և թվի մասնիկները բոլոր սկիզբն են զրկվում: Բանտու լեզվաց մեջ հետամասնիկները գործ են ածվում արմատի իմաստը զարգացնելու համար, նախամասնիկները՝ քերականական առնչություններ որոշելու համար:

* Բնագրում օրինակները բացակայում են (Ս. Գ.):

Նրանք այնքան շատ են, որ շատերը բանտու լեզուները կոչում են նախամասնիկային լեզուներ: Բայց այս կողմից չափազանց մեծ աստիճանի է հասած ամերիկյան carrier լեզուն, որ 500 նախամասնիկ ունի (տե՛ս վերը):

* * *

Ճապոններեն մասնիկներ: -do, -to, -udo մարդ, որից արհեստ և այլն ցույց տվող բառեր, ինչպես՝ rari որս – kariudo որսորդ, mes բռնել – mešiuudo բանտարկյալ.

-ya տուն՝ թե տեղ և թե արհեստավորը. honya գրատուն, pan հաց > panya հացի խանութ, sumi > ածուխ sumiya ածխավաճառանոց.

o- նախամասնիկ (< okii մեծ բառից). կազմում է մեծ ցույց տվող բառեր, ինչպես՝ ō-ame մեծ անձրև, ō-bune մեծ նավ.

ko- նախամասնիկ (< ko տղա բառից). նվազական է շինում, ինչպես՝ ko-gawa գետակ, ko-gatana դանակ (katana թուր), ko-bune նավակ (funē նավ) և այլն: Նույն ko նշանակում է ձագը և դրվում է սեռականով ետադասական, ինչպես neko կատու, ko-neko կատուիկ, neko no ko կատվի ճուտ:

Տարասարան լեզվի մեջ բառից մասնիկ ծագելու օրինակ է տալիս Жирков, 80 Հետևյալ ձևով՝

սլ աչք՝ դարձել է մասնիկ «առջև». kyal մեջք՝ դարձել է իբր մասնիկ «ետև». kan գարշապար > «տակ»:

Գոյականից մասնիկի անցնելու երևույթը բնականաբար ավելի լավ պիտի ցույց տան վայրենի լեզուները: Այսպիսի լեզուներից է, օրինակ, ամերիկյան wappo լեզուն, որի ուսումնասիրությունն ունի Radin (A grammar of the wappo language, Berkeley, 1929): Հեղինակը այստեղ (էջ 32-33) ի միջի այլոց խոսում է me «ձեռք», pe «ոտք», nan «բերան», hu «գլուխ» բառերի մասին, որոնք անփոփոխ կամ քիչ փոփոխություններով վերածվել են բայական նախամասնիկի: Այսպես՝

hupeniski	«he carried on his head»
hukuiše	«he bumped his head»
hukališe	«he thinks»
hukaše	«նա մոտանում է»
hukaya	«he guesses»
mepič eski	«he folded his arms»
mekuyeski	«ձեռքերը գրպանումն է»
mewiti	«to catch with hand»
meka	«to feel with hand»
memanuma	«he picks up flat object with hand»
mekaluma	«he picks up concave object with hand»
piteketa	«he tripped»
pikata	«he touched with the foot»
pitsapise	«he mashed with foot»
anapišoloya	«I whisper»
nakate	«to strike with mouth, teeth»
naweleski	«բերնով ներս է քաշում»

nopalse «he yelled»

Նույնպիսի երևույթ նկատում ենք նաև բայական վերջադիր մասնիկների մեջ, ինչպես՝

omesi «անել, շինել» սովորական բառ է լեզվի մեջ, նախաձայնի կրճատումով կցվում է բային իբրև մասնիկ և կազմում է պատճառական բայ (էջ 45):

ya «գնալ» հին բայ է. մտնում է զանազան մասնիկների մեջ և զրվելով բայի ծայրին՝ կազմում է մի քանի տեսակ ապառնի (էջ 46):

Շատ տեսակ բառեր կարող են վերածվել մասնիկի, օր. ամերիկյան takelma լեզվի մեջ մարմնի անդամների անունները դարձել են նախամասնիկ, ինչպես՝ dak՝ գլուխ, da բերան, dā ականջ, sin քիթ, dī սրբան (anus), ha բունոց (vulva), sal ոտք, dīal ճակատ և այլն: Այս կարգի նախամասնիկների թիվը այդ լեզվում 17 էատ է (Boas, Հտ. 2, էջ 73–86):

Միջամասնիկ: Հնդկական santali լեզվի մեջ կան մի քանի միջամասնիկներ, օրինակ, k, որ զրվում է բառի առաջին ձայնավորից հետո և կազմում է սաստկական բայ, օրինակ՝

âl գրել âk՝ âl,
agû բերել ak՝ gû,
benas անել, շինել bek՝ nas:

Կազմում է նաև բաշխական՝

ēāe 7, ek՝ āe 7-ական,
irāl 8, ikrāl 8-ական:

Միջամասնիկը կազմում է անձներական՝

bar 2, banar երկոքեան,
pä 3, pänä երեքեան,
pon 4, ponon չորեքեան:

(Grierson, IV, 39)

Միջամասնիկի կեղծ երևույթ է ցույց տալիս մենգլերենը, ուր նախամասնիկը արմատական առաջին բաղաձայնի հետ տեղափոխված է. ինչպես՝ muša «աշխատել», pirk՝i «մտածել» արմատներից՝ *v-mušenk՝ > mu-v-šenk՝, mubšenk՝ «աշխատում եմ», *b-p՝ irk՝ enk՝ > p՝i-b-rk՝ enk՝, p՝ip՝rk՝enk՝ «մտածում եմ»: Morris-ը մալայան mentawai լեզվում գտնվում է միայն մի միջամասնիկ (in), որի համար ասում է, թե հազվագյուտ է և իբր օրինակ տալիս է երկու հատիկ բառ, իսկ մյուսները մերժում է (Morris, էջ 10):

Միջամասնիկներով հարուստ են ավստրա-ասիական լեզուները: Օրինակ՝ չամ լեզուների մեջ ունենք՝

p-	lök	կանգնեցնել	-	lepök	չենք,
	sa	ուտել	-	səpa	կերակուր,
	maraj	լավ	-	maparaj	չատ լավ,
	dal	զարնել	-	dapal	իրար ծեծել,
	tam	ցած գցել	-	tapam	իրար ցած գցել,
mn	kāč	չար	-	kumnac	չարություն,
n	kiau	տատ	-	kəniau	ծեր, պառավ:

(Rieckess, էջ 115)

Միջամասնիկը երբեմն սխալ է հասկացվում:
 Հայերեն սիրվել (սիրուել) ձևի մեջ վ (ու)-ն միջամասնիկ չէ: Արաբերեն իֆ-
 թեալ նույնպես միջամասնիկ չէ, որովհետև, ըստ իս, սեմական լեզվաց մեջ պետք
 է լինի իֆթիալ:

Օրինակ՝ սիրել բայից եթե կազմում ենք սիրեցուցանել, կարելի չէ ասել, թե
 սիր արմատի և ել մասնիկի միջև մտել են եց-ուց-ան մասնիկները, այլ սրանք
 էլ նույնպիսի մասնիկներ են, ինչպես ել:

Միջամասնիկը շատ սովորական երևույթ է սեմական լեզուների մեջ: Օրի-
 նակ՝ արաբերեն *hsb* «հաշիվ», *xyr* «ընտրել», *hrq* «այրել» արմատներից կազմը-
 վում են *ih̄tisāb* «հաշիվել», *ix̄tiyār* «ընտրել», *ih̄tirāq* «այրել» և այլ բայերը, նույն-
 պես՝ *hml* «բեռ կրել», *atr* «անուշահոտություն», *jr̄h* «վիրավորել», *nqš* «նկարել,
 նախշել» արմատներից կազմվում են *ham̄mal* «բեռնակիր», *attar* «փերեզակ»,
jarrah «վիրաբույժ», *naqqāš* «նկարիչ» և այլն գոյականները:

Ճավայերենում բայի մի տեսակը կազմվում է -ստ- միջամասնիկով. ինչպես՝
ījāā «թագավոր», *ruñājā* «իրեն թագավոր համարել», *sarē* «քուն» > *sumarē* քնել
 (Bothatta, *Jav. spr.*, 60): Արդի հնդեվրոպական լեզուները այսպիսի բառակազ-
 մություն չգիտեն. եղածներն էլ երևութական են միայն, ինչպես՝ Հայերեն ոսկր –
 ոսկեր, տարր – տարերային և այլն:

Սակայն հնդեվրոպական նախալեզուն ուներ միջամասնիկի դրությունը, գոնե
 մի դեպքում. այն է՝ -ne-, որով կազմում էր բայերի ռեզային միջամասնիկով
 բները. ինչպես՝ *leik^w* – «թողուլ» արմատից *link^w* կամ *linek^w*-, որից են սանս.
rinākti, զնդ. *irinaxti*, լտ. *linquo*, հայրուս. -*l̄inka* և այլն: Այդ մասնիկը ծառայում
 էր երբեմն նաև կազմելու համար գոյական. ինչպես՝ *wed* «ջուր» արմատից
 (Հայերեն գետ), բայց լատիներեն *unda* և սանսկրիտերեն *u-na-t-ti* «թրջում է»:

* * *

Մալայան *ple-temer* լեզվում, որ նախնական մի լեզու է, կա *an*, *en* միջա-
 մասնիկ.

cōgn դարնել, *canugn* մուրճ, *cəniḥ* արահետ, *cib* երթալ, *cer* կտրել, *cəner* զմելի,
kəŋjer պարել, *kəŋəjer* պար (Schebesta, *JRAS* 1931, 646):

Նախդիր և բայ: Քիչ նախդիրներ կան, որոնք կցվելով բային, կազմում են
 ածանցյալ բայեր՝ հակառակ հունարենի, որ լիքն է նման բայերով: Եվ երբ ոս-
 կեղարյան հեղինակները հանդիպում են այդպիսի ձևերի իրենց թարգմանության
 մեջ, իսկույն բաժանում են բայը և նախդիրը վերածում մակբայի. օրինակ՝

<i>περιεβέπτο</i>	չուրջ հայել.
<i>εισελθών</i>	մտեալ ի ներքս.
<i>παραλαβάνει</i>	առնու ընդ իւր.
<i>καὶ διαπεράσαντες</i>	և իբրև անցին յայնկոյս.
<i>περιβραμόντες</i>	ընթացեալ այսր անդր.
<i>ἀπεδημιόζ</i>	զնաց ի տար աշխարհ

(Թիրեարեան, Հայ – Երան, 176):

Երբեմն էլ առանց մակբայի՝ պարզ բայով, ինչպես՝
ἄταταιριεύοντιν – տիրեն,

κατεξοσια ζνισι – իշխեն,
 επαναστήσονται – յարիցեն,
 ὁ ἐστὶ μεθερμηνεύμι von – որ թարգմանի (անդ, 179):

Նախամասնիկ: Նախամասնիկներով հարուստ է վրացերենը, ուր ունենք օրինակ svl «տեղից տեղ շարժվել» արմատից՝

mi-svl-a hingehen,
 mo-svl-a kommen,
 a-svl-a hinaufgehen,
 da-svl-a hinabgehen,
 c' a-svl-a weggehen,
 č a-svl-a hinuntergehen,
 še-svla hineingehen,
 a-mo-svla herankommen,
 č e-mo-svla heroinkommen,
 gada-svla übengehen,
 gad-mo-svla herüberkommen,
 č a-mo-svla herabkommen,
 mi-mo-svla hin-und hergehen;
 (Dirr, Einf. 78)

Նախամասնիկով հարուստ են ամերիկյան լեզուները, որոնցից օր. tsimshian լեզուն ունի 182 նախամասնիկ (Boas, Handbook, էջ 340): Սրանցից շատերը կցվում են բային և տալիս են նրան մակբայական պարագաներ՝ չափազանց մանրամասն, ինչպես՝ men- «վերև օդի միջոցով», den- «ցածր օդի միջոցով», bax- «վերև գետնի երկարությամբ», iaga- «ցած՝ գետնի երկարությամբ» և այլն:

Լազերենի նախամասնիկները ըստ Март, Грамматика чанского языка, 37. ա) պարզ նախամասնիկներ.

զա – прочь
 դե – вниз, низ –
 գո – вдоль, про
 տո, դե – вниз
 է – դեպի վեր
 շե – անհայտ իմաստով

բ) բարդ նախամասնիկներ.

ամա – դեպի ներս
 գամա – դեպի դուրս, դեն
 գալե – » » »
 գելե – վերևից ներքև
 գեծե – » »
 գոժո – пред
 դոլո, դոլե – դեպի ցած, դեպի ներս
 էլե – ցածրից վերև
 էկ – под-, вон, прочь
 էշկե, էշե – դեպի դուրս

էծե – ցածրից վեր

Նախամասնիկները վրացերենում ծառայում են բայը երանգավորելու. դրանք են՝

- ադ, ա – ցածրից վեր (auf),
 դա – վերևից ցածր (nieder),
 շե – դրսից ներս (ein),
 ձա – վերևից ներքև մի բանի մեջ,
 գադա – անցնելով մի բանով, միջով (durch, über),
 ծա – հեռանալով մի բանից (weg):

Սրանցից դուրս կան՝

- mo – դեպի այս կողմ,
 mi – դեպի այն կողմ,

որոնք կարող են կցվել վերի 7 մասնիկներին և կազմել նոր խառնուրդներ: Ավելի ճիշտ խոսելով՝ վերի մասնիկները կարող են միանալ mo ձևին, իսկ առանց միացման՝ այդ 7 մասնիկները տալիս են իբր թե mi-ով միացածի նշանակություն: Օրինակ՝

- ադմո – ցածից վեր՝ այս ուղղությամբ (herauf),
 ադ (իմա՝ *ադմի) – տանից » այն » (hinauf):
 (Vogt, 260)

Հարց է թե մի մասնիկ կարող է միաժամանակ կցվել գոյականի և բայի. օրինակ՝ թրք. -msə, որից ajəmsə tatləmsə «դառնավուն, քաղցրավուն» և gülümsemek «ծպտալ»:

Ավելի հարուստ է մասնիկներով ամերիկյան kwakiutl լեզուն, ուր կա 228 մասնիկ (հետամասնիկ)՝ մեծ մասամբ մակբայական նշանակությամբ և այնպիսի զարմանալի մանրամասնություններ, որ զուր է փնտրել ուրիշ լեզուների մեջ: Օրինակ՝

- usta «դեպի գետն ի վեր»
 – nsa «ջրի տակ»
 – wäla «ջրի վրա կանգնած»
 – l'e «ջրի վրա շարժվելով»
 – il «տանը մեջ՝ հատակի վրա»
 – xs «նավակի մեջ»

(Boas, Handbook 1, 512)

Ամերիկյան chinook լեզուն այնքան շատ է սիրում նախամասնիկները, որ մի բառը կարող է 6 նախամասնիկ ունենալ (Boas, Handbook 1, 572):

* * *

Նախամասնիկներով շատ հարուստ է բայը գերմաներենում.

durch,	ab,	an,	auf,	aus,	bei,	dar,	ein,
միջով,	դեն,	ի,	վրա,	դուրս,	հետը,	դեպի,	ներս,
						առ	
fort,	her,	heim,	hin,	los,	mit,	nach,	nieder,
մեկզի,	մոտ,	տուն,	դեպի,	բաց,	միասին,	ետևից,	ցած,

Հետու առ
 uber, unter, um, vor, weg, wieder, zu,
 վրայից, տակը, շուրջ, առաջը, դեն, նորից, դեպի:
 Մրանցից բաղադրյալ ձևեր՝ bevor, dabei, daher, daran, darauf, davon, davor, dazu, dazwischen, einher, entgegen, entzwei, herab, hinab, heran, herauf, hinauf, heraus, hinaus, herein, hinein, herüber, hinüber, herunter, hinunter, herbei, herzu, heruni, umher, hervor, hintan, hinweg, hinzu, überein, voran, voraus, vorher, vorbei, vorüber, zurück, zusammen;

Այս բոլորը գրեթե իբր մակբայ են կցվում բային և այդ պատճառով էլ կարող են որոշ ժամանակներում բաժանվել բայից. ինչպես՝ aufgehen, բայց ich gehe auf:

Բոլորովին անբաժանելի և արմատի մեջ իբր մեկ մարմին կազմած մասնիկներ են՝ be, emp, er, ent, ver, zer, ge, miss, voll, hinter, wilder:

Նույնպիսի մասնիկներ, բայց ոչ այնպես զարգացած ձևով, ունի նաև անգլերենը, ինչպես՝ up, out, down, after, with, on, for, by և այլն: Մրանք բայից Հետո դրված ժամանակ բաժանված են, իսկ առաջ դրված ժամանակ՝ ծառայում են իբր անբաժան նախամասնիկ: Կարող են նաև տարբեր դիրքով բոլորովին Հակառակ նշանակություն դուրս բերել, ինչպես՝ to upset «տապալել», set up «կանգնել, Հաստատել»:

Նախամասնիկներ եղել են նաև Հին չինարենում, որոնք առաջ են բերել Հետո մի տարօրինակ արդյունք: Չինական նախամասնիկները եղել են սովորաբար մի բաղաձայն, որ կցվել է արմատի սկզբից և ձևափոխել արմատի նշանակությունը, գրեթե այնպես, ինչպես աճումը Հնդեվրոպական նախալեզվում: Ապագայում, որովհետև չինական լեզուն չէր կարող բառասկզբում կրկին բաղաձայն տանել, դույզ բաղաձայններից մեկը ջնջվել է: Հաճախ երկրորդ բաղաձայնն է, որ ջնջվում է և, որովհետև նախամասնիկը առաջին բաղաձայնն է, իսկ երկրորդ բաղաձայնը արմատի Հիմնական բաղաձայնն է, դուրս է գալիս, որ արդի չինարենում մասնիկն է Հաղթել, իսկ արմատի Հիմնական մասը անհետացել է: Այսպես, օրինակ՝ lám² «նայել», Հին չինարենում k նախամասնիկով *klám³ > չինարեն kám³ 1. Հայելի, 2. վերատեսչություն անել:

Այս տարօրինակ դրույթունը բոլորովին անճանաչելի է դարձնում արմատի կերպարանքը, և լեզվաքննական աշխատանքներն էլ անհնարին պիտի դառնային, եթե չլինեին մի կողմից գաղափարագիր գրույթյան ձևը, որ արմատի առաջին պատկերը ածանցների մեջ ղեռ պահում է մի նոր Հավելումով և մյուս կողմից՝ ցեղակից լեզուները, որոնցից ոմանք պահում են կրկին բաղաձայնները և կամ առաջինն են ջնջում: Այսպես նաև սիամերենը: Օրինակ՝

Հին չին. չին. սիամ.
 *p-lòk⁴ pòk⁴ կեղևել, կճպել plöck կեղև
 *x-luet⁵ xüiet⁴ արյուն löed³ արյուն

(H. Maspero, MSL, 23)

Մասնիկը մի որևէ լեզվի մեջ կարող է ունենալ զանազան նշանակություններ: Հաճախ լեզվից լեզու դրանք նշանակությունամբ Համապատասխանում են իրար, բայց երբեմն էլ՝ ոչ:

Օրինակ՝ թրքերեն pəq, lik և Հայերեն -ութիւն Համապատասխան մասնիկներ

են, բայց *lik* նշանակում է նաև՝
 «-նոց», ինչպես՝ *čič eklik* ծաղկանոց,
 «-ական», ինչպես՝ *ayəq* ամսական,
 «-անոց», ինչպես՝ *ikilik* երկուսանոց,
 որոնք Համապատասխան չեն Հայերենին:

ԱՄԱՆՑՈՒՄ

Սկսած նախալեզվից կամ նախալեզուներից մինչև նորագույն բարբառները, անշուշտ, լեզվի բոլոր ածանց, ինչպես նաև բարդ կամ բարդաձանց, բառերը միանգամից չստեղծվեցան, այլ նրանցից մի մասը հորինվեցին սկզբում, ժամանակի ընթացքում նրանց օրինակով նորերը ավելացան, Հներից ոմանք ջնջվեցին և այսպես շարունակաբար: Նորագույն գաղափարները և նորահնար առարկաները բնականաբար պահանջում էին նոր բառեր (օրինակ՝ բարձրախոս, հեռագիր, հեռադիտակ, ոսդիո, մանրադետ, սավառնորդ և այլն), իսկ հնացածները և ասպարեզից քաշվածները, բնականաբար, ջնջվում էին (ինչպես՝ պատկերամարտություն, անապականացուական և այլն):

Հունարենի մեջ *δοφός* «իմաստուն» բառից *σοφώτερος* «իմաստնագույն» հին կազմություն է, բայց նրա օրինակով *αγαθός* «բարի» բառից *αγαθώτερος* «բարեգույն» նոր է:

Հայերենի մեջ ամենազետ, ամենազոր հին բառեր են, բայց նրանց օրինակով կազմված ամենահաստ, ամենաբարակ, մանավանդ՝ ամենաէժան, ամենաթանկ բառերը բոլորովին նոր են:

Բայց ավելի զարմանալին այն է, որ լեզվի մեջ երբեմն միայն ածանց բառն է, որ գոյություն ունի և նրա վրայից շինված է արմատական ձևը:

Այսպես՝ ֆրանսերեն *charge, couche* «արմատները» կազմված են *charger* «բեռնավորել» և *coucher* «պառել» բայերից, որոնք հառաջանում են լատիներեն *caricare, collocare* բայերից. լատիներեն *pugna* «պատերազմ» կազմված է *pugnare* «կռվել» բայից, որ ածանցված է *pugnus* «բռունցք» բառից. գերմաներեն *frauenkranke* հոգնակի «կանացի հիվանդություն» հիվանդացածներ» տարօրինակ բառը կազմված է *frauenkrankheit* «կանանց հիվանդություն» բառից:

Այս կարգի ածանցները կոչվում են հետադարձ ածանցում (*dérivation rétrograde*) (Brugmann, *Abbrégé*, էջ 307–308):

Հետադարձ ածանցումների մեջ ձայնաբանական սխալներ և անկանոնություններ սովորական են:

Հայերենի մեջ հետադարձ ածանցում է **ծածք** բառը: Սրա հին արմատն է **ծածուկ**, որից կազմված են **ծածկել**, **ծածկոց** և այլն: Սրանցից ենթադրվել է, թե արմատն է **ծածկ** և որովհետև այս ձևը չատ հայկական կերպարանք չունի, ուստի դարձրել են **ծածք**, և ստեղծել են **հողածածկ**, **կղմինդրածածկ** և այլն:

Հայերեն **խոկել**, **խրկել** «ուղարկել» – արմատը սուտ՝ **խոկել**:

* * *

[Գրաբարում] ածանցման ժամանակ վերցնում ենք բայարմատը, որ ստանում

ենք բայի aoriste-ի և անցյալ դերբայի վրայից, ինչպես՝ կեալ (եկեաց, կեցեալ) – չկեցու, չկեցութիւն: **-եմ**, **-իմ** լծորդության մեջ, եթե դերբայը ունի **-ցեալ**, բայարմատը ունի **-ց-**, իսկ եթե դերբայը ունի **-եալ**, բայարմատը չունի **ց-**, ինչպես՝ բնակիմ (բնակեցի, բնակեալ) – բնակիչ:

Հայիմ (հայեցայ, հայեցեալ) – հայեցուած:

Միավանկ բայերը լինում են երկու ձևով. ինչպես՝ լալ (լացի, լացեալ), լալին, լալումն, ... լաց:

կալ (կամ, կացի, կացեալ) – անկայ, ... կաց:

-Ամ լծորդության մեջ հաճախ նույնպես բայարմատը **ց** չունի. ինչպես՝

խնդամ – խնդացի – խնդութիւն,

որսամ – որսացայ – որսորդ,

դողամ – դողացի – դողացեալ – դողումն:

-Անամ լծորդությունը պահում է **ց**-ն.

մոռանամ – մոռաց:

ԳՈՑԱԿԱՆԻՑ ԿԱՄ ԱԾԱԿԱՆԻՑ ԿԱԶՄՎԱԾ ԱԾԱՆՑՆԵՐԸ

Վ երցնում են միշտ ուղ-հայց. ձևը.

քաղցր (քաղցու) – քաղցրութիւն,

տէր – (տեառն) – տիրական, տերութիւն,

հայր (հօր) – հայրենի:

Ն հանգող բառերի մեջ հաճախ մուծվում է **ա**.

մատն – մատանի,

ակն – ականոցիք:

Ր հանգող բառերի մեջ՝ **ե**.

եզր (եզեր) – ծովեզերեայք:

Քիչ անգամ ածանցումը լինում է բառի հին բնից. ինչպես՝

զեն (զինու) – զինվոր,

չահ (չահիւ) – շահեկան (<*չահիական):

ՄԱՍՆԻԿՆԵՐԸ [ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ]

Մասնիկ է կոչվում մի ձայն կամ մի քանի ձայներից բաղկացած մի ձայնախումբ, որ առանձին նշանակություն և գործածություն չունի, բայց կցվելով մի բառի՝ տալիս է նրան հավելյալ մի իմաստ, այսպես՝ **Թագ** բառից **Թագավոր**՝ նշանակում է «այն անձը, որ կրում է **Թագ**»:

Մասնիկները շատ անհրաժեշտ և օգտակար են լեզվի մեջ՝ մտքի ծանրաբեռնության և աշխատանքի խնայողության տեսակետից: Եթե չլինեին մասնիկները, մենք ստիպված պիտի լինեինք կամ հնարել մի նոր բառ, որ պիտի ծանրաբեռներ միտքը, և կամ պիտի մի երկար դարձվածով բացատրենք, որ պիտի լիներ ավելորդ աշխատանք ու ժամանակի կորուստ: Այսպես՝ **Թագավոր** բառի ղեպքում ասենք **արքա** (ինչպես է գրաբարի մեջ) և կամ՝ «նա, որ իշխում է ամբողջ երկրի վրա և **Թագ** ունի գլխին»:

Ամեն լեզվի մեջ էլ կան տասնյակներով մասնիկներ, որոնցից կազմված են

Հազարավոր ու տասնյակ Հազարավոր բառեր. ի՞նչ պիտի լիներ մարդկային մտքի դրուժյունը, եթե այդ բոլորի փոխարեն մի մի առանձին արմատ ունենայինք և կամ դարձվածներով բացատրեինք:

Ինչպես ներածութայան մեջ ասել ենք, մասնիկները նախավոր անկախ բառեր են, որոնք հաճախակի գործածութայան մեջ չափազանց մաշվելով և իրենց ինքնութունը կորցնելով՝ դարձել են մասնիկ: Այս բանը շատ հայտնի կերպով ցույց են տալիս անջատական լեզուները, որոնք չունեն դեռ թեքում և ածանցում և թեքման ու ածանցման փոխարեն գործ են ածում զանազան բառեր, որոնք միևնույն ժամանակ իբրև անկախ ձևեր էլ գոյություն ունեն ընդհանրապես:

Կարելի չէ ամեն մասնիկ ամեն մի բառի վրա ուղած ժամանակ կպցնել, հատկապես՝ մեռած մասնիկները և այն մասնիկները, որոնք գրաբարին են հատուկ և աշխարհաբարը չգիտեն, օրինակ՝ անսովոր կերևա իւն մասնիկով ցատկիւն, թեև կա գրաբար ոստիւն, որովհետև ցատկել աշխարհաբարին հատուկ ձև է և անհարմար է կպցնել նրան գրաբար մասնիկ:

Կան մասնիկներ, որոնք հառաջացած են նախավոր բառերից, ինչպես՝ -ւոր «կրող, ունեցող» (թագավոր, մեղավոր, երկնավոր) բերել արմատի օ ձայնդարձն է (հմտ. հուն. φέρω), -բար «կերպով, ձևով»՝ հայկաբար, բար, բարք գոյականից առաջացած ձև է:

Ինչպես տեսնվում է, այս կարգի մասնիկները նախապես բարդութայանց երկրորդ եզրն էին կազմում. հետո, հաճախակի գործածութայան պատճառով, մասնիկ դարձան:

-Աբար – աշխարհաբար, օրինակ՝ Աշխարհաբար վաճառ մի՛ առնէք և շահեցուցանէք, Մտթ., ևագր., 55, (ասում է քահանաներին, այսինքն՝ աշխարհիկ ձևով առևտուր մի անեք):

Մասնիկները կարող են ըստ պարագայի ունենալ տարբեր իմաստներ, ինչպես՝ նոց՝ թե՛ գործիք է, թե՛ շոր, թե՛ տեղ՝ ձեռնոց, գոգնոց, ածխանոց: (Անմասնիկը այնպես կենդանի է այժմ Երևանում, որ մինչև անգամ ասվում է անկուխնի, անպաղվալ, անուտել, անխմել և այլն):

Մասնիկները դրվում են ո՛չ միայն արմատական, այլև հոլովյալ ձևերի վրա, ինչպես՝ կանանցեկան «կանացի»՝ Վրք. հց. ա. 299, 305, «կնոջական»:

Մասնիկները կարող են դրվել թե՛ սկիզբը, թե՛ վերջը և թե երկու կողմը միասին, ինչպես՝ ապ-օրին-ութուն:

* * *

Հայերեն լեզվի մասնիկների հիմնական մասը կազմում է, բնականաբար, հնդեվրոպական նախալեզուն:

Նախալեզվի մասնիկները կարող ենք վերածել երկու տեսակի՝ միավանկ և երկավանկ: Միավանկ մասնիկների մի խումբ արդեն տեսել ենք անվանական ու բայական բունների շարքում: Այս մասնիկների մեծագույն մասը թեև գոյութուն ունի հայերենի մեջ, բայց ստացած է մի այնպիսի ձև, որ այլևս բառի անբաժան մասը համարվելով՝ իր ինքնութունը կորցրած է. ուրիշ խոսքով հայերենի համար մասնիկ չէ: Այսպես է, օրինակ, նոր զգեստ, մարդ, զարդ, բան, ման և այլն բառերի վերջաձայնը:

Երկավանկ մասնիկները, որոնք Հնդեվրոպական նախալեզվի մեջ առաջին-ներից աճած ձևեր էին, կարողացել են պահել իրենց ինքնությունը և այսօր էլ համարվում են մասնիկ: Օրինակ՝

-ի. ազգի ազգի, արի (քաջ), մատանի (սեռ. -ւոյ) < Հնիւ. -iyos:

-ին. առաջին, վերջին, մթին, խորին, սեռ. նոյ., Հնիւ. ino, հմմտ. Հն. ἀρχιστ-ἴνος «մերձավորագույն»:

-ոյթ. երևոյթ, գործ. ութիւ- < Հնիւ. eu-ti, որի առաջին մասի համար հմմտ. Հունարեն τελ-εϋ-τή «վերջ»:

-աւթ. ծանաւթ (արմատը՝ ծան, ծանեայ), աղաւթ (արմատը՝ աղ-աչ-ել), սեռական աղաւթից, < Հնիւ. au-ti:

-ստ. < Հնիւ. s-ti, ինչպես՝ արուէստ (գործ.-իւ), առագաստ (գործ.-իւ), արմատը՝ ազ, որից ազանել:

-ցի. հիմնվում է Հնիւ. -sko- մասնիկի վրա, հմմտ. թոխար. -şse, որ կազմում է adjectif de provenance, ինչպես՝ hirandaşse «de ricin» «Հնդկական իւղե» (Lévi & Meillet, Etude des documents Tokhariens, էջ 64):

Հայ. -ացի ներկայացնում է Հնիւ. -a-sk-iyō, որ երկու երկրորդական մասնիկ է պարունակում և կազմվում է -ā բունից:

-ք < Հնիւ. ko ձևից. հմմտ. Հին սլավոներեն -ko-, Հնդիկ-իրան. -ka-: Օրինակ՝ Հին սլավոներեն քъкъ «անձուկ», Հայերեն բարուք (բարի բառից):

-մն (վերացական բառերի ծայրին, ինչպես՝ շարժումն, սեռ. շարժ(ու)ման) = Հունարեն -μα, լատիներեն -men:

-իչ (բունը ա). ցույց է տալիս գործող անձ և դրվում է բայական բների վրա, ինչպես՝ անիծանեմ – անիծիչ, առաքեմ – առաքիչ, առնեմ (արարի) – արարիչ, ուսուցանեմ – ուսուցիչ, տամ (ետու) – տուիչ, ստանամ – ստացայ – ստացիչ, ծնուցանեմ – ծնուցիչ:

-ող (բունը ա), ող և օղ. դրվում է բայաբների վրա և գրեթե նույն իմաստն ունի, ինչ որ -իչ: Օրինակ՝ տուիչ – տուող, շարժիչ և շարժող. -իչ-ը ցույց է տալիս ավելի հատկություն:

-աւղ < Հնիւ. ātl, հմմտ. Հին սլավոներեն -tel- մասնիկը, որ ցույց է տալիս գործող անձ: Այնուհետև շփոթվելով գրվել է – ող: Սրա հետ նույնն է կամիս. tal- «ող», որ մյուս լեզուների մեջ -ter- ձևն ունի:

Օրինակ՝ ուտեմ (կերայ) – կերող, արբենում (արբեցայ) – արբեցող:

Հաճախ, կանոնի հակառակ, դրվում է ներկայի բնի վրա և գործ է ածվում իբր դերբայ. ինչպես՝

տեսանեմ (տեսի) – տեսանող,

լսեմ (լուայ) – լսող,

անիծանեմ (անիծի) – անիծանող,

կարեմ (կարացի) – կարող:

Սրանից էլ առաջանում է հայցականով՝

զհայր և զմայր անարգողաց (Տիմ. Ա. 9.):

-ող և -օղ ձևի վրա ձեռագիրները տատանվում են: Օր.՝ ծնողք և ծնաւղք, նկատելի է որսող՝ որսամ բայից:

[ՓԱՂԱՔՇԱԿԱՆ, ԵՎԱԶԱԿԱՆ ԵՎ ԱՌԱՎԵԼԱԿԱՆ ՄԱՍՆԻԿՆԵՐ]

Սրանք գործածում են նվազական ու փաղաքշական բառեր կազմելու համար: Հին գրականությունում մեջ թեև կան օրինակներ, բայց չափազանց շատ չեն, ըստ տեղի պահանջի, բայց անշուշտ ժողովրդական լեզվի մեջ շատ ու շատ գործածական են, ինչպես և այժմ, օրինակ՝ հայր – հայրիկ, մանուկ – մանկիկ, փոքր – փոքրիկ, ճանճ – ճանճիկ (հմմտ.՝ Ոսկ. ա. դիմ., էջ 123–128՝ Ոմն հացիկ և աղիկ և ոմանք իղիկ ևս յաւելուն և որ ևս տկարագոյնք իցեն՝ բանջարիկ ևս խառնեն (բոլորն էլ «մի քիչ» իմաստով). որդի – որդյակ, ծով – ծավակ, նավ – նավակ, աղավնի – աղավնյակ, մժեղ – մժղուկ, մաշկի – մաշկյակ:

1) Նույն մասնիկը ցույց է տալիս նաև գործող անձ, ինչպես՝

մարտնչիմ – մարտիկ,

երգեմ (երգեցի) – երգեցիկ,

2) Կազմում է ածական՝

խառնակ, բոլորակ, պարարակ:

3) Կազմում է գոյական՝

ավերակ, երկվորյակ:

Պետք չէ շփոթել սրանց հետ պահլավերեն վերջավորությունները, ինչպես՝ պատվիրակ, հրավիրակ, նվիրակ, պարսիկ և այլն:

4) Բոլորովին անտեղի ձևով՝ որակ, քանակ և այլն:

5) Անարգական կամ նախատական, ինչպես՝

գրչակ, սկսնակ, դիակ*:

Հնդկական panjābī լեզվով անշունչ առարկաների նվազականը կազմելու համար արականը վերածում են իգականի, ինչպես՝

Chappā երկար թի, chappī թիակ,

bēṛā նավակ (մեծ), bēṛī փոքր նավակ,

ghara հողե մեծ աման, gharī հողե փոքր աման:

Բասկերենում բառի բաղաձայնը քմայնացնելով (y)՝ կազմում են փաղաքշական-նվազական, երբեմն էլ նախատական բառեր (Lingua, I, N, I, էջ 64, 69):

Հնդեվրոպացոց նվազական մասնիկներն են՝

-lo-, -ko-, ino-, -eino-, կամ երկուսի միացմամբ՝ հունարեն k-io-, լատիներեն culo, lulo, porculus, հարգ. farheli, գերմաներեն lina, լիթ. parseli, «խողուկ» սանսկրիտերեն vrsalas մարդուկ, հունարեն ἀρχτιπος արջուկ, սանսկրիտերեն maryaká մարդուկ, ajakā այծիկ, հին սլավոներեն synuku որդեակ, հունարեն ὕριθιον թռչնիկ և այլն:

Նվազականը անցնում է մի կողմից փաղաքշականի, մյուս կողմից նախատականի:

ṁ ձևից կազմվում են հատուկ անուններ, ինչպես սանսկրիտերեն Bhanu, ka-s հուն, θρασύ-λν-s, գոթ. Wulfi-la, սանս. Deva-ka-s, հունարեն λύνα-ζ: Կարող է հետո նվազական գաղափարը մոռացվել և համարվել դրական, օրինակ, հայ. otici հայրիկ (հուն. ὄτις պապա), որ սովորական բան է:

Ակ, իկ, ուկ, որոնք գտնվում են իրանական բառերի ծայրին և նվազական չեն, ինչպես՝ կոնակ, դաստակ, տրցակ, մահիկ, չատուկ, հնդիկ, պարսիկ, խափչիկ, պարիկ, թոռնիկ, իսկ պրս. նվազական են, ինչպես՝ masya > պահլավերեն

* Լավ իմաստով լինում է դի, օրինակ, չի կարելի ասել Տրդատի կամ սրբի դիակը (Ե. Գուրջան, Ուսումն. և քնն. եմ, 1935, էջ 68), բայց կարելի է ասել ձիու դիակը և այլն:

maḥiḱ.:

- կան** – պհլ. kañ,
 deḫkañ – դեհկան
 važārkañ – վաճառական
 groḱañ – գրավական
 – ndak > անդակ (ներկա դերբայ)
 bawandak – հյ. բովանդակ
 šāyēñdak «passand»
 žīvandak > պհլ. zindah
 –kēn (-k-aina) կազմում է ածական.
 sārmken ամոթալի, bimḱeñ ահավոր
- աւոր, որ** < պհլ. ovar, var
 ganjovar – գանձավոր
 dādovar – դատավոր
 kēnvar – քինավոր
- կար** – kār (հինը kāra)
 vināskar, ziyānkar, kām̄kār կամակար (իր կամքն անող)
- րան** < պհլ. dān
- ստան** պհլ. stān, զնդ. stāna «տեղ», ինչ. պհլ. aspstān = զնդ. aspōstāna
 երկիր Gurž istān Վրաստան Nīrangistan
 Tapuristan Zadmistān
- պան** < pān հինը pāna, pāvan «պահող»
 grēvwān «Halsberge» – պրս. girēbān օձիք
 stōrvān – եղնարած
 šuwan չորան – fšu-pāna-
 marž wān – մարդպան
- ա, ան** = պհլ. a, an
 an-ōšak անմահ – անուշակ
 h < hu
 hu-xēm լավ բարքով
 դժ < duš
 duš-xēm վատ բարքով
- ապ** – apē, պրս. bī
- համ** – ham
 hamatōxmak համատոհմիկ
 hamrāž գաղտնեկից

Նվազական և առավելական կազմելու հետաքրքիր մի ձև ունի ամերիկյան
 Chinook լեզուն, ուր բառի բաղաձայնն է ուժեղանում կամ թուլանում, այսպես
 օրինակ՝ p, t, k, s, ɕ, c նվազական են, իսկ b, d, g, š, č, č առավելական են,
 օրինակ՝

inigəłč im «I hit him with it»
 inigəłcim » » » (մի երեխայի)

inikəɫč im » » » (փոքր բանով)
 inikəɫcim » » »:

Boas, Handbook 1, 635–645

Բերբերական kabyle լեզվում արական բառի նվազականը կազմելու համար թե եզակին և թե հոգնակին վերածվում են իզականի, ըստ այսմ՝ իզական բառերը նվազական չունեն իրենց համար: Օրինակ՝ ir zer առու, thir zerth (Hanoteau, 47): Ճիշտ նույն երևույթը գտնում ենք նաև սրա ազգակից tamachek լեզվում (Handbook, 29):

Կովկասյան լակ լեզուն չունի նվազական մասնիկ, ասվում է՝ փոքր տուն, փոխանակ՝ տնակ (Услар, Лак. язых, 47): Լատինն ունի երկակի նվազական, ինչպես porcus porculus porcellus: Ձինարենում նվազական մասնիկներն են сә (ծր) «որդի» և öri «տղա» բառերը՝ նույնիսկ անչունչ իրերի համար: Օրինակ՝

kou ¹	փոս	–	kou ¹ -сә	փոսիկ
lü ²	էշ	–	lürl	իշուկ
xuā ¹	ծաղիկ	–	xuarl	ծաղկիկ

Սրանցից առաջինը՝ сә, այնքան հաճախ է գործածվում, որ այլևս նվազական արժեքը կորցնելով՝ դարձել է սովորական գոյականակերտ, այնպես որ բառի բուն ձևը այլևս գործածական չէ (գոնե ժողովրդական լեզվի մեջ) (Seidel, Chin, gram, 40–41):

Նվազական մասնիկ նշանակում է՝

1) իրական նվազական՝ թռչուն – թռչնակ.
 2) ենթադրյալ՝ գնդակ, ոռու. ружька «գրչածայր», ножка (у стола), голубка քորոցի գլուխ.

3) ծագմամբ » – » матка = լս. femella = weibchen «մատակ, էգ».

4) փաղաքշանք.

5) բոլորովին գուր տեղը ստացած նվազականը, այսինքն՝ արժեքը կորցրած:

Հնդկական լեզուներից guzrati լեզուն ունի մի հետաքրքիր սովորություն իզականը իբր նվազական գործածվելու, ինչպես՝ țekro՝ արական «սար» –tekrī իզական՝ «բլուր». māto – արական՝ «աքաչ», māṭī – իզական՝ պտուկ (BSL, № 105, 38):

Հրեական ժարգոնի մեջ կա նվազականի ավելի ուժեղ մի տեսակը, որ կազմվում է alo կամ ele վերջավորություններով, որով ստացվում է նաև փաղաքշական (immuniti) ձևը (Birnbbaum 38):

Նվազականը գրեթե ամեն լեզվի մեջ էլ ունի նաև գզվական կամ փաղաքշական գործածություն, որ կախված է խոսքի կամ գրվածքի բնույթից: Գիտական, ուսումնական լեզուն չի ճանաչում գզվական բառ, ընտանեկան լեզուն լիքն է դրանցով: Օրինակ, հունարենը, որ վաղուց ևս ստացել էր գիտական ու գրական բնույթ, չատ գզվական բառ չունի, բայց նրանց ընտանեկան լեզուն, ինչպես ցույց են տալիս կատակերգությունները, հարուստ են այդ կողմից: Լատիններենը, որ ուշ դարձավ գիտական լեզու, այնպես լիքն է նրանցով, մինչև իսկ Կրկերոնի նամակներում: Հին բարձր գերմաներենը, որ ունի միայն կրոնական գրականություն, գրեթե չունի գզվական բառ, իսկ միջին բարձր գերմաներենը, որ սիրային գրականություններ լիքն է, լիքն է և գզվական բառերով (Meillet, BSL,

№ 69, էջ 189):

Նվազական կարելի է կազմել թե բուն բառի վրա ավելացնելով նվազական մի մասնիկ և թե կազմելով բոլորովին անջատ մի բառ, ինչպես՝

- անտառակ – պուրակ,
- գետակ – վտակ, առու,
- տնակ – խրճիթ,
- իշուկ – քուռակ:

Սակայն այս կարգի բառերի մեջ նվազական մասնիկով կազմվածները միշտ ավելի մեծ են, քան անջատ բառերը, որովհետև հիշեցնում են մեծի անունը: Այսպես անտառակը ավելի մեծ է քան պուրակը, գետակը ավելի մեծ է, քան վտակը կամ առուն...

Կան լեզուներ, որ մեծ ուժ են տալիս նվազականին և պարունակում են բազմաթիվ նվազական բառեր: Այսպիսի լեզուներից է ռուսերենը, որ ժողովրդական բարբառում ամեն մի առարկայի համար ունի նվազական բառ կամ բառեր: дева «աղջիկ» բառը ունի 21 նվազական ձև, այն է՝ девица, девка, девочка, девушка, девчуга, девчушка, девчурка, девчурочка, девчонка, девчоночка, девойка, девонька, девоня, девонюшка, девуня, деваха, деушка, девоха, девчина, дивца (Даль, Толковый словарь), չհաշված բազմաթիվ բարբառային ձևերը:

Ամերիկյան cri լեզուն շատ է սիրում նվազական մասնիկների գործածությունը. մասնիկն է is կամ us, որ կարելի է և կրկնել: Օրինակ՝

- n'temis, n'trmisis
- իմ ձիուկը իմ շատ փոքր ձին.

մինչև իսկ կա երեք անգամ՝

- n't'anisis իմ շատ փոքրիկ աղջնակը
- (ի նշան սիրո և փաղաքշանքի):
- (Lacombe, էջ 9)

Ավստրալիո նորպոմբերանյան լեզվով նվազական մասնիկն է ik (պատահաբար նման հայերենին), ինչպես՝ a tutanaik մարդուկ:

Նվազական և առավելական ձևը այնքան տարածված և սիրելի է իտալերենում, որ մինչև անգամ գոյականներից ու ածականներից դուրս՝ բայերն ու մակբայներն էլ են ստանում այդ ձևը: Օրինակ՝

poco	քիչ	pochétto, pochino, pocolino	քիչ մը
bene	լավ	benito,	բավական լավ
appunto	ճիշտ,	appuntino	benone շատ լավ
adagio	կամաց,	adagino	շատ ճիշտ
rubare	գողանալ,	rubacchiare	շատ կամաց
piovere	անձրևել,	piovigginare	ճոքաքաղ անել
cantare	երգել,	canterellare	անձրև չաղել
saltare	ցատկել,	salterellare	«chantonner»
			ցատկոտել
			(Ferrari, 55)

Աֆրիկյան kikuyu (բանտու) լեզվով նվազական կազմելու համար բառասկզբում դնում են ka մասնիկը, իսկ առավելական կազմելու համար ke մասնիկը: Օրինակ՝

ngondu նավ, kangondu նավակ
munyu աղ, kamunyu մի քիչ աղ
kemunyu առատ աղ
ngombe եղ, kengombe մեծ եղ

(Hemery, էջ 3)

Ռուսերենը գիտե կրկնակ նվազական, ինչպես՝

ГОЛУБОК աղավնյակ, ГОЛУБОЧЕК փոքր աղավնյակ.
ГОРОД քաղաք, ГОРОДОК քաղաքիկ,
ГОРОДОЧЕК շատ փոքրիկ քաղաք. ДУША հոգի,
ДУШКА հոգյակ, ДУШЕЧКА հոգյակիկ:

Սրանցից կազմվում են նաև այլ տեսակի նվազական-փաղաքչական ձևեր, որոնք արտահայտում են՝

1) սեր, գուրգուրանք, ինչպես՝

МУЖ ամուսին, МУЖЕНЕК սիրելի ամուսին,
СЕРДЦЕ սիրտ, СЕРДЕЧКО, СЕРДЕЧУШКО, СЕРДЕЧЕНЬКО [սրտիկ],
ВИНО գինի, ВИНЦО,
ЩИ ապուր, ЩЕЦ.

2) անարգանք, նախատինք՝

СОБАКА շուն, СОБАЧЕНКА անպիտան շուն,
ЛОШАДЬ ձի, ЛОШАДЕНЬКА ձիուկ:

Այս կրկին երևույթները սովորական են հատկապես հատուկ անունների մեջ, որոնք խիստ բազմաթիվ են, ինչպես՝

Михаил Միքայել – Миша, Мишенька.
Елизавета Եղիսարեթ – Лиза, Лизенька, Лизанька.
Григорий Գրիգոր – Гриша, Гришка:

Իտալերենն էլ ունի կրկնակ նվազականներ մի բառի վրա, ինչպես՝ libro գիրք – libretto, librettino, libricino, libruccio, librettuccio, libricciuolo, librettucciolo:

Պորտուգալերենը շատ է սիրում inho, sinho (inha, sinha) մասնիկներով կազմել նվազական և փաղաքչական բառեր, ինչպես՝

beicinho շրթունք-իկ,
annelinho մատանի-յակ,
riosinho գետակ,
cousinha բան-իկ և այլն (Anstett 312):

Պորտուգալերենն ունի նաև առավելական մասնիկներ, որոնք են՝ chao, gao, lhao, ao, tao, aco, az, caz, ona, ota.

Իտալ. ino, lino, ello, etto, icello, erello նվազական են և նրբություն են հայտնում.

Իտալ. uccio, upola, ame, icciato, icciuola – անարգանք, օր.՝ dottore, dottorone – (առավելական՝ լավ), dottoraccio – (առավելական՝ վատ), dottorello – (նվազական), dottorino – (նվազական՝ լավ), dottoruzzo – (առավելական՝ վատ):

Առավելականից դուրս կա նաև սաստկական մասնիկ, որ կցվում է այն բառերին, որոնց վրա առանձին ուշադրություն դարձնել են ուզում: Օրինակ՝ ամերիկյան tlingit լեզվի մեջ կա այս նպատակով -te մասնիկը, ինչպես՝ qawaq –

աչքեր, qawagête – աչքեր, let – ոչ, letate – ամենևին ոչ և այլն (Boas 1, էջ 168):

Ահհերենն էլ ունի բազմաթիվ նվազական, կրկնակ նվազական և առավելական (– արհամարհական) ձևեր, ինչպես օրինակ՝

որդի-յակ synek – կրկնակ syneczek,

կին-յակ zonka – zcneczka,

սիրտ serduszko – serdulenko, serdusienko, serdusienecko,

-isko մեծ, կոպիտ, ինչպես՝ – drozysko – վատ ճամփա,

խղճուկ մի զինվոր – zolnierzysko:

(Joel, 94-98)

* * *

Իվ-ը արդի բարբառներում շատ սովորական է. օրինակ, Պոլսի մանկական բարբառում ամեն բառ ստանում է -իկ մասնիկը, և սրանով բառը դառնում է փաղաքչական, ինչպես՝ հացիկ, ջուրիկ, թաթիկ, տոտիկ, մատիկ և այլն, և այլն: Ատափազարում մեծերի լեզվով էլ սովորական են այս կարգի բառերը, բայց ոչ թե փաղաքչական, այլ ավելի լավի կամ քչի նշանակությամբ՝ Ջուրիկ մը ըլլար, խմէի: Կերակուրիկ մը ըլլար, ուտէի: Այս գործածությունն համար համտ. ուսերենն չայլա, վաղեջկա և այլն:

Չեխերենում բառերի մեծագույն մասը ստանում է փաղաքչական մասնիկ, որ ունի երկու աստիճան, ինչպես՝ les «անտառ» – lesik, lesič ek, kniha «գիրք» – knizka, knizecka և այլն (Hansich, Gram tchèque 41):

Սլովակերենում էլ ոչ միայն գոյականները, այլև ածականները ստանում են նույնպիսի փաղաքչական մասնիկներ, ինչպես՝ malý «փոքր» – malunký, malulinky, maluč ky «չատ փոքր»: Սկովտերեն wifie (որ նվազականն է wife կին բառի), գործածվում է իբր «կին ընդհանուր» ЖЕНЩИНА (համտ. կնիկ) (Grant և Dixon, 87):

Ամերիկյան wiyot լեզուն բառերի փաղաքչական ձևերը կազմելու համար ոչ թե մեզ նման առանձին մասնիկներ է դնում, այլ բառի բաղաձայնների աստիճանն է փոքրացնում: Օրինակ՝ d դառնում է c(y), t > r, s > երկրորդ տեսակի s l > r: Այս ձևով կազմվում են ոչ միայն շատ բազմաթիվ գոյականներ, այլև՝ բայեր և մտնում են նաև խոնարհման մեջ: Այս լեզվի ուսումնասիրողը՝ Richard, երկար խոսում է այս մասին, էջ 29–35:

Բանտու լեզուների մեջ հետաքրքրական է նվազականի կազմությունը: Օրինակ՝ ցվա լեզվում նվազականը կազմվում է ana կամ anyana մասնիկով, ինչպես՝

sinya ծառ, sinyana,

yivu ոչխար, yivana գառն,

mufana տղա, mufanyana տղեկ:

Կարելի է կրկնել այս anyana մասնիկը, և կատացվի ավելի փոքրիկը, ինչպես՝

mali դրամ, malanyana շատ փոքր փող:

Կարելի է երբեմն էլ ավելացնել ši նախամասնիկը, ինչպես՝

muti գյուղ, šimutana գյուղակ.

նույնը նաև նշան է սիրո, բայց նաև՝ ծաղրի (dérision), ինչպես՝

sati մեկի կինը, šisatanyana սիրուն կնիկս;
(Persson, 33, 35)

Պրովանսալ լեզվի մեջ գոյականները ունեն թե մեծ և թե նվազական ձև, ինչպես՝

pourtau մուտք (դուռ),
pourtalas ավազ դուռ,
pourtalet փոքր մուտք:

as, asso մասնիկները ավելացնում՝ մեծացնում են իմաստը, երբեմն էլ տգեցադնում, անարգական դարձնում, ինչպես՝

aubras մեծ ծառ, capelas մեծ գլխարկ,
aurasso մեծ քամի, aurihasso խոշոր ականջ,
vidasso երկար և դժբախտ կյանք:

Ընդհակառակը՝ et, eto, ihoun, ihouno, oun, ouno մասնիկները փոքրացնում և շնորհալի են դարձնում, ինչպես՝

ramelet ճյուղիկ, aureto հողմիկ, enfantat փոքր տղա, tourrihoun աչտարակիկ:
Բայց կա նաև նվազականի նվազականը, ինչպես՝ enfantounet շատ փոքր տղա, մանկիկ (Savinian, 16):

Ամերիկյան quiche լեզվում երկար ձայնավորը մեծացնում է բառի իմաստը, ասում է Lewy, 934 և տալիս է միայն մի հարմար օրինակ՝ č e ծառ, č ē մեծ ծառ. մյուս երկու օրինակները անարժեք են:

Առավելական մասնիկ ունի նաև կաբարդի լեզուն, որ է šxo. օրինակ՝ fendərel šxo տակառի մեծը: Առավելական մասնիկ ունի նաև լեհերենը, որ միևնույն ժամանակ նախատական է, ինչպես՝ pokoj «սենյակ» – pokoisko, dab «կաղնի» – debina ևն: Ռուսիներենում նվազական մասնիկները խիստ շատ են. գլխավորներն են՝ us, ar, andru, el, uť, šou, iťă, uťă, ičă, oard¹, առավելականով an, oc, ancă, oacă ևն:

Առավելական և նախատական մասնիկներ ունի նաև իտալերենը, որոնք են՝ one, otto, acciaio, astro, azzo, aglio: Սրանցից առաջին երկուսը զուտ առավելական են, մյուս 4-ը՝ անարգական, ինչպես՝

albero	ծառ,	alberone	մեծ ծառ,
capello	գլխարկ,	capellone	մեծ գլխարկ,
porta	դուռ,	portone	մեծ դուռ,
giovane	երիտասարդ,	giovannotto	մեծ երիտասարդ,
avaro	ազա՛հ,	avaraccio	վատ ազա՛հ,
medico	բժիշկ,	medicastro	վատ բժիշկ,
popolo	ժողովուրդ,	popolazzo	ոամիկ,
villano	գյուղացի,	villanaccio	կոշտ գյուղացի,
gente	ազգ,	gentaglio	ոամիկ ժողովուրդ:

Սպաներենի մեջ on, azo, ote, ona, aza կազմում են առավելական, իսկ illo, ico, ito, illa, ica նվազական են, օրինակ՝

libro մեծ գիրք, librote մեծ գիրք, librillo գրքույկ:

Այս մասնիկները հաճախ անարգական են:

Ամերիկյան Carrier լեզվի մեջ ամեն բառ ունի նվազական և առավելական ձև.

1-ինը կազմվում է -yaz «բիչ» մասնիկով, 2-րդը՝ -co(yo) «մեծ» մասնիկով: Բացի սրանցից՝ կա նաև՝

mediatif՝ կազմված -cel մասնիկով.
 appreciatif՝ » - » -ti » - »:

Հատկապես մեծ տարիք ցույց տալու համար՝

depreciatif կազմված -ci մասնիկով.
 նախատական՝ » » - ».
 սաստկական՝ » -k'aih » - ».
 բացարձակ՝ » -zai » - »:

Օրինակներ՝

netkʷet-co «սարսափ» (= վախ մեծ)
 mutih-t'i «տեր, իշխան» (գլխավոր)
 hlo-çi «անպետք ձուկ»
 yezih^hli kʷeb գրաստ («ձի անպետք»)
 sūniyā-k'aih արծաթ դուտ
 t'en-zai սառույց (որի վրա ոչ մի կտոր ձյուն չկա)

Նվազականը նաև սիրային, փաղաքշական է, առավելականը նաև հարգական, պատկառանք է. օրինակ՝ մեծ եղբայրը փոքրի մասին խոսելիս ասում է sçel-ço «կրտսեր եղբայր-մեծ» (որ հարգանք է):

Առավելականը, նվազականը և նախատականը հատկապես գործածական են հատուկ անունների հետ (Morrice, Carr, lang., 111-114):

Ռեստորանը լեզվում բառի իմաստը խոչորացնելու համար դնում են un, atsch, ira: Օրինակ՝

cudisch գիրք, cudischun մեծ գիրք.
 porta դուռ, portun մեծ դուռ.
 mansaser ստախոս, mansaseätsch.
 cavali ձի, cavallätsch խոշոր ձի:

(Conradi, 14)

Աֆրիկյան վաֆիր լեզվի մեջ առավելականը (augmentatif) կազմում են kazi մասնիկով, ինչպես՝

umsinga հեղեղ, umsingakazi մեծ հեղեղ.
 umti ծառ, umtikazi մեծ ծառ.
 ilitye քար, ilityekazi մեծ քար.
 umfo մարդ, umfokazi խոշոր մարդ:

(Laren, էջ 7)

Նոր Հիբրիդյան (Մելանեզիա) baki լեզվով առավելականը կազմվում է buru մասնիկով, ինչպես՝

veru քար, buruveru ժայռ, մեծ քար.
 suku բլուր, burusuku լեռ:

(Macdonald, 77)

Սոլոմոն կղզիների ֆլորիդա լեզվով tina «մայր» բառը կազմում է խոշոր բաներ, ինչպես.

beti ջուր, betitina գետ.

pari հող, paritiba երկիր:
(Ivens, 1084)

Suislawan լեզուն (ամերիկյան), ինչպես ունի նվազական մասնիկ (-iskîn), նույնպես և առավելական մասնիկ (-ilmä), բայց կարող է այս երկուսը միացնել մի բառի վրա այն նպատակով, որ մեղմացնի այն տպավորությունը, որ գործում է առավելականը և փոխադարձաբար: Օրինակ՝

‘āmc «infant», mîlà «mother», ‘oāmcîlmásk’în փոքր խոշոր տղա, ուրեմն՝ փոքր տղա.

mîlaskîlmä խորթ մայր, բառացի՝ փոքր ծեր մայր:

Հ Ա Վ Ե Լ Վ Ա Մ

Դիտարկումներ առանձին ածանցների վերաբերյալ

-ազին կազմում է զգացմունք ցույց տվող ածական. ահազին, զվարճազին, ցավազին, զայրազին, մոլեզին:

-ած (գրբ. ո բուն): Բայից կազմվում է գոյական, քիչ է գործածվում, ինչպես՝

1) Գոյական՝ կատարիմ – կատարած,

առնիմ (արարի) – արարած:

2) Ածական, որ ավելի քիչ է՝ (բունը՝ ա)՝ ողորմած, զթած:

-ական, -կան (գրբ. ի-ա հլ.) կազմում է գոյական և ածական, որ կարող է նաև առնվել գոյականի մտքով, ինչպես՝ աշխարհ – աշխարհական, տարի – տարեկան, ազնիվ – ազնվական, Տարոն – Տարոնական, Հելլեն – Հելլենական,

ազգ – ազգական, կոչունք – կոչնական, վաճառ – վաճառական, առևտուր – առևտրական, թաղ – թաղական:

Կարելի է ամեն մի բառի վրա դնել **-ական** մասնիկը, օրինակ, կարելի է ասել սպառնական, բայց չկա սպառնողական (ուստի սխալ է Շիրվանզադե, Երկերի լիակ. ժող., Երևան, 1930, հտ. Գ, էջ 302; Նա ձգեց նրա վրա մի սպառնողական հայացք):

-ական մասնիկը կարելի է կրկնել. վաճառականական, գրականական:

Ածանցվորը գոյական է՝ ուստի ստացել է **-ական** մասնիկ. առևտրականական, ազգականական:

Նման կազմություն ունի նաև փորձնական, որի մեջ **ն**-ն ավելորդ է, որովհետև բառն է **փորձ** և ոչ **փորձն**. ապացույց՝ ուրիշ ածանցներ նույն արմատից, ինչպես՝ փորձել, փորձառու, փորձառություն, փորձառական:

Գործ բառից էլ ունենք **գործնական**, մինչդեռ պիտի լիներ **գործական**:

Հնից ավանդված են գիտնական, գործնական և յօսնական, բայց չկա փորձնական:

Բարբառներում դառնում է սղմամբ **կան**, օրինակ ծննդկան (ավաղված՝ ծնդկան), որի օրինակով շինված է տղոցկան կամ տղացկան, մուրացկան: Սրանից է նաև գիտնական, որ հոմանիչ է գիտուն բառի, բայց ինչ գործ ունի ն բաղաձայնը բառի միջին, քանի որ մասնիկը **ական** է և ոչ **նական**:

Թվում է, թե **գիտուն** բառից է կազմված **-ական** մասնիկով, բայց ինչ միտք ունի **գիտունական**: Ես կարծում եմ, որ նմանողությունը ձևացած է **ուսումնական** բառից. Պոլսի բարբառում գործածական են թե **ուսումնական** և թե **գիտնական**, որ ծաղրով հնչում են քիթնական (քիթը մեծ):

-կան մասնիկը ի վերջացող բառերի հետ դառնում է **-եկան**, ինչպես՝ տարի – տարեկան, նույնի հետևողությունը բարբառներում ունենք՝ օրեկան, ամսեկան: Կա նաև կանանցեական «կանացի, կնոջական». Վրբ. հյց., 299, 305:

Կցվելով **ու** մասնիկի վրա՝ **ուական** կտա, ինչպես՝ պիտուական, սիրուական, տիրուական միջին հայ. և գավ. ձևերը:

-ակ, **-իկ**, **-ուկ**, տե՛ս [Փաղաքչական, նվազական և առավելական մասնիկներ]:

-ակն Այս մասնիկը գտնում ենք արեգակն, փայլակն, կայծակն բառերի մեջ: Իրապես մասնիկ չէ, այլ **ակն** «աչք» բառն է: Հնդեվրոպացոց մեջ արևը ըմբռնվում էր իբր մի աչք, որ տեսնում է ամեն ինչ: Սրա համեմատ էլ կազմվել է **արեգակն** «արև աչք» (եզակի, որովհետև արևը մի հատ է), և սրա նմանողությունը էլ մյուսները: Հայերենին համապատասխան են հունարեն *ἄστροπτή*, *στροπτή*, *ἄστροπή* «փայլակ» և հաթ. *tunakalas*, *tunnakeš-sar*, որոնք երկուսն էլ նշանակում են «արևի անիվը». առաջինը կազմված **-akalas** բառով, որ է լատիներեն *oculus* «աչք» և երկրորդը **-ak-** բառով, որ է հայերեն **ակն** (Meillet, BSL, № 102, էջ 131):

-ակն՝ կայծակն, փայլակն, արեգակն. արդյո՞ք (բստ իս) ակն «աչք» բառն է, ինչպես լատիներեն *-ox* և հունարեն *-ωπός* մասնիկները «աչք» բառից, ինչպես լատիներեն *atrox*, *ferox*, հունարեն *σχνθρωπος τι ενωπύς*, (Meillet, Traité 342):

-ալ Կան մասնիկներ, որոնք գործածությունից բոլորովին դադարած են, և

նրանց հետքը կարելի է գտնել միայն մի քանի ածանցյալ բառերի մեջ, ինչպես՝ **աղ մասնիկը** – կախաղան, հապաղել, հաչաղել, կենց-աղ...:

–**ային** (գրբ. ո հոլ.) Տեղ ցույց տվող վերաբերական ածական՝ դաշտային, լեռնային, հյուսիսային, հարավային:

Երբեմն **ական** և **ային** տարբերում են միտքը, օր.՝ ընկերական և ընկերային, ազգական – ազգային, թաղական – թաղային, քաղաքական – քաղաքային:

–**այն** (ո հլ.) Ցույց է տալիս ժամանակը կամ միջոցը.

առժամայն, նույնժամայն, գիշերայն, լուելի – լուելյայն, ամենայն (ի հլ.), միայն:

Ան- բացասական մասնիկը միշտ էլ թերացման, նվաստացման գաղափար չի տալիս, այլ նաև հակառակը: Օրինակ՝ երբ ասում ենք **անբիծ**, **անմահ**, սրանք շատ դրական գաղափարներ են արտահայտում: **Անգին** «գին չունեցող»՝ շատ դրական գաղափար է, նրա հակառակն է **անարժեք**, մինչ «գին չունեցող» երկու իմաստով էլ կարելի է ըմբռնել: Օրինակ՝ Հոդի կտորը, կավիճը գին չունեցող բաներ են, Եգիպտոսի պեղումների ժամանակ դուրս եկավ մի չքեղ դամբարան, որի մեջ գտնվեցին անգին՝ գին չունեցող ակունքներ:

Երբեմն **ան-** բացասականը ավելի արժեք է ցույց տալիս, քան դրականը: Օրինակ՝ Ա-ը **գնահատելի** ծառայություններ է մատուցել գիտությունը: Բ-ը **ան-գնահատելի** ծառայություններ է մատուցել:

Երկրորդը առաջինից շատ ավելի դրական է:

Ան- նախամասնիկը ցույց է տալիս ի բնե եղած բացասություն, իսկ եթե բացասությունը հետո է առաջացած, դնում ենք **զուրկ** բառը, ինչպես՝ **անթև** (հագուստ, վերարկու) – **թևազուրկ** (թռչուն), **անխելք** – **խելազուրկ**, **անղեմ** – **ղիմազուրկ**, **անկարգ** – **կարգազուրկ**, **անընչական** – **ընչազուրկ**, **անկյանք** – **կենսազուրկ**:

Ան- մասնիկը կարելի է գնել սղյալ ձևերի վրա: Օրինակ՝ կարելի է ասել **անանցնելի**, այլ **անանցանելի** (Շիրվանզադե, Երկերի լիակ. ժող., 1930, էջ 330՝ Չնայելով **անանցնելի** ցեխին): Կարելի է **ան-** բացասականը դնել բառի մեջ, այլ միայն սկիզբը, օրինակ՝ **անուշադրություն**, **անկողմնապահություն**, **անմեղադրություն**, բայց ոչ թե՛ մեղանապահություն:

Ան- մասնիկի տեղ այժմ սկսեց սովորական դառնալ **ոչ** մակբայը, որ եվրոպական լեզուների հետևողության արդյունք է: Սկզբում բացասականը կազմավորում էր ք բառիկով, ... հետո ne մակբայի, դերբայների և բայանունների միջոցով: Օրինակ՝ լատիներեն ne-cessus «անհրաժեշտ» կազմվեց ne cessus est **զիջում** **չկա** ձևից: Այս ոճը ավելի մեծ տարածում ստացավ բալթիկ-սլավոնականի մեջ, հատկապես ուր **ան-**ը ջնջվեց իսպառ (Brug, Abr. § 379):

Իբր նախամասնիկ կցվելով՝ **ան-** մասնիկը բառին տալիս է բացասական իմաստ, ինչպես՝ **անասուն**, **անբան**, **անգետ** և այլն:

Ոսկեդարյան հայերենում **ան-** մասնիկը չի կարող կցվել այն բառերի վրա, որոնք վերջից ունեն **-ելի** մասնիկը, ինչպես՝ **անչարժելի**, **անխախտելի**, **անայլայլելի**, **անփոփոխելի**: Այս բոլորը հետոսկեդարյան ձևեր են, որոնց ոսկեդարյան ձևն է՝ **անչարժ**, **անխախտ**, **անայլայլ**, **անփոփոխ**:

Այս կարգի ածականները միաժամանակ թե ներգործական են և թե կրավորական. **անխորտակելի** նշանակում է թե այն, որին չի կարելի խորտակել (ներ-

գործ.) և թե այն, որ չի կարող խորտակվել (կրավ.): Ուստի սխալ է կազմել **անընկճելի** ձևով մի բառ, ինչպես ունի Շիրվանզադե (Երկերի լիակ. ժող., հտ. Դ., 1930, էջ 188. արտահայտում էին մի անընկճելի գոռոզություն):

Ան- բացասականին համագոր են **-զուրկ** և **-ատ**, սրանց նշանակություն տարբերությունն այն է, որ մինչդեռ **ան-** ցույց է տալիս բնականից չունեցող, **զուրկ** և **-ատ** ցույց են տալիս սկզբում ունեցող և հետո զրկված. հմմտ.՝

անձայն և ձայնազուրկ,

անթև և թևազուրկ (անթև վերարկու, թևազուրկ թռչուն),

անպոչ և պոչատ (անպոչ թռչուն, պոչատ գրպ),

անխելք և խելազուրկ:

-անի հավաքական մասնիկ է, որ հետո իբր հոգնակի գործածվեց, օրինակ՝ ընդ անարգանին, ընդ նուազունան խօսելով, Ոսկ. գծ., 313 (անարգների, նվաստների հետ խոսելով):

Սովորաբար կազմում է հոգնակի, ինչպես՝ ավագանի, կանանի և այլն. երկտանի, չորքտանի և սրանց նմանությունը՝ միտանի:

Նոր լեզվի մեջ կազմված բառեր են **նամականի** «նամակների հավաքածու», **տարազանի** formulaire, **առածանի** «առածների հավաքածու», **առականի** «առակների հավաքածու»:

Բացի գրաբար բառերից և աշխարհիկ գրական բառերից, ժողովրդական լեզվի մեջ ունենք նաև՝ երկուերեսանի, երկուտեղանի, հինգգլխանի. քանի՞ գլխանի ես, միաչքանի:

-անոց, -ոց (գրբ. ա բուն) Տեղ է ցույց տալիս, ինչպես՝ սպանդ – սպանդանոց,

դոհ – դոհանոց,

մեղու – մեղվանոց,

ժողովուրդ – ժողովրդանոց,

մոխիր – մոխրանոց,

ձմեռն – ձմեռանոց,

ամառն – ամառանոց:

-ոց (գրբ. ա բուն) 1. Տեղ է ցույց տալիս՝

ծաղիկ – ծաղկոց,

մոխիր – մոխրոց,

ձմեռն – ձմերոց:

2) Ցույց է տալիս գործիք՝

կտրել – կտրոց:

-ոց, -անոց՝ արգելանոց, աղբանոց, արտաքնոց, արբայանոց, բողանոց, անկելանոց, գզրոց, գերեզմաննոց, գազանանոց, դարբնոց, դպրոց, դպրանոց, գորանոց, ծաղկանոց, ծերանոց, հյուրանոց, հորմնոց, հայանոց (հայնոց), հնոց, հարդանոց, հովանոց, հիվանդանոց, կուսանոց, շնանոց, չորանոց, վարդանոց, տաճկանոց:

-անք (գրբ. ու բուն) Բայից կազմում է գոյական: Անեղական է, ինչպես՝ հալածեմ – հալածանք, յանցանեմ – հանցանք, **-ամ** լծորդությունից՝ առանց **ց**-ի՝

կեամ – կեանք:

Ապ- նախամասնիկը իրանական ծագում ունի, բայց գտնվում է թե պարսկերեն բառերի վրա և թե հայերեն բառերի վրա: Առաջին դեպքում պետք է կարծել, որ ամբողջ բառը պարսկերենից է փոխառյալ, իսկ երկրորդ դեպքում՝ հայերենի մեջ է կազմված:

Օրինակ՝ **ապիկար** «անկարող». կազմված է **ապի-** մասնիկով **կար** (ողուլթյուն) արմատից: Զևով նման է պարսկերեն *bīkār* «անգործ» բառին, որի հետ, սակայն, կապ չունի: Ռամիկ բարբառում այս պարսկերեն բառը դարձել է **Պլ. պէքեար**, որ նշանակում է «ամուրի», «ազապ»:

Օրինակներ՝ **ապիրատ** «անարդար» պՀլ. *apēdāt*, **ապաժաման**, **ապաչնորհ**, **ապերախտ**, **ապենիազ** «անկարոտ» պՀլ. *apēniyāz*, **պրս. bē-niyāz**:

-ավ, -ով, -իվ

-իվ գործիականի վերջավորությունը դարձավ մասնիկ, ինչպես՝ **ազնիվ** (զուտ գործիականը լինում է **ազամբ**), **մեղմիվ**, **հազիվ**, նաև ուրիշ գործիականներ, ինչպես՝ **իրավ**, **համով**, **ուժով**, **կաթնով**, **երեսով**, **խելոք**:

-ավոր (գրբ. **ի-ա հոլ.**) Ունեցող նշանակությամբ ածական կամ գոյական է կազմում. լուսավոր, փառավոր, երկրավոր, հոգևոր, թագավոր, աղեղնավոր, կեղծավոր, դատավոր:

Առաջանում է «բեր» ձևից հմմտ. **հպրս. bara** ինչպես՝

takabara թագավոր, *ganjabara* գանձավոր,

asabara ձիավոր, *arstibara* ուղտեր,

լատիներեն *bi-fer*, *frugi-fer*, *igni-fer*, *signi-fer*, *leti-fer*, *lucifer*, հունարեն *φόρος*, ինչպես *λευθορορος*:

-ար մասնիկը անսովոր մասնիկ է, որ գտնում ենք մի քանի բառերի մեջ, ինչպես՝ **մեծ-ար-ել**, **հարդ-ար-ել**, **արդ-ար**, **զ-արդ-ար-ել** և այլն:

Նորագույն շրջանում ստեղծեցին **կերպ-ար**, որ **կերպարանք** ձևից են հանել, ոմանց շատ սիրելի բառ դարձավ, օր. Մ. Հուսյան երկու տողի մեջ չորս անգամ կրկնում է՝ «Կերպարը դառնում է վառ և կենդանի»:

Մոր **կերպարը** Զորյանի ստեղծած հաջող **կերպարներից** մեկն է: Այդ **կերպարը...**» Հաջորդ էջում՝

«Մոր **կերպարից** հետո ուշադրություն արժանի է Վիկտորի **կերպարը**: Այս **կերպարը...**»:

-արան (գրբ. **ի-ա բուն**) Ցույց է տալիս՝ 1. Տեղ՝

գոհ – գոհարան:

Տարբեր առում ունեն՝

նվազ – նվազարան և

կերպ – կերպարան(ք):

2) Գիրք, ինչպես՝ **ավետարան**, **կտակարան**, **երգարան**, **տաղարան**, **սաղմոսարան**, **բառարան**, **հեգարան**, **այբբենարան**:

Ցույց է տալիս տեղ, ինչպես՝ **թիարան**, **լսարան**, **համալսարան**, **կերպարանք**, **լողարան**, **ուսումնարան**, **տնկարան**, **խառնարան**, **ծխարան**, **ճաշարան**, **բնակարան**, **արբայարան**, **մենարան**, **կայարան**, **կացարան**, **կախարան**, **սրճարան**, **թեյարան**, **զբոսարան**, **ճեմարան**, **փոխանորդարան**, **առաջնորդարան**, **զուգարան**,

սերմնարան: Հոմանիչ է նաև՝ **նոց, անոց**:

-ացի, -եցի, -ցի (գրբ. **-ոյ, -եան**): Տեղացի կամ բնակիչ ցույց տվող. աթենացի, կրետացի, դրացի, քաղաքացի:

Աշխարհաբարում և նոր բարբառներում գործածվում է պարզապես **-ցի**, իսկ գրաբարում **-եցի** կամ **-ացի**, որոնց պայմանները հայտնի չեն:

Ոչ միայն կազմում է (այս մասնիկը) «բնակիչ», այլև մակբայ, ինչպես՝ **ձեռքացի «ձեռքով»**, հայեցի «հայկական», մուրցացի «բուռնցքով»:

Տեղացի ցույց տվողներից օրինակներ. **-ե-ով**. կարնեցի, վանեցի, աշտարակեցի, նորքեցի, հոռմայեցի, փարպեցի, ջահկեցի, պոլսեցի, մչեցի, վիրապեցի, սասնեցի, խուլթեցի, տայեցի:

-ա-ով. նարեկացի, երուսաղեմացի, իսրայելացի, խորենացի, հացեկացի, հարքացի, տարոնացի, խորձենացի, սամարացի, սկարիովտացի:

Աշխարհաբարում՝ [Պոլսում,] երբեմն **ցի** և **եցի** գործածվում են միաժամանակ առաջինը նախատական և երկրորդը՝ մաքուր իմաստով, ինչպես՝ **ակնցի, վանցի** նախատական են, իսկ **ակնեցի, վանեցի**՝ կանոնավոր:

Եվրոպական լեզուներից ուսներենը և ֆրանսերենը այս կողմից չափ բազմազան են:

Ահա ֆրանսերենի և ուսներենի համար մի խումբ քաղաքների բնակիչների անուններ:

- Marseille – marseillais
- Lyon – Lyonnais
- Paris – Parisien
- Napoli – Napolitain
- Cognac – Cognacais
- Constantinople – Constantinopolitain
- Moscou – Moscovite
- Rome – Romain
- Genève – Genèveois
- Bordeaux – Bordelais
- Москва – москвич
- Ленинград – ленинградец
- Киев – киевлянин
- Рига – рижанин
- Ростов – ростовчанин
- Новгород – новгородский
- Неаполь – неаполитанец
- Томск – томич
- Тула – туляк
- Париж – парижанин
- Петербург – петербуржец
- Псков – псковитянин
- Баку – бакинец
- Алма-Ата – алмаатнец
- Горький – горьковчанин

Ереван – ереванец
 Одесса – одессит
 Сибирь – сибиряк
 Венеция – венецианец
 Днепропетровск – Днепропетровский

-ցի-ն կազմում է՝

1) մի տեղի բնակիչ, ինչպես՝ քաղաքացի, գյուղացի, լեռնցի, սարեցի, ո՞ր երկրացի, տեղացի:

2) Հատկապես գյուղի և քաղաքի անունով, ինչպես՝ աչտարակցի, բյուրականցի, կարնեցի, վանեցի:

3) Երկրի անուններով, ինչպես՝ եվրոպացի, ասիացի, ամերիկացի, հնդկաստանցի, հայաստանցի, պարսկաստանցի, ռուսաստանցի...

4) Սրանց մի մասը ցույց է տալիս ազգ, մյուս մասը՝ բնակիչ:

Ազգի անունը ընդհանրապես արմատով է, ինչպես՝ հայ, թուրք, հույն, լազ, արաբ, պարսիկ, հնդիկ, քուրդ, չեչեն, չերքեզ, աղվան, բելուջի, ռուս, լեհ, թաթար:

Երբ այսպիսի ձևեր չկան, դնում ենք **-ցի**. Փրանսիացի, անգլիացի, գերմանացի, իտալացի, վրացի, ամերիկացի, բրազիլացի, ճապոնացի...

Երբեմն երկու ձևն էլ կա, ինչպես՝ լեհ – լեհացի, չին – չինացի:

Երբեմն երկու ձևերն էլ կան, մին ազգն է նշանակում, մյուսը՝ բնակիչը, ինչպես՝ հայ – հայաստանցի, ռուս – ռուսաստանցի, պարսիկ – պարսկաստանցի, թուրք – թուրքիացի, տաճիկ – տաճկաստանցի. ունենք նաև չինացի – չինաստանցի, վրացի – վրաստանցի:

-ցի մասնիկը նշանակում է.

1) տեղացի կամ բնակիչ, երևանցի և այլն.

2) կերպով, ձևով՝ աքացի, բոնեցի, խելացի, մտացի:

Գառնում են մերթ գոյական, մերթ ածական և մերթ էլ՝ մակբայ. օրինակ աքացի գոյական է, խելացի՝ ածական:

Գործ է ածվում հատկապես **-ացի** ձևով և հոլովվում է **-ո** հոլովումով, ուստի ծագում է հնիս. արական ձևից. այս երկրորդական երկու մասնիկներից բաղկացած է, որոնք կցվել են **ո** բունով բառերի վրա:

Այն բառերը, որոնց վերջնիթեր ձայնավորն է **ի**, ստանում են **եցի** մասնիկը, ինչպես՝ կարնեցի:

-եղ կազմում է ած.՝ ահեղ, ուժեղ, զորեղ, կարչնեղ:

-եղեն (ի-ա հոլ.) Ցույց է տալիս նյութը, որից չինված է: Ինչպես՝ մաշկեղեն, հրեղեն, ոսկեղեն: Գվո. գիսկեղեն «զարդեր»:

-ենի (գրբ. գործ, **-նեալ**) Ցույց է տալիս ծառ.

ձեթ – ձիթենի,

թուզ – թզենի:

Նաև՝ մաշկ, սորթ, կաշի՝

ուլ – ուլենի:

-ենի մասնիկը լատ. inus, ina, inum – այլն նշանակությունն է տալիս, բայց իրական ձևը անասնոց անվան վրա նշանակում է նրա միսը, ինչպես՝

ovina ոչխարի միս (Հյ. ոչխարենի)
 caprina այծի միս (այծենի)
 ursina արջի միս (արջենի)
 leovina առյուծի միս (առյուծենի):

-ել (ելվ, և) Եվ շաղկապը գործածվում է հաճախ իբր մասնիկ, այսպես՝ իբր – իբրև, մինչ – մինչև, թե – թեև, թեպես – թեպետև, արդար – արդարև: Այս խմբի մեջ պետք է զանազանել իրարից այն բառերը, որոնց մեջ **և**-ը ոչ մի երանգ չի փոխում բառի նշանակության մեջ, և այն բառերը, որոնց մեջ, ընդհակառակը, իմաստը բոլորովին փոխվում է: Առաջինները իրար հոմանիշ են և գործածություն մեջ կարող են ազատորեն փոխանակել իրար, ինչպես՝ իբր – իբրև, մինչ – մինչև, թեպետ – թեպետև, իսկ մյուսները իրարից տարբեր իմաստ ունեն՝ թե – թեև, արդար – արդարև, նա – նաև:

Առաջին խմբին են պատկանում նաև այն տեղական մակբայները, որոնց մեջ **և**-ը թարմատար է. վերև, ներքև, ստորև:

Բոլորովին այլ է **և** առանձին գործածված, որ պահում է նաև իմաստը, ինչպես՝ միանգամայն և այլ:

-երեն Ցույց է տալիս լեզու, օրինակ՝

Քանզի ոգույ և հողմոյ անուն երբայեցերէն և յունարէն և ասորերէն նոյն է, նա թէ և հայերէն ոք մանր միտ դնիցէ. Եղն. 90:

Եվ էր գիր գրեալ ի վերայ նորա յունարէն և դաղմատերէն և երբայեցերէն գրով: Ղուկ., Իգ., 38:

Ինչպես նկատելի է, մասնիկը ստանում է երբեմն արեն և երբեմն երեն ձևը (կա նաև աշխ. **ռամկորեն**, որ առաջացած է **-օրեն** ձևից): Բացի սրանից՝ մասնիկը կարող է դրվել կամ պարզ ձևի վրա, ինչպես՝ հայերեն, հունարեն, ասորերեն և կամ **-եցի** մասնիկով, ինչպես՝ երբայեցերեն, աշխ. վրացերեն, գոթացերեն (վերջին ձևը գործածական է արևմտահայոց մեջ, մինչ արևելահայերն ունեն **գոթերեն**): Երկու դեպքում էլ մասնիկը դրվում է ազգ նշանակող բառի վրա և ո՛չ երկիր, ինչպես՝ հայ – հայերեն, վրացի – վրացերեն, ռուս – ռուսերեն, երբայեցի – երբայեցերեն, բայց նորերը՝ նաև երկրի անունով, ինչպես՝ ֆրանսերեն, գաղղիերեն և այլն:

-եցի, տե՛ս -ացի:

-եք (-էք) Այս մասնիկով ունենք՝ հիմնարկէք, տնօրհնէք, գերեզմանօրհնէք՝ աղավ. օրնէնք, որի նմանությունը **ութօրենք**, որ է՝ ութօրեայք (ն հավելումով և **օրէնք** բառի նմանությունը): Արժէք՝ աղավ. արժէնք (գին):

-Ընդ նախդիրը դարձել է մեր մեջ նախամասնիկ և այս դեպքում գրվում է բառից անբաժան, օրինակ՝ ընդ-արձակ, ընդ-ուներ, ընդ-ունարան:

Հին հայերենի օրենքով **ընդ** նախդիրը ամբողջական մնում է ձայնավորի առաջ, ինչպես վերևի օրինակներում, բայց բաղաձայնից առաջ կորցնում է **դ** բաղաձայնը, օրինակ՝ ընձեռել, ընկալագիր, ընկեր:

Այս օրենքի գործադրության սքանչելի օրինակ է **ընդունել**, ուր **դ** մնում է ձայնավորի պատճառով, բայց հենց որ կատարյալի ենք վերածում, դառնում է **ընկալայ՝** բաղաձայնի պատճառով:

Ավելի ուշ այս օրենքը վերացավ և ամեն դեպքում էլ ընդ-ի գործածությունը սովորական դարձավ, հնչ.՝ ընդ-ծովեայ, ընդ-գրկել, ընդ-մտատար, ընդ-հատակ-յա և այլն:

-ի (գրբ. գործ. -եաւ) -ի կազմում է ածական, ինչպես՝ ականի, աղի, այլազգի, արամբի, կանամբի, ասուի, արծաթի, միակողմանի:

Շատ սովորական է աներևույթի հետ, ինչպես՝ սիրելի, զարմանալի, լսելի:

-ող իմաստով՝ հոսելի (հոսող), բանալի (բացող):

Կարող են մասնիկների հետ ներմուծել և ուրիշ տարրեր՝ հայտ-ն-ի, կեն-դա-նի, հայր-են-ի:

Ածանցման ժամանակ այս ի-ն ընկնում է, ինչպես՝ սքանչելապես, սքանչե-լաբար:

Պատասխանի, արժանի, կարի բառերի վրա եղած ի-ն հայկական մասնիկ չէ, այլ իրանական. քրիստ. սոգդերենում ուղղ. հայց. հոլովի -y(=i) վերջավորու-թյունն է, ինչ քր. սոգդ. ուղղ. հյց. ի՛նտոց «պատասխանի» (Bailey, JRAժ, 1930, էջ 9):

-իկ, տե՛ս -ակ:

-ին (գրբ. ո հոլ.) Կազմում է ած.՝ խավարին, դյուրին, հատկապես մակբայ-ներից՝ առաջին, ետին, ներքին, արտաքին, երեկոյին:

-իչ Պատահաբար նման է թրք. ji=արևել. թրք. ç i մասնիկին, որ թեև սովորաբար արհեստավոր կամ վաճառող է ցույց տալիս, բայց նաև երբեմն գործող անձ է նշանակում և համապատասխանում է ճիշտ մեր -իչ մասնիկին, ինչպես yalanç i (yalanç i) «սուտ խոսող, ստիչ», jarç o, ç arç i «փերեզակ, ճառող, ճառիչ», arayjə «որոնիչ, խուզարկիչ» yazəjə, yazəç i «գրիչ» և այլն:

-իվ, տե՛ս -ավ:

-կան, տե՛ս -ական:

-ճան Գիտենք, որ մասնիկները նախավոր բառերից են առաջանում: Այսօր -պես և -որեն արդեն համարում ենք մասնիկ, թեև գիտենք, որ նրանք անկախ բառեր են. պիտի-ն մասնիկ է ապառնիի, բայց նաև անկախ բառ էր Ե դարում: Կան մասնիկներ էլ, որոնց մասնիկ թե բառ լինելը չենք կարողանում որոշել, այսպիսիներից մեկն է ճան, որը այժմ անգործածական է իբրև մասնիկ, բայց նույնիսկ գրաբարում չգիտենք, թե նա անկախ բառ էր: Սրանով կազմված բառերն են՝ դավաճան, ճակաճան, գինեճան և խրախճան: Տարբեր են տիրաճան և ցախիճան. առաջինը բարդ բառ է և անշուշտ կազմված է ճան- ճանաչել բառից, գործածել են Թր. Քեր. և Նչ. Եզեկ. իրենց քերականություն մեջ, հայտնապես ասելով, թե կազմված է ճանաչել բայից: Բայց կազմությունը բոլորովին խուլ է, պիտի լիներ կամ տիրաճանաչ (ինչպես ունենք պարտաճանաչ) և կամ տիրաճան, որովհետև ճանաչել բայի արմատն է ճան (ճանոթ, ճանեայ) և ոչ թե ճան-: Այս բառի նախաձևը եղել է ճանաչել, որի նաչ-ից, դարձել է ճ: Գալով երկրորդ բառին՝ ցախիճան, որ նշանակում է «ցախսարեկ թոչունը», անշուշտ ցախ բառից է կազմված, բայց հայտնի չէ, թե ինչ է այստեղ ճան-ը:

-յա (-եայ, ի հլ.) Ցույց է տալիս, թե՛ 1. Ինչ նյութից է՝ ծաղկեայ, եղևնեայ:

2) Կազմում է ած.՝ երկվորեայ, տասնամեայ, բազմաժամանակեայ, անձնեայ, փախստեայ, ծովեզերեայ:

3) Կազմում է գոյ.՝ պաշտոնեայ:

-յան (-եան) (գրբ. ի-ա հոլ.) Կազմում է՝ 1. Ազգանուններ՝ Ահարոնեան, Միմոնեան Հուդա (գհ. 272), Մամիկոնեան. Ս. Գրքում գործածված է նաև իբր հայրանուն, օրինակ, Եզր, գ. 2. Եվ յարեալ Հեսու Յովսեղեկեանց... և Զորաբարել որդի Սաղաթիելի, քիչ հետո (8)՝ սկսավ Զորաբարել Սաղաթիելեանց և Հեսու Յովսեղեկեանց Հն. *zoroβάβελ ὁ του zaλαθιηλ καὶ Ἰησοφς δτοῦ*.

2) Երկրանուններ՝ Այրարատյան գավառ.

3) Թվի և ժամանակի վերաբերյալ ածական՝ չորեքկարգեան, երեմեան (< երի-ամ-եան), վաղուեան.

4) Պատկանելություն կամ մեկի անունով՝ ցաւ Յակոբեան՝ պտմ. մծբ. 19:

-յուն, -ին (սխ. -ման) Զայն ցույց տալու համար, ինչպես՝ գոչյուն: Տե՛ս նաև -ուն:

-չի մասնիկ՝ լայնչի, բոլորչի, գոլորչի և գվո. նամչել:

-ո(ոյ) Կազմում է ածական. հաճո, պիտո:

-ով, տե՛ս -ավ:

-ովին Անշուշտ կազմված է գործ. -ով և -ին մասնիկներով, ինչպես՝ ազգովին, խմբովին, բոլորովին, գլխովին:

Նույնը կա -ևին ձևով, ինչպես՝ ամենևին. այս բոլորի մեջ ն պետք չէ առնել հոդ: Ժողովրդական լեզուն գիտե -ովի ձևով, ինչպես՝ թակովի, շարովի, կծովի, քցովի, քամովի, քաշովի և այլն:

Հին հայերեն ունենք երկու ձևով. օրինակ՝ իւրովի, իւրովին, առաջինը՝ -ի մասնիկով, երկրորդը՝ -ին մասնիկով, որի ն-ն դարձյալ հոդ պետք չէ համարել:

-ոտ Կազմում է ածական՝ լուսնոտ, քոսոտ, բորոտ, նախանձոտ, խնամոտ, պատառոտել, իսկ ածականը՝ պատառոտուն, բայց նաև պատառատուն. ըստ իս Հնխ. մասնիկն է, որի ձևերն արդեն ծանոթ են, բայց կա նաև -do, որի համար հմմտ. հոլ. *tviu du* կարծր, լատիներեն *odur* (*ynog wobg*) մերկ, նաև *calidos, hor-rdus* և այլն:

-որդ (գրբ. ի-ա հլ.) Կազմում է ածական՝ հանապազորդ, ավելորդ, ուղղորդ: Յույց է տալիս անձ՝

առաջնորդ, հակառակորդ, որսորդ:

Կազմում է գոյական՝ մնացորդ:

-ոց, տե՛ս -անոց:

-ոք (օք < -աւք) -օք-ը անեզական բառերի միջոցով եզ. գործիականի մասնիկ դարձավ, ինչպես՝ Միտքս մեղայս չի դառնար, աչօքս դատաստան տեսայ: Ըրիր աշխարհ խելօք: Արտասուք կը թափես լալօք: Տասներկու սուրբ առաքելօք մեր տերը գիվանը տեսայ (Արևելք, 1889, 130):

Այժմ էլ ունենք՝ օրօք «օրով», խելօք, իրօք: -օք՝ մի քիչ այսպես՝ վարօք, քովօքը, ետօքը, վրայօք և այլն: Մրա այլ ձևն է ւօք, ինչպես՝ մորուք «միրուսավոր»: Կա նաև տարւօք «տարիքոտ» (Անիծեալն, թրգմ. Մամուրյան, Զմյուռ-նիա, 1875, հտ. Ա., էջ 22):

-չյա (-չեայ) Առյաւատչեայ: Նոր բարբառներում դարձել է չէք, որ ծագում է չեայք ձևից, ինչպես՝ կարելչէք, բերողչէք, կարողչէք, շարողչէք:

-ստան (գրբ. ի-ա հոլ.) Յույց է տալիս տեղ՝

Հրեայ – Հրէաստան < Հպ. stānam=գնդ. stānəm,
բոյր – բուրաստան < սնս. sthānam «տեղ»,
այգի – այգեստան
Հեռու – Հեռաստան

-ված (-ուած, գրբ. բունը՝ ո) Բայից կազմում է գոյական: Օրինակները շատ բազմաթիվ չեն, ինչպես՝ չինիւմ – չինուած, յաւելում (յաւելի) – յաւելուած, ունիւմ (կալայ) – կալուած, ընթեռնում (ընթերցի) – ընթերցուած, մնամ (մնացի) – մնացուածք, Հարկանիւմ (Հարի) – Հարուած:

Տ-ն բացասական իմաստով է գործածվում, ինչպես՝ տգեղ, տգետ, տհաս, տմույն, տմարդի, տխեղծ, գվո. տհալ:

Ըստ իս, Հնիս. de «ի բաց» նախդիրն է, որ մի կողմից տվել է Հնիս. -ōd ձևով բացասականը (o բուների Հոլովման մեջ) և մյուս կողմից կելտական խմբի մեջ դարձել է di- բացասական նախամասնիկը, ինչպես՝ Հքիմբ. di-auc «դանդաղ», Հինը *dē-ōc «ոչ արագ»: Նույն մասնիկը՝ նշանակութան նոր երանգով դարձել է խոչորացնող մասնիկ, ինչպես՝ լտ. dēmāgis «չատ ավելի», Հիոլ. dīmōr «չատ մեծ» (որ է անճոռնի): Այս վերջին նշանակությամբ գտնում ենք նաև Հայերենում, ուր տի//տէ նշանակում է «մեծ» (պահված միայն տի-կին, տի-ե-գերք և տեր//տիայր բառերի մեջ):

Հայերենում նախամասնիկ ենք համարում ան, տ, չ բացասականները և զ սաստկացուցիչը:

-ցի, տե՛ս -ացի, -եցի, -ցի:

-ու (գրբ. ա բուն) կազմում է՝

1) ածական, ինչպես՝ հատու, կծու, թթու, ազդու, ահարկու.

2) անասունի անուններ (ունեցող իմաստով)՝ մեղու, եղջերու.

3) գործող անձ (հատկապես բարդ բառերի մեջ)՝ երկրպագու, նվազածու, վերակացու, բանսարկու:

-ություն Հայերենի մեջ ամենաչատ գործածություն ունեցող մասնիկն է: Արդի լեզվի մեջ չկա մի ածական կամ ածականաբար առնված մի գոյական, որին կարելի չլինի կցել **-ություն** մասնիկը: Իմանալու համար, թե ինչ կարող է լինել այդպիսի մի չափազանց մեծ գործածություն ունեցող մասնիկի ուժը, ես մի առ մի հաշվեցի Առձեռն բառարանում գտնված **-ություն** մասնիկով կազմված բառերը: Դուրս եկավ 6054 բառ, որոնցից 1322 հատը ոսկեդարից է: Սրանցից միայն 561 հատը գիտե համաբարբառը:

-ություն մասնիկով կան բառեր, որոնք գործածվել են Հին լեզվի մեջ, բայց շատ հազվագյուտ են և այսօր էլ անգործածական: Օրինակ՝

Ջայրություն բառը մի վկայություն միայն ունի ՆՀԲ. Հետեւեալ լինի բարկացողութիւնն և զայրութիւն բարուցն: Արիատ. առաք:

Սրա սովորական ձևն է **զայրուկ**, **զայրումն**, **զայրուցք**, **զայրացուկք**, **զայրոյթ**: Աշխարհաբարում միակ ընդունված ձևն է **զայրոյթ** (թեև կա նաև **զայրուցք**՝ մի քիչ տարբեր իմաստով): Ուստի անտեղի է գործածել **զայրություն**՝

Ջայրութեամբ Մենելաւի դեմ նետեց (Հոմերի Իլիական, թրգմ. Փ. Վարդանյան, Թիֆլիս, 1886, էջ 63):

1) Գոյականը և ածականը վերածում է վերացական գոյականի, ինչպես՝ փափուկ – փափկություն, առաքինի – առաքինություն, անիրավ – անիրավություն, իմաստուն – իմաստություն, թագավոր – թագավորություն, գերի – գերություն, անմեղ – անմեղություն, քաջասիրտ – քաջասրտություն, ուշադիր – ուշադրություն: Սրանցից ոմանք պարզ գոյական են, այսինքն վիճակ են հայտնում, ուրիշները վերացական են և կամ երկուսը միասին: Օրինակ՝ ուշադրություն՝ ոչ թե «ուշադիր լինել» կնշանակե, այլ «ուշք»: ապականություն՝ «կղկղանք»:

2) Բայից կազմում է վերացական գոյական, ինչպես՝ փրկել – փրկություն, քննել – քննություն, պատմել – պատմություն, թողուլ – թողություն, համբերել – համբերություն, մեկնել – մեկնություն, աշխատել – աշխատություն, հոգնել – հոգնություն: Սրանցից ոմանք նաև թանձրացյալ իմաստով են: Օրինակ՝ քերականություն, տեղեկություն, դիտողություն, ծանոթություն, սովորություն:

3) Անվանը տայիս է հավաքական իմաստ կամ ընդարձակագույն սահման, ինչպես՝ մարդկություն, գրություն, մանկություն, ընկերություն, զթություն, ամուսնություն, տերություն, աշակերտություն, բնավորություն, ուսուցչություն, գյուղացիություն (բայց ոչ, օրինակ, քաղաքացիություն):

4) Սխալ կազմված ձևեր են՝ հրահանգություն, հանդիսություն, զգացություն, նախանձություն, պետքություն, սխալություն (որովհետև նախանձ, սխալ ածական են):

5) Դրական իմաստ՝ ազգաբնակչություն, բնակություն (տուն), ազգություն (ազգ): Վրաց -oba մասնիկը, որը -ություն է, նշանակում է նաև ժամանակ, ինչպես rus-oba «ոռուսաց ժամանակ»: Erekli-oba «Հերակլի ժամանակ», vard-oba «վարդերի ժամանակ»: Սրա ազդեցությամբ է, որ ունենք մենք էլ զատկություն...:

6) Գործածվում է սեռական ձևով՝ իբրև պարզ ածական, օրինակ՝ ի հնարս նենգութենէ մտանէր, քսիս ստութեան մատուցանէր (Բուզ. Գ. Ժե): (Այս բոլորը առած եմ «Պ. Տապազեան, «Թիւն մասնական գործածութեան նկատմամբ դիտողութիւն մը» հոդվածէն, Արևելք, 1891 թ., 18):

-ուկ, տե՛ս -ակ:

-ուհի Ռուսերենի մեջ կա իզականի մի այլ ձև, այն է՝ այսինչ գործով զբաղվող մարդու կինը, և ոչ թե կին, որ այսինչ գործով է զբաղվում: Օրինակ՝

купец վաճառական, купчиха նրա կինը,

башмачница կոշկակարի կինը, իսկ башмачница կոշկակարուհի,

офицер սպա, офицерша սպայի կինը,

секретарь գրագիր, секретарша գրագրի կինը,

генерал զորավար, генеральша զորավարի կինը:

(Fuchs, Gram russe, 211)

-ումն կազմում է գոյականներ բայերից, ինչպես՝ կատարել – կատարումն, ուսանիմ (ուսայ) – ուսումն, երդնում (երդուայ) – երդումն, մոռանամ (մոռացայ) – մոռացումն, հատուցանիմ (հատուցի) – հատուցումն:

Բացառաբար առանց -ց-ի՝ -ամ լծորդությունից՝ ողբամ (ողբացայ) – ողբումն:

Սրա հետ պատահական նմանություն ունի թրք. ում մասնիկը, օրինակ՝ սօ-դիւմ, դէօքիւմ, դէօնիւմ:

-ույն (-ոյն) կազմում է մակբայ՝ կենդանւոյն:

-ուն կազմում է բայածական, ինչպես՝ խոսուն, շարժուն, գնայուն: Տալիս է կենդանիների անուններ. անասուն, սողուն, զեռուն, թռչուն:

Ըստ Meillet (BSL № 68 21) Հասարակ սեռի դերբայի -o-mno- վերջավորութիւնից է ծագում (Հմմտ. զնդ. barəmmo alumnus, Veriumnus) m > -ւն փոփոխութեամբ, ինչպես ցույց է տալիս պաշտաւն – պաշտաման. Հայերենում Հասարակ սեռի դերբայը վերածվել է ածականի (այս ենթադրությունը դնում է իբր Հնարավոր, բայց ոչ իբրև Հաստատուն): Կարող է դրվել նաև գոյականի վրա՝ իմաստուն: Կարելի է, սակայն, ածականի վրա դնելով կազմել նոր ածական, ինչպես Հորդուն (Սիրաս, Չգրված օրենք, 143):

Կովկասում Հաճախ չփոթում են -յուն մասնիկի հետ, որ գոյական է կազմում: Օրինակ՝ նրա ձայնի այնքան նրբին դայլայլունը (Սիրաս, Չգր. օր., 452) ընդհակառակը՝ նոր, բողբոջուն հրապույր (անդ, էջ 532), որ պետք է ուղղել բողբոջուն:

-ուն և -յուն կովկասում այս երկուսը չփոթեցին իրար հետ և գոյականը ածական դարձրին: Նույնիսկ Վ. Փափազյանը, որ լավ հայերեն իմացողների շարքումն էր, իր «Ասի» վեպի մեջ (Թիֆլիս, 1903) հետևյալ սխալներն է թույլ տվել իրեն՝

էջ 21, տող 12. ասաց դողդոջին ձայնով.

82, 2 (տակից)՝ դողդոջին ձայնով ասաց.

85, 10՝ հետո դողդոջին մոտ գնաց.

86, 9 (տակից)՝ խոպոտ ու խորապես դողդոջին ձայնը.

120, 7 բանաստեղծը դողդոջին՝ սկսեց.

30, 3 (տակից)՝ մեր փայլուն ու խոխոջին առակաների:

-ունի Հավաքական մասնիկ է: Օրինակ՝ արքունի, ծերունի: Ըստ Հյուբշմանի պիտի գա Հնխ. eunyo կամ ounyo ձևից: Չի կարող լինել օնյո, որ պիտի տար -ունի, հետո ու-ն սղվելով ընկնի > -նի (Հյուբշման, Հին Հայոց տեղան., էջ 283): Ըստ այսմ Մանդակունի, Բագրատունի, Արչակունի և այլն բառերի մեջ՝ ունի, որ համարում են խաղցան մասնիկ, կասկածելի է կամ զուգադիպություն, կարող է լինել փոխառություն խաղցերենից, որ հետո այնպես է մարմնավորվել, որ արքունի, ծերունի և այլ բնիկ Հայ բառերի մեջ էլ է մտել:

-ուստ Մասնիկը կազմում է տեղ ցույց տվող բառերի բացառականը, բայց նաև ներգոյականը (Չալիս., 137), ինչպես՝ եկաց յետուստ որմոյն «պատի յետևում կանգնեց»:

-ուտ կազմում է ածական՝ ավազուտ, խավարուտ (խավարչուտ): Նույնն է -ոտ մասնիկի հետ, իբր -օձ-:

Թրք. փոխառյալ մասնիկներ: Պոլսահայ բարբառը թուրքերենից փոխ է առել նաև -ine մասնիկը, որի ծանր ձևն է -əna. Նախ առնվել են զուտ թուրք բառեր, ինչպես tersine հակառակ դիրքով, bol-boləna առատորեն և այլն:

Նույն թրք. մասնիկով Հայ բառեր էլ կան, ինչպես չեվինէ «չեղակի», քիթինէ «թղթախաղի մի տեսակ, որի մեջ տարվողի քիթն խփում են», ոուս. «дурачки»

(բայց թրք. չեմ լսած *burnəna), **կէսինէ** «կես առ կես ստանալու պայմանով» (որ և էջ. կէսվակէս), մյուսները տե՛ս «Քնն. Պլ. բարբառի» 178:

Այս մասնիկով կազմված թուրքերեն մի դարձված էլ կա, նախ դրվում է բառը թ(i) հանգով կամ հոդով, ապա՝ նույնի տրական հոլովը՝ օնա(-ine), ինչպես՝ օսթայթ օսթայթնա բառացի՝ «տաքը տաքին», նշանակում է՝ բոլորովին դեռ տաք ընդհանրապես, deliyi – deliyine, «ծակը ծակին», այն է՝ ճիշտ ու ճիշտ համաչափ դրված, սթ սթնա «ծայրը ծայրին», այն է՝ վերջին կետի վրա, վերջանալու ընդհանրապես, dabanə dabanə «կրունկը կրունկին»՝ բոլորովին հակադիր:

Ջարմանալի է, որ սրանցից առաջինում, ճիշտ ու ճիշտ ընդօրինակվելով, հայերենում շեշտը ճիշտ տաճկերենի պես դրվում է ը ձայնավորի վրա, ինչ որ հակառակ է հայերենի ձայնական օրենքներին:

Այս ձևը շատ սովորական է պոլսահայ բարբառում, բայց կարծեմ կա նաև՝ **ծայրը ծարընա**, ավելի շատ՝ **ծարը ծարին**, **ծակը ծակընա**՝ **ծակը ծակին**:

Պլ. ճի., օրինակ՝ գիտեմճի, բարիլուճի:

Պլ. լլ., օրինակ՝ փուչփուչանքլը:

Ջարմանալի է, որ բարբառներում նույնիսկ այնպիսի բառերի վրա, որոնք արդեն արհեստ են նշանակում, ավելացել է նաև թրք. Ջի, օրինակ, խասար արարերեն նշանակում է մսավաճառ և բախալ նշանակում է նպարավաճառ, բայց հնգ. խասարջի, Ասլ. բախալջի: Այսպես է նաև Երև. բաղմանջի, որ կազմված է Ջի ավելորդ մասնիկով պարսկերեն բաղման բառից, որ է bāyebān «այգեպան»:

Հայերենի մեջ Ջի մասնիկի փոխ առնվելու պատճառը կարելի է կարծել նրա համար, որ հայերեն համապատասխան մի կարճ մասնիկ չկա, դրա դեմ մենք ունենք գործ, արար, ծախ, վաճառ, պան (փոխ. պարսկերենից) և այլն: Օրինակ ածխավաճառ, ածխագործ, դեղագործ, մսագործ, մսավաճառ, այգեպան, գինեգործ, գինեվաճառ, հացթուխ, հացավաճառ, լվացարար, անուշարար, չաքարավաճառ, աղյուսագործ, սևագործ, ոսկերիչ, ժամագործ (բայց այլ բան է ժամավաճառ) ժամարար, ժամակոչ, ժամհար և այլն:

Թրք. Ջի մասնիկը թեև շատ հարմար, բայց այն անհարմարությունը ունի, որ չինող և վաճառող խառնում է իրար: Մենք կարող ենք ասել մսագործ և մսավաճառ, բայց թուրքերեն միայն մի բառ կա, որ է խասապ:

Մենք կարող ենք ասել անուշարար, չաքարավաճառ, բայց թուրքերեն կլինի միայն չեքերջի, նույնիսկ հելվաջի կարող է դառնալ հայերեն հրուշակագործ, հրուշակարար, հրուշակավաճառ: Վերջապես կարող ենք ասել ածխագործ և ածխավաճառ (թրք. քեօմիւրջի), հանքագործ, հանքահան, եթե հարկ լինի՝ նաև հանքավաճառ, բայց թուրքերեն՝ միայն մադենջի: